

ХУБИЙЛАНЫ МАГОМЕТ

АУУШЛА

Къысха ханарла

УДК 821.512.142-32
ББК 84 (2Рос=Кара)-44
Х98

*Издание осуществлено при финансовой поддержке
Батдыевой Назифы Хасановны*

Редактор и составитель Фатима Байрамукова

Хубиев М.А. Ауушла = Перевалы: Короткие рассказы / М. А. Хубиев. - М.: Эльбрусид, 2009. - 320 с. - На карачаево-балкарском языке.

ISBN 978-5-91075-006-1

В книгу талантливого карачаевского писателя, ученого, фольклориста Магомета Ахьяевича Хубиева (1929-1987) вошли короткие рассказы, написанные им 60-80-е годы прошлого века. Сборник составляют ранее неопубликованные произведения писателя.

Автор известен широкому кругу читателей короткими юмористическими рассказами, главным героем которых является остролов, мудрец и весельчак Алан.

Книга адресована всем, кто любит родную словесность.

ISBN 978-5-91075-006-1

© Хубийланы М.А., 2009

© Джарашдыргъаны, Ал сёзю Байрамукъланы Ф.И., 2009

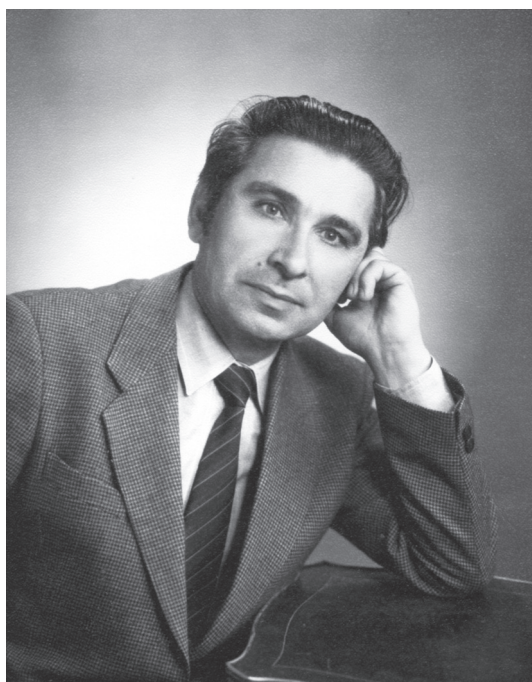
© Издательство «Эльбрусид», 2009

*Фахмулу джазыучу,
алим, устаз,
Хубийланы Магометни
80-джыллыгына*

Халкыны джюргенин джарытсани,
джамаууни кьараны болмаз

М. Азиев

АЛ СЁЗНЮ ОРНУНА

Хубийланы Ахияны джашы Магомет (Алан)... Терен кёк-лю, джарыкъ джулдузлу, чокъуракъ суулу, сабий тылпууча, таза хауалы шам Тебердиде тууб, ол кёблеге джомакъ эди. Аллай улуу адамлыкъ, аллай эркин фахму, аллай кыйырсыз суймеклик бир джюрекге кылай сыйыннганы сейирсиндирген, сукъландыргъан да эте эди. Керти да, Аллах берсе, санамай, чомарт бере кёре эдим...

Магомет фахмулу поэт эди, Магомет халкъ джырчы эди, Магомет чам хапарны, хапар жанрны устасы эди, Магомет алим эди, Магомет оратор эди, Магомет музыкант эди, Магомет закий эди, Магомет устаз эди, Магомет гуманист эди, Магомет фольклорист эди!

Адамлыкъ бла суймеклик фахмулулукъну баш шартлары болгъанларына аны джашауу шагъат эди.

Сабийлиги джарытмагъан (1929 джыл туугъан эди), джашлыгъы джылытмагъан (ала кёчгюнчю джыллагъа тюшгенэдиле), къартлыкъгъа джетелмеген (1987 джылауушханды) Хубий улу нени юсюнден джазса да, суймеклигини хапарын айта эди. «Мени джаным хапарларымдады, джюрегим – джырларым бла назмуларымда», – дейди ол айтыуларыны биринде. Аны эм улуу суймеклиги адамлагъа эди. Ол а дже-нгил сезиледи. Танг аласында Чолпан джулдузча, ингир алада

Суююмчю джуддузча, къарангы кече Ай киби́к, къыш суу-
укъда Кюн киби́к, ол кесине тарта эди адамланы.

Хубий улу Магометни джаны керти да джазгъанларын-
да джашайды. Багъалы окъуучу, сен къолунга алыб тургъан
«Ауушла» аны талай джылны узагъына джазгъан чыгъар-
маларыдыла. Бу kitabны ол кесине 60-джыллыгъына (1989
джыл) чыгъарыргъа умут этген эди. Бери кирген хапарланы
асламысы басмадан чыкъмагъандыла.

Багъалы окъуучу! Халкъыбызны терк-тенгизча адеб-
намыс байлыгъыны, тил байлыгъыны къудретлерине, хур-
метлерине бёленирге талпый эсенг, ариулукъ, адамлыкъ шарт-
ланы «татыуларын» джюрегинг бла сезеринг келе эсе, сени
толу ангылагъан, кемсиз суйген керти тенгинг бла ушакъгъа
тансыкъ болгъан эсенг, закий нартны ауаз бергенине тынгы-
ларгъа хазыр эсенг, ана сют сабийни санларын айнытханча,
джюрек огъурунгу айнытыргъа учунуб эсенг, «Ауушланы»
талпыб окъурукъса. Бу kitabны хар тизгини Магометни
бизге, артында къалгъанлагъа, осиятыды. Хар чыгъармасы –
кеси джашагъан тынгысыз ёмюрню кюзгюсюдо. Джашаууну
кюнде-кечеде къойгъан ызларына бизни эсибизни бура, ке-
сибизге болгъан игиге да, тегерегибизде асыугъа да кёзлери-
бизни ачады, аны сюерге, багъалатыргъа, анга къууаныргъа
алландырады. Джазыучу эмда джырчы Хубий улу джашауну
кесинде бар поэзияны ёртенин джукълатмай, ёрге тутургъа,
аны джылыуунда джылына билирге чакъырады.

Ач да бир окъучун: «Эки чыпчыкъ», «Тауалийни къалай
джырчы болгъаны», «Джетген кюнде», «Джырчы автобусада»,
«Къабырлада», «Термилгени» деген хапарланы. Бу кысха
хапарлары къаллай терен, кенг, уллу магъана, джюрек се-
зимле элтедиле! Суратлау сёзню уста хайырландыра, джа-
зыучу «кысха сёз» бла джашауну узунлугъуна сыйларын
тас этмеген адам, адамлыкъ шартланы юслеринден айтады.
«Ариулукъ адамлыкъ тюддю, адамлыкъ а ариулукъду», – дей
билген таулу киши аны тутаргъа, таныргъа, сыйларгъа, ба-
гъалата билирге тырмашдырады.

Джашауну тутуругъу соймекликди: Аллаха, джашаугъа, адамлагъа, туугъан джерине, джуртуна, халкъына... Сюе билгенликге, ол соймеклик джукъланмазча, тунчукъмазча, унутулмазча джашай билиу, ол Аллах сыйген – насыблы – адамны шартыды. «Ауушлада» джюрекге татлы, кыйын тийген, терен сезим бла байламлы кёб тюрюлю соруугъа джуу-аб табаргъа боллукъду.

Джашауну джазгъы чагъына шукур этгенин акъ чилле джаулукъну юсюнде оюу «тилде» чыгъаргъан таулу кызыча, Магомет халкъына, заманына соймеклигин кесини энчи сёзю бла ийнандыра, учундура айта биле эди.

Хубий улу Магометни «Ауушла» китабын окъуб чыгъаргъа, джюрегинге нюр тийгенча, юсюнден учхара ышанларын кетгенча боласа.

Керти поэтича, джырчыныча, аны джюреги, тилекге джайылгъан къол аязлача, джашау келтириучю чыгъанакъ джеллеге да, адамла туудуруучю ачыулагъа да, соймеклик сездириучю джылыу толкъунлагъа да, насыб учундуруучю кыуанч «тамчылагъа» да ачылыб эди.

Китабны кыурагъан 203 кысха хапарны магъаналарына кёре мен беш кесекге бёлюб, кесини айтыуларындан алагъа атла бергенме. Биринчи башы – «Ариулукъ адамлыкъ тюлдю, адамлыкъ а ариулукъду», экинчи башы – «Намыс болмай къалгъандан эсе, кеси болмай къалгъан игиди», ючюнчю башы – «Хар адамны акъылы – сёзюнде, соймеклиги кёзюнде кёрюнедиле», төртюнчю башы – «Кыйынлыкъ кимге эс ташлатады, кимге эс салады»; бешинчи башы – «Сени сюе эселе, ол игиди, сен кесинг сюе эсенг, насыблыса».

Башланы атлары хар бирини тематикасын бир кесек ачыкълыйды. Алай болса да, джашау кенгча, алада кёлтюрюлген темалада кенгдиле.

Хапарланы бир кыууму унутула баргъан, бююнлюкде тутхан кый, унутулуб тургъан халкъ адеб-намыс шартланы эсге сала, аланы терен магъаналарын ача, алай эсе уа, аланы юслеринден сагъыш этдиредиле. Айтыргъа, халкъны адеб-

намыс, адет, тин, дин, иннет байлыгъын (хазнасын) кёз гинджинича, сакъларгъа, келлик тёлюле хайырланырча этиуге чакъырады автор.

Хубий улуну китабында джашауубузну мутхуз этген, джю-регибизни джарсытхан кемчиликлени юслеринден хапарла да аз тюлдюле. Былай нек этебиз демейди ол. Алай этген къалай эрши, учхара, заранлы, намыссыз болгъанын суратлау сёзю бла кёргюзеди: «Сюйрелген къыз», «Мырза бла Къарамырза», «Тил тутхан къабырлада», «Гюрге кюн», «Шагъатсыз», «Уллу шахарны эски орамында», «Джол джанында»...

Тюзлюк бла терслик, адамлыкъ бла аманлыкъ, адеблилик бла ишленмексизлик, джарыкълыкъ бла къарангылыкъ, билимлилик бла джахиллик, халаллыкъ бла харамлыкъ, джумушакълыкъ бла къатылыкъ бир хорлата, бир хорлай къуралгъан бу хуах дунияда джюрегини, иннетини тазалыгъын, кёлюню джарыкълыгъын сакълаяла джашай билген Магомет 1974 джыл «Къарачай-малкъар халкъ джырла» деген китабына меннге быллай сёзле джазыб берген эди: «Багъалы Фатима! Халкъны асламысы къалай этеди деб, анга къараучу болма, халкъны ичинде ким тюз этеди, деб къараучу бол». Кеси алай джашай эди.

Хубийланы Магометни ашхы оюмлары кёб эди. Ол къарачай-малкъар адеб-намыс джорукъланы юслеринден китаб джазар мураты бар эди. Джаш тёлюню аллында аны кесине борчха санай эди. Аны эталмай тургъанына джарсый, кёб сагъыныучан эди. «Сенича, аны киши джазаллыкъ тюлдю, джазсанг керек эди», – дегениме, ол ахсына: «Заман, заман! Заман джетмейди!» – деб джууаб этген эди. Акъыллы джюреги сезе болур эди, ёмюр юлюшю уллу болмагъанын. «Бу дунияны хуах болгъаны эсима тюшсе, джюрегим къуу болады», – деучен эди. Магометни муратына джетмей, айтханыча, китаб джазалмай кетгени эсима тюше да, къыйнала туруучан эдим. «Ауушланы» къол джазмада окъуб чыкългъанымда, мен кеси кесиме: «Огъай, мен джангылгъанма: Магомет этгенди муратыча – джазгъанды китабын!» – дегенме. Таулу хал-

къыбызны, алтын бюртюкчеча, адеб-намыс джорукъларыны юслеринден суратлау халда, терен ойлашдырырча, алай хапарлагъанды нарт туудугъу акъыллы Алан. «Алан» дегенлей, Магомет чам хапарларын «Аланны хапарлары» деб чыгъарыучан эди. Бусагъатда Хубий улуну кеси саулукъда чыкъгъан хапарларын энди джетиб келген тёлуге табыб окъурча этиу, ол да бир борчубузду. Акъыллы, сынчы, туура сёзлю, уста тилли джарыкъ кёллю Алан, эртдегили Насра Ходжача, кесин ёмюрлюкге суюджургенди халкъгъа. «Алан» псевдонимни алыб, Магомет джамагъатны ортасында тюбеген учхара ышанланы чам халда хыртлай эди. «Аланны хапарлары» кюлдюре тургъанлай, сагъышландырадыла. Мен бюгюн да, аланы окъусам, Магомет кеси окъугъанча болама, ачыкъ ауазын джюрегим бла эшитеме...

Ачыкъ ауазы дегенлей, къалай уста эди Хубий улу джыргъа да. 1200 халкъ джырны джыйгъан алим киши, 100-ден артыкъ къарачай-малкъар джырны кеси джырлай эди. «Кёлюн хаманда джарыкъ тутуу акъылманлыкъны шартыды», – деб сёз барды. Бу джалгъан дуняда берилген кесек заманны къууанмай, башхаланы къууандырмай джашагъанны оюмсузлукъгъа мысанай эди да, адамлагъа мыдах болуб кёрюнмей эди. Джашауну ол тукъум терен ангылагъан адамны къыйнагъан, джарсытхан аз чурумму бар эди?! Алай а сусаб болгъан сусабын суу бла кесгенча, ол джыр бла хорлай болурму эди мыдахлыгъын! Ауругъан-инджилген кюнюнде да, арыгъан-къыйналгъан кёзююнде да чамы-накъырдамы, джыры тохтамай эди. «Джырла деб, къачан айтадыла деб, сакълаб турама», – деучен эди. Керти да, джырсыз кюню батмай эди, тангы атмай эди, деб къояргъа боллукъду. Композитор Байчеккуланы Абдин бла поэт Зумакулланы Танзиляны «Кюн ашхы болсун, адамла!» деген алапат джырларын джырлаб, юдегисин эртденбла алай уятханын кесим кёб кере кёргенме. «Туругъуз, танг атханды...» – демей эди, аны орнуна «Кюн ашхы болсун, адамла!» деген джырны кёлтюртерек этиб джырласа, уллу, гитче да ышара-ышара орундукъларындан къоба эдиле.

«Джыр бла гырджын тепсиге бирге салынадыла», – деб Магометни кесини сёзю барды. Къонакъ келсе, артыкъ да бек джырны суйгенин билсе, Магомет эм алгъа джыр «тепси» къураучан эди. Джангыз бир адамгъа болса да, бир талай адамны алларында тургъанча, джырны да, анга тынгылыб тургъанны да сыйларын кёре, тамам кёлю бла джырлаучан эди. Кеси да кабинетини кенг терезесинден къарамын ары мийикге, тауладан да ёрге – кёкге – буруб, алай. Къанатлы джюреги ол кёзюуде къайда эсе да, тау тёппеледе, тау къушла суйюучю булутла тюзюнде учуб айлана болур эди. Джырлагъан кёзююнде кёзлерини оту артыкъ да джарыкъ джана эди, аладан тёгюлген нюрню эслей эдинг. Джюрек халына кёре кёк кёзлерини бояулары тюрлене эди. Бир къарасанг ала кём-кёкле болур эдиле, бир къарасанг – ала кёзле, бир къарасанг, юслерине мыдахлыкъны келеккеси тюзюб, тенгиз толкъунну бояуча, джашилге тартаракъ.

Магомет джырны алай суймесе, 1200 халкъ джырны джыйыб, аланы юслеринден китаб джазыб айланлыкъ тюл эди. Джазыучу аланы ётген тёлюле анга аманат этгенча, алай джыя эди. Хар сёзню, накъут-налмаз мынчакъны багъалатханча, тас этерме деб къоркъгъанча, алай сакълай эди.

Ала, халкъ джырла, миллетибизни тарих энциклопедиясыдыла. Аланы окъуй, ёмюрлени чарсында ол джырланы къурагъанланы кёзюбюзге кёргюзезиз. Ала да, Магометча, адамны джашаууна сансыз къарай билмеген, халкъны сакъышлары бла джашагъан, миллети «джазгъан» тарихни джыр тизгинлеге сыйындыра билген, суймекликлерин суратлау сёз бла айта билген закийле, джырчыла болгъандыла.

Хубий улу ол джырланы ётген тёлюледен джыйыб, келлик тёлюлеге, алай эсе, халкъыбызгъа аманат этгенди. Аны бла бирге, Магомет халкъыбызны джыр байлыгъын ёсдюрюуге кеси да юлюш къошханды. Ол талай джырны авторуду. Джыр этерге къайсы бир назмусун да боллукъ эди. Ма назмусундан бир строфа:

...Джюз джылымда сени кёрсем,
Сени элингде кьоймаз эдим.
Тауну-тюзю да кьаратыб,
Сеннге джюз джыр джырлар эдим.

Магомет крти да кеси джюзден артыкь джырны джырлай эди. «Хасауканы» макъамын Хубий улу джая кьобузда сокъгъаны сайын, аны симфония оркестр сокъса, къалай алапат боллукъ эди, деб сукъланыучан эдим. Магометни джая кьобузда сокъгъанына тынгылагъан къарачай-малкъар халкъ джырны «хауасына» эм бек келишген ол болгъанын сезерик эди. «Человек – оркестр», деучен эди анга джазыучу Сюйюнч улу Азамат Магометни талай тюрю «кьобузда» согъа билгенин черте.

Дагъыда студент джылларымдан эсимде джашагъан: белгили алим, тенги Акъбай улу Шакъман (Аллах джандетли этсин, ол да крти дуниягъа кетгенди) лекциягъа бир кюн кечигиб келеди да: «Нек кечигиб келгеними билсегиз, мени кечериксиз. Хубий улу Магометге ана тилибизде тенглешдириу оборотладан эсинге тюшюралгъанынг бар эсе, бир айтсанг а, дедим да, юйге кетеме деб, чыгъыб тебреген эди, бери айланыб, бир-эки деб, 200-ню айтды! Ызындан джазыб кючден джетиб бардым, – деб кьууаныб хапар айтханы. Сора дагъыда: – Бусагъатда Къарачайда ана тилни Магометча билген, эшта, башха киши болмаз», – деб кьошхан эди Шакъман. «Ана тилими асыры бек суйгенден, хар бир сёзюн эшитген огъай эсенг, кёрген да этеме, таб, къаллай бир тартханын да билеме деб турама», – деб бош айтхан болмаз эди Хубий улу.

А. С. Пушкинни «Евгений Онегин» романын, М. Ю. Лермонтовну талай поэмасын, Байронну, Коста Хетагуровну, Роберт Бернсну, Мечи улу Кязимни, Къочхар улу Къасботну, Къаракет улу Иссаны, дагъыда кёб поэтни назмуларын, поэмаларын азбар билген фахмулу таулу билими бла, эслилиги бла кёблени сейирсиндире эди.

Мен кесими насыблы адамгъа санайма. Магометни иги таныгъаным ючюн артыкь да. Институтда окъугъан джылла-

рымда, эт джууукълугъу да болгъаны себебли, юйлеринде кёб болуучан эдим. Билмейме, къалайда кёб билим алгъанма – окъугъан институтумдамы, огъесе Магометни кабинетинде, юйлеринде, олтуруб, аны ушакъларына, ол джырлагъан джырлагъа тынгылаймы?!

Окъуууму тауусуб, Къарачай шахардан кетгенден сора, хар эки-юч айдан бир къонакъламай тёзмей эдим. Мени да алай олтуртуб, Магомет эки сагъат чакълы бирни эски, джангы къарачай-малкъар джырланы джырламай къоймаучан эди. Бир-бирледе эки джашын, Алибек бла Шамилни, бирин – гитарагъа, бирин пианиногъа олтуртуб, кеси да согъуучу инструментлерини биринде (мандалино, джая къобуз, банжо) согъа, джырлаучан эди.

Алим Ортабайланы Рима «Къара сууну къатында» деген китабында джазады: «Магомет, сени 1200 джырынга 1200 къой берселе, ауушдурлукъму эдинг?» – деб соргъанында бир тенги, Магомет анга: «Алай айтыргъа кёлюнг къалай барады!? Мен этсиз джашаяллыкъма, джырсыз а джашаяллыкъ тюлме, сора къалай ауушдурур эдим?!» – деб джууаб этгенди». Керти да алай эди. Ма анга энтда бир юлгю. Хубий улу августну 19-да 1987 джыл ауушханды. Ахыр кюнлеринде Черкесскеде больницада джата эди. Ол ачыу кюнден алгъа төрт кюнню, августну 15-де анга больницагъа келеме да, эшикден киргеним бла:

- Магомет, бюгюн да мени кёре келеди, деб тура болурса. Бюгюн кесиме алгъыш этдирирге келеме, – деб кесими эркелетдим.

- Ай, джаша, сени туугъан кюнюнг бла алгъышлагъан бла къалмай, сеннге джыр да джырларыкъма! – деди.

Джырлагъан да этген эди. Беш-алты адам джатхан пала-тада эди орну. Орундугъунда таянаракъ олтуруб, акъырын бир джангы джырны джырлагъан эди.

- Мен бу джырны биринчи кере эшитеме, – дегенимде, ол ауруу аздыргъан кёзлеринде эртдеги джилтинлери къабына, къууаныб:

- Кесим этгенме, джангы джырды, джаратдынгмы? – деб сейирсиндирген эди.

Джашлыкъ этдим шойду: не сёзлерин джазыб ала бил-медим, не магнитофон келтириб бир джырлатмадым. Ахыр джырын ол биргесине алыб кетгенди. Амма, эки-юч кюнден алай болуб къалыр деб, кимни акъылына келлик эди?! Артда къол джазмаларында сагъайыб излеб кюрешдим, ол джырны сёзлерине ушагъан назмугъа тюртюлсем деб. Бююнлюкде джырдан эсимде къалгъан – ол сюймеклик джыр эди. Ахыр кюнлериндеда аурууаздыргъан джюрегиндедагъыда сюймек-лик джыр туугъан, Магомет керти да джырдан согъулгъан бир сейирлик адам эди...

Ол кюн къалыб, экинчи кюн больницагъа келгенимде, ол сёзюн джарыкъ башлаб, мыдах бошагъан эди:

- Билесе да мени 150 джыл джашарымы, дагъыда айтыб къояйым: мен ортадан чыкъгъаным болса, сабийле сени бек сюедице, аланы атыб къойма. Сен алагъа керексе, – деб осият этген эди...

Магомет ауушхан кече тюшюмде алай кёрген эдим: кабинетини къабыргъаларында бош джер джокъ эди – гитарала тагъылыб эдиле. Тёрт къабыргъасын да гитарала джабыб. Джырны, музыканы эшитиб тургъан къабыргъала джылаудан толлукълары меннге ол тукъум кёрюннгени сейир тюлмю эди?!

Магометни асырагъан кюн. Ол кюн табигъатны халы да мыдах эди. Хауада бир терен бушуу, бир тылпыусуз джылау, бир тилсиз мугурлукъ бар эди. Кюнню булутла джабыб эдиле. Магометни келтириб, къабыр орнуну къатына салыб, дууа окъуй, анга аталгъан назмуларын окъуй, ахыр сёзлерин айта тургъан кёзюуде, кёкню басыб тургъан булутла, эки джарылыб, Кюнню кёзюн джерге ачдыла. Кёкню ортасында ачылгъан «терезечикден», Кюн бери къараб, джангыз Магометни бетине тийди. Кюн джарытхан бетине къараб, бусагъат кёзлерин ачарыкъды, дегенча болгъан эдим.

Ол кёзюучюкде кюн къуру Магометни бетине тийген эди. Къараб, тансыгъын алыб, терезени къабакъ эшиклерин джаб-

ханча, чыкътгъаныча терк ызына да бугъуннган эди Кюн.

Менден сора да аны эслегенле сейир-тамаша болгъан эдиле...

«150 джыл джашарыкъма», – дерге ёч эди Магомет. Алай а саулугъуна базмагъанын, артда блокнотларында кёйгъан оюмларында кёб кере тюбеген эдим.

Хубийланы Ахияны джашы Магомет кетгенден сора 13 джылны узагъына, тилсиз болуб къалгъанча, аны юсюнден джукъ джазмай джашагъанма. Джюрек ачыу асыры терен эди. Аны юсюнден айтыр ючюн, мен билген сёзле татыусуз, къолайсыз кёрюне эдиле. Кеси бла кюн сайын тилсиз ушакъ бардырыб тургъанлыгъыма, къолума къаламны алыб, аны юсюнден кёлюмдегин джазаргъа къарыу-кюч табмай эдим. Аны «Батмаз джулдузну джарыгъы» деген китабын хазырлагъан кёзююмде ачыуу да джангы эди, кесим да джаш эдим, джюрегимде болгъанны айтыр болум табалмагъан эдим. Бюгюн да кёлюмдегин тыйыншылысча айталмайма. Бир тюрлю бир литература джорукъгъа сыйындырыр амал этмей, Аллах джюрегиме салгъаныча, алай джазыб чыкътгъанма «Ауушлагъа» бу «Ал сёзню» да.

Магомет бизни арабыздан кетгенден сора, 60-джыллыгъына аталгъан «Батмаз джулдузну джарыгъы» деген китабын басмагъа хазырлай айланнган кёзююмде, аны иги таныгъан бир бёлек адамгъа тюбеб, китабха «Ал сёз» орнуна аланы эсге тюшюрюлерин салыргъа таукел болгъан эдим. Хар тюбегеним, Магометни атын сагъыннганлайыма, бетлери джарыб, бир тюрлю бир джумушаб, сёзлерин алай башлай эдиле. Кеслери да бир тилли болгъанча: «Магомет мени бир бек сюе эди...» – деб кеслерини тюненелерине сукъланнганча, ахсына эдиле.

«Тоба оста, Магомет аланы къалай сюйгенин къоюб, халпарларын ол аланы эслеринде къалай къалгъанындан башласала уа», – деб кёлкъалды да болгъан эдим. Алай нек этгенлерин артда ангылагъан эдим: аны джюрек джылыуун бир кере

сезгенле, къаллай асыл нюрден къуру къалгъанларын айта эдиле. Бюгюн да, Магометни сагъыныб, аны таныгъанладан, билгенледен, джюреги джылынмай, джюрегин тансыкълыкъ сезим джокъламай къоярыкъ, эшта, киши болмаз. Джазыучу Байрамукъланы Халимат аны эсине тюшюре: «Къарачайлы къаллай адам болса сюесе?» – деб, меннге сорсала, Хубийланы Магометча, дерик эдим. Адеби, намысы, акъылы, билими, фахмусу, халкъгъа сыймеклиги аны юсюнде окъ бла кебча бир-бирин къабыб эдиле», – деб джаза эди.

Аны чомарт джюреги, Кюнча, хар кимни да джылыта эди. Адамны къуандыргъандан, кълюн кълтюргенден сыйгени джокъ эди. Республикабызда литератураны, искусство-ну ёсюмуне бек эс бёле эди. Сора бир иги назмусу басмадан чыкъгъаннга да, бир ариу джыры радиода эшитилгеннге да, телефон бла сёлешиб, алгъышлаб, къууаннганын билдириб, къууандырмай къоймай эди... Кюлген кёзлени, ышаргъан эринлени, джарыкъ ауазны сыйген джазыучу адамланы ба-рын да насыблы болуб кёрюрге термиле эди.

Аны джюрек джылыуу, сыймеклиги бизге саугъасыды, аны ётген джолу адамлыкъны юлгюсюдо, аны джазыуу халкъыбызны джазыууду, назмулары, джырлары, хапарла-ры, чам хапарлары, илму ишлери, айтыулары миллетибиз-ни тин байлыгъыдыла.

Джазыучу Хубий улу Магометни тюрлю-тюрлю джый-ым китаблада, басмаланган суратлау чыгъармаларын, илму ишлерин (республикада, Ставропольда, Москвада) санамай, кеси джети китабны авторуду: Алан. Чам хапарла. (Черкесск 1967); Алан из Карачая. (М., 1967); Къарачай-малкъар совет халкъ джырла. Монография. (Черкесск, 1968); Алан. Экинчи китаб. (Черкесск, 1974); Рассказы Алана. Шутки, притчи, за-метки. (М., Советский писатель, 1977), Ёрлеу. Назмула. (Чер-кесск, 1987); Батмаз джулдузну джарыгъы. Чам хапарла, ай-тыула, илму ишле. (Черкесск, 1989).

Магомет кеси саулукъда алты китабы чыкъгъан эди. «Бат-

маз джулдузну джарыгъы» китабха атны гитче къарнашы белгили поэт Назир атагъан эди. Ол ат китабха тюл, Магометни кесине джораланнганды. Керти да бизни литературабызда кесини джулдузлу ызын, хурметли джолун къойгъанды Хубий улу.

«Аланны хапарларыны» юсюнден джазыучу кеси алай айтыучан эди: «Мен адамланы кюлдюрюрге деб джазмайма – кюлкюлюк затлагъа джюрегим ауруб джазама».

Джашлыгъы такъырлыкъда, тарлыкъда ётген Магомет джанын аурутхан затланы да джюрегинге джюк этиб къоймай, анга эсинги чам халда бура биле эди. Сёз ючюн, ма аланы бири:

- «Сен кёб ичесе да, эсириб къаласа», дейдиле, мен а бир да кесими эсириб билмейме, – деб Мухарбий кесин ариуларгъа кюрешгенди.

Бир къауумла Мухарбийге ийнаныргъа унамагъандыла.

- Мен ийнанама: ол ичсе, чыртда джугъун билмей къалады, сора эсиргенин къалай билликди? – дегенди Алан. («Нек билмегени»).

Былайда дагъыда айтылыргъа тыйыншлы: «Аланы хапарларында» адам атла эки кере тюбемейдиле. Аланы асламысы бююннгю джамагъатны ауузунда джюрюмейдиле – унутуллуб бошаб тургъанладыла. Магомет халкъ джырла бла бирге адам атланы да джыя эди. Ол себеден ала да джазыучуну архивинде энчи тефтер болуб сакъланадыла, кеслери да мингден атлай болурла. «Аланны хапарларын» окъуй:

- Ий, бу атланы Магомет къайдан табады? – дегенлени эшитгенме. Джыйгъан атларыны барын да хапарларында хайырландыралгъан болмаз, эшта. Хар адамгъа халисине келишген атны табыб атаучан эди.

Башхача айтыргъа, къарачай адам атланы (керти атла да, чам атла да) энциклопедиясын къуаргъа боллукъду алим Хубий улу Магометни энчи архивинде сакъланнганны джарашдырыб чыгъаралсакъ. Амма, аны кёб иши аягъына джетмей къалгъанды.

«Ёрлеу» деген китабындан былайда бир назмусун келтирирге тыйыншлы болур. Ол аны фахмулу алим Акъбайланы Шакъманнга атаб джазгъан эди.

*Хар кимге да багъалыды ана тили,
Хар кимни да ана тили – батмаз кюню.*

*Анангдан ичген сютюнгдю ана тилинг,
Белляуунгду эмда юйюнг – ана тилинг.*

*Бу шоркъулдаб баргъан суула – ана тилинг,
Бу сюелген мийик таула – ана тилинг.*

*Джерден чыкъгъан бу къудурет – ана тилинг,
Кюнден кюннге джашинаб келед ана тилинг.*

*Пушкинни ол бай тили да тегед билим,
Ол да сеннге экинчиге ана тилинг.*

*Аны ючюн сен кёресе узакъдагъын,
Кенгден-кеннге эшитиледи хар айтханынг.*

*Ол себебден хар къайда да кёбдю къарнаш,
Хар аллынга тюбеген да – сеннге джолдаш.*

*Бу эки тил бир-бирине – бек алаамат,
Ала сеннге экиси да – эки къанат.*

«Ана тилинг»

«Ауушла» Хубий улуну сегизинчи китабыды. Анга бу атны атай, кеси ётген къыйын джашау «ауушланымы», огъесе суюген халкъы мындан ары «хорларгъа» керекли адамлыкъ «ауушламы» кёрюнгген эдиле закий таулуну кёзюне?!

Къалай-алай болса да, фахмулу джазычу, алим, фольклорист, устаз Хубий улу Магомет кесини заманы бла тенг-

ликге бара, суратлау сёзню кючю бла миллетини ёлжомсюз «тюрсюнюн», ич дуниясын суратлагъанды, тин байлыгъын ёсдюрюрге юлюшюн къошханды, керти джашыны сюе билгенин кёртюзгенди...

«Ауушланы» къурагъан хапарла уа, сёзсюз да, суратлау, магъана джаны бла да, бирча дараджада тюлдюле. Алай болса да, багъалы окъуучу, къолунга сейир китабны алгъанса. Аны къурагъан хапарла адам бек къууанса неда бек кыйналса, эм биринчи айтхан сёзлерича, алай таза джюрекдендиле, алай эсе багъалыдыла, фахмулудула.

Хубий улу Ахияны джашы Магометни (Аланны) «Ауушла» деген къол джазмасыны ахыр бетин окъуб чыкыгъаным-да айтхан сёзлерими, былайда да къайытарыргъа излейме: Магометча адамына халкъ, ёлгенди, дерге керек тюлдю. Ол бизни кёзюбюзден, арабыздан кетгенликге, джюрегибизде, кёлюбюзде джашайды. Ол бизге къоюб кетген туб-тереке, тин байлыкъ артында къалгъан тёлюлеге кёб асылулу джумуш этеди, этерикди. Алай эсе, ол ёмюрлюкге джашарыкъды арабызда.

Хубий улу Магометни юсюнден сёзюмю аны алгъышы бла тамамларгъа излейме. Къууанчлада къолларына бал аякъны алгъанла аны айта турсала, джашауубузда ашхылыкъ кёбюрек бола турлукъду, деб ышанама.

*Бу элде элсиз кыйынлыкъ киши сынамасын,
Джашлай ёлген деб, киши джыламасын,
Бу элден насыб къурумасын,
Арбазларында ит улумасын.
Джангы джууукъла
Джангыра-джашнай барсынла,
Ауруудан-талаудан кенде къалсынла,
Эм байла былагъа джутлансынла,
Эм насыблыла былагъа сукълансынла.
Къарангы кече толгъан ай чыгъыб,*

Джол танытханча,
Эртденбла кюн тийиб,
Дунияны джарытханча,
Экисин кёргенлей,
Мыдах джюрекле джарысынла,
Игиле-аишхыла экисине джалынсынла.
Кёб болсунла тёрде олтургъан къартларыбыз,
Берекет болсунла этген хантларыбыз,
Кёгетлерин кёлтюралмасынла садларыбыз,
Игилик бла айтылсынла атларыбыз.
Къралыбыз къралладан баи болсун,
Джюрегибиз кюн кюнден да джаиш болсун.
Келин эгеч болсун, кюеу къарнаиш болсун,
Аман иннетли бу элден тас болсун.
Бу юй джалгъан оноу керекли болмасын,
Былагъа аманлыкъ излеген адам онгмасын,
Аллай адамны этген мураты толмасын,
Аманны юйюне ёмюрде рысхы кёнмасын.
Джазыбыз ашыгъыб джетсин,
Джайыбыз джайылыб келсин,
Къачыбыз мурукку этсин,
Къышыбыз къууандырыб кетсин.
Къобан ызына айланыб,
Минги Таугъа миннгинчи,
Чегетде кийик юсюне кийим кийгинчи,
Кече арасында бир исси кюн тийгинчи,
Уруш отун сынамайын къалайыкъ,
Къууанчлада алгъыш аякъ алайыкъ,
Бир-бирибизге джарыкъ бетден къарайыкъ!

Байрамукъланы Фатима,
джазыгучу.
Москва, 1995 дж.

ДЖЕТИШИУ

Джаяу баргъан адам не узакъ кетген эсе да, аны ат бла сюрюб джетерге боллукъду, ат бла баргъанны машина бла сюрюб джетерге боллукъду, машина бла баргъанны самолёт бла джетерге боллукъду. Тюз къатынгда, джукъгъа да кетмей тургъан огъурлу, адамлыгъы, ишленмеклиги болгъан адамны джетерге уа ат да, машина да, самолет да болушаллыкъ тюлдюле.

УЛАГАЙ

Экинчи классда дерс бара тургъанлай, завуч кириб, устаз-гъа айланыб:

- Айыб этмегиз, дженгил огъуна сабийледе тепсей, джырлай билген бар эсе, белгили этерге керекди, – деди.

- Да, аны уа мен да билирге керекме, бусагъат сорайыкъ, – деб устаз классха айланыб: – Джырлай, тепсей билгенле, къолугъузу ёрге тутугъуз, – деди.

Юч-тёрт сабий къолчукъларын кёлтюрдюле. Завуч аланы атларын, тукъумларын соруб, джазыб кете тебрегенлей, сох-таладан къайсысы эсе да:

- Улагай эм ариу джырлайды! – деб къычырды.

- Къайсыгъызсыз Улагай? – деб завуч бери айланды.

Джукъ да айтмагъанлай, экинчи партада олтургъан чырайлы джашчыкъ ёрге къобду.

- Кимни джашыса? – деб сорду завуч. Улагай башын да ёрге кёлтюрмегенлей:

- Муссаны джашыма, Хоппаны, – деди.

- Тохта, тохта. Сен Магуллаланы Муссанымы джашыса, чам аты да Хоппа? Да сора сен игитда джырчы боласа, болмайма деб да бир кёрчю! Сени атанг элде, районда огъай, об-ластда айтылыб тургъан джырчыды. Тебердиде кёб джырчы барды, алай а сени атанга джетген джырчы джокъду, – деб завуч кёб махтау сёз айтды.

Дерсле бошалгъандан сора, джазгъан сабийлерин канце-ляриягъа чакъырды.

Сабийлени бары бла сёлешиб бошагъандан сора, дирек-тор бла завуч Улагайны тыйыб, къайсы джырланы джырлай билесе, деб сордула.

- «Бийнегерни», «Къара Муссаны», «Баракъны», «Джан-дарны», «Дебошну», «Къанаматны», – деб уланчыкъ дагъыда

бир талай халкъ джырны тизди. Экиси да аккыллы болуб:

- Бусагъатда аланы бирин джырларгъа боллукъмуса? – деб сордула.

Улагай джукъ айтмады.

- Джырлаяллыкъ тюмюсе? – деб дагъыда сордула.

- Джырлаяллыкъма, эжиу этсегиз, – деди джашчыкъ уяла-уяла.

- Башла, биз эжиу этерикбиз, – деб экиси да бирден айтдыла. Улагай да джырлаб тебреди.

Гезох улу джигит туугъан Бийнёгер,

Тамада къарнашынг Умар ит ауруудан ауруйду.

Анга джарарыкъ акъ маралны сютюдю,

Аны тутарыкъ ана къарнашынгы итиди...

Улагай джырлай, директор бла завуч да эжиге кызыб тургъанлай, эшикле ачылыб, ол кюн дежурство бардыргъан устаз бери къараб:

- Айыб этмегиз, къонгурау къагъылгъанды, экигизни да дерслеригиз барды, – деди.

Эжиулери бузмагъанлай, къоллары, башлары бла «билебиз, бусагъат барлыкъбыз, кесинг да бери кир», деб билдирдиле.

Эжиу этгенле энди юч болдула...

Талай кюнден школда уллу концерт боллугъун айтдыла. Ол кюнню хар ким ашыгъыб сакълайды. Сохтала юйлеринде аталарына, аналарына айтхандыла да, ала да ашыгъадыла. Сакъланнган кюн джетди. Ол Уллу Октябрь революцияны байрам кюню эди. Школну эм уллу залыны ичи тыкъ-тыкълама болгъанды. Эм алгъа директор доклад этди, андан сора концерт башланды. Ансамбль алапат тепседиди, бир къауумла назму айтадыла, джыр джырладыла. Сора концертни бардыргъан, чыгъыб:

- Энди джылы бла эм гитче, усталыгъы бла эм уллу джырчыбыз экинчи классны сохтасы Магулаланы Улагай джырларыкъды, – деди. Зал бирден харс урду. Уяла, уяла Улагай сахнагъа чыкъды, абадан класслада окъугъан джашла, къызла эки-юч устаз да эжиу этерге чыкъдыла.

Улагай джырлаб тебреди:

Эбзеланы джигит туугъан Къанамат,
Эки кёзюнгден сени джууб, къан агъад.
Этер эдинг санларынга бош болсанг,
Бу сени ургъан итле бла къазауат.
Джарыкъ джудуз таугъа айланыб батады,
Учкулан тюзюнде бир джигит ёлюк джатады.
Чыкъгъан эдинг Сынты къабакъдан абрек,
Джети джылны айланган эдинг хаджирет...

Джыр тохтамай барады. Залдагъыла бютеу эслери кетиб тынгылайдыла. Ол джырлаб бошагъанлай, бирден харс урдула. Улагай кетерге тебреди, алай а «энтда», «энтда»; «энтда джырла» деб кычырыргъа къалдыла да, Улагай «Дебошну джыры» бла «Баракъны джырын» да джырлады. Залда уа директорну къатында облонодан келген биреулен олтуруб турды. Улагай джырлаб бошагъанлай, ол сахнагъа чыгъыб:

- Айыб этмегиз, Улагайны бу сейирлик джырлагъанын эшитгенден сора, алай рахат олтуруб къалалмай чыкъгъанма, мен областны кёб школларында болуучанма, алай а Улагайны джылында мен аныча джырлагъан кёрмегенме. «Теберди джырчыланы эллериди», – деб эшитиучен эдим, алай а сабий былай уста джырларгъа боллукъду, деб турмай эдим. Бек сау бол, сен айтылыб тургъан артистсе, школну бошагъандан сора, сени консерваториягъа иерге керекди, – деб къолун тутхан бла къоймай, Улагайны ёрге да кёлтюрдю. Зал а тохтаусуз харс урду.

Андан сора хар концерт болгъаны сайын, Улагай къачан джырларыкъды, деб сакълаучан эдиле. Улагай тепсерге да уста эди. Дерследе олтургъан заманда эм тынчланы бири эди, керек болса уа бек джигит джашчыкъ эди. Сёз ючюн, Тебердиде «ҮП-чи партсъезд» атлы колхозну бир чабыучу аты бар эди. Октябрь эмда май байрамлада ат чабдырыуда ол ат биринчи орунну ала эди. Алай тынч ат да тюл эди, алай болса да, ючюнчю классда окъугъан заманда Улагай анга джарау этдирген эди.

Ёлюм деген хатерсизди: джашды, сабийди, фахмулуду деб къарамай, узун къолу бла кесини джер юйюне джыйыучанды. Джетинчи классны бошагъандан сора, ачы ёлюм Улагайны да къоратды...

Тебердини школунда бюгюн да кёб концертле боладыла, ариу джырлагъанла да аз тюлдюле, элде белгили джырчыла энтда бардыла, алай а Улагайны ауазы къулагъыма келгенлей турады.

1986

ТИКГЕН МАШИНА

Амина эс джыйыб кёзлерин ачханында, талай врач юсюне ёре сюелиб тургъанларын кёрюб:

- Мен къайдама, сиз не адамласыз, нек джыйылгъансыз? – деб тегерегине къарады. Тамада врач:

- Эгечим, тюзюн айтмай болмайбыз, тюнене авария болуб, сен джугъунгу да билмей эдинг. Биз барыбыз да бюгече, кёз къысмай, ёлюм бла джашауну ортасында къазауат этгенлей, танг атдыргъанбыз, энди сени джанынга къоркъуу джокъду, алай а сол аягъынгы тюз тобукъ тюбюнден кесиб алгъанбыз, алайсыз мадар джокъ эди, – деб къыйналыб сёлешди.

Амина къычырыкъ этиб джылады.

- Мени ёлмеге къойсагъыз а, нек кюреше эдигиз, ёлгенден не башхам барды энди мени, энди меннге ёлюмден башха джукъ да керек тюлдю, – деб адамны джюрегин эритирча этди. Врачла да билгенлерине кёре ариу айтыб, кёл этиб сёлеширге кюрешдиле.

Арадан ыйыкъ кетгеденен сора, Амина сандыракъ этиб: «Мухтар, энди сен мени атымы да сагъынма, мен ёлгенме, ёлгенден да аман болгъанма. Энди сен мени унут. Сен хар ким сукъланыб тургъан аллай бир джашса, къайсы насыблы къыз боллукъда эке энди ол сен накъырда этиб, кюлюб-ышарыб сёлеширик. Мен больницадан чыгъаргъа, сен юйленник болурса, мен эки ай болджал салгъанымда, юйюбюз ашыкъдыргъан этедиле деген эдинг, ол эки айны да бир айы кетиб бошагъан эди. Мен протезим бла бара тургъанлайыма, экигиз да аллыма чыкъсагъыз, «кюн ашхы» бериб саламлашырыкъмыса, огъесе башха джолгъа бурулубму кетериксе? Огъай, чыртда унутда къой, атымы да сагъынма, мени бла татлы сёлешген кюнлеринги да унут, ол сёзлени кеслерин да унут»...

Медсестра бу сёзлени эшитиб туруб, эгечи келгенинде,

Мухтар деб кимге айтады, сандыракъ этгенинде, аны бла сё-
лешиб тургъанды, деди.

- Да, Мухтар бла джарлы Амина эртдеден бери да, бир-
бирлерин суююб, узаймай бир юй болургъа деб тура эдиле, –
деб ол хапар айтды.

- Энди къайдады да Мухтар?

- Он кюн да болады, Ростовгъа командировкагъа кетиб
турады, келир заманы болгъанды, алай а аны алкъын хапа-
ры джокъду, хапары болса да, энди анга Амина неге керек-
ди? – деб ахсынды.

Амина джукълагъанча этсе да, бютеу айтылгъанны
эшитиб турады. Ала да алай сёлеше тургъанлай, палатаны
ачылыб тургъан терезесинден Мухтар башын бери сугъуб,
джарыкъ ауаз бла:

- Амина, тикген машина алыб келиб, юйге салгъанма, –
деди. Амина да, Аминаны эгечи да, медсестра да, не айтыргъа
билмей, акъылындан шашмагъан эсе, бу не тикген машина
хапар айтады, деб сейир болуб къарадыла. Мухтар а: – Да,
неге сейирсинесиз, былай-былай болгъанды, деб тенгим теле-
грамма берген эди да, сора энди Аминагъа олтуруб ишлеген
иш керекди, портной болуб ишлер деб, Ростовну тюкенин-
ден тикген машина алыб келгенме. Тоюбуз бошалгъанлай, эм
алгъа юйде юренир да, артдан къатыбызда ательде ишлер, –
деб суююмлю ышарды. Амина джыларын тыялмай, джабыгу-
ну кёзлерине тартды.

БИЛЕТСИЗЛЕ

Кече он сагъатда поезд Киевден чыгыб, кыбыла джанына айланды. Бир сагъат чакълы бирден кондуктор билет-леге къарай келди. Плацкарт вагонду. Тюз Ибрайны къатында къойнунда да гитче сабийчиги бла бир тиширыу олтурады. Кондуктор анга да, билетинги кёргюз, деди. Ол тиширыу излеб билетин табалмады.

- Сен, бир ажымсыз, билетсизледен болурса? – деб кондуктор хыны сёлешди.

- Нек билетсиз болама, мен 12-чи вагонда 34 орунга билет алгъанма, – деб тиширыу излейди, алай а табмайды.

- Алгъан эсенг, кёргюз, болса кёргюзтюрюк эдинг, джокъду да, аны ючюн кёргюзтмейсе. Кече 12 сагъатда станциягъа джетерикбиз, алайда тюшюрлюкме, – деб кондуктор андан да хыны этди.

- Да, кышхыда, кечегиде сабийи бла къалай тюшюрлюксе, ариу билети джокъ эсе да! – деб Ибрай кондуктор бла даулашыргъа хазыр болду.

- Мен аны сеннге сормайма, андан сеннге джукъ джетмейди, – деди кондуктор.

- Къалай джетмейди, сен эркиши, кече 12 сагъатда ол къойнунда сабийни хатерин да этмей, къалай тюшюрлюксе?

- Анга джанынг алай бек ауруй эсе, билет ал да бер.

- Да, тюшюре тебресенг а аллыкъма, алай а сен ол къатылыкъны этмезсе, деб турама ансы.

- Мен къатылыкъ этмейме, инструкция бла ишлейме, сен а мени ишлегениме заран саласа, хар ким меннге аууз джетдириб барса, мен ишимде къалай бетджарыкълы боллукъма?

- Да сора кечени арасында тиширыуну сабийчиги бла тюшюрсенг, ишингден бетджарыкълы боллукъса?

Кондуктор Ибрайгъа айтыргъа сёз табмай, ызына айлан-

ды. 12 сагъат болуб, поезд тохтады. Кондуктор, эрлай тюшюб, вокзалгъа чабды. Андан Киевге сёлешди, сора келиб ол тиширыучукъгъа:

- Айыб этме, Киевни вокзалында кассирге сёлешген эдим да, онекинчи вагонну отуз тёртюнчю орнуна билет сатылгъанды, дейди, сен бир ажымсыз, билетинги къайда эсе да тюшюргенсе. Рахат бол, энди сеннге киши джукъ айтырыкъ тюлдю, – деди.

- Биз, эркишиле, сёлешген заманда барыбыз да рыцарла болабыз, кёзююне джетген заманда уа инструкцияны артына бугъунабыз, – деб Ибрай да алай айтды.

1982

УРЛАННГАН УН

Ач джыл Харун, арба бла бир дран алыб барыб, төбен джанларында эки тулукъ будай уннга ауушдуруб келгенди. Джангы джетгинчи бу бизге джетерге керекди, ол себебден гырджын этмей, къалын биямукъ эте турайыкъ, деб Харунлары алай оноулашсала да, хоншуларына гитче аякъчыкъ бла хоншулукъ ийгендиле.

Къышны ауурлугъу кете, ала экинчи тулукъну башлагъандыла. Бир кюн къарасала, гёзенде унлары джокъ. Болгъанны дардагъан этедиле, алай а табмайдыла. Сора арбазгъа чыгыб къарасала, унну тёгюлген ызчыгъы арбаздан тышына чыгыб тура. Тулукъну тубюнден чычхан тешик этиб, гудучу алыб баргъан заманда, алайдан унчукъ агъыб, ызчыкъ этиб баргъанды. Ол ызчыкъны ызын барыб, Харун Гочарлагъа джетгенди.

Гочар кеси юйде джокъ. Ол аны юй бийчесине, не сабийлерине джукъ айтмай, салыб межгитге барады. Барса уа, Гочар анда тура. Сора Харун, кесини терслиги болгъанча, тартына хапарын болумуча айтады. Гочар уялгъандан, ыйлыкъгъандан ауузундан сёз чыгъаралмай, баш энишге къарайды.

Энди не оноу этерикди эке, деб бары да апендини ауузуна къарайдыла. Апенди тынгылаб туруб: «Адамны хакъына джутланыргъа керек тюлдю. Ол харамды. Ма бусагъатда Гочар барыб, унну алыб келгенича, иесини юйюне элтсин, алай а орамны озуб кетмей, унну кёлтюрюб, межгитни аллы бла озсун», – дейди. Бары да оноуну тюзге санайдыла.

Гочар акъырын туруб кетеди. Кёб да турмай, унну да кёлтюрюб, башындан бир гырджынлыкъ да алмагъанлай, акъырын-акъырын межгитни аллы бла озуб тебрейди. Къартла бары да баш энишге къарагъан болмаса, не кюлмедиле, не башха джукъ айтмадыла. Харун да межгитни аллындады,

алай а Гочарны ызындан туруб тебремей, бир кесек туракъ-
лаб, ашыкъгъан да этмей, юйюне кетди. Гочарны юй бийчеси,
уялгъандан не этерге билмей, башын суугъа атарыкъ бол-
гъанды. Гочар унну алыб арбазгъа киргенинде, Харунну юй
бийчеси да, асыры уялгъандан, эшикге да чыкъмады. Гочар
арбаздан кетгинчи, Харун юйюне бармай турду.

Ингирде Харунну юй бийчеси:

- Аллах унубузну ызына къайытарды, табмай къалсакъ не
этерик эдик, сабийлени бир иги тойдурайыкъ, бюгече биля-
мукъну къояйыкъ да, гырджын этейик, – дейди... Сабийле-
ри тегерегине басыныб, къууанч тыбырлы болуб ашайдыла.
Алай а, не эсе да Харун бла юй бийчеси тебсиге олтурургъа
ашыкъмайдыла. Сора бир-эки къабхандан сора, Харун юй
бийчесине айланыб:

- Ауузума къабханлыгъыма, тамагъымдан энерге унамай-
ды, турчу, тулукъдан бир челек бла бир ун къуй да, Гочарлагъа
элт да кел, ала бюгече къуру юйдедиле, – дейди. Юй бийчеси,
бек къууаныб:

- Сеннге айтыргъа базмай тура эдим ансы, ма бу сабийле-
ни былай къууаныб ашагъанларын кѳргенимде, Гочарны са-
бийлери кѳзюме кѳрюнюб, не этерге билмей тура эдим, – деб,
эрлай къобуб, челек бла унну алыб тебреди.

- Кеч болгъанды, къоркъарса, биргенге барайым, алай а
мен берлакъда тохтарма, – деб Харун да биргесине чыгъады.

Харунну юй бийчеси Гочарлагъа джетиб:

- Мариям! – деб таууш этеди. Мариям эшиклерин ачмагъ-
анлай:

- Ах мен джарлы, Асият, сенмисе, нек келгенсе, мен уял-
май сени бетинге къараяллыкъ тюлме, – деб джыламсыраб
сѳлешеди. Асият да:

- Да бетиме къарамазса, эшигинги ары ач да, челек бла
унну босагъагъызгъа салыб барама, ары ал, тамбла челекни

сабийлени биринден иерсе, – деб ызына бурулду. Харун да, Асият да, джюреклери хош болуб, кеслерине бир уллу игилик болгъанча, джарыкъ сёлеше, юйлерине къайытадыла,

Мариям бир кесекден эшиклени ачыб, челек унну кёрюб, не айтыргъа да билмей, тили тутулгъанча болуб, аны да алыб, ызына кириб, юй тюрбюне салды. Гочар да, сабийлери да, челек унга эслери кетиб, не айтыргъа билмедиле. Сора Гочар, кёзлеринде джыламукуъларын сабийле эслемесинле, деб барыб тапчаннга олтуруб, баш энишге къарады. Мариям да, эм гитче джашчыгъыны къатына барыб, джыламукуъ тамагъына тыгъыла:

- Бери уян, ачлай джукълаб къалма, бусагъат гырджын этеме, сеннге къалач да этерикме, – дейди.

ДЖЕТГЕН КЮНДЕ

Талай кюнню джангур джаууб, сууукъ түбан басханлай турду. Кюн аманда малчыла эки къат тынчлыкъсыз болдула.

Гёзет этгенлени бири, сакъал-мыйыкъ джангы ура тебреген Къараджаш, итле юрген джанына тууайлай да шкок ата: «Кёкню туюбю туюшуб къалыргъа тебремеген эсе, къачан тохтарыкъды бу?» – дей, къойла къыйырында кёз къакъмай айланады...

Джетинчи кюнню кечеси чууакъ болду, ырхыла да бир кесек саркъадыла. Эртденбла кюн таякъла тау башла да къарланы джылтыратдыла.

– Тёгерекге бир кёз джетдир, марджа, Къараджаш, мал бёлюнмесин! – дей, къош тамада Харун сюрюулени стауатдан чыгъарды. Чабырларын да джангыртыб, къозу къуйрукъ бла бир малчы гырджынны башлыгыны чунгуруна сала, шкогун да бойнуна атыб, Къараджаш ёзенни ёрге айланды. Бираз баргъандан сора, мал бёлюнмегенин билди. Алай болса да къошха къуру къайытмайым, ышаннга салыргъа бир джукъ эслесем, деген акъылда төгерекге къарай да бара, Клухор ауушха джууукълашды. Кёзюлдюреуюклери бла къая ранлагъа сымарлаб къараса да, шкогун бойнундан алыргъа сылтау чыкъмады. «Да бош къыйналдым, тейри», – деб ызына айлана да бир тебреди, дагъыда, къурулай къайытсам, нёгерлерим да не айтырла, деген акъылда кёзюлдюреуюклени ауушда кёлню башы къаялагъа бурду. «Эшта-эшта, кёзюлдюреуюкле алдай болурла, ансы... – деб талай кере къарады: къая ранда къаралгъан орнундан тебмеди. – Тейри, ол а джаныуарды, таш тийиб, боюн туюбюне болуб турмай эсе. Антсызма, джууукъ барыб, бир иги къарамасам, – деб арыгъанын да стемей тебреди. Иги джууукъ киргенден сора, шкогун огъары аягына миндириб, эрлай кёзюлдюреуюклени алыб къарады. Асыры сейирсиннгенден, шкогун къолундан иерча болду: къатында да шкогу бла сумкасы орта бойлу бир адам къая ранда артына

таяныб тура. Аманлыкчы зат болур, деб кёлуне келсе да:

- Эй, не адамса, не болганды? – деб кычырды. Къая ран-дан, башын бери айырыб, ол адам къолу бла ауузун кёргозе, сёлешаллык тюлме деген магъананы билдирди.

Аякълары тая, ташладан тутта да атлай, Къараджаш ёрлеб бара тургъанлай, къаялагъа тие да, от чакъдыра аны огъары джанындан эки таш айланды. Эрлай Къараджаш сол джанында къаяны къуушуна чыгъаргъа, экиси да башы бла секирдиле. Къаядан кетерге аздан къалыб, тамам арыгъан да этиб, ол адамны къатына джетди. Джетсе, аллайгъа джетсин: отуз джыл чакълы болгъан, ачдан ёлюрге джетиб тургъан бир келбетли адам. Эшта, оруслу болур деген акъылда, «здрастий» деб, аны къолун тутуб, билген орус сёзлерин айтыб, Темрез улу анга болушургъа хазыр болгъанын билдирди, алай а ол кёзю-башы бла билдирген болмаса, сёлешалмады.

Ол заманнга кюн таякъла, кёлню башындан тийиб, кюзгюден джылтырагъанча джылтырадыла.

Темрез улу эрлай азыгъындан анга узатды, алай а ол төртбеш къабыб, бир ызгъа андан кёб ашаргъа болмагъанын билдирди. Кёб да кюрешиб, Къараджаш аны къая рандан чыгъарды...

Къолтугъундан киргенлей, эки атлай да, бир солуй, ала къошланы башларындан къарадыла.

Къошха джетгенлей, малчыла:

- Не болганды? – дей, эрлай мурджарны джарашдырыб, ол адамны таяндырдыла. Джашланы бири анга гоппан бла айран ичиргенден сора, Харун аллына келиб:

- Мындан иги дарман джокъду, дарманла бу тауланы хансларындан этиледиле, малла да ол хансланы отлайдыла, аты айран болса да, бу дарманды, – деди. Къонакъ аны сёзлерин ангыламаса да, магъанасын ангылаб, башын силкди. Кёб турмай, ол джукъугъа кетди.

Экинчи кюн къонакъ, бир кесек эс джыйыб, хапар айтды:

- Мен Согъумда джашайма, атым Алексейди, сурат са-

лыучума. Сегиз-тогъуз кюнню мындан алгъа, бир кесек къа-барыкъ да алыб, Клухор аууш бла таулань ол джанларына ауайым, деб тебрeдим. Ауушха джeтeргe, кeзгe тюртгeнни кeрмeзчa, тубан бaсды. Нe бoлсa дa, бaрa бaрaйым, дeб тaукeл бoлдум. Бир кeсeк бaргъaнлaй, aджaшыб, джoл тюзeтaлмaй тoхтaдым. Кeч бoлдy. Джaууб бaшлaды. Къaлaйгъa бaрлыгъымь билмeй, кeлe кeлиб, къaя рaннгa кириб, джaнгур дa чeлeкдeн къуйгъaнчa, къуюб, нe aллымa, нe aртымa бaрaлмaй тoхтaдым. Тaлaй aтлaм мeндeн тeбeндe кeлнy эслeдим.

Тубан кeлтюрюлмeй, юсюмe джaнгур, къар къуя, сaу джe-ти сyткaны турдum. Кюн aязымaй, къaя рaндa къушлaгъa, джaнyуaрлaгъa aш бoлyб, нe бoлгъaнымь киши билмeй къa-лыргъaмь тeбрeдим, дeб турa эдим,

Къачан бoлсa дa, aйлaнa кeлиб, юсюмe aдaм тюртyлсe дeб, хaпaрымь джaзыб хaзыр этгeн эдим, – дeди.

Мaлчылa, oрус тилни къaрыусуз билсeлe дa, Aлeкceйгe джeтгeн къыйынлыкъны тoлу aнгылaб, aны сaу къaлгъaнынa къууaныб, къурмaнлыкъ этдилe.

Бир ыйыкъ чaкълы aрaдaн кeтгeндeн сoрa, Aлeкceй иги oгъунa эc джыйды. Къaрaджaш дa, oл дa Дoммaйгъa, Aлибeк-гe дa бaрдылa.

Он кyндeн Aлeкceй кeтeргe тeбрeди. Aлaй a oл, кeлгeн джe-ри блa къайытмaй, тeгeрeк aйлaныб къайытыргъa рaзы бoлдy.

- Бy биргeнгдe бoлyб, нe уллy джaуум джaусa дa, джунчy-рукъ тyлсe, – дeб Хaрун къaрa джaмчынь Aлeкceйни aтынь къaнджыгъaсынa къысды.

Эки aртмaкъ блa джoл aзыкъ салыб, мaлчылa aны aшы-рыргъa чыкъдылa. Къучaкълaшыб айырылгъaндaн сoрa, Aлeкceй: «Cау къaлыгъыз, сeйирлик тaулулa!» – дeй Гoнaчкир eзeнни энишгe aйлaнды. Тeбeрдигe дeри aны aшырa Къaрaджaш дa биргeсинe бaрды.

Кюн уллy къышлыкъгъa джeтeргe, aлa дa Тeбeрдигe джeт-дилe. Aлaйдa Aлeкceй мaлчылaгъa тaлaй зaт aлыб, Къaрaджaшнь aтынь aртмaкъларынa сaлды. Айырылырнь aлль

бла экиси да бир-бирлерине къараб, «сау къл» деб айталмай, кёб турдула. Къучакълашхандан сора:

- Мени кёжюмден кёре турурса, – деб Къараджаш, белинде кюмюш къамасын тешиб, Алексейге узатды.

- Сени атынг ёмюрде да унутулмаз, сени кёжюнгден кёргенлей турурма, – деб Алексей къаманы уппа этди...

Арадан он джыл кетгенден сора, Биринчи дуния къазауат башланыб, Къараджаш къазауатха кетиб, джаннган отну ичинде айланды. 1917-чи джыл ол, кесини бёлеги бла большевикле джанларына кёчюб, граждан къазауатны фронтларында уруш этди. 1920-чи джыл ауур джаралы да болду.

Экинчи джылында, эки таякъ бла ауур асхай, Къараджаш Анападан Согъумгъа баргъан кемеге минди. Чууакъ кюн эди, туугъан тауларыны ауангылары кёрюнуб, кёб зат эсине тюшдю. Къараджаш палубада олтуруб тургъанлай, картузунда къызыл джулдузу, юсюнде къара джамчысы бла бир командир аны къатына келе да, ызына бурула тургъанын эсledi. Акъылына джукъ келмей, ол кёзлерин тауладан алмагъанлай турду. Ол биягъы командир, дагъыда тюз къатына келиб, джан хурджунундан бир къызыл блокнотчукъну чыгъарыб, ичине къараб:

- Темрезланы Къараджаш болурмуса? – деб орус тилде сорду. Олсагъатлай Къараджаш, 1904-чю джыл ауушда къурушуб тургъан адам эсине тюшюб, аны къучакъларгъа ашыкъды. Эки туугъан къарнашча, ала бир-бирлерин тансыкълаб, ийнакъладыла.

Хапар сорургъа асыры ашыкъгъандан, бир-бирине сёз бермей, талай минутну турдула.

- Тобасто, сен Тубанлы Кёлню джагъасындан бери къалай чыкъдың? Ол заманда мени сау кълдыргъан, энди уа бютеу кеси къыйыны бла джашагъан халкъ ючюн джан аямай кюрешген джигит таулу джаш, – деб Алексей татлы тенгини имбашындан къакъды.

- Санларым сакъат болсала да, тюзлюк властны салыуда

муратыма джетгенме, экибизни иннетибиз да бир кёре эдим, джолдаш командир, – деди Къараджаш.

- Харунну къара джамчысы бла сени кюмюш къаманг, кёб джерде болушдула, экибиз тауну эки джанында джашасакъ да, джетген кюнде бир иннетде кюрешгенибиз къалай иги болду, – деб Алексей ышарды.

Къарачайдан хапар соруб бошагъандан сора, Алексей алгъыннгы хапарына кёчюб:

- Менден тюнгюлюб, джылаууму этиб бошаб тургъанлай, кече келиб, эшикни ачыгъыз, дегенимде, асыры къууаннгандан юйдегим алыныб кете эди, – деди.

Согъумда кемеден тюшгенлей, Алексей Къараджашны юйюне тебретди. Арбазыны къыйырындан киргенлей огъуна: «Мени сау къалдыргъанны табханма, бери чабыгъыз!» – деб къычырды. Олсагъатлай юйню ичинден чыгъыб, юч тиширыу, чабыб келиб, Къараджашны къучакъладыла.

Аланы бири – Алексейни юй бийчеси, экиси да къызлары эдиле. Къараджаш юйню къабыргъасында суратлагъа сейир болуб къарады: Клухор аууш, кёл, Алексей къая ранда, Къараджаш да анга бара тургъаны, Тубанлы Кёлню джагъасында мал къошла, суратланы тюблеринде да: «Бу сейирлик таулань ичлеринде сейир халкъ джашайды», – деб джазылыб.

Сау ыйыкъны Алексей юйдегиси бла Къараджашны, къолларыны аязларындача, тутдула. Кете тебрегенинде, тюрлю-тюрлю саугъала бердиле. Тёртюсю да, келиб къучакълаб, Къараджашны кемеге миндирдиле. Кеме тенгиз джагъадан айырыла башлагъанында: «Бизден Къарачайгъа салам айт!» – деб къычырдыла.

ГУДУЧУ

Алиса Москвагъа командировкагъа барыб, поездден тюшгенлей, анда окъугъан суюген кызы Мухурджаннга тубеди. Экиси да, къууаныб, селеше тургъанлай, эки ауур чемоданы бла бир кыз кятлары бла озуб тебреди. Сора Алисагъа айланыб:

- Айыб этме, ненча сагъат болгъанды? – деб сорду. Алиса сагъатына къараб:

- Онеки болургъа беш минут къалгъанды, – деди.

- Да сора мен поездиме кечге къала турама да», – деб кыз ашыкъды.

- Алай эсе, мен да болушайым, – деб Алиса аны, бир чемоданын алыб, биргесине тебреди. Ызына айланыб, Мухурджаннга да: – Мен бусагъат къайытама, – деди.

Кыз алда, Алиса да аны ызындан ашыгъыш барадыла. Адам тул-тубанды. Талай поезд сиреледи. Бир кесекден къараса, кыз джокъ. Аджашдырыб кыйдум, деб Алиса гузаба-гузаба атлайды. Атын айтыб кычырыргъа, атын билмейди, кыйсы поездге, кыйсы вагоннга минеринден да хапары джокъду. Кыз кыйдан келгенди, кыйры барады, билмейди.

Бир-эки поезд кетди, бир-эки поезд да келди. Алиса не этерге, кыйры барыргъа, не айтыб сорууларгъа билмейди. Ол да алай эте тургъанлай, беш минутну хар ким чемоданларыгъызы джерге салыб, кымылдамагъыз, бусагъат тинтиу боллукъду, деб радио бла селешди. «Да, кимни юю кзуруду, мен чемонданны иесин излеб айланама, сора ким эсе да кимни эсе да чемоданын къалай урлайды?» – деб сейирсинеди. Андан юч-тёрт милиционер келиб, хар кимге соруб тебреди. Ары бир дженгил бошай кирге эдиле, кетиб къалмады эсе, бир эслер эдим, не ол мени эслер эди, деб тургъанлай, къатына эки милиционер келиб:

- Айыб этме, кыйры бараса? – деб сордула.

- Джукъгъа да бармайма, – деб ол дженгил джууаб этди.

- Кыйдан келгенсе да?

- Джукъдан да келмегенме.
- Чемоданынгда ненг барды?
- Билмейме.
- Да, чемодан сеники эсе, нек билмейсе?
- Огъай, мени чемоданым тюлдю.
- Кимникиди да?
- Бир къызны.
- Ким къызды ол?
- Билмейме.
- Къайдады къыз кеси?
- Билмейме.
- Да алай эсе кел, отделениеге барайыкъ да, аны билме-
генинги хапарын джарашдырыб айтырса, деб вокзалда ми-
лицияны кабинетине элтиб, табхан болурбуз, деб кёлюбюзге
келеди, деб тамадаларына хапар айтдыла. Анда олтуруб тур-
гъан бир джаш, секириб ёрге къобуб:
- Ма, чемоданымы табдым, – деб керилиб Алисаны тюз
башына урду. Ургъан алай тюлдю, ма былайды, деб Алиса ан-
дан да бек уруб, джашны аудурду. Милицияла чабыб, Алиса-
ны эки къолун артына этдиле.
- Капитан, экисине да урушуб, Алисагъа джангыдан хапар
сорду. Алиса да болумуча хапар айтды.
- Да, сен къызны чемоданыды дейсе, бу джаш а мени че-
моданымды дейди, сора ол алай къалай боллукъду?
- Да, аны уа билмейме. Сора капитан ол джашха айла-
ныб:
- Чемоданны эм башы бла эм тюбюнде неле болгъанла-
рын айтчы, – деди.
- Эм башында «Спартак» деген китаб эм тюбюнде 500 сом
ачха. Ачыб къарасала, керти да алай. Сора капитан Алисагъа
айланыб:
- Энди иш ачыкъ болду, джашырма да тюзюн айт, сюд
этилген заманда ол сеннге джарагъан этерикди, – деди.
- Да, мен эм аллындан да сизге тюзюн айтама, терси къа-
лай болгъанын билмейме, ийнанмай эсегиз, келигиз, вокзал-

да мени тенг кызым сакълаб турады, ол тюзюн айтыр, меннге ийнанмай эсегиз да, анга ийнанырсыз, – деди.

Капитан Алисагъа эки милиционерни кьошуб, кызын бери алыгъыз да келигиз, деб ийди.

Барыб, ала къарамагъан джер кълмай изледиле, алай а кызыны табмай ызларына кълайтдыла. Сора капитан кълараб туруб:

- Сени биргенге кызы болмагъанды, болгъан эсе уа, сени тутулгъанынгы билиб, башын алыб кълачыб кетгенди, – деди.

Ала да алай сълеше тургъланлай, эшикле ачылыб, бир ариу кълыз кириб келди.

- Не айтырынг барды? – деб капитан бюсюреусюз сорду.

Алиса уа башын энишге ийиб сагълышдады. Сора ол кълызны кълэю кълаллайла эсе да Алисагъа джетиб:

- Ма, ма бу эди, чемоданымы урлагъан ма буду! – деди.

Капитан сейир болуб:

- Муну уручу болгъланын билиб тутханбыз, бу урлагълан чемодан сеники тълдю, аны иеси ма бу джашды, – деб чемоданны иесин кълргюздю.

- Нек болады ол джаш, чемоданны болушургъа, деб мени кълолумдан алыб, поездге миннген джерде баш джанлатыб кетгенди.

- Огълай чемодан меникиди, – деб, ол кълыз барыб, джашны кълолундан тартды.

- Была джангы чыкългълан чемоданладыла, бюгюн тълкенден кесим алгъланма.

- Сеники эсе, ичинде неси болгъланын айтчы, – деб капитан ишекли болду.

- Нек айтмайма, алай тургъланлай ичи бютеу да тетрададыла, мен устаз болуб ишлейме, бусагълатда кесибизни элде тетрадла джокъл эдиле да, чемоданны ичин тетрадладан тълкъл-тълкъллама этген эдим.

- Тохта, тохта, ашыкълма, – деб капитан ол джашха чемоданын ачдыртды. Ачса, китабла, къллек, галстук, одеколон, джюлгюч дагълыда башха затла.

Къыз не айтыргъа билмей:

- Да, мени чемоданым да тюз ма быллай эди, – деди.

- Да, мен да бюгюн ол сен алгъан тюкенден алгъанма чемоданны, – деб джаш алай айтды.

Капитан сагъыш этиб туруб, бир ажымсыз, Алиса эм алгъа бу къызны чемоданын урлаб, артдан а бу джашны чемоданын урлагъанды, деб мурат этди. Ала да алай эте тургъанлай, вокзалны кассири эшикни кериб:

- Ким эсе да кассаны къатында бу чемоданны унутуб кетгенди, мен ашаргъа барама, излей келген болса, берирсиз, – деб чыгыб кетди.

Алайына ол къыз:

- Ма чемоданым! – деб чабды. Капитан ышарыб:

- Да сен хар кѳрген чемоданынга меникиди, дебми барлыкъса? – дей, ичин ачдырды. Ачсала, ичинде – къуру тедрадли. Къыз кеси да, капитан да, Алиса да къууандыла. Къыз кассада билет алгъан заманда кесини чемоданын алайда къоюб кетгени ачыкъ болду. Унутуб кетиб, экинчи залгъа келиб олтургъан заманда, ол джашны къатында болуб, аны чемоданын алыб кетгенди. Кѳзю къалкъыутгъа барыб, джаш да эсле-мегенди.

- Хар зат орнун табды, барыгъыз да эсен болугъуз, – деб капитан къолларын тутуб ашырды. Бери чыкъгъандан сора Алиса ол къызгъа:

- Да сени амалтын мен кѳрмеген не къалды, мен а сени атынг не болгъанын да билмейме, – деди.

- Кечмеклик тилейме, атым Светланады, ол сени биргенге къыз а ким эди, не болуб къалды? – деб сорду.

- Да барыб излегенбиз да табмагъанбыз, билмейме, аны кѳлюне не келген эсе да, – деб Алиса мыдах болуб сѳлешди.

- Мен джангылыб айтхан кѳре эдим, мени поездим кетерге энтда эки сагъат барды, кел, ол къызны излейик, – деб Светлана не бла болушайым дегенча, Алисагъа къарады. Ол да разы болуб, чемоданны да камерагъа салыб, вокзалда айланыб тебретиле. Анда табмай, энди не болуб къалды эке, деб

саггышланыб, тышында къарай тургъанлай, Мухурджан терекни тубюнде бир скамейкада олтуруб, кёзлерин сюрте тургъанлай кёрюб, эрлай къатына бардыла. Эм алгъа Светлана джетиб:

- О, багъалы Мухурджан, мени кеч, менме терс, деб бойнундан къучакълады.

Мухурджан джюреги къыйналыб тургъаны блатаньялмай:

- Сен кимсе, нек боласа сен терс? – деди.

Сора Алиса да, Светлана да джарашдырыб хапар айтдыла. Мухурджан да ышарыб:

- Мен а эм алгъа не айтыргъа да билмей тура эдим, сора къайытмай кёб тургъанында уа, бир ажымсыз, ол къыз аны сюйген къызы болуб, Алиса вокзалгъа аны ашырыгъа келген болур эди, адамлагъа ийнаныргъа керек тюлдю, деб къыйналыб тура эдим, – деди. Ючюсю да алайдан рестораннга кетдиле. Заман джетерге Мухурджан да, Алиса да келиб, Светлананы вагонуна миндириб, чемоданларын да вагоннга кийириб, джарыкъ айырылдыла.

1968

АРБАЧЫ

Сымайыл эм алгъа ёгюз арба джюрюте эди, артда ат арба джюрютюрге кёчгенинде, къууаннгандан аякъ тюбде чёб сынмай эди. Бир кюн ингирде ол ишден къайытыб, арбасын ие тебрегенлей, совхозну директору биргесине да бир майор къатыш келди. Сымайыл сейир болду. Сора директор:

- Бек арымагъан эсенг, бахчагъа бар да, анда харбызла джыйылыб турадыла, джюкле да ызынга къайыт, биз былай турайыкъ, майорну Фрунзеге элтириксе, – деди.

Сымайыл кеси да арыбды, атлары да арыбдыла, алай а ол Фрунзеде бир кере да болмагъанды. Къазауат бошалгъанлы бир джыл болады, ол элден ары машина джюрюмейди. Алай-дан Фрунзеге узакъ тюддю, къуру 25 километрди, алай а Сымайыл алкъын джаш адамды, анга къуру 17 джыл болады, кеси да джетинчи классны бошагъанлы совхозда ишлеб турады.

Сымайыл эрлай барыб, айтылгъан джерден харбызла джюклеб келди. Совхозну директору бла майор Сергей Петрович фронтда бирге уруш этгенди. Григорий Маркович госпитальдан сора, совхозгъа директор болгъанды, Сергей Петрович а къазауат бошалгъанлы келгенди. Тенги совхозгъа директор болуб тургъанын билиб, анга къонакъгъа келгенди, ол да анга кило саны къллай бир эсе да, джаздырыб, харбызла береди. Майор да, арбагъа миниб, Фрунзеге тебрейди. Джолда майор Сымайыл бла ушакъ этеди, сен алкъын джашса да, демейди, мен майор, сен арбачы да, демейди, анга хапар айтады. Ашхам бола Фрунзеге киреди, шахарны ортасы сюремде майорну кесини кълзыл кырпычдан юю, тегерегинде бурууу, алакат кълбакъ эшиги. Арбазгъа киргенлей, майорну юй бийчеси, бир сойюмлю омакъ тишируу чыгъады. Келдингми, деб эрине алай айтыб, Сымайыл бла ышарыб саламлашады. Сора эрлай харбызланы ючюсю да верандагъа ташыйдыла. Сен алай олтур, биз кесибиз ташыйыкъ, деб майор бла юй бийчеси алай да айтадыла, алай а Сымайыл унамайды.

Ташыб бошагъанлай, энди къл джууугъуз да юйге кели-

гиз, деб майорну юй бийчеси кеси кириб кетеди. Бир кесекден Сымайыл да киреди. Кирсе уа – юйню ичи тамам омакъ, тамам кирсиз, юйню ортасында стол, аны юсюнде болмагъан ашарыкъ джокъ. Эндиге дери алай джасалгъан юй кърмегенди. Ючюсю да олтурадыла. Ашарыкъла бир тюрлю сауутчукълада болгъанлары себебли, Сымайыл къайсы табакъдан къалай алыб ашаргъа билмейди. Майор бла юй бийчесине къараб, ала этгенча эте тебрейди. Сылтаун билмейин, ала да тартынмай аша, деб теждейдиле. Андан сора харбыз ашаргъа, дейдиле. Стол юсюне сахан табакъ салынады, харбызны эм игисин сен сайла; деб Сымайылгъа къарайдыла. Анга уа мен сау болайым, деб Сымайыл, сайлаб, харбыз келтирди. Сен кес, сен кес деб, анга алай айтадыла. Харбызны ашаб бошагъандан сора, Сымайыл атлагъа бир къарайым, деб чыгъады. Шахарны къыйырындан киргенлей, джолну джанын баргъан илипинден суу ичиреди, элден огъуна биргесине джангы клевер алыб, харбызланы юслери бла салыб алай келгенди.

Сымайыл ызына киреди. Майор бла юй бийчеси анга кеслерини джашауларындан хапаргъа джарашадыла. Къабыргъада тагъылгъан суратланы къргюзюб, аланы кимле болгъанларыны юсюнден да, кеслерини бир джууукъ адамларына, хапар айтадыла. Сора сагъат онбир бола:

- Сымайыл танг аласы бла ызына къайытмаса боллукъ тюлдю, тамбла эртденбла сегиз сагъатда ол иште болургъа керекди, – дейди майор.

- Да аны алгъаракъ айтсанг а, – деб юй бийчеси ариу джыйылыб тургъан орундукъну къатына барыб, орун эте тебрейди. Орундукъ кеси кюмюшча джылтырайды, джастыкъла, орун джабыу да эм сыйлы къумачдандыла. «Энди мен ишден келиб къалгъанма бери, алай болмаса да, мени быллай кирсиз орунлада джатарча кийимим джокъду да», – деб Сымайыл сагъыш этеди. Сора ол:

- Мен мында джатарыкъ тюлме, – дейди.

- Не-е-к сора? Огъай, ма былайда джатарыкъса, арыгъан болурса, солу, – деб Сымайылны айтханын ол сан этмейди.

- Огъай, джатарыкъ тюлме былайда, мен арбаны юсюнде джатарыкъма, – деб Сымайыл да дженгдирмейди.

Сора кюреше кетиб, Сымайыл дженгеди.

- Да, не этерикбиз, чыртда унамай эсенг, сора орунну ары чыгъарайым, – деб майорну бийчеси орунну чыгъара тебреди.

- Огъай, алай да боллукъ тюлдю, – деб, даулаша кетиб, биягъы Сымайыл хорлады. Сора майор:

- Да болмай эсе, къалай этейик, мени шинелими джабсын юсюне, башына да палтонуму салайыкъ, – дейди.

Сымайыл да андан кёб даулашыб кюрешмейди. Тюбюне да клеверни джайыб, Сымайыл джайгъы кече «ох» деб, арбаны юсюнде джатады. Танг атыб, кечгеми къалдым эке, деб секириб къобуб къараса, эки аты да джокъ.

- Да мени уа юйюм къуруб турады да! – деб Сымайыл чартлаб, арбадан тюшюб, орамны ёргеми-энишгеми чабаргъа билмей, алай болса да, эм алгъа ёргеракъ чабса, майор эки атны да, башларындан тартыб, алыб келе.

Не кетиб баргъанлайларына тутуб келеди неда ким эсе да алыб баргъанлай, джетиб сыйырыб келеди, деб Сымайылны акъылына алай келеди. Къууаныб аллына чабыб:

- Къайда табыб келесе? – деб сорду.

- Джукъдан да табмагъанма, эртденбла сени бир уятайым, деб чыкъдым да, былай бир татлы джукълаб тура эдинг да, сора уятыргъа кёзюм къыймай, атлагъа суу ичириб келеме, арлакъда илипин барды, – деди.

1986

ДЖОЛ ХАКЪ

Таумырза Ростовдан поезд бла келиб, Невинномысскеде туюшду. Автобус кеч тебрегени себебли, машина излей башлады. Биреу кесини машинасы бла Черкесскеге барлыгын билгенинде, мен бусагъат кесиме нёгерле табайым, бизни да ала бар, деб къадалды.

- Да мен бери кесими джарлылыгъым болуб келген эдим, адам да джюрютмейме, алай болса да, элтирме, – деб машинаны иеси алай айтды.

Таумырза эрлай юч нёгер табыб келди. Бек къууаныб, тёртюсю да миндиле. Сора:

- Не аллыкъса бизден джол хакъгъа? – деб сордула.

- Да ючюшер сом берирсиз, кёбсюннюк тюл эсегиз, – деб ол джууаб этди.

Джолгъа чыкъдыла. Сора шофёр:

- Автовокзалда тюбер адамым барды, къайыта барайыкъ, - деди.

- Ким огъай дейди, – деб бары бирден джууаб этдиле.

Шофёр автовокзалгъа кириб, была да сёлеше тургъанлай, кесини «Волгасы» бла алайгъа биреулен келди. Машинасындан туюшуб, быланы къатларына келиб, къайры баргъанларын сорду.

- Черкесскеге.

- Не тёлериксиз джол хакъ ючюн?

- Ючюшер сом.

- Бери туюшюгюз да, мени «Волгама» минигиз, мен экишер сомгъа элтейим. Мен ары барлыкъ адам табмай турама.

Эрлай Таумырза да, нёгерлери да машинадан чыгъа тебregenлей, шоферлары къайытыб келиб:

- Нек туюшесиз, ары олтуругъуз, – деди.

- Да, биз энди ол машинагъа минебиз, – дедиле.

- Нек сора?

- Да, ол бизни экишер сомгъа элтеди, сора сеннге артыкъ сомларыбызны нек беребиз?

- Огъай, ызыгъызгъа олтуругъуз, сомладан эсе, сёз багъалыды, ол хакъны юсюнден сёлешгинчи, мен сизни Черкесскеге элтирме, деб сёз бергенме. Олтуругъуз, капегигиз да керек тюлдю, алай а бир сёзде тохтай билигиз, – деди.

Барысы да ызларына олтурдула, алай а уялгъандан ауузларына сёз тюшмеди. Келиб Черкесскеге киргенлей, эрлай чыгъарыб бары да ачхаларын узатдыла.

Шофёр ачханы алыргъа унамай:

- Огъай, сау болугъуз, бюгюн сизни орнугъузгъа мен уялгъанма, – деди.

1985

БАТЫР ДЖАШЧЫКЪ

Совхозну директору Хыйса машина бла талай фермагъа айланыб бошагъынчы, кеч болду. «Эчки къошгъа къайыта барсам да, иги боллукъ эди, алай а, джол узакъ болмаса да, къар теренди, къалай этейим эке», – деб ол сагъышланды. Алай болса да, огъай, къайыта барайым, деб таукелленди. Ол къошха джууукълашыргъа кёз байланды. Салыб стауатха барса, не адам джокъ, не мал джокъ. «Тобасто, стауат нек къуруб турады, бир джары кёчюб кетмеген эселе, алай а къышхыда къайры кёчерикдиле», – деб сейир-тамаша болду. «Не малла джокъ, не Биймырза джокъ, не нёгери Керам джокъ. Бу не сейирди, не аламатды? Арабин, бир хата болмагъа эди», – деб тёгерекге къарады. Сора сууну ол джанында чегетде бир отчукъну эследи.

«Стауат былайда, къош былайда, сора от ол джанында нек чыгъады?» - деб кёпюрчюк бла ётюб барды. Барса – эчкиле чырпыдан тоюб джата, сюрюуну къыйырында от, отну къатында бир джашчыкъ, кёзчюклери джана, анга къараб тура.

- Кёб болсун, джигит! – деб Хыйса саламлашды.

- Сау бол, сау кел, – деб джашчыкъ ёрге къобду.

- Не ишлейсе былайда?

- Малланы сакълаб турама.

- Не малланы?

- Да, ма совхозну эчки сюрюуюн.

- Сен Биймырзаны джашчыгъы болурмуса?

- Хо, алайды.

- Атынг неди?

- Далхат.

- Биймырза кеси къайдады?

- Нёгери Керам аурукъсунуб ат бла элге кетиб тебregen эди да, аны кесин ийиб къоймай, биргесине кетгенди, азыкъ да ала къайытырыкъды.

- Сен малланы ол джанына ётдюралмай къалыбмы кетгенсе былайда?

- Огъай, ётдюраллыкъ эдим.

- Нек ётдюрмегенсе да?

- Да бир иги тойгъан эдиле да, сора былайда терек тюблеринде джатханларында, къобарыб сюрюрге кёзюм кыймагъанды. Барыб, анда къошха кириб турмай, малланы къатларында туругъа кёзюм къараб, отну аны ючюн этгенме былайда.

- Къоркъмаймыса кесинг джангыз?

- Нек болама кесим джангыз, эчкиле уа? Итле да эчкилени огъары джанларында джатыб турадыла, сени таный болурла да, аны ючюн чабмагъандыла.

- Сууукъ боламыса?

- Огъай, былайы бир да джылы джерди, чыртда джел болмайды, чегет ичиди да, ышыкъды. Эчкилени тылпыулары да болушады, отунларым да тангнга дери да боллукъдула.

- Атанг келгинчи мен да былай турайым да, сени да элге ала барырма.

- Огъай, сакълама, мен бюгече мында къаллыкъма, атам а танг атмай джетерикди. Сау ыйыкъны бери келирге тансыкъ болуб тургъанма, тамбла кюн ортадан ингирге кетерикме.

- Къайсы классда окъуйса?

- Ючюнчюде.

- Да къалай бош болгъанса бери келирге?

- Бюгюн дерследен чыкыгъандан сора келгенме, тамбла окъумайбыз, ыйых кюндю.

- Ай, иги джаш сен, иги джаш, сау къал, сау тангнга чыкъ, – деб Хыйса анга алгыш эте, ёзенни эниште айланды.

Сейирсиннген да эте, Хыйса сагъышланды: «Биймырза бюгече къайытмай къаллыкъ тюл эди, ол тынчылыкъсыз адамды, алай а бу ёзенде джанлы айланмагъаны, уру болмагъа-

ны себебли рахат болгъан болур. Керамдан да бир хапар билейим. Джашчыкъ а батыр джашчыкъды, кеси да малланы къалай бек сюеди. Ма он джыл болду мен совхозда тюрюлю тюрюлю ишледе айланнганлы, ол он джылны ичинде юч зоотехник бла юч ветврач ауушуннганды. Ала институтда окъуб алгъан усталыкъларын къоюб, къаллай иш болса да, шахар тегерегинде джашаргъа нек излейдиле, кеслерини алгъан усталыкъларын нек багъалата билмейдиле? Ала малны, Далхатча, суйселе, къыстайма десенг да, ёмюрде ишлерин къоюб кетерик тюл эдиле. Адамны ишине суймеклик къанында болургъа керек кёреме. Директор болуб ишлемесем да, сау-эсен болсам, эл школну бошагъандан сора Далхатны не зоотехникке, не ветврачлыкъгъа окъургъа иймей къоймам.

Баш кюн школгъа барыб, устазла бла да сёлешиб, классха кириб, Далхатны юсюнден хапар айтайым, кесине да май байрамгъа рабочкомгъа айтыб, талай китаб да, бир ариу велосипед да алдырайым»...

Башы ма ол терен сагъышлагъа кетиб, джолну къыйын болгъанын да эслемегенча, Хыйса совхозну конторуна дже-тиб тохтады.

АЧЫ ХАПАР

Батдайны юйдегиси эртденбла эртде туруб, ашаргъа ол-турдула. Рустам а алкъын къобмагъанды. Тамада эгечи:

- Тур джатыб турма да, ашаб бошагъанлай чага этерик-биз! – деб къычырды. Алай а ол къымылдамады. – Не болгъанды сеннге? – деб билегинден тартса, Рустам ёлюб тура. Юйде къычырыкъ-хахай болдула, хоншу-тийре джыйылды. Алай а ёлгеннге ким не этерик эди?

- Анасы да мында болмагъанлай, ёлгенине къара, хариб-чикни, – деб адамла артыкъ да къыйналыб сёлешедиле. Ана-сы уа къайры эсе да сатыугъа кетгенди. Адресин билген адам джокъду. Ким билсин, анасы келиб къалса уа, деб эки кюнню сакъладыла. Джайгъыда андан кёб сакъларгъа болмайды, деб ючюнчю кюн асырадыла. Кече адам джата, Батдай да келди. Тангнга дери джылай-сарнай чыкъды. Сора танг аласында кёзю къалкъыугъа барыб тургъанлай, джашчыгъын тюшюн-де кёрдю:

- Анам, мен ёлмегенлей, нек басдырыб къойгъансыз? – деб ол джылаб алай айтады. Батдай илгениб уянады. Тангнга дери джылаб чыкъды. Танг атыб, адамла къозгъалыргъа: «Къабыр-ны къазыб къарамай, боллукъ тюлдю!» – деб тохтады.

Адамла, огъай, деб кюрешдиле, алай а чыртда Батдайны дженгалмадыла. Бу хапар афендиге джетди.

- Да, барыгъыз да къарагъыз, ёлген сагъатында да кёрме-генди, ансы кеси барыб къазама десе, шашхынлы болуб къа-лыр, – деб афенди да алай айтды.

Тогъуз-он эркиши, биргелерине да - Батдай, бардыла. «Къабырны къазсала, баламы саулай кёрюб къоярыкъма», деб аны мураты алайды. Дженгилирек къаза нек кирмейди-ле...» – дейди ичинден ол.

Къабырны топурагъын атыб бошаб, къангаларына джет-

диле. Батдай да кѣбыргѣ тѹшдѹ. Кѣангаларын ала тургѣан джаш, «ой» деб, артына ауады. «Не болду?» – деб кѣбыргѣ дагѣыда экеулен тѹшдѹле. Кѣангаланы бѹтеу алыб кѣарасала, джашчыкѣны кебинден кѣоллары бери чыгѣыб, топуракѣ болуб, ёлюб тура.

- Оу, джарлы балам! – деб Батдайны алай айтханы бла эки кѣулагѣы да бирден сагѣырау болдула, акѣылындан тайышаракѣ болду.

Андан бери Батдай кѹн сайын кѣабырлагѣ джѹрюйдѹ. Хар келгени сайын:

- Энтда джангыдан кѣазыб, бир кѣараргѣ керек эди, – деб джылайды.

КЪАРТ АККАНЫ ХАПАРЫНДАН

Ташкёпюрден ётюб, Къобан ёзенни ёрге айланыргъа, кёз байланыб, къарангы болду. Атымы джоргъасын бузмагъанлай, Индиш-Аягъына джетдим. Къобанны шууулдагъаны, къайда эсе да бёрюлени улугъанлары, узакъда къайсы гёзетчини эсе да тууайлагъаны болмаса, чырт джукъ эшитилмейди. Барлыгъым а Джазлыкъ элгеди. Мен Дууут Аягъына дже-терге уа кече къарангы болуб, джукъ да кёрмей, джюгенни атха бошлаб къойдум. Таб, ол кечеден къарангы кече болгъан эсе да билмейме. Алай болса да, къоркъгъан деген зат эсима да келмей, башым сагъышха кетиб, бара тургъанлай, аллымда тюз джолну арасында бир отчукъ кёрюндю. Джолоучула ёгюз ийиб тура болурла, деб кёлюме келсе да, отну къатында киши кёрмедим. Эки кёзюмю андан алмагъанлай, джууукълашхандан джууукълаша тебретим. Шайтанла адамны алындырыргъа тебреселе, алгъы бурун аны кёзюне от кёргюзедиле, деб тюрюлю-тюрюлю хапарла да эшитиучен эдим.

Да, шайтан не эсе да, тюз юсюне барыб, не болгъанын кесим кёзюм бла бир кёрейим, деб, кесими къатдырыб, арам-къарам этмей, отну тюз къатына джетдим. Джетсенг, аллайгъа джет, джан джаныуар да джокъ, джашил отчукъ а, джана тура. Не айтыргъа да билмей, уруб отну къаты бла ётерге тебретим, алай а ат башын, ары бла бери этиб, орнунда тебчилдеб, аллына атларгъа унамай тохтады. Отчукъну джарыгъы болмаса уа, къарангыдан кёзге тюртгенни кёрмейсе.

Да, нек атламайды бу аллына деб, таб, ачыу да болуб, атыма къамчини аямай тартдым. Ат, шын туруб, сора не чынгайлгъанын чынгаб, отну ол джанына тюшдю, алай а не мийик чынгады эсе да, аягъы «таркъ» деб, неге эсе да тийди. Мен да джыгъылыргъа аздан къалдым. Къоркъгъанымдан, сейирсиннгенимден къайсы хорлагъанын иги эсгералмай-

ма. Кесими къатдырыб, антсызма, тюзюн билмей былайдан кетсем деб, атдан тюзюб, ызыма айланыб келиб, тюз ол джана тургъан отчукъну къамчи бла урдум. Алай а аны ючюн деб, тюрленнген зат болмады. Сермеб, ол отчукъну къатын къолум бла тутдум. Тутсанг а, аллайны тут, джолну юсюне кенделен отунла къаланыб тура. Меннге отча кёрюннген а, кёк агъачны чириги. Кёк агъачны чириги къарангыда тюз отну къызыуу тегюлюб тургъанча кёрюнюучюсю, «шаркъ» деб эсима тюздю.

Ким эсе да кюндюз отунланы джолгъа тюзюрюб, сора элталмай кече алайда къойгъанды. Ат отунланы юслери бла чынгаб кеталмай тесукъа этгени эмда артдан аланы юслери бла секирген сагъатда аягъы отуннга тийгенин ангыладым. Алайда бир кесек къоркъакълыкъ этген а, шайтанла от этиб тургъанлай, юслерине барыб къалдым дерик эди. «Ма, бюгече ол кеси шайтанланы кёрюб келгенди!» – деб бирге да эки къошула, элге да ётюрюк хапар джайыллыкъ эди.

КЕЧЕ АРАСЫНДА

Сентябрь ай тауусула Азгекде кьошла бирем-бирем элге кече тебредиле. Алай бла тогъуз-он кюнню ичине мал, адам да кьалмай ёзенден кетдиле. Шебшукъаланы бир туз-лукъ джыккырлары арбагъа сыйынмай кьалгъанды да, Шебшукъа да кьошда кьалгъанды, тамбла джашы арба бла чыгъарыкъды.

Ашхам къарангы болду. Ёзен тар ёзенди, узунлугъу төрт-беш кычырым барды, ёзенни ал джаны – къара чегет, башы – мийик таула.

Шебшукъа кеси болмаса, ёзенде джан-джаныуар джокъ-ду. Акъылына джукъ да келмей, Шебшукъа мурджаргъа ки-риб джатды. Кечени бир заманында, «гъырт» деб, кьошну къанга эшиги ачылды, сора аякъ тауушла эшитилдиле. Алай а аякъ тауушла босагъадан былай киргенлей тохтадыла.

Шебшукъгъа эшикте сыртын буруб джатыб турады. Ёзен къарангы, кьошну ичи къарангы, Шебшукъаны къатында не бычакъ, не балта – бир джукъ да джокъду. Бери айланыб къараргъа кьоркыгъан этеди. Тынгылайды да, не аякъ тау-уш, не солугъан таууш эшитилмейди. Шебшукъа не зат бо-лур, деб сагъышлыды: «Бёрю болса, хырылдарыкъ болур эди, айю болса, мурулдарыкъ болур эди, кийик а кьошха кирлик тюлдю, сора бу не зат болду, кеси да нек къымылдамайды? – Джукъу дегенни Шебшукъа унутханды. Джюрегини «тыркъ, тыркъ, тыркъ», деб ургъанын, кеси эшитеди. Бир заманда танг агъара тебреди. «Аллах, сеннге шукурла болсун», – деб Шебшукъа бетин сылады. Билмей тургъанлай, бир уллу бо-лушлукъ келгеннге санады. Алай а танг кенг болгъунчу, бери бурулуб къараялмайды. Танг кенг болуб: «Да, энди не болса, ол болсун!» – деб бери айланыб къараса, тюз босагъадан кир-генлей, бир сокъур эшек сирелиб тура.

- Сенмисе, бюгечели мени джансыз этиб тургъан? – деб Шебшукъа аны бойнундан къучакълады. Джаз къошха чыкъгъанлай огъуна, не эсе да болуб, кимни эсе да эшегини кёзлери сокъур болгъанды. Ол себебден киши ол эшекге минмегенди, аны бла азыкъ келтирирге бармагъанды. Къошладан узакъ бармай, отлаб, кече да алай отлагъан джеринде къала тургъанды. Сора бютеу мал, адам да кёчюб кетгенлеринде, кёзлери кёрмегенликге, кеси джангыз къалгъанын ангылаб, къошланы биринде адам болгъанын сезиб, кесине нёгер излеб келгенди Шебшукъа болгъан къошха.

1986

ЁЛЮМСЮЗ

Тёрт джол айырылгъан джерде Тохтар бла Музафар алай сюелиб сёлеше тургъанлай, джолну ол джанында автобусну сакълаб тургъан адамланы ичлеринде эки эсиргенни эселедиле. Ала, бири бирин сюйрей, адамланы ичлеринден бир джанына чыкъдыла.

Алагъа да кёз джетдире, экиси да ушакъларын бардырадыла. Эсиргенле джолгъа да бир чыкъдыла, дагъыда ызларына айландыла. Артдан, бири джолну ол джанында ары-бери аунай, бири уа эки аягъы да тая, тюз джолну ортасын ётуб келе тура.

Джюк ташигъан машина акъыртынчыкъ тюз анга дже-тиб келе, машина андан джанлайма, деб, ал чархлары адамла джорюучю джолгъа чыгъыб келеди. Алайына эсиргенни эки аягъы да бирден тайыб кетиб, тюз машинаны тубю таба учду. Энди уа арт чархы аны юсюнден басды, алай а былай басхан заманын кёрмез ючюн деб, Тохтар бла Музафар башларын бир джанына этдиле. Экинчи къарасала, эсирген джолгъа сойланыб, машина да кетиб бара тура. Сора Музафар:

- Шофер къутулуб кетеди, эсиргенни джаны чыгъыб бо-шамагъан эсе, машинаны кеси бла больницагъа джетдирирге керекди! О, хахай, машинаны джибермегиз! – деб къычыра, Тохтар да, ол да джолда сойланыб тургъаннга мыллык атдыла. Музафар алгъаракъ дже-тиб, эки къолтукъ тубюнден тутаргъа тебреди, Тохтар да аякъларындан тутаргъа ийилди. Алайда болгъан адамла бары да, къычырыкъ-хахай этиб чабышхандыла. Шофер да машинасындан тюшуб, сескекли къоянча, тёрт джанына къарай, машинасыны къатындан бери таба атлай тебрегенди.

Музафар эки къолтукъ тубюнден тутуб, энди юсюнде сау саны къалгъан болмаз, деб былай акъыртынчыкъ кёл-

тюрдю. Сора эсирген кёзлерин ачды. «Сауду, сауду!» – деб адамла кычырдыла. Эсирген былай эки джанына къараб силкинди, Музафар да, энди ары-бери кымылдаб, сыннган суюклерин бир-бирлеринден айырыб къояды, деб къоркъуб тургъанлайына:

- Кимди мени кълтукъларымдан тутхан, ары ий бусагъатдан, ёрге кълбханлай юйюнгю кзурутама, – деб, эсирген къркъутургъа мурат этди.

- Не да этге эдинг да, ёрге кълбар къарыуунг болгъа эди, кыызгъанынг бла джукъ билмей сёлеше тураса ансы, – деди Музафар. Тохтар да не этерге билмей, аякъларындан тутуб, башы ёрге суюлсе, алай болушурма, деб тургъанлай, эсирген, иги хыны да этиб:

- Бусагъат экигиз да ары кетигиз, ийигиз да кълюгъуз мени! – дей кымылдай келиб, Тохтар бла Музафар экиси эки джанындан тутуб тургъанлай ёрге кълбду. Энди бусагъат ауады, дерлерине, ары-бери силкиниб, кесин аладан бошлаб:

– Сиз кимлесиз, мени бла негиз кългъанды, энди мени ачууландырмагъыз! – деди. Ала да не айтыргъа билмей тургъанлай, эсирген джыйылгъанлагъа айланыб: – Неге къларайсыз, къларгъамы соядыла былайда?! Огъесе элге кълйгъымы киргенди?! Чачылыгъыз бусагъат, юйюгюзде ишигиз джокъ-муду, огъесе эсирген адам кърмегенмисиз?! – деди.

Сора ала кълалай болгъанын ангыладыла. Эсирген тайыб, тюз сыртындан тюзюб, бузлауукъда учуб, машинаны ал чархы ётгенден сора, арт чархы джетгинчи тюз тюзюне тюзгенди. Ол башын ёрге кълтюркюнчю, машина ётуб кетгенинден, ол да эки арт чархны ортасында сау-саламат кългъанындан, кеси хапарсызды

Ол ары-бери аунай, дагъыда бир-эки джыгъыла, нёгерине кычыра джолдан чыкъды. Бети акъ учхумча болуб тургъан шофер да:

- Мен къалай насыблы адамма, юйюмден, юйдегимден
ненча джылгъа айырылама, кесим да кимни сабийлерин ёк-
сюз къойдум, деб тура эдим, келигиз, барыгъызны да чакъ-
ырама, мен бюгюн къурманлыкъ этмей къоярыкъ тюлме, –
деди.

Ол сёзле эсиргенни къулагъына джарты-къурту чалы-
шыб:

- Ий, ол адамны не къууанчы барды? Не къууанчы бар эсе
да, орамда машина сакълагъанланы чакъырмай, джууугъун-
тенгин джыйса уа, – деб нёгерине алай айтды. Нёгери да:

- Биз ичиб эсиргенбиз, ол шофер а ичмегенлей эсириб ту-
рады, – деди.

1980

КЕЛЕМЕТНИ КЕЧМЕКЛИК ТИЛЕГИ

Отпускамы заманында Москвагъа бир барыб келейим, деб Келемет джолгъа чыкъды. Таксини къызыу баргъанына сёз джокъду, алай а ол Келеметни кёлюне джетмейди. Джый-ырма минутдан ол аэропортда болмаса, самолётха кечигирикди. Аны эки кёзю сагъаты бла спидометрдедиле. Алларында машиналаны джетиб озадыла. Ма ол барыудан шахарны ичи бла бара тургъанлайларына джолну бир джанындан, юсюнде да къуру ящиклери бла, джангыз ат джегилген арба чыкъды. Алларындан да машина келиб, уруб арбаны аллы бла ётюрб кетерча болмады. Ол ат а быт-быт эте тургъан болмаса, ары дженгил атламайды.

Аны кёрюб, Келеметни джюреги ачыудан джарылады. «Энди бу уа къайдан чыкъды, шахаргъа джарашхан да эт-мегенлей, эндиги дунияда была бизге неге керекдиле?» – деб ауузуна келгенни ол атха къуяды. Ол ат аны кёзюне бир эрши джаныуарча кёрюнеди. Не этерик эдиле, бир кесекни сакъ-ларгъа тюшдю. Сора шофер да, Келемет да, ол атны хиликке эте, аэропортха джетдиле...

Самолет хауагъа чыгъыб, джолуна джарашханында, Келемет, тынчлыкълы болуб, дунияны башындан энишге къарады. Андан къаллайла эсе да ол атха ачыуланнганы, шахарны ариу орамында атны айланнганына ыйлыкъгъанча болгъаны эсине тюшюрб, башы сагъышха кетди. Къатында олтуруб тургъан адамны да эслемейин, кеси кеси бла ушакъ этеди. «Мен ол атха табылгъанны нек къуйдум, анга ыйлыкъгъанча нек этдим? Керти да алай этерчамыды, огъесе менми джангылама?»

Бир уллу иши болгъанча, не киши бла сёлешмей, не кишиге къарамай, Келемет сагъышдады. Ат бла таулуну джа-шауларындан эшитген, билген затлары хар минут сайын

дегенча, эсине туюшуб, кёз аллында сюеледиле, къараб къарагъынчы дагъыда къайры эсе да тас боладыла. Бирин эсине туюшюрюб, анга сагъыш этиб бошагъынчы, башхала да бири бирин басындырадыла. Ала асыры кёб болгъандан ол башын кёлтюралмайды.

Ат бла таулу... Джигитлик бла джигерлик. Ат болмаса, ол заманда таулу таулу болмаз эди. «Иги деген атха миннген кибики, аман деген джерге кирген кибики», деб, эшта, бошунагъа айтхан болмазла. Ол заманлада ат бусагъатда самолетдан да дженгил баргъанча кёрюннгенине, сёз джокъду. Къанатсыз самолет болмайды, таулула да «ат эркишини къанатыды» дегендиле. Ат керти да таулуну къанаты болгъанына «Къара атым» деген джырда айтылгъан төрт тизгин да шагъатлыкъ этедиле:

Индекледен агъаз кибики ётуючу,
Керек кюнде тенгим кибики джетиуючу,
Къош къулакълы, къошун туякълы къара атым,
Сен ёлгенли сыннганды мени къанатым.

Ат! Къууанча, къыйынлыкъда да сен таулуну джан нёгери болгъанлай тургъанса. Ненча таулуну сен аджалдан къутхаргъан болурса? Аллай атлагъа сын таш салыргъа тыйыншлы тюлмюдю?

Нарт эли отсуз къалыб кетгенинде, Сосуркъа дюддюр атына миниб барыб эмегенледен отну урлаб келгени уа нени багъасы барды?! Халкъ джырлада да ат кёб атылады. Ийнарлада уа – артыкъсыз да:

Айтхан болджалынг озгъанды, наным,
Аллынга къарай барайым.
Миннген атынгы ол алтын джалын
Тарагъым бла тарайым.

Патчахлыкъны заманында баш эркинлиги ючюн сёз айтады, деб бир таулу джашны Сибирге джоуб ийгенлеринде, ол туугъан джерине эмда кеси миниучю атына бирча таралгъанды:

Тау джайлыкълада кимле минедиле
Джанымдан суйген атыма?
Узакъ Сибирде, джан бере тургъанлай,
Киши табылмайды къатыма.

Не заманда да сёзю, оноуу таб адамны бек багъалатхандыла. «Сёзю ат багъасы болгъан», дегендиле.

Эсин джукъгъа бёлмейин, Келемет атны юсюнден биягъы сагъышында барады. Орусланы Махаметни «Тору атым» деген назмусун эсине тюшюргенди. «Ары дери ёмюрде атны кёрмеген адам да ол назмуну окъуса, атны бек сюер эди», – дейди. Фашистге бизни джерибизге чабсала, поэт не этеригини юсюнден айтылгъан талай тизгинни къычырыб айтыры келеди:

Алтынланган ат керегими тартыб алыб,
Окъа къайылгъан кёбчегими юсюнге салыб,
Джулдуз къашхалы тору атым, сени джерлерме,
Кюмюш тегерекли къара джамчымы,
Алтын окъа чохла акъ башлыгъымы,
Сермеб алыб, мен къанджыгъама къысарма,
Къурч ёзеннгиге аягъымы илиндириб,
Талчыкъмагъан туу белинге чынгаб миниб,
Джауну уругъа сары илячинлей учарма.

Бир Къобанланы Ахматны «Таулада» деген джырын-да атны юсюнден айтылгъан сёзлени ичинден къайытарыб айтады, бир да Джаубаланы Хусейни Орусланы Махаметге

атагъан «Ёлюмсюз» деген балладасында джигит аскерчи эмда поэт, ёле туруб, ахыр сёзлерин джандан суюген атына айтханын, Ата джурт ючюн, урушда къалай ёлюрге боллугъуну юсюнден джазгъанын эсге тюшюреди:

Халкъ кёрюрча, ётгюрлюкню джашында,
Сермешиуде джигит кибиб ёлюрме.
Мен, джан бере, бир дуппурну башында
Тору атымы кишнегенин кёрюрме.

Бир Буденныйни атлы аскери, бир Чапаев акъ атда къара джамчысыны эки къанатын джел тарай, уллу бычагъын ойната келгени, кинодача, кёзюне кёрюнедиле. «Конармейская» деген джырны суююб джырлаучусу эсине тюшеди. Кесини бек суюген устазы Халилланы Рашид, белгили поэт Къаракетланы Исса алаамат атлагъа миниб, генерал Доваторну атлы аскерине кетиб баргъанларын кёргенча болады.

Озгъан ёмюрледен башлаб, арт джыллагъа дери ат бла халкъны джашауларындан бек кёб зат бири бирин ашыкъдыра, аны кёз аллы бла ётедиле. Ол алай терен сагъышлада бара тургъанлай, «Москвагъа джууукълашабыз», деген тауушну эшитиб, илгеннгенча болду. Сора башын ёрге кёлтюрюб:

- Кечмеклик тилейме, – деди. Къатында олтургъан адам, сейирсиниб:

- Кимден кечмеклик тилейсе? – деб сорду.

- Анда бир атдан, бютеу атладан кечмеклик тилейме, – деб Келемет ахсынды.

Къатында олтургъан адам да, не ичиб турады, не шашхынлыды, деб экинчи аны бла сёлеширге излемеди.

1986

ДЖОЛ ДЖАНЫНДА

Джазлыкъ элге джолоучу болгъанла элге джетгинчи джол джанында эки къабырны кёрюб: «Элден алай узакъ да болмагъанлай, быланы былайда нек басдыргъандыла, кеслери да кимледиле эке?» – деб, кёб сёлешиучендиле.

Аланы юслеринден кёбле хапар айтыргъа излейдиле, алай а ким тюз айта, ким терс айта, эм арты таурух этиб къойгъандыла. Аланы сау заманларында таныб, билиб тургъан бир къарт быллай хапар айтды.

- Ма ол аргъы джашны къабырыды, аты Къасым эди, берги да – къызны къабыры, аны аты Нюрджан эди. Айтыргъа, Джазлыкъ элде Къасымдан онглу хазна джаш болмаз эди, чырайы-сыфаты, ишленмеклиги бла элде белгили эди. Юйленир заманы джетсе да, ашыкъмай эди.

Нюрджан а керти да бетинден нюр ура тургъан бир сейирлик къыз эди. Къасымны аны бла джаны бир эди. Алай а, не сейир эсе да, Нюрджан аны саламын алыргъа да унамай эди. Сау эки-юч джылны, Къасым келечи-төречи салыб, кюрешгенди, тойда абезекге тутхан заманда дыгалас этиб сёлешиб тургъанды, алай а бирден эки эталмагъанды.

Бир кюн Къасым ауруб турады, деб эшитдим. Салыб барсам, таб, иги ауур болуб тура. Ол мени кёзюме къараб:

- Энди мен атама, анама айталмайма, осиятымы сеннге этиб къояйым: мен ёлсем, мени къабырлада асырамай, элден чыгъыб кетиб, джол джанында асырагъыз, – деди.

- Тобасто, алай нек айтаса, хар ауругъан ёлюб барса, киши да къалмаз эди, сен эркиши тюлмюсе, не уа «къабырлада асырамагъыз» деб осият этген боламыды? – деб, таб, айыб этиб сёлешдим. Ол ышаргъан да этиб:

- Тюз айтаса, адам кёлюн аман этмезге керекди, алай а «осият аджал келтирмез», дейдиле. Хата джокъду. Къабырла-

дан тышында дегеним а, аны ючюндю: мен Нюрджан амалтын ёлюб баргъанлыкъгъа, ол мени сан этмейди, мен былай анга ачыу этерча, бир зат излей эдим. Мен ёлген кюн сен халкъ джыйылыб тургъанлай: «Былай-былай осияты барды», – де. Нек деселе: «Да бара баргъан заманда, Нюрджан да кетерик болур ол дуниягъа, аны да къабырлада асырарыкъдыла, ол мени бу дунияда къараб кёрюрге да излемей эсе, мен ол дунияда аны бла бир къабырлада джатаргъа да излемейме», – деб алай айтхан эди де.

Бир-эки ай кетгенден сора, Къасым, крти да, ёлген эди. Мен барыб, халкъ арбазда джыйылыб тургъанлай. осиятын айтдым. Атасы, анасы къатларына джууукъ да къоймадыла. «Не къыйынлыгъы бар эди, сора къабырлада басдырылмазча, аз къыз аз джашха бармай къалады», – деб кеслерин дженгдирмедиле. Сора бир къарт чыгъыб: «Джамагъат, айыб этмегиз, ким да болсун, адамны осиятын толтурмагъан гюнахды. Ол бююн кеси туруб, сёзюн айталмайды. Ол бизге ышаныб, осият этгенди. Аны разы этерик эсегиз, осиятын толтуругъуз», – деди.

Не этерик эдиле, адамла атасын, анасын да дженгдиле. Тюзю, башха адамладан да разы болмагъанла кёб эдиле. Алай болса да, къабырлагъа элтмей, алыб барыб, джол джанында къабыр къазыб асырадыла.

Къыз а не болуб къалды? – деб ашыгъыб джууаб сакъладыкъ.

Къошда тургъанлайына, бир башха элден келиб, юч джаш суюреб кетген эдиле. Бири, ат аллына алыб, экиси да атлагъа къамчилени джетдириб бара тургъанлай, тюз Къасымны къабырыны къатына джетерге, ат абыныб джыгъылады, Нюрджан да атны тюбюнде къалыб, алайда огъуна джан береди.

Ингирде: «Нюрджан тас болгъанды» деб излейдиле, алай а элде излеб тургъан болсама, ёзенни ичин келген джолну киши къарамайды. Кечеси уа ариу ай джарыкъ кече болады.

Сора ол юч джаш ёлюкню не Нюрджанны элине къайытар-майдыла, не кеслерини эллерине алыб бармайдыла, не алайда къоюб кетелмейдиле. Сора, джюрюгюз, ма былайда къабыр да барды, аны къатында асырайыкъ, деб оноулашыб, къабыр къазыб, алайда басдырыб кетедиле.

Экинчи, ючюнчю кюн да элде, къошда излеб, Нюрджанны табалмайдыла, не этерге, къайры къараргъа билмейдиле. Андан «джол джанында, Къасымны къабырыны къатында бир джангы къабыр барды» деб, элге хапар джайылады. Джыйылыб келедиле. «Ким эсе да, Нюрджанны ёлтюрюб, былайда басдырыб кетген эсе уа, ачыб къарайыкъ, деб бир къаууму, «огъай» деб экинчи къаууму, тарт-соз боладыла. Андан ол юч джашны бири, барыб, кеси элде хапар айтыб, иш ачыкъ болады. Юч джашны да тутадыла.

Сора къызны адамлары келиб, къазыб алыб, къабырлада асырайыкъ деб тебрейдиле, эл джыйылады. Джууукълары кишиге да сормайбыз, кимни не иши барды анда, деб ёшюн уруш этедиле. Сора биягъы акъсакъл чыгъыб: «Сиз ары-бери десегиз да, аны къабыр юлюшю былайда болур эди, энди аны къазыб айланмагъыз да, башха кереклисин этигиз», – дейди. Дагъыда къалай этерге билмей, бек чайкъаладыла, алай болса да, барыб къабырны джангыдан джарашдырдыла. Андан сын таш салыргъа, тегереклерине буруу этерге, дейдиле, сора дагъыда: «Къабырла джол джанында къырдышдадыла, тюз къатларында къайын терекле, бу эки къабрны, Къасым бла Нюрджанны къабырларын, билмеген ким боллукъду, табигъат кеси алагъа сын ташлыкъ этеди», – деб чачылдыла.

Ма эки къабырны тюз хапары алайды, – деб къарт сёзюн бошады.

КЪАЧХЫНЧЫ

Джолум Бакугъады. Эки нёгерим да, мен да купе вагонда ушакъны теренине киргенбиз. Кече он сагъат бола Моздокда бизге бир лейтенант кириб келди. Эрлай биз аны бла шагърей болдукъ. Ким къайры, нек баргъанын айтдыкъ.

- Сора сен да кесингден хапар айт, – дедик.

- Мени хапарым уллуду, кеси да бек сейирди, – деб лейтенант алай айтды.

- Алай эсе уа джукъламай тынгылаб турлукъбуз, айт, айт, – дедик.

- Мен Махачкаладан узакъ бармай, аскер къуллукъдама, – деб башлады лейтенант. – Ротада Батал деб, бир тири, таукел чеченли бар эди. Бир кюн эртденбла къарасакъ, ол джокъ. Ары къарадыкъ, бери къарадыкъ, тенглерине сордукъ – аны кёрген адам чыкъмады. Бир джерден чыгъарыкъ болур, келлик болур, деб юч кюнню сакъладыкъ. Тёртюнчю кюн быллай-быллай адам тас болгъанды, деб джер джерге билдирдик. Бир джерден да хапар билалмадыкъ. Юйюне кетиб къалгъан болурму, деб мени аны туугъан элине ийдиле. Салыб элине бардым, атасы-анасы джукъ да билмей тура эдиле, хапар айтханымда, бек къайгъылы болдула. Джашны башха районда джууукълары болгъанын билиб, ары кетдим. Ким эсе да бир аскерчи джаш элибизден бир къызыны скойреб кетгенди, деб хапар айтдыла. Сора къайсы эсе да, джашны аты Баталды, деди.

Бир ажымсыз ол мен излеген Батал болур, деб салыб ызыма аланы эллерине келдим. Келсенг, аллайгъа кел, Баталланы арбазларында уллу той бара, арлакъда къазанла къайнай, Баталны атасы, къараб, мени кёргенлей:

- О, багъалы къонакъ, сен бизге насыбха келген кёре эдим, кёремесе, мен келин алгъанма, суу суратды, кир да кёр, – деди.

- Кимге алгъанса сора? – деб мен сейирсиниб сордум.
- Да кимге аллыкъма алыб, Баталгъа алгъанма, – деди.
- Батал кеси мында болмагъанлай, къалай алгъанса, сен алама, деген эсенг да, къыз къалай келгенди? – деб сордум.

- Аны уа бизни чыртда хапарыбыз болмай тургъанлай бюгюн кюнортада кеси алыб келгенди.

Энди джашны табдым, деб мен къууанч тыбырды болуб:

- Батал кеси къайдады, мени ол болгъан джерге элтигиз, – дедим.

- Кеси мында джокъду, къызны алыб келиб, ма келинигиз, мен ызыма аскерге ашыгъама, келинигиз кеси сизге хапар айта турур, – деб кетиб къалды.

Келгенден ары тюз хапар биле барайым, деб келинчик болгъан юйге кириб, эм алгъа алгъыш этиб, андан сора хапар сордум. Ол да джашырмай меннге хапарын айтды:

- Батал бизни районда джууукъларына келиучен эди да, бир-бирибизни эртдеден таный эдик. Аскерге кетер кюнюнде тенг къызым бла военкоматха мен да баргъан эдим. «Сенден башха бир джашны кёзюне ышарыб къарамам», – деб сёз берген эдим. Аскерге кетгенли да письмо джюрютуб тура эдик. Сора кёб болмай, атам-анам зор бла бир башха джашха бере тебренгенлеринде, «Меннге бир мадар эт», деб мен телеграмма берген эдим. Ол экинчи кюн огъуна келгенди, алай а бизни элде кишиге кёрюнюрге болмай, хоншу элде джууукъларында тургъанды. Ол элден меннге тюнене адам ийиб билдиргенди. Сора мен бюгюн бир сылтау этиб, ол болгъан элге келдим. Алайда аны тенги аны да, мени да машина бла алыб барыб, районда ЗАГС этдиргенбиз. Эм алгъа этерге унамагъан эдиле, сора ол мени аскер частдан юч кюннге ийгендиле да, бюгюн болджалым бошалады, дегенинде, сёз да салмай неях этдиле. Андан сора эрлай, мени юйюне келтириб: «Мени энди джюрегим рахат болуб кетеме, деб эшикден юйге да кирме-

генлей», – поездге ашыгыыб кетгенди. Аны тутабыз десегиз, экибизни да тутугъуз, менме терс, телегарамманы мен бергенме, – деди.

- Энди джашха аскерде не айтырыкъдыла эке, тутарыкъ болурла, огъесе кечмеклик салырламы? – деб биз лейтенант-ха ашыгыыш сордукъ.

- Да, билмейме, Батал кеси бусагъатда ары джетгенине сёз джокъду, ол хапарын айтхан болур, тамбла былай джетгенлей, мен да полковникге, комиссаргъа да джарашдырыб хапар айтырыкъма, элде акъсакъал къартла да, къыз кеси да тилек къагъытла да джазыб бергендиле, алай а уставда аллай параграф джокъду, билмейме не боллугъун, – деди.

1970

ТАУАЛИЙНИ КЪАЛАЙ ДЖЫРЧЫ БОЛГЪАНЫ

Тауалий къарт болгъанлыкъгъа, джырлаб тебресе, аны къарамы, кёзлерини ойнагъанлары джашдан да джаш боладыла. Анга тынгылагъан адамла, бу былай ариу джырларгъа кимден юреннген болур, деб сейирсинедиле. Сора бир кере, бир къууанчда, къайсы эсе да:

- Айыб этме, Тауалий, сен былай ариу джырларгъа кимден юреннген эдинг? – деб сорду. Тауалий бир кесек да сагъыш этиб:

- Да, айыб этмесегиз айтайым, – деб башлады. – Онсегиз джылым джетгинчи, «мен» деб айтмагъанма, ары дери джырламагъанма, деб айтханлыгъымды. Джырчы боллукъма, деб акъылыма да келмей эди, таб, джюрегим да излемей эди. Джыргъа тынгыларгъа уа не заманда да бек сюе эдим. Бир джыл джайлыкъда къошланы бирине Шахмёлек деб, бир да бир ариу къыз келди. Былай къарасам, айтыб къояргъа, кёзлерим къамай эдиле. Анда бир къашла, бир кёзле бар эдиле, мени джанымы джаратхан Аллах, ма былай таулагъа чырай сала эдиле. Эртденбла сюрюу ызындан кете эдим, ингирге дери анга сагъыш эте эдим. Къойланы къайсы сыртда кютсем да, эки кёзюм къошла болгъан джерде эдиле. Сора бир кюн къойла алай иссилеб джатыб, мен да башындан энишге къараб тургъанлай, кёк чепкени бла тюз къошну аллында Шахмёлектни кёргеним бла джырларым келди. Ол кюн былай кесим эшите туруучу ийнарладан бир талайын айтдым. Андан кесим да джыр эте тебретим. Ийнанамысыз, джангыз бир айны ичине джырчы болдум да къалдым!

Андан сора, сюрюу стауатдан чыгъыб тебрегенлей, джырлаб тебрей эдим, кюн орта азыкъгъа тохтагъаным болмаса, ингирге дери джырлагъанлай джете эдим. Ары дери кече

кѳошда кѳала эдим. Андан сора атама мен кѳойланы кѳый-ырларында джатаргѳа сѳюме, дедим да, ол кѳууаныб кѳойгѳан болмаса, огѳай демеди. Кече кѳойлагѳа гѳѳзет эте, тангнга дери джырлаб чыгѳа эдим. Ёмѳюрюнде джырламаучу джаш, кѳалай джырчы болуб кѳалды, деб бары да сейирсинедице, алай а мени джырчы этген Шахмѳелек болгѳанын киши да билмейди. Бѳегечели джукѳламай, сени джырларынга тын-гылаб чыкѳгѳанбыз деселе, кѳууаннгандан аякѳ тѳѳбѳмде чѳѳб сынмайды. Кѳалгѳанла тынгылагѳан, Шахмѳелек да тын-гылагѳанды, джырлагѳанымы ол да эшитиб тургѳанды, шо, мени джырчы этген ол кеси болгѳанын билсе неда джырла-рымда мен анга таралгѳанымы бир билсе, деб термилеме.

Тауалий бир ариу джырлайды, деб башха джайлыкѳлагѳа да хапар джайылды, кѳачда ѳѳзен ичине тѳѳшгенден сора да, элде кѳууанч болгѳан джерге мени да чакѳырыб тебредице, мен да хар джыл сайын дегенча джангы джырлагѳа ѳуренеме. Да, ма алай бла, джырчы болдум да кетдим, – деб Тауалий ха-парын бошады.

Эслерин анга ийиб тынгылаб тургѳанла:

- Шахмѳелек а не болуб кѳалды? – деб сордула.

- Шахмѳелек а ай бла джарымдан элге кетди, кѳачда мен фермабыз болгѳан джерге кѳѳчерге уа, эрге кетгенин эшитдим. Былай-былай келин алгѳанбыз, кѳууанчыбыз барды, кел да бир джырла, деб меннге да адам ийдице, алай а, джырлай ке-либ, кесими билдириб кѳѳярма, деб кѳѳркѳгѳандан, бармай кѳалгѳан эдим.

1967

ТЕЛЕФОН-АВТОМАТ

Идрис сегизинчи классны бошаб, каникулланы заманында, хоншу элде къарт анасына барыб, бачхасына чага этди. Сора эл ичине бир чыгъайым, деб алай бара тургъанлай, кеси тенгли бир джашчыкъ орамда салыннган телефон-автоматны таш бла ура тургъанын кёрдю. Эрлай чабыб, джашчыкъны билегинден тартыб чыгъарыргъа мурат этди, алай джашчыкъ:

- Сени анда не ишинг барды, бар да элигизде оноу эт, бери келиб айланма да! – деди.

- Да, не башхасы барды къайда да, телефон адамлагъа керек болуб салыннганды, – деб Идрис ангылатыргъа кюрешди, алай а бузукълу туююшюр къайгъыгъа кирген болмаса, аны сёзюн ангыларгъа излемеди. Алай эте келиб, джагъалашдыла. Экиси да тюблю-башлы болуб, бурунлары къанады. Машина бла милиционер озуб баргъанлай, аланы эслеб, экисинден да соруу алды. Иш сюдге тюшдю.

Сюд этилген кюн телефонну сындыргъан ол бир джашчыкъ болса да, Идрисни къолу озгъаны белгили болду.

- Телефонну буза тургъаын кёрген заманында, туююшюб тебремей, уллу адамлагъа айтсанг а, сен аны тишин да тюшюргенсе, – деди сюдю.

- Да мен аны тишин тюшюргенме, телефонну бузгъанны уа адам ёлтюргенден не башхасы барды? – деб Идрис кесин тюзге санады.

- Да телефонну багъасы юч-тёрт тюменди, сен а аны адам ёлтюрген бла тенг этесе, сен туююшюучю джашчыкъ болурса, – деди дагъыда сюдю.

- Огъай, мен туююшюучю джаш тюлме, кесими былтыр этген терслигим эсима тюшюб, артыкъ да бек ачыулу болгъан эдим.

- Не этген эдинг былтыр?

- Кесибизни элде орамда телефонну бузгъан эдим.

- Да ким болса да уруб, сени тишинги да тюзюркенми эди?
- Огъай.

- Не этген эдиле да?

- Джукъ да этмеген эдиле, анам ёлген эди ансы.

- Сора сен телефонну бузгъанлыкъгъа, ананг нек ёлгенди?

- Анамы джюрек ауруу бар эди, сора мен телефонну бузгъандан сора, юч кюнден аны джюреги тутуб, мен районнга, «скорая помошха» сёлешейим, деб чабыб баргъанлай, телефонну бузгъаным эсима тюздю. Элде уа телефону болгъан киши джокъ эди. Элсоветде телефон бар эди, алай а ол шабат кюн эди да, председатель да, секретарь да, почтада ишлеген да къайры эсе да къонакъгъа кетген эдиле. Адамлары излеб ачхычланы табмадыла. Андан, не этерге билмей, Казбекге барыб: «Районнга бир джетейик, анамы джюрегине кириб турады, – дедим.

- Да ким огъай дей эди, машинамы чархы ийиб турады, башхам а джокъду, – деди. Андан Маджирге чабдым. Ол къобуб, кийиниб, къышхыда машинасына от алдырыб, биз районнга барыргъа эки-юч сагъат кетди.

Биз больницагъа баргъаныкъда, «скорая помощь» тюз ма бусагъатчыкъда бир ауругъаннга кетгенди, сакълагъыз, – дедиле.

Биз сау сагъатха джууукъну сакъладыкъ. «Скорая помощь» келди, хапарыбызны айтдыкъ. Мен ол машинагъа миндим. Биз келирге кечени арасы болгъан эди. Арбазгъа киргеникде джылагъан тауушла эшитдим...

Андан ары Идрис хапарын айталмай тыгъылды. Сюдю да, залдагъыла да не айтыргъа билмей, бир кесекни чибин учса эшитилирча болду. Сора сюдю акъырын ёрге къобуб:

- Сюд оноу этерге кетеди, – деди.

ВАГОНДА

Кече ортасында Пача, поездге миниб, джолоучу болду. Эртденбла хар ким кьозгьалды, Пача да кьобду, алай а джукьусу бёлюннгени себебли, теке кьалкьыу этеди. Поезд бир вокзалгъа джетиб тохтады, олсагъат ышара-ышара бир кьыз кириб келди. Пача, эрлай кьобуб, аны чемоданын джарашдырыб салды. Эртдеден шагърей болуб тургъанча, ушакъ этиб тебреди. Эрлай танышды. Кьызны аты Апалистан болгъанын билди. Сёлеше, чам-накъырда эте келиб:

- Менден эсе сен насыблыса, – деди Апалистаннга.

- Къалай сора? - дегенинде да

- Мени атымда эки «а» барды, «Апалистан» десенг а, юч «а» болады, – деб Пача кюлдю.

- Атым узун болгъанлыкъгъа, мени джолум сени джолунгдан кьысхады, – деб Апалистан да анга кесича джууаб этди.

Апалистан институтну бошаб, эки джылгъа буюргъан джерине барады. Пача да юч джылгъа ишлерге Алтайгъа тебренгенди. «Мени джулдузум, бир ажимсыз, бу кьыз болур», – деб Пача алай сагъыш этеди. «Джазыуум муну бла болуб къалса да, аман боллукъ болмаз эди», – деб Апалистан да ичинден алай айтады. Терен кириб сёлеширге, плацкарт вагонда адам кёбдю. Бу экиси бир джанына олтурадыла, ол бир джанында эки къарт олтурадыла, ары-бери джорюген да – кёб. Сора къайсы эсе да: «Бусагъат туннельге джетебиз, узунлугъу джюз метр барды!» – деб алай айтханын Пача эшитди. «Шо бу кьызны бир уппа этсем, дунияда менден насыблы адам болурму эди», – деб Пача кеси кесине алай айта барады. Туннель деген сёзню эшитгенлей, ол эрлай сагъыш этди: «Не тукъум боллукъ эсе да, вагонубуз туннельге кириб чыкъгъынчы, уппа этейим», – деб хазырланды. Сора вагон туннельге кириб къап-къарангы болгъанлай, эрлай Апалистанны кесине тар-

тыб кѳучакѳлаб, уппа этди, вагон туннельден тюгел чыгѳыб да бошагѳынчы, ары дери тургѳаныча рахат олтуруб, ушагѳын тохтатмай бардырады. Хоншулары джукѳ эслемегендиле, Апалистан а асыры сейир болгѳандан, не айтыргѳа билмей кѳалгѳанды. Нек этдинг алай, деб ачыуланыргѳа, биринчиси, киши кѳрмегенди, экинчиси, не болгѳанды, деб соргѳан этерикдиле, ючюнчюсю, Пачагѳа чамланыргѳа излемейди. Тюшюндеча болуб кѳалгѳанды. Бетим кюйюб баргѳанын адамла кѳремидиле эке, деб Апалистан уялгѳанча этеди, алай а эки кѳарт кеслерини хапарларына кѳызгѳандыла, ары-бери озгѳанла да анга кѳарамайдыла. Эндиге дери Апалистан Пачаны бетине кѳараб сѳлеше эди, энди уа Пачаны бетине кѳараргѳа уялады.

Пача эрлай хурджунундан блокнотун чыгѳарыб, бир кѳагѳытчыгѳын алыб, талай сѳз джазыб, Апалистаннга узатды.

«Багѳалы Апалистан, шо, сен меннге айыб этме, мени алайгѳаamy санайды деме, мен баргѳан джеримден экинчи кюн огѳуна сен болгѳан джерге келликме. Джашаууму сени бла бир этмей кѳоярыкѳ тюлме. Кесими махтамайма, кѳре барырса. Бютеу темир джолла туннелледе болуб кѳалсала, кѳалай алаMAT боллукѳ эди».

1985

МЕНИ НАСЫБЫМ

Кече кимни эсе да машина уруб кетгенди, деб милицияны, ГАИ-ни адамлары да джыйылдыла. Бир чырайлы джаш адам джолну джанында тѣнгереб тургъанлай, кѣрюб, больницагъа келтиргендиле. Джаш сауду, алай а эсин джыялмайды, кѣзлерин ачалмайды, ауузу сѣлешмейди, къулагъы эшитмейди, айтыргъа джугъун да билмейди. Бу шахардан адам болмагъаны да белгилиди. Быллай-быллай адамны машина уруб кетгенди, деб тѣрт джанына билдиргендиле. Излей кетиб, джашны хурджунунда «Мени насыбым» деб бир назму табылгъанды. Назмуда бир къызны юсюнден бек кѣб махтау сѣз айтылады, алай а аты, тукъуму, ишлеген джери джазылмагъанды. Назмуну бири биринден алыб къайытарыб окъуйдула. Назмуну бир тизгини барын сагъышландырады:

«Тюз юйюнгю къаты бла Теберди суу ѳтеди.

Толгъан Айны джарыгъы алгъын сеннге джетеди».

Энди ол къызны ким болгъанын билсек, джашны ким болгъанын биллик эдик, дейдиле. Теберди суу эки шахар бла беш элни юсюн ѳтеди. Теберди шахар, Огъары Теберди, Тѣбен Теберди, Джангы Теберди, Джингирик, Бирлик, Къарачай шахар. Аланы хар биринде суу джагъада кѣб юй барды, къайсы бирине баргъын? Сора эки милиционер Къарачай шахарда Теберди суу Къобаннга къошулгъан джерден ѳрге тебрейдиле. Хар юйге кенгден къараб, ичинде ким джашагъанын билиб, джетген къызы болгъан юйге кирселе, къысха хапар айтадыла. Алай бла шахардан да, Бирликден да, Джингирикден да чыгъадыла. Джангы Тебердиде суугъа джууукъ юйлеге къайытдыла, Тѣбен Теберди бла Огъары Тебердиден да ѳтедиле. «Да, энди Теберди курортда табмай эсек, излегенни къойдукъ», – деб ары атландыла. Ала суу джанында юйледен хапар алыб бошагъанчы, ашхам болады. Эки милиционер да

кече кьонакъ юйде кьалыб, экинчи кюн ызларына айландыла. Муху Аягъында бир къыз кьол тутхан бла да кьалмай, машинаны аллына чабды. Машинаны эрлай тохтатыб, джанынгдан тоюб айланмай эсенг, не затха мыллыгынгы атаса, деб милиционерле анга урушдула. Бююн мен Минводгъа джетерге керекме, алайдан а Волгоградха учарыкъма, кечге кьалама, деб ол къыз машинагъа олтурду. Бир милиционер мени атам Сталинград урушда болгъанды, деб хапаргъа кьызады. Къызны джаннган джудузгъа ушагъанын кёрюб, артыкъсыз да бек аны бла кьызыугъа киргенди. Сора Къарачай шахаргъа джетерге рулда баргъан милиционер:

- Толгъан айны джарыгъы алгъын сеннге джетеди. Тюз юйюнгю къаты бла Теберди суу ётеди, – деди.

- Не дейсе! Къайда энтда бир айтчы! – деб къыз сейир болду. Ол сёзлени эки милиционер да бирден джангыдан айтдыла.

- Сиз бу назмуну къайдан эшитгенсиз? – деб къыз сагъайды.

- Мен джазгъанма бир къызгъа, – деб бир милиционер чам этди.

- Огъай, тюзюн айтыгъыз, къайда эшитгенигизни, – деб къыз къаты болду.

- Да, нек кьызыугъа кириб кьалдынг, огъесе, сен билгенми этесе, ким этгенин? – деб милиционер сорду. Энди уа ажымсыз табдыкъ къызны деб, милиционерлени акъыллары алайды.

- Мен билеме, ким этгенин, кимге этилгенин да, – деб къыз джыламсырады. Бир ажымсыз джашны авариягъа тюшгенин билиб джыламсырай болур, деб милиционерле алай мурат эте:

- Ким этгенди, кимге этилгенди? – деб сордула бирден.

- Азрет этгенди, кеси да меннге этгенди.

- Да, сора д жылама, д жылама, сауду! Эс ташлаб тура-
ды ансы, биз барыргъа ачылыкъды, – деб кёлюн басаргъа
кюрешдиле.

- Не болгъанды, къайдады, мени анга бир элтигиз, – деб
къыз къадалды.

Милиционерле эрлай алыб бардыла, ючюсю да пала-
тагъа кирдиле. Кирселе, авариягъа тюшген джаш бир ке-
сек маджал да болуб, тили да ачылыб, хапар айта тура.
Милиционерле анга:

- Къарачы, мёлекчигинги алыб келебиз!» – дедиле. Алай а
къыз бла джаш бир-бирлерине къараб, ёмюрде бир-бирлерин
кёрмегенча этдиле. Сора къыз, милиционерлеге айланыб:

- Къайдады Азрет? – деди.

- Да биз башха адамны билмейбиз, джыр ма джашны
хурджунундан чыкъгъанды, – дедиле. Сора джаш хапарын
айтды:

- Айыб этме эгечим, мен кичибалыкчыма, Доммайны
кёрмеген эдим да, ары бир барайым, деб Къарачай шахаргъа
кеч болуб келген эдим. Шофергъа ачха берейим, деб къара-
сам, хурджунумда ма бу джырдан сора джукъ да джокъ. Боч-
хамы да, паспортуму да алдырыб къойгъанма. Сора, не этерге
билмей, кёб да сирелиб, бир, ызыма къайытырмы эдим дей,
бир милициягъа барыб айтырмы эдим, дей, кёб сагъыш эт-
дим. Сора шахарда джууукъларыбыз бар эдиле да, алагъа ба-
райым да, халарымы айтайым, деб бара тургъанлай, машина
уруб кетгенди.

- Да джыр сени джанынга къайдан тюшгенди? – деб къыз
ашыгъыш сорду.

- Ол а алай болгъан эди: кёб болмай, мен Волгоградха бар-
гъан эдим, анда Азрет деб бир иги тенгиме тюбедим да, сора
альбомуна къарай келиб, ма бу джырны кёргенимде, джазыб
алгъан эдим. Азретни андан хапары да джокъду.

- Бусагъатда Азрет кеси къайдады?

- Бир кесек аурукъсунуб, больницада да джатыб, артда иги болуб, стройотряд бла Къазахстаннга кетген эди. Кеси ючкекенчи болгъанлай, Тебердини махтагъандан сора иши джокъ эди. Ол аллай бир махтагъан, деб мен да аны ючюн чыкыгъан эдим джолгъа. Милицияны машинасы бла къыз эрлай барыб базарчыкъдан анга кёб тюрлю кёгет-сагъат алыб келди. Сора:

- Энди меннге кеч болады, төрт сагъатдан Минводха джетерге керекме, – деб къыз чыгыб тебрегенлей, милиционерле:

- Биз сени алай ийиб къоярыкъ тюлбюз, кесибиз элтиб келейик, – деб джолгъа чыкъдыла.

1986

ДЖАЛГЪАН ШАГЪАТ

Кямалгъа сюд этиледи, деб джууукъ-тенг джыйылгъанды. Бютеу терсликни этген, совхозну малларын сатыб, хурджуна ургъан Рамазанды, алай а ол, аманлыкъгъа уста болгъанча, сёзге да устады. Кямал аны дженгалмайды. Аны юсюне Рамазан Хочаны джалгъан шагъатха тутханды.

Хочаны залгъа чакъыб:

- Хар сёзюнгю тюзюча айтыргъа керексе, тюзюн айтманг, 92-чи статья бла сеннге тюрме азаб салынныкъды. Аны айтыб, сеннге белгили этгенибизге къол сал, – деб сюдю къагъытны Хочаны аллына тюртдю. Ол да, къол салыб, бир кесек артына туруб, башын да энишге ийиб, Рамазанны сохандан-сарсмакъдан таза этиб, бютеу терсликни Кямалны юсюне къалаб, бир ауур иш этгенча, мангылайындан терин да сюртюб, орнуна олтурду.

Энди мынга уа не айтаса, къабханнга тюшюбмю къалдынг, дегенча, сюдю Кямалгъа къараб ышарды эмда джууаб сакълады.

Кямал акъырын ёрге къобуб, сёзюн башлаялмай бир кесек туракълады. Сюдю да, прокурор да, заседателле да, залда олтургъанла да, терсди да, ауузуна айтыр сёзю да тюшмейди, дегенча болдула.

Сора Кямал, ахсыннган да этиб, айтаб башлады:

- Хоча да, мен да сабийликден бир элде, бир орамда ёсгенбиз, гитчеликден бирге бузоу кютюб, эшек бла отуннга барыб, бирге ойнаб ёсгенбиз, ол мени аллай бир терслей эсе, мен аны бла даулашырыкъ тюлме, терс айтаса дерик тюлме... Аны адамлыгъы алайгъа джетиб къалгъан эсе, мен кесими ариулаб мындан ары джукъ да айтмайма, этигиз меннге этерик сюдюгюзню. Аны шагъатлыгъы бла сиз меннге буюрлукъ джылланы мен тюрмеде олтурурма да келирме, ол а, терс-тюз

айтханын кеси бек ариу биледи, этген итлигин ангылар, ёмюрюн анга кыйналыб ашырыр, мен тюрмеде тургъан заманда, орамда сабийлерими мыдах кёрсе, менден уялмады эсе да, аладан уялыр, ачыр. Юйде тиширыуум эркиши-тиширыу ишни да этиб айланнганын кёрсе, бюгюн былайда джалгъан шагъатлыкъ этгенине сокъураныр, мен тюрмеден сау-эсен къайытыб келсем, адамла бла хошкелдиге келирге тартыныр, орамда меннге тюбеб къалырма да, деб джанлаб айланыр. Этигиз меннге сюд, мени сизден тилерим джожъду, меннге сюд сиз этесиз, Хоча уа кеси кесине сюд этиб бошады.

Кямал орнуна олтурду, залдагъыла да, сюд да не этерге билмей, бары да Хочагъа къарадыла. Алайына Хоча, эрлай секириб, ёрге туруб, сюд этгенле бла залгъа, кёзюу къараб, басындырыб айтыб тебреди:

- Акъылын ауузуна ашагъан бар эсе, ол менме, «ауузунда ит ёлген» деб, «этни да ашады, бетни да ашады» деб, «дуния малгъа кесиналдатхан» деб, меничалагъа айтадыла. Джалгъан шагъат болгъандан эсе, джанын атдыргъан да игиди, бюгюн мени этген шагъатлыгъым тюз аллындан башлаб, аягъына дери, арт-ал да терсди, ётюрюкдю. Сёлеширими аллы бла сиз меннге, тюзюн айт, терс айтсанг, 92-чи статья бла сюд этерик-биз деб, къол салдыргъан эдигиз, энди эркинсиз меннге сюд этерге, – деб, джетиб, Кямалны бойнундан къучакълады.

Залны ичи къалабалыкъ болду. Сюдю «тохтагъыз» дегенни киши эшитмеди, сора ол къонгурауну алыб зынгырдатды.

1971

ОПЕРАЦИЯНЫ ЗАМАНЫНДА

Кемал бла Мудалиф бир джерде болгъанлай, ушакъ этиб тебрейдиле, сора аланы ушакъларыны арты бошалмайды. Бири нени юсюнден хапар айтса, экинчи да аллай затны юсюнден хапар айтады. Артыкъсыз да бу арт кёзюуде аланы джангы хапарлары кёбдю, экиси эки больницада джатыб келгендиле. Экисине да операция этилгенди. Хапар айта тебрегенлей, энди экиси да хирургладан тарыгъадыла

- Ол меннге операция этген хирургдан уятсыз адам болмаз, – деб башлайды Кемал. – Бир кабинетге кийиредиле. Столгъа саладыла. Операция этиллик джериме наркоз этеди-ле. Сора былай кесе тебрегенлейине ачий тебрейди, кесгени сайын, бекден бек ачий барады. Мен ынгычхаб, кесими тёздюрюрге кюрешеме, алай а кесими тёздюралмайма. Хирург былай къараб, мени болумуму кёре тургъанлай, бир мадар этер къайгъылы болмай, медсестра къыз бла суюмекликни хакъындан сёлешиб тебрейди.

- Сора не айта эди? – деб Мудалиф сейир болады.

- Да, не айтырыкъ эди айтыб, билмеймисе? «Маша, мен сени суюгенли толү беш джыл болду, алай а ол беш джылны ичинде да, мен былай таб тюшюб, сеннге суюмеклигими айталмай тургъанма, ауругъаннга къарай тургъанлай да, буту чорт сыннганны байлай тургъанлайыма да, мен сеннге сакъыш эте турама, сен къайры айлансанг, мени кёзлерим кеслери алларына ары айланыб барадыла, сени ауазынгы эшитсем, юсюме нюр джаугъанча болама, кюндюз ма былай тюз къатынгда тургъанлайыма, дагъыда тансыкъ бола турама, кече уа тангнга дери да тюшюмде сени кёргенлей чыгъама...» – деб дунияны башында ол анга айтмагъан ариу сёз кълмады.

- Сёзюнгю бир бёлейим, къыз а не айта эди анга сора? – деб Мудалиф ашыгъыш сорду.

- Ол а, хирургча, бетсиз тюл кёре эдим, ууакъ ышарыб къойгъан болмаса, не «хоу», не «огъай» деб, анга бир джукъ да айтмай тура эди. Хирург а, мен да бычакъны ауузунда тургъанлайыма, «сюеме», «таралама», деб, операция бошалгъынчы, алай этиб турду. Аны ол къызгъа алай сёлешиб тургъанына, асыры сейирсиннгенден, ачыгъаныма да, кесими тездюрюб, чыдаб тургъанма.

Мудалиф анга тынгылаб туруб:

- Алан, хирургла бары да ауругъаннга бирча сансыз къарай болурламы? Мени бутумда къан тамырларыма операция этген, бошагъынчысына дери ийнар айтыб тургъан эди. Айтха эди да, былай адамча ауазы болгъа эди, ол кесген сагъа-тында ачий эди да, аны ючюн тынгылай эдим, ансы аны ол ийнарларына кюлген этерик эдим, – деди.

1979

УУГЪА АЙЛАНА

Солугъан кюню болуб, Умар уугъа айлана тебреди. Машинасы бла шахардан элге келиб, сора машинасын, алай къоюб, алайдан таугъа ёрледи. Чынгыл къаяны башына чыгыб баргъанлай, бир ынгычхагъан таууш эшитди. «Тобасто, къулагъымамы келеди, огъесе, керти да ынгычхагъан тауушмуду?» – деб тохтаб тынгылады. Сора керти да ынгычхагъан таууш эшитилгенине ажымсыз болду. Ол таууш тюз ранны ичинден келеди, къыш мийик тауда ран ичинде адам къалай болургъа боллукъду, деб сагъышланган да этди, алай болса да, таууш келген джанына тебреди. Аякъ илинир джер джокъду, юсю къар болгъанлыкъгъа, тюбю чынгылды; сюркеле, шкогуна таяна, таб, кеси да къаядан кетерге джете, таууш келген таба барады. Насыбха, аягъында тогъайлары барды. Къараса, тюз ранны ичинде бир къыз джугъун да билмей, ойсураб тура. «Тобасто, бу къыз кимди, кеси джангыз тау башына нек чыкъгъанды, бери да къалай кетгенди? Энди ызына уа адам къалай чыгъарсын? Ойсураб тургъан адамны сюйреб чыгъаргъан огъай, кесинг чыгъаргъа да бек къыйынды. Тогъайлары бол-маса уа, чыртда чыгъаллыкъ да тюлдю», – дей, кюреше кетиб, Умар къызны кёлтюрюб, къаяны таракъча баргъан джитисине кёндеден салыб, кеси да ол джитиге, атха миннгенча олтуруб, акъырын аллына сюркелиб тебреди. Алайдан бир кетселе уа, ёмюрде аланы излеб, киши табаллыкъ тюлдю. Джаны къолунда болса, иерча болуб, ёлюм бла джашауну ортасында, Умар аны къаяны башына чыгъарыб, аякъ тутхуч джерге салды. Ол аны чыгъаргъынчын толу эки сагъат кетди.

Бир кесекден, къыз эс джыйыб, кёзлерин ачды, алай а алкъын сёлешалмайды. Бир сагъат чакълыдан аз сёлеше тебреб, хапарын айтады. Аты Надеждады. Талай альпинист Украинадан келиб, былайда юреннген этедиле. Базалары алай узакъ бармай, къулакъ ичиндеди. Эртденбла, ючеулен да болуб, бара тургъанлайларына, къыз тёнгерев кетгенди. Умар арт-

да билгеннге кёре, ол бир экиси ызындан тюшалмагъандыла да, сора нёгерлерибизге билдирейик, деб базагъа къайытхандыла. Къызны ёлюмден къутхарыргъа къуралгъан команда, бир башха къулакъ бла кёнденен къыркъыргъа, деб кетгенди. Алайтын а адам чыртда ёталлыкъ тюлдю. Кече алайда къалса уа, бузларыкъ болгъанды.

Умар къызны акъырын сюрёб, палаткалары болгъан джерге тюшюрдю. Къызны сау-эсен кёрюб, нёгерлери къуу-анч этдиле, аны излей кетген команданы ызындан да адам ийдиле. Ингирге бары да джыйылдыла. Умаргъа уллу бю-сюреу этиб, кёолун тутдула, сора хар ким джыйыб, анга ачха узатдыла.

- Ачхагъызыны ызына салыгъыз, мени да уялтмагъыз, – деб Умар алагъа айыб этди.

- Сен кимсе, не адамса, малчымыса? – деб ала хапар сордула.

- Огъай, мен хирургма, солугъан кюнюмде алай уугъа ай-лана чыкъгъан эдим, – деб ол хапар айтды.

- Биз да мединститутну студентлерибиз, – деб ала ышардыла.

- Мени сау къалдыргъан сенсе, бизге къонакъгъа келмей мадарынг джокъду, атам-анам да сени таныргъа, керекдиле, - деб Надежда Киевде юйюню адресин берди. Кече алайда къалыб, эртденбла Умар ёзенни энишге айланды.

Арадан төрт ай кетди. Умар телеграмманы алыб окъуйду. Ол Надеждадан келгенди: «Дженгил бизге кел, мени сау къалгъаныма эмда институтну бошагъаныма джыйылгъан этебиз». Солугъан кюнлерине дагъыда бир кюн кёшдуруб, Умар Киевге учду. Надежданы атасы, анасы Умарны төрге олтуртуб, асыры разы болгъандан, хаман анга къарагъанлай турадыла. Ючюнчю кюн Умар Кавказгъа къайытады.

Арадан ай озаргъа, Умаргъа телеграмма келеди: «Аллы-ма къара, барама. Мен не тауласыз, не сенсиз джашаяллыкъ тюлме. Надежда».

1986

АРЫКЪ КЪОЙЛА

- Бизни къойларыбыз къалгъанланы къойларындан арыкъдыла, сен быланы кютемисе, огъесе чауулгъа урубму тураса? – деб Сосуран джашына ачыулана туруб, бир кюн а таякъ бла талай кере да урду.

- Эртденбла орундан ёрге къобалмайма, башым да кетиб барады, - деб Сюлей сюрюу ызындан баралмады.

«Кесим бир пелах этибми къойдум?» – деб Сосуран ичинден къара кюйдю. Алай хатасы болмаса да, Сюлей, башы къысхан адамча, сёлешеди.

- Тюйюб тели этгенсе, – деб Сосуранны юй бийчеси аны бла болмагъаны къалмады. Афенди Къуран окъуб, тюкюрген да этсе, ачылыр эди, деб афендини чакъырыб келди. Ол Къуран да окъуб, тюкюрген да этди, сора нохта бауун да алыб кете тебрегенинде:

- Къалай да болсун, къара джинден заран джетгенди, бир-бири ызындан джети кере тюкюрейик, Аллах айтса, ачылыб кетер, – деди. Сюлей кёзю-башы бла кёргюзюб, афендини бир кесекге тыйыб, хапарын айтды.

- Афенди, сен кишиге айтма, къойланы нек арыкъ этгенсе, иги кютмейсе, деб, атам меннге таякъны джетдиргенди, къойла керти да арыкъдыла, аланы нек арыкъ болгъанларын киши да билмейди. Алай а сеннге айтайым. Мен таула да айлана барыб, он ёлген къуш табхан эдим. Бир ажымсыз ала бир-бирлери бла талашыб ёлген болур эдиле. Мен аланы алыб келиб, бир дуппурну башында джашырдым. Сора ингичге джиб бла бешисин бирге, бешисин да бирге такъдым. Кесим орталарына кириб, ол джибледен тартсам, къушланы къанатлары кеслери сау болуб къакъгъанча эте эдиле. Эм алгъа алашаракъ джарладан, андан сора мийигирек джарладан уча тебрeдим. Эм артда уа иги мийик къаядан учхан эдим.

Къаллайла эсе да келиб, джерге кючлюрек тийдим, санларымы кымылдаталмай эки-юч сагъатны турдум. Кючден бла бутдан къойланы ызларындан стауатха келдим, къошда уа кишиге билдирмедим. Андан сора къойланы ызларындан джорюялмай, эртденбла элтиб бир тар къулакъгъа тыйыб, ингирге дери алларын тыйыб тура эдим. Алай бла къойла керти да арыкъ болгъандыла. Маджал болгъанлайыма, мен ол биягъы къанатла бла учмай къоярыкъ тюлме. Къалай да болсун бир джетишдирмеген джерим барды, къанатла бир кесек ишлегенлей, тохтаб къаладыла.

Афенди тынгылаб туруб:

- Да сен Аллахха ассы бола тураса да, мен сени къатынга келгеним ючюн, уллу Аллахны кесинден гюнах алгъанма, – деб къошдан гузаба чыкъды. Сора Сюлейни атасы бла анасына: – Энтда къайытыб иги къарагъанма да, джашыгъыз тюз тюкюрген бла сау боллукъ тюлдю. Къуран ачаргъа да керекди, мен сизни ючюн къарыуумдан келгенни аямай кюреширикме, – деди. Ала да:

- Сен аны алгъынча адам этсенг, биз сеннге этмезлик джокъду, – деди.

1972

ХОПАЙНЫ ДЖИГИТЛИГИ

Хопай да, анасыны эгечи Гыджыккы да Джамбулгъа кьо-накгъа барыб, ызларына къайытыргъа вокзалгъа келселе, поезд кетиб тура.

- Энди былайда тамлагъа дери сакълагъандан хайыр джокъду, къаллай поезд болса да, кетерге керекди, – деб джюк ташыгъан поездни проводниги бла сёлешиб, экиси да, ары миндиле.

- Да, не тукъум болса да, джолгъа чыкъдыкъ, акъырын бара эсе да, барабыз, – деб Хопай къууанады. Экинчи кюн, «товар вагоннга кириб турмай, былай дуниягъа къарай барайым» деб, Хопай вагонну башына миниб, джыгъылмазча кесин бегитди.

Бир элни къыйыр сюреминде поезд тохтады. Узакъ болмай, ачылыб тургъан тюкенни кёрюб, Гыджыккы ары гузаба-лады. Ол тюкеннге джетерге, поезд акъырын кетиб тебреди. Ызына къараб, аны эслегенлей, Гыджыккы тюкеннге да кирмей, поезд таба чабды. Хопай кёзю къалкъыугъа кетиб тургъанлай:

- О, хахай, о, хахай! – деб, таууш эшитиб уянды. Башын кёлтюрюб къараса, поезд акъырын бара, Гыджыккы да къычырыкъ да эте, не чабалгъанын чабыб келе. Хопай, секириб ёрге кёбуб, бир вагондан бирине секире, эм арт вагоннга джетиб, алайдан тамбургъа тюшдю. Алайдан да джерге секириб, Гыджыккы таба мыллык атды. Эрлай, анга джетиб, кьолундан тутуб, сора экиси да бирге поездни ызындан сюрдюле. Поезд кесини узунлугъу чакълы бирни быладан алгъа кетсе да, тогъай айлана тебреди. Аны эслеб, ызындан сюрмей, ол тогъай айланникъ джерге чабдыла.

Хопай кеси кыллы къалса, къушча да джетерикди, Гыджыккыны тартыб, кеси тенгли элталмайды ансы.

Джан солуу эте, экиси да чабыб келгенлей, ариу атха бир къарт къазахлы миниб келгенин кёрюб, къараб къарагъынчы, Хопай аны атдан алыб, кеси миниб, сора эрлай, Гыджыккыны ат аллына алыб, поезд тогъай айланлыкъ джерге сюрюлдю. Къазахлы не болгъанын ангылаялмай, ызларындан неле эсе да кычыра чабды.

Поездни тогъай джолу бошалыргъа, Хопай да алайгъа джетди. Проводник арт вагонну тамбурундан:

- Къолларынгы бери узат! - деб Гыджыккыгъа кычырады. Сора ат алай вагонну тюз джанында чабыб баргъанлай, Хопай Гыджыккыны ёрге кёлтюрюб, ол да къолларын узатыргъа, проводник сермеб тутду. Хопай аякъларындан тебериб, экиси Гыджыккыны тамбургъа тюшюрдюле.

Хопай кеси кыйналмагъанлай тамбургъа секирди. Ат да, бир кесек чаба барыб, ызына айланды. Хопай солууун алыб къарагъанында, атны иеси къарт, чабханлай, атына келе тургъанын кёрдю. Проводник да тили тутулургъа джетиб:

- Сен не тукъум адамса, сенича этгенни, кинода кёрсем да, ийнанмай эдим, – деб башын булгъады.

1986

ТАУЛАН БЛА ТАУЛА

Таулан тау элде туугъанды, ёмюрю ол элде джашаб келген-ди. Бюгюн ол адам арасындан атлагъанды. Алай а ол кюнюне талай кере тохтаб, таулагъа къарайды. Аны кёрген адамла, не эсе да муну таула бла бир энчи ушагъы барды, дейдиле, алай а аны да мыйыкъ тюбюнден ышара, чам бла самаркъауну орта-сында айтадыла.

Тауланни керти да таула бла энчи ушагъы барды, ол огъай эсенг, энчи сагъышы да барды. Энчи ушагъын ол таулагъа къараб этеди, сагъышын а – кече джатса да, тауладан узакъ кетсе да. Сора тау бла къалай ушакъ этерге боллукъду, деб адамны кёлюне келир, анга уа Тауланни айтыры бек кёбдю.

Таулан хар джылгъа план салады, хар ыйыкъгъа план салады, хар кюннге план салады. План салыб бошагъандан сора, таулагъа къараб, ант этеди. Сора ай кетгенден сора, планымы айтханымча этелдимми деб, тергейди. Планы толгъан эсе, ол таулагъа бек джарыкъ къарайды, таб, ичинден джырлагъан да этеди.

План толмай къалса уа, таулагъа къараялмайды, тауладан уялгъан этеди, кечмеклик тилейди, алагъа айтыргъа ауузуна сёз тюшмейди. Таула анга айыб этгенча, алай кёрюнедиле. Ыйыкъ бошалса да, кюн бошалса да, алай. Алай а Тауланнга тауладан уялыргъа алай кёб да тюшмейди.

Таулан элде устаз болуб ишлейди. Сора ол бир кюннге планында эртденбла эртде туруб, арбазда джумушларын тындырыб, къонгураудан алгъа 15 минутну барыргъа, джангыз бир сохтаны джанына тиерча сёз айтмазгъа, бюгюн джазгъанларына къараб, багъа салыргъа, осал окъугъан сабийни юлерине барыб, атасы-анасы бла сёлеширге, ауруб тургъан хоншусун джокълаб, аурууун бир кесекге унутурча, дуниядан сейир хапарла айтыргъа, 25 китаб бет окъургъа,

деб барды. Ыйыкѣгѣ планында сохтала бла ишленмекликни юсюнден сѣлеширге, отунланы джарыб джыяргѣ, юй бий-чеси бла киногѣ барыргѣ, дегенча, талай зат джазылыбды. Айгѣ планында сохталаны аталарын, аналарын чакѣырыб, сохтала кеслери да тургѣанлай, аланы окѣууларындан, халилеринден хапар айтыргѣ, сохтала бла бирге киногѣ барыб, артдан а ол фильмини юсюнден ушакѣ бардырыргѣ. Джылгѣ планы да анга кѣре. Азмыды дейсе, этилир керекли тургѣан ишле!

Таулан джай ишден бош кѣзююуне да салады план. Ол эки айды. Андан бир айны юйдегисин да алыб чыгѣыб, совхозгѣ бичен чалыргѣ деб оноу этеди.

- Таула мени кѣб затыма болушадыла, тауланы алларында бетим уялмаз ючюн, мен кѣадалыб кюрешеме, алай а планны ѣсдюре баргѣан болмаса, аз этмейме, – деди Таулан.

22 08 1986

КАЗИМ

Казим школдан келгенлей, ашагъан да этмегенлей, атасы бла анасыны отоуларына кириб, джерге джайылыб тургъан уллу марал терини да, тюз орундукъну аллында гитче теричикни да алыб барыб, бауда бир-бири юсюне салды. Бир кескен анасы келиб:

- Тобасто, териле къайдадыла? – деди. Казим джукъ айтмады. - Да, бусагъатда уа тура эдиле, не этген эсенг да, сен этгенсе, таб бусагъат! – деб анасы къадалды.

- Мен элтгенме, элтиб экисин да баутъа салгъанма, – деб Казим даулашргъа хазырланнганча джууаб этди.

- Акъылынгданмы чыкъгъанса, ёмюрю алайда тургъанланы, нек алгъанса сора? Ким эди сеннге аланы ал деген?

- Киши айтмагъанлай, алыргъа болмаймыды? Неге керекди аланы джерге джайыб, юслерин теблеб турургъа!? Керек эсе, кюйюз алыгъыз да салыгъыз.

- Да, сен былай къарт-гуна болуб турма да, элтгенинг кибик келтир, ызларына джай! – деб анасы къыджырады.

- Сюйсенг уруш, сюйсенг къой, келтирлик тюлме.

- Тохта, ингирде атанг бир келсин, былай къаз-къаз басыб келтирсе.

- Урушурукъ эсенг, меннге урушма да, атама уруш, – деб Казим кесин дженгдирмейди.

- Да, ёсмей къалмазлыкъ, терилени сен джыйыб кетгенсе, сора атанга нек урушургъа керекди, шашхынлы бола тебремеген эсенг?! – деб анасы керти кёлю бла къоркъду.

- Да, атам чететге барыб, марал балачыгъын джалай тургъанлай, экисин да ёлтюрюб, этлерин сатыб, терилерин да аякъ тюбге нек джая эди?

- Астофрилла, бу къыйынлыкъгъа бир къара, къарайма да, бир палахха къалыргъа тебрегенбиз.

- Да ання, сен меннге бир тынгыла. Марал балачыгын джалай тургъанлай, экисин да ёлтюрюб, терилерин союб алыб келиб, аякъ тюбюнде теблеген тюзмюдю?

- Сени атангдан къалгъанла бармаймыдыла уугъа? Сени атангдан къалгъанла ёлтюрмеймидиле кийик? Аны ючюн джукъ да боллукъ тюлдю.

Чегет джаныуарланы Аллах ёлтюрюрге буюргъанды.

- Да, ёлтюре эсе аюню, бёрюню ёлтюрсюн, ала маллагъа чаба эселе, марал ханс отлаб айланады, кишиге зараны джокъду, сора аны нек ёлтюрюрге керекди?

- Да, сен джашамагъанлайынга къарт болуб тура кёреме! Ким тизе тургъанды сеннге былай хапарланы?

- Бюгюн устазыбыз Мадина айтханды.

- Къалай айтханды?

- Ол марал балачыгын джалай тургъан бир уллу суратны алыб келиб, кёб хапар айтхан эди. Хар кюн сайын да айта турурма, сиз да юйде аталарыгъызгъа, аналарыгъызгъа соруб, таулада къаллай джаныуарла джашагъанларын билиб келигиз, дегенди.

Сора анасы бир кесекни да тынгылаб туруб:

- Сен тюз айтаса, кийиклени кишиге заранлары джокъду, атанг алай айтханлыкъгъа, маралны да, баласын да ол ёлтюрмегенди, кимден эсе да сатыб алгъанды, – деди

- Керtimi айтаса?! – деб Казим къууанч тыбырлы болду.

22 08 1986

САГЪЫШЛА

Сайба кюн кюнден мыдахдан мыдах айланады. Ол не иш-лесе да, ауур сагъыш аны башындан кетмейди. Аны сылтауу не болгъанын ангылаялмайды, былай некди, деб кишите да сормады, не кеси хапарын айтмайды. Напай бла ол биринчи кере тюбегенлеринде, ол анга кёкден тюшгенча кёрюннген эди. Бир-бирлерин кёрмей, бир ыйыкъны чыдаалмай тургъандыла. Ол кюнледе Напайны кёзлеринде тауланы, тюзлени хурметлери да кёрюне эдиле. Бусагъатда былай болгъан, бир юй болсакъ а, Напайгъа къанатла битиб, учуб кетерик болур, деб Сайбаны акъылы алай эди. Ол кюнледе Напайны джюреги алай огъуна болур эди. Да, игитда дейсе, Сайба чырайы, суюмлю, юсюне кийим джарашханы, сёзю, ышаргъаны, атлагъаны – энди мынга уа не сёз дерча, алайды...

Ала бир юй болуб джашагъанлы 10 джыл ётдю, эки сабийлери да барды. Напай мени сансыз этеди, суюмейди, деб Сайба кыйыналады. Андан бери не тюрлениуле болгъандыла? Сайбаны акъылымы мусхам болгъанды, чырайымы тюрленнгенди, ауазымы башха тюрлю болгъанды, энди ышармаймыды, огъесе Напайны эршими кёреди? Огъай, аланы бири да болмагъанды. Гитче тюрлениуле уа бардыла. Аланы бирем-бирем айтсанг, алай уллу затла тюлдюле, алай а ала иги танг кесек бардыла, Напай аланы кюн сайын кёрюб турады, анга кёре Сайбагъа къарамы да тюрлене барады.

Ала джангы юй болгъан заманда, эки джаны да берне да демедиле, къалым да демедиле, чирик адетлени бирин да джюрютмедиле. Ол себебден сылтауну башхалагъа салырча тюлдю. Элден шахаргъа кёчюб кетгендиле да, къайынларымы ичинде джашайма, ала кыйынайдыла, дерча да тюлдю. Напай башхагъа ангарыла болурму? Огъай, алай да тюлдю. Да, сора не болгъанды да?

Сайба бу затланы ангылаялмайды, терс мен кесим болур-мамы, деб акъылына да келмейди. Напай бийчесини кемлик-лерин кёреди, биледи, алай а былай нек этесе, ол кёзге эрши кёрюнеди, деб айтыргъа уялгъан этеди. Да, сора юйде кесини юй бийчесинден уялыргъа боламыды? Игитда болады! Уят болмагъан джерде, суюмеклик болургъа мадары джокъду. Суюмекликни анасы уятды. Да, бир юй болуб джашаб тургъанлай, керексиз уят этерге керек болмазмы? Керексиз уят а керек тюлдю, алай а ууакъ-тюек уятсызлыкъла асыры кёб болуб, бир-бири юслерине къошулгъандыла да, ала Напайны кёлюн чыгъаргъандыла. Ол затлагъа Сайба сагъыш этмейди, кёлюне бир джукъ келсе да, энди аны ючюн не, деб къояды. Напай а алай айтмайды. Напайны джюрегин къыйнагъан затладан бир талайын келтирейик. Напай асламысына Сайбадан алгъа къобуб, отоудан чыгъыб кетеди. Сайба уянгынчы ич кийимлери бла кёрюнмей, кийинирге ашыгъады. Алай болмай, Сайба алгъа къобханы болса, Напай да къараб тургъанлай, юйде джангыз кесинден сора башха адам болмагъанча, алай кийинеди. Аягъын да не ёрге эталгъанын этиб, узун чындайланы киеди. Сора аны орнуна Напай уялыб, башын бир джанына бурады. Алай этме, ол айыбды, деб айтыргъа уа тартынады. Кече бир юйде къалабыз сора, деб Сайба алай мурат эте болур. Кюндюзгю кюн тартынмай, тешине-кийине айланнганны Напай ушагъыусузгъа санайды.

Айлана барыб, Напай ишге бек эртде кетерге тюшсе, ашамай барыргъа боллукъ тюлсе, деб эрлай юсюне халатын атыб, бет-къол чайкъамагъанлай, печге шайнекни салады. Аны алай этгенине асыры бек къыйналгъандан, джукъ къабар къарыуум джокъду, деб Напай чыгъыб кетиученди.

Тюкеннге экиси да тенг джюрюучендиле, бир-бирде Сайбагъа эртдеракъ барыргъа тюшсе, биягъы халатны юсюне къаблаб, кёлегини этеги да бери къарай, халатыны башындан эки

түймеси да ары этилмей, кетиученди. Напай а эртденбла джукъ ашамай кетиб къаллыкъ эсе да, юй бийчеси юсюне джарашыу кийиниб барса сюеди. Сайба эртденбла бет-къол джууугъан заманда, аны бурун сюртгенин Напай ич бёлмеден огъуна эшитеди. Къыш кесекле тийсе, ахырсы эртденли беш-алты къол джаулукъну джибитиб атханма, бурнум чириб къалмагъан эсе, дейди. Бет джуугъан заманда бурнун ким да сюртеди, алай а хар затны ушагъыусуз джери да болады, джолу-джоругъу бла да болады. Не уа кесекле тийген заманда, ненча къол джаулукъну кылды этиб атханын эрине айтыргъа неге керекди?

Напай анга сымарлаб къараб турмайды, не иш этиб тынгыламайды. Сёз ючюн, былай экиси да олтуруб ашагъан сагъатда, чыртда Напайны джюрегин къыйнамай ашаргъа боллукъмуду? Боллукъду. Алай а ол кёзюуде да Напайны джюреги къыйналыргъа сылтау чыгъады. Сайба ашай тургъанлай, сёлеширге бек сюеди. Ашагъан сагъатда сёлешиб тургъан эрши кёрюннгени белгилиди, тил тутуб турсун, деб Напай да айтмайды. Алай а ётмекден да къабыб, чолпу бла бир шорпаны да уртлаб, сора Напайны тюз туурасында олтуруб, хапар айта, ол къабханын уртлагъанын да аууузунда айландыра тургъанлай сёлешгенин Напай ушагъыусузгъа санайды. Сайба ол затха сагъыш этерге суймейди. Андан сора, Сайба эски джууугъан заманда, Напай болушхан да этиученди, алай джууулгъан эскилени барын да кёз туурагъа джайыб къурутууну Напай уятсызлыкъгъа санайды. Сёз ючюн, Сайба тюрю-тюрю ич кийимлени да Напай кёрюб туруп джерге джаяргъа неге керекди? Да, энди аны неси барды, Напай асыры къайгъылы адам болур, дерге боллукъдула. Огъай, къайгъылы тюлдю, алай а Сайбаны ич кийимлери аны кёз аллында турлукъларын суймейди.

Башха кюнледе Напай да, Сайба да иште боладыла, бир-бирлерин кёрюб турурча болмайды, ыйых кюн а – экиси да юйде. Алай а бююн юйдеме сора, деб, Сайба юсюне не болса

да кѡаблаб кѡояды. Юйлерины алларында гитче бачхачыкѡлары барды. Сайба ары кирсе, эски гатийлени башларындан топуракѡ да кѡуюлады, кѡысхача айтыргѡа, аякѡлары кир боладыла. Алай а бери чыкѡгѡанлай, ол аякѡларын джуумайды, кече джата туруб джууарыкѡма да, деб кѡояды. Напай аны бачхадан чыкѡгѡандан сора юч-тѡрт сагѡатны батмакѡ аякѡлары бла кѡруб турургѡа соймейди.

Напай соймеклик бир кесек мутхуз болса да, ол ѡлмей турса сюеди, Сайба уа эр бла кѡатын болуб джашайбыз сора, деб ол соймеклик сезимлени ѡлтюрюб баргѡан затлагѡа сагѡыш ѡтмейди.

Сѡз ючюн, ашагѡан сагѡатда кир буштукѡ да алай стол юсюнде турлугѡун Напай соймейди, Сайба уа ашаб бошагѡандан сора столну сыйпагѡан ѡтерикбиз сора, деб аны ары алыргѡа излемейди.

Ѳкиси да бирге алай арбазда тургѡанлай, Сайба тюкюрген ѡтеди, энди аны уа неси барды, деб адам алай айтыргѡа бол-лукѡду. Джугѡу да джокѡду, алай а мен кѡараб тургѡанлай тюкюрмей, не ары айланыб неда арлакѡгѡа атлаб, не уа былай бир сансыз тюкюрсе уа. Напай алай сагѡыш ѡтеди.

Бу айтылгѡанлагѡа ушаш затла Сайбаны кесин джюрютгенинде дагѡыда эсленедиле. Бирем-бирем айтаргѡа аланы бири да алай уллу сылтау тюдю, алай а ол ууакѡ-тюрек затла бары да бирге болуб, Напайны кѡлюн чыгѡарадыла. Напай Сайбаны кѡояргѡа излемейди, алай а Сайба Напайны джюрегин кѡыйнагѡан затланы, ол кеси ангылаб, кесин ушагѡыулу джюрютсе сюеди. Тюздю, тиширыулада, Сайбача ѡтгенле, аз тюдюле, алай а таралыб-термилиб алыб, артдан Напайча кѡллери чыкѡгѡанла да, аз тюдюле. Сайба ѡмда Сайбачала аны эсгералмай, эрлерин терслейдиле.

1986

КЕРТИ ТЮЗЛЮК

Совхозну директору Сергей Николаевич олтуруб тургъанлай, юй бийчеси кириб, заявлениени узатды. Директор къараб, эркинлик береме, деб джазыб, элт да, бухралтерияда ачха тёле, деди.

- Аны да тёлейим, алай а къачан келтирирле, кесинг билесе, бюгюнден сора кёмюрюбюз джокъду, – деб юй бийчеси кёзюне къарады.

- Машина джангыз бирди, бизге дери он адам джаздыртханды кёмюр, машина бир кюннге къуру эки рейс эталлыкъды, беш кюнден алгъа бизге кёмюр келтираллыкъ тюлдюле, – деб директор сууукъ джууаб этди.

- Да сора от этмейми турлукъбуз? – деб юй бийчеси аны ийилтирге мурат этди, алай а ол кёзюсюз боллукъ тюлдю, деб андан ары сёлеширге да излемеди.

Бир джолда, директор командировкада тургъанлай, юй бийчеси управляющийге барыб:

- Кеси не эсе да мычыды, ийнегибизни аллына атарыгъыбыз джокъду, энди бичен джаздырыргъа келгенме, – деб заявлениесин берди.

- Энди джаздырмагъанлай да директорну джангыз ийнегине бир арба бичен келтиргенликге не боллукъду, мен бюгюн бир арба бичен иерме, – деб, ол таукел сёлешди.

Ингирде Махсют уллу арба бла бир клеверни директорну юйюню аллында къотара тургъанлай, директор келди. Саламлашыб бошагъанлай, ол Махсютге:

- Кимге келтиргенсе бу клеверни? – деб сорду.

- Сизге келтиргенме, Сергей Николаевич, – деб Махсют, ышарыб, джууаб этди.

- Да къагъытларынг бармыды, барыб, совхозну клеверин алыб келгенинге?

- Огъай джокъду.

- Да, сора сен совхозну клеверин урлаб келтиргенсе, мен сени тамбла эртенбла огъуна сюдге берликме, – деб директор бек къаты сёлешди. Биченни джартысы къотарылыбды, Махсют сенеги бла арбаны юсюнде не этерге билмей тохтады. Директор къараб туруб: – Бу джол джашлыкъ хатеринги этейим, сюдге бермем, бу къотаргъан биченинги ызына джюкле да, элт да, ызына къотар, мен тамбла кесиме бичен джаздыртыб, ачхасын төлерме, сора не сен, не башха арбачы биченни алай келтирирсиз, – деди.

Махсют эрлай арбадан тюшюб, биченни ызына джюклеб тебреди.

1986

ХАРАКТЕРИСТИКА

Характеристикасын, кьолуна алыб, Темирджан талай кере окъуду. Анда Темирджан билмеген зат джазылмагъан-ды, бары да тюздю. Алай а ол бир башха затха сагъыш этеди: ишлей тургъан джеринде чынынг бир кесек ёсерик болса – характеристика; махтау къагъыт берлик болсала – характеристика; башха ишге кёчюрлюк болсала – характеристика.

Хаман адамгъа характеристика керек болуб нек турады? Хар атлам этгени сайын – характеристика. Ахыратха тебреген кюнюнде уа киши характеристиканы атын сагъынмайды. Алыб барадыла: «Энди сени ёмюрлюк юйюнг ма буду», – дейдиле да, къабыргъа салдыла да къайытдыла.

Огъесе, ёлген кюнюнде да харатктеристика керек боламыды? Тейри, былай сагъыш этсенг, ол кюн да керек болур, дейме. Бусагъатда анга юч адам къол салады: тамаданг, профсоюзну башчы, коммунист эсенг, парткомну секретары. Ёлген кюнюнде уа къайгъы сёз берирге келген хар адам сен дунияда къалай джашагъанынга, къаллай адам болгъанынга, хатанг-хайырынг не болгъанына сагъыш этеди. Адамла бир-бирлери бла сёлешиб, иги затларынгы юслеринден айтадыла, осал затларынгы юслеринден а, тышларындан айтмагъанлыкъгъа, эслерине тюшюредиле.

Ёлюкню арбазгъа чыгъарыб:

- Бу адам дуниянан кетиб барады, аллыгъы болгъан да болур, берлиги болгъан да болур, ким билсин, эсгермей, не джангылыб сёз бла къыйнагъаны болгъан эсе да, ичибизден кетиб баргъан адамгъа мен разыма, сиз да разымысыз? – деб апенди алай сорса, разыбыз, деб бютеу джыйылгъан адам алай айтады.

Тышларындан алай айтханлыкъгъа, ичлеринден разы болмагъанла да болургъа боллукъдула. Къабырлагъа алыб

баргъандан сора, къабыр битмей турса, кёремисе муну бу сакълатханын, деб ичлеринден алай айтыргъа боллукъдула. Кертиге ёпкелёмесин, ёзге: «хыны адам эди», «ичгини асыры бек сюре эди», «къатын къоюучу эди», «малкёз эди», «асыры гызмар эди», «тиши-башы ышармай эди», «тюртмен сёзлю эди», «ким бла туююшейим», деб айлана эди – азмды, дейсе, адамны джашауунда кемликле!

Сау заманында осал характеристика берселе да, къадалыб кесин иги кёргюзюрча этерге боллукъду. Ёлген кюнюнде халкъ берген багъаны уа артда тюрлендираллыкъ тюлдю. Ол себебден, ма ол ахыр кюнюнге сагъыш этиб, сен ёлген кюн къарт да, джаш да, эркиши, тиширыу да «ай, бир иги адам болуб кетди, джатхан джери джумушакъ болсун» дерча, адам кесин алай джюрютюрге керекди.

Эм уллу характеристика, эм керти характеристика ма ол кюн бериледи.

ТЕБЕРДИЧИ

Бюгюн Тебердичиге джетмиш джылдан атлайды, ол пенсиягъа чыкъгъанлы иги кесек заман болду. Алай а ол джюреги бла, къайгъысы бла, сагъышы бла пенсиягъа чыкъмайды. «Адам ёлюб кетсе, чыгъаргъа керекди пенсиягъа», – деб ол алай айтыучанды.

Чалкъыны заманында Тебердичи хар кимден да бек къайгырады. Джыйын тамадала кимле боллукъдула, чалкъычыланы хар не кереклери табылгъанмыды? Джаз малла чыгъарыкъ фермалагъа заманында ремонт этилгенмиди, школ джангы окъуу джылгъа хазырмыды – Тебердичи барысыны къайгъысын да этгенлей турады. Алай а анга:

- Бастанг болмагъан джерге къалагъынгы нек ураса? – деб киши да айтмайды. – Биз ишлей тургъанлай, бизге ышанмагъанча нек этесе? – деб киши кёлкълды болмайды.

Ненча да Тебердичини эл ичинде кёресе, хар къалайгъа да аны оноуу керек болады. Элде аны сыйын бек иги кёредиле. Арба бла, ат бла баргъанла, анга арбадан, атдан тюшюб, салам бердиле, аурукъсуннган зат этсе уа, хоншу-тийре огъай, элни ол кыйырындан, бу кыйырындан келиб да кёрюучендиле. Айтыб къояргъа, элде андан багъалы кишини да кёре болмазла.

- Да, сора бу пенсиягъа чыкъгъанлай, былай багъалы болуб къалай къалды? – деб адам сорургъа боллукъду. Сорулса да, ол тюз сорууду.

Колхозла джангы къурала тебреген заманда, Тебердичи аланы къурагъанланы бири болгъанды. Колхоз къурайма, дегенликге, колхозда не мал джокъ, не арба джокъ, малчылыкъ бла джер сюрген, чалкъы чалгъандан сора башха иш эте билген джокъ. Ма ол кыйын кёзюледе, Тебердичи кечекюн джатмай айланнганды. Джангы джашауну магъанасын адамлагъа айтыб ангылатыу алай тынч болмагъанды.

Джыллары джетиб тургъанлай, сабийлерин школгъа ий-мезге дыгалас этгенле да болгъандыла. Ма ол кёзюуде да Тебердичи школну къайгъысында джюрюгенди. Бир талайны кеси устаз болуб да ишлегенди.

Къазауат башланды, дегенлей, бригадирлигин да, учетчигине къоюб, экинчи кюн огъуна кеси къагъыт бериб, Ата Джуртну сакъларгъа кетгенди. Къазауат бошалгъандан сора, сакъат болуб келсе да, колхозда башчы болуб ишлегенди. Элни ишин аллына бардырыр ючюн кюрешде, Тебердичи кёб къыйын къошханды. Элчиле аны бек иги биледиле, ма ол затланы эсге ала, бюгюн да киши анга бастаны, къалакъны да сагъынмайды. Ол джукъ айтса, анга «огъай» деген чыкъмайды. Нек десенг, ол тюз адамды, оноуу хар заманда да таб келеди. Ол себебден анга бары да бюсюреу этедиле. Къууанчалада алгъыш аякъны эм алгъа анга узатыучандыла.

Тебердичиден киши да къоркъмайды, уялгъан этедиле. Ол огъай эсенг, элден кёчюб кетгенле, айлана барыб, элге келгенлери болса, эм алгъа барыб, аны бла саламлашадыла.

КЪОНАКЪЛА

«Къонакъ суюген къонакъбайла», деб нарт сёз да барды. Пахаратха да къонакъ келир ючюн къалмайды. Алай а ол бир затха сагъыш этеди: атама кёб къонакъ келе эди, алай а ала нени юсюнден сёлеше эдиле, меннге келген къонакъла нени юсюнден сёлешедиле? Узакъдан болмасала да, ыйыкъ-да бир-эки кере дегенча, атама олтурургъа келиучен эдиле. Бир маджалыракъ ушхуур эте эди анам. Шайтан сууну уа чыртда къымылдатмай эдиле, ол къонакъны эсине да келмей эди. Сёлешген а, нени юсюнден сёлешмей эдиле? Дерслерими эте турганлай, аланы ушакъларына кёб тынгылаучан эдим. Къонакъ да, тапчанда олтуруб, атам да, ол да, дамлы ушакъ этиучен эдиле:

«Быйыл, насыбха, джауумлу джыл эди да, битим иги болду. Аллах айтса мюрзеуюбюз джазгъа чыгъарлыкъды, алай а чалкъыны заманында дюрюле джауум тюбюнде кёб къалыб, бир къауум джерледе къаралгъан да этгендиле, алай болса да, бичен эркинди». «Быйыл къачы кеч келгенди да, фермаланы не тюрлю ремонтлары да этилиб бошалгъанды». «Сау къаллыкъ, школда абадан класслада окъугъан джашчыкъла, быйыл джарым чалкъычыла болуб, хайт деб, иги кесек джерде бичен ишлегендиле...»

Аллай хапарланы айта келиб, артдан таурух да айтыучан эдиле. Шахарда тенглеримден меннге да къонакъла келиучендиле. Ала нени юсюнден сёлешедиле? Аланы асламысы не ичсе келеди, не ичерге, деб келеди. Мен кесим ичмегенлигиме, столгъа шиша салмай болмайма. Бизни юйде ёмюрде аман сёз сёлешинмегенди, къонакъла уа, юйде тиширыу, сабий болгъанына да къарамай, аллай сёзлени да силдейдиле. «Бюгече талада иче келгенбиз да, кечге дери къалыб кетгенбиз», – деб бири айтыр. «Суу ызында ичген да этдик, шишаланы ташны

юсюне салыб атыша келдик да, мен беш шишаны ууатдым», – деб бири айтыр. «Баш кюн башым чачылыргъа джетиб, ишге баралмай къалгъанма», – деб бири айтыр.

Сора мен бир шиша салсам, аны ичиб бошагъандан сора да, энди уа саллыкъ тюлмюдю, деб къараб тургъан болмаса, «болду, айыбды», дерге билмейдиле.

Чынты къара палах неди десенг а, юй бийчем ушхууур этиб аллыбызгъа салгъанлай, тохта, кетме, сен да биргебизге олтур, дерле, унамаса, билегинден тартырла. «Къарангы ти-ширыуча нек этесе?» – дерле. Эм арты аны бла даулашхан, ол олтуруб, бизни бла ичерге керекмиди, керек тюлмюдю, деген сёз сау сагъатыбызны алыр. «Аны къоюгъуз», – деб мен сёз къошсам: «Билебиз сени къатынынг болгъанын, бююн бы-лайда сеннге оноу этдирмейбиз», – дерле. Сабийле да, дерс этгенлерин къоюб, бизге къараб, не этерге, не айтыргъа да билмей. Келген къонакъла бары да алай этиб бармайдыла, алай болса да, меннге келгенлеча болмай, атама келиучю къо-накълача келе турсала, бек сюерик эдим...

Алай айта, хар къонакъ келгени сайын Пахарат атасыны къонакъларын эсине тюшюре джашайды.

1986

ДЖУЛДУЗХАННЫ СЫН ТАШЫ

- Атанг кѳазауатда ѳлгенди, мен эркиши-тиширыу ишни да этиб, ол кѳыйын джыллада сени алай ѳсдюргенме. Баш-халагѳа кѳѳюнг кѳарамасын, деб, кесим не бек инджилсем да, сен ариу кийсенг, иги ашасанг деб, ма бюгюннге джетдик, энди сен орта школну бошадынг, не окѳургѳа барырѳа уна-майса, не ишге джарашмайса, былай кесинг бир сагѳыш эт, этгенинг тюз эсе, – деб Джулдузхан Майылны тюшюндю-рюрча сѳлешди.

- Ол заманда джашау алай болур эди, бусагѳатда уа джашау башха тюрлюдю, сен инджилиб джашагѳан эсенг, мен инджилмей джашаргѳа сюеме, – деб Майыл анасыны айтханына тынгыларгѳа бир да излемеди.

Майылны, кесича, бир-эки табсашар тенги да барды. Бир кюн Джулдузхан, совхозну директоруна барыб:

- Майылны бир ишге джарашдырсанг а, – деб тиледи.

- Да, ким огѳай, дейди, бизге да адам джетмей турады, тамбла огѳуна келсин. – деди ол. Алай а Джулдузхан не этиб да, джашын ишге иелмеди.

Бир кюн Джулдузхан ишден келсе, Майыл юйде джокѳ, стол юсюнде да кѳагѳытчыкѳ: «Анам, сен кѳыйналма, мен бир кѳыз бла узакѳгѳа кетеме. Анда кесим мурат этгенча джашаргѳа сюеме. Урушурукѳ да болурса, мен кюбюрюнгде кѳѳюм кѳарагѳан затланы алгѳанма. Майыл», – деб джазы-лыб тура.

Джулдузхан кѳычырыкѳ этиб джылады, джюз тюрлю ды-галас этди, алай а джашы ким бла кетгенин, кѳайры кетгенин билалмады. «Эндиге дери кѳыйнагѳанын азсыныб, энтда ма бу кѳыйынлыкѳны кѳалай салды?» – деб Джулдузхан джукѳ-ламай кечелерин атдырады.

Арадан беш джыл кетиб, Джулдузхан джашындан пись-

мо алады. Ашыгъа, письмону алыб окъуйду: «Багъалы анам. Тынч-эсенме. Эки сабийибиз да барды. Джангы джыл сайын сеннге бир открытка иерге, дейме да, кеч этеме да къояма, туугъан кюнюнго унутханма ансы, туугъан кюнюнде да ие турлукъ эдим. Бизни ючюн къайгъылы болма, хатабыз джокъду. Келеме деб да къыйналма, биз былайдан да башха джерге кечерге боллукъбуз. Джашынг Майыл».

Письмону окъуб бошагъанлай, Джулдузханны джюрек джарасы ашлана:

- Андан эсе бу письмону да иймей къойгъа эди, – дейди. – Быллай ташджюрек балала болгъан джерде бу таула, бери аууб къалмай къалай турадыла? – деб джылады...

Талай джылдан Джулдузхан авариягъа тюшеди. Ёле те-брегенинде:

- Ким билсин, къачан болса да, Майылны бир келгени болса, мени къабырым къайсы болгъанын айтмагъыз, кесигиз билир ючюн а, къабырымы башына бир таш сюегиз да къоюгъуз, – дейди. Джулдузхан ёлгенден сора, хоншу къатын аны осиятын айтады. Алай а совхозну тамадалары джыйылыб:

- Ол аякъ юсюне миннген кюнден бери совхозда ишлеб келгенди, эри къазауатда ёлгенди, биз анга сын таш салмай боллукъ тюлбюз, алай джашына билдирмезге деген эсе, анга да бир сагъыш этербиз, дейдиле.

Кёб да турмай, Джулдузханнга ариу сын таш салынады. Сын ташда аты, тукъуму, атасыны аты, туугъан, ёлген джыллары джазылгъандан сора да: «Джулдузханны элчиле бары да ариу кёре эдиле, табхан джашы Майылдан къалгъанла», – деб джазылгъанды.

Беш джыл арадан кетиб, Майылдан телеграмма келеди: «Багъалы анам! Биз кёчюб сизге барабыз. Аллыбызгъа къарагъыз. Майыл». Хоншулары телегамманы алыб окъуйдула.

Узаймай Майыл юйдегиси бла кёчюб келеди. Анасыны хапарын эшитиб джылайды:

- Мен къалай тели болуб тургъанма, авария болмаса да, къуру мен джюрегин кыйнагъандан огъуна джюреги джарылыб ёллюк болур эди, джарлы анам, – дейди.

Эртденбла, юйдегисин да джыйыб, къабырлагъа барады. Барыб, сын ташда ол джазылгъанны кёргенлей, бары да артарына ауарыкъ боладыла. Бир-бирлерине сёлешмегенни орнунда, ызларына къайытыб келедиле. Экинчи кюн эртденбла эртде хоншулары ийнек сауаргъа чыкъса, Майыл юйдегиси бла, чемоданлары да къолларында, кетиб бара.

- Танг атмай барыгъыз бирге къайры тизилгенсиз? – деди ол.

Майыл ахсыныб:

- Да энди бизге бу элде огъай, бу областда джашау джокъду. Мен ёлюб кетгинчи да меннге джюрек тынчылыкъ джокъду, ол сын ташны юсюнде джазылгъан меннге огъай, ма бу сабийлеге да бедишди. Мен джарлы анамы этиб къоймагъанын менден насыбсыз, мен кесими да джюрегим кюе аман бла джашарча этгенме, – деди.

1965

ТАКСИСТ

Поезд Харьковга джетерге, Махмуд чыгыб тюкенчиклеге кьарарга таукел болду. Терен кьарны, сууукъ джелни кёре тургъанлай, сан этмей юсюнде спорт кийимлери, аягында чарыкълары бла поездден чыкьды. Поезд он минутха тохтайды, деб билдирселе да, беш минутдан актырын тебреди. Да, бу кьайда кьалды, деб нёгерлери эшикден кьараб, Махмуд, деб кычырдыла, алай а эшитдирелмедиле. Бек кьайгылы болсала да, артдагы вагонланы бирине илиннген болур, деб келиб, орунларына олтурдула. Махмуд талай газет да алыб, кьайытыб келсе, поезд кетиб тура. Кьалай этерге билмей, таксиле тохтагъан джерге чабды, алайда да такси джокъ. Беш минутдан бир такси келди. Махмуд чабыб:

- Меннге бир болуш, поездден кьалгъанма да кетгенме, не десенг да берирме», – деб тиледи.

- Да, алай эсе, сёлеше турма да, бери мин, хапарынгы джолда айта барырса, – деб таксист ашыкьдырды.

Экиси да джолга чыкьдыла. Такси не баралгъанын барады, биринчи вокзалга джетгенлей, таксист чабыб Нарсанадан Ленинградха баргъан поездни сорду. Ол кетгенли он минут болады, деб джууаб этдиле. Была энтда джолга джарашдыла. Экинчи станцияга джетерге поездлерини сюелиб тургъанын кёрюб, Махмуд кьууанч тыбырлы болду. Сора хурджунундан юч тюменин чыгырыб, «бек сау бол» деб таксистге узатды. Таксист спидометрге кьараб:

- Ол кёбдю, спидометр 15 сом кёргюзюб турады, деди.

- Да аны уа мен да кёреме, алай а сен меннге улуу болуш-лукъ этдинг, не да ызынга кьурулай барлыкьса да кечегиде, кьайда адам излеб айланлыкьса, – деб Махмуд кьаты болду.

- Былайы станцияда мен адам табарма, сен меннге 15 сом бер да вагонунга ашыкь, – деди таксист.

Хубийланы Магомет

- Да, не этейим алыргъа унамай эсенг, алай а мен кесим
разы болуб артыкъ бергеним, сени хурджунунгуму джырты-
рыкъ эди, – дей онбеш сомну узатды.

- Хурджунуму джыртырыкъ тюл эди, бетими джоярыкъ
эди, ашхы джолгъа, – деб таксист къолун тутду.

17 03 1986

ЧИПЕР ТАУ

Астеккиге джюзден артыкъ джыл болса да, эндиге дери ол бир кере да аурумагъанды. Энди уа бек ауругъанды, тюз ауругъандан озуб, джанына къоркъарча болгъанды. Джашлары, къызлары, туудукълары тегерегинден басыннгандыла. Кими афендиден дууа алыб келеди, кими тюкюртюрге уста къатынны чакъыртады, кими не къабар эдинг, деб сорады. Алай а Астекки аланы бирин да сан этмейди. Кёзлерин да иги ачалмайды. Энди бу кетерге тебрегенди, деб, джер-джерде къуш-муш этедиле. Астекки алайын кёралмаса да, джюреги сезеди. Ол терен сагъышдады, алай а сагъышы бла тюшюн иги айыралмайды. Ол эсине тюшген затла керти да джашауда болгъанмыдыла, огъесе къачан эсе да ала Астеккиге тюш болубму кёрюннгендиле? Ауруу къарыусуз этгенден, ол аланы орталарын айыралмайды.

Эшта, къарт атабызны ол дуниягъа ашырыргъа тебреген болурбуз, деб, барыб, апендини чакъырыб келгендиле. Апенди окъугъан да этиб, кёл этиб сёлешди, сора афенди анга:

- Аллах, де, Аллах, де, деб алай айтды. Астекки уа, къарыуун да салыб:

- Чипер тау, – деб алай айтды. Апенди ангыламай:

- Не дегенинги иги айыралмадым, – деди.

Астекки дагъыда акъырын:

- Чипер тау, – деб, алай айта тургъанлай, кёзлеринден джыламукъла тёнгерейдиле. Кёб турмай, ол джан берди. Къабырладан къайытхандан сора афенди:

- Аллахны аллына барыр кюнюнде, «Аллах» дер орнуна, «Чипер тау» деб Астекки не затха айта эди эке, не сёздю ол? – деб сорду. Сора бир къарт хапар айтды:

- Хурзук бла Эбзеге аусанг, тауну ол джанында Чибери, деб эл барды. Ауушха «Чибер аууш» дегендиле. Астекки ол

элде джашагъанды. Аны мийиклиги 3292 метрди. Астек-
киге онсегиз джыл болгъан заманда, ол джанындан ауушха
чыкъгъанды, бу джанындан да Аныуар деб бир джаш чыкъ-
гъанды. Ала тенглик джюрютюрге сёз бергендиле. Астекки
Аныуарны кеслерини эллерине къонакыгъа да чакъыргъан-
ды. Сора Астекки Аныуарны биргесине Тёбен Марагъа кел-
генди. Анда Аныуарны эгечи Баллыны суююб, аны бла бир
юй болуб, мында къалыб кетгенди. Атасы, анасы да анга Тау
Артында бир башха къызы хазырлаб тургъандыла. Астек-
ки мында юйленнгенинде, аны атасы-анасы харам этгенди-
ле. Талай кере Астекки, ауушха чыгыб, элине къарагъанды.
Элге барыргъа уа базмагъанды. Атасы-анасы бек къарт болуб
ауругъанларында, келсин да разылыкъ алсын, деб айтдыр-
гъандыла. Астекки да барыб, разылыкъ алгъанды, алай а ол
заманнга джашы къатын алыб, къызы эрге барыб, ызына кё-
чюб барырча болалмагъанды. Андан сора да бир кере барыб,
атасыны, анасыны къабырларын кёрюб келгенди.

Энди уа бюгюн ол керти джанауалгъа джетгенинде, нени
орнуна да Чипер тауну эсине тюшюргенди, «Чипер тау», дей
джан бергенди.

Адамгъа туугъан джер былай бир нек багъалыды? Аны
сёз бла айтыб киши ангылатыргъа боллукъмуду? Адам туу-
гъан джерин дуняны алтынына да ауушдураллыкъ тюл-
дю. «Алтын» деб алтыннга тарала ёлген болмайды. Туугъан
джерлеринден кенгде ёлгенле бары да туугъан джерлерине,
аны чегетлерине, ташларына, сууларына тараладыла.

Адам туугъан джерин алай багъалатмаса, толу адамгъа да
саналлыкъ болмаз эди.

1982

МУСЛИМ БЛА ЧАКЪКЪЫЧЛА

Бир кюн Муслим бир джашчыкъда чакъкъыч, къуу отлукъ таш кёрюб, бек кёзю къарады. Тилей кетиб, андан бир кесек къуу отлукъ таш алды. Энди мени бир чакъкъычым да болса, дуняда менден насыблы киши болурму эди, дей, юйлерине кетди. Эртденбла танг атханлай, секириб къобду.

- Тобасто, бу бюгюн былай эртде нек къобду? – деб ана-сы да сейирсинди. Ушхууур этилгинчи да тёзмей, Муслим гюрбеджиге чабыб кетди. Баргъанлыкъгъа уа, гюрбеджи алкъын этикди. Бир талайдан темирчи Догалай келди. Ол да сейирсиниб:

- Танг атмай нек келгенсе, джашчыкъ? Огъесе кече былайдамы къалгъанса? – деб сорду. Муслим уяла-уяла:

- Меннге бир чакъкъыч эт деб келгенме, – деди.

- Болсун, иги джаш, мен сеннге чакъкъыч этерге, сен а кёрюкню басаргъа, – деб Догалай кёрюкню къалай басаргъа керек болгъанын кёргюздю.

Муслим къадалыб кёрюк басады. Адамла келиб, кими чалкъы, кими чага этдиреди, кими атха нал урдурады. Энди муну бошаса уа, меннге чакъкъыч этерикди, деб Муслим да алай умут эте, кюн орта болду.

- Да, энди сен да солу, иги джаш, мен барыб, бир джукъ къабыб келейим, – деб Догалай юйюне кетди. Муслим да, андан келгенлей, меннге чакъкъыч этерик болур, деб ашаргъа да бармай, гюрбеджини аллында къалды. Кёб турмай Догалай къайытыб келиб, ишин башлады. Бири бири ызындан талай адам келиб кетдиле. Энди муну бошаса, энди муну бошаса деб, Муслим биягъынлай дыгалас этеди. Алай эте, ингир болду. Догалай да:

- Кел, джашчыкъ, кетейик, бюгюннге ишлегенибиз болду, сау бол болушханынг ючюн, – деб гюрбеджини киритин

сала тебреди. Муслим кычырыкъ этиб джыларлай болгъанды. Джукъ а айталмайды. Ол болумда юйюне кетди. «Не болгъанды, нек джылайса?», – деб анасы дыгалас этиб соргъанлыкъгъа, Муслим джукъ айтыргъа да унамайды. Джылагъан а, тюз джылаб къоймайды, тамам джюрегине джетиб, зуккучукъ этиб джылайды. Эртденбладан джукъ ашамай тургъанлыкъгъа, энтда ашаргъа унамайды. Кюреше кетиб, анасы аны нек джылагъанын айтдырды, ариу айтыб, джукъ да ашатды. Кече орунга кириб джатханлыкъгъа, Муслим джукъламайды.

Анасы эртденбла башха юй джумушун да къоюб, гюрбеджиге барыб, Догалайгъа хапар айтады.

- Ай, мен ёлге эдим андан эсе, унутханма да къойгъан-ма, ол да эртденбла айтханындан сора, экинчи сагъынмагъанды, ингирге дери кёрюк басыб тургъанды, – деб эрлай тюрлю-тюрлю он чакъкыч этиб берди.

Муслимни анасы тамам бир къууандырайым, деб ол он чакъкычны да алыб келсе, Муслим юйде джокъ. Беш-алты сагъатны излеб, Муслимни табмайдыла. Сора къайсы эсе да, тёбен къабакъгъа баргъан машинагъа миниб кетген эди, дейди. Анасы чакъкычланы да алыб, тёбен къабакъгъа салыб барады. Муслим анда джууукъларына барыб тургъанлай, кёрюб, чакъкычланы аллына атады. Алай а Муслим аланы бирине да къарамады. Анасы ариу айтыб, джалыныб кюрешеди, алай а энди бири да керек тюлдюле, деб тургъан болмаса, унамайды.

Анасыны биргесине Муслим юлерине келеди, алай а чакъкычланы юслеринден сёлеширге да излемейди. Ол огъай эсенг, орамда бара тургъанлай, Догалайны келе тургъанын кёрсе, башха орамгъа кёчеди, гюрбеджини къатына барыргъа чыртда суймейди, атын айтыргъа да излемейди. Гюрбеджи энди анга бир эрши затча кёрюнеди.

Арадан онбеш джыл ётеди. Муслим мединститутну бо-
шаб, врач болуб ишлейди. Бир кюн эртденбла ауругъанлагъа
къарай келсе, Муслим джангы ауругъанны кёрюб, ненг ауруб
келгенсе, деб сорады. Сора ол сёлеше тебрегенлей, Догалай
болгъанын билиб, тынгылаб туруб, ызына чыгъыб кетди.

Кабинетине кириб, сагъышлы болду: «Къалай этейим,
мен анга къараяллыкъ тюлме, мен анга къарайма десем да,
мени къарагъаным анга джарарыкъ тюлдю», – деди. Сора
медсестрагъа айтыб, бир башха врачны чакъырта ийди.

Бюгюн да Муслим, джюрегим эм бек сыннган кюн къай-
сыды, деб кеси кесине сорса, ол чакъкъыч этилмей къалгъан
кюн, деб алай айтады.

1971

НУРСИЯТНЫ КЪУЛАКЪ СЫРГЪАЛАРЫ

Хоншуладан бир келин, билезиклерин да алыб келиб, кюн турушда Кябахан бла ушакъгъа джарашды. Бир кесекден Кябахан хурджунундан бир кирсиз къолджаулукъну алыб, туюмчегин тешиб, нени эсе да уппа этиб, къол джаулукъну ызына туюмчек эте тебреди. Келин сейир болуб:

- Айыб этме, алай нек этдинг, къол джаулукъну ичинде не бар эди? – деб сорду.

- Башха джугъу джокъду, сабий къулакъ сыргачыкъла бардыла, – деб Кябахан къолджаулукъну ызына салды.

Келин дагъыда, джукъ айтдырыгъа излеренча:

- Тууудукъ-зат болуб, ангамы асырайса? – деб сорду.

- Эшта-эшта, мен бу эки къулакъ сыргачыкъны асырагъ-анлы ма быйыл эки джыйырма джылдан атлады.

- Андан бери нек сакълаб тургъанынгы бир айтсанг а, ол бир сейир хапар болур, – деб келин анга къарады.

Эртдеден огъуна ашыгъыб тургъанча, Кябахан хапарын башлады:

- Юйде юч джаш бла бир къызчыкъ бар эдиле. Эки джаш да – абаданла, аладан сора къызчыкъ, къызчыкъны аты Нурсият эди. Аны гитчеси уа – джашчыкъ. Нурсиятха тёрт джыл болгъан эди, джашчыкъгъа уа – бир джыл. Март ай джангы кириб болур эди, эртденбла челеклени да алыб, суугъа тебредим. Бизни юйден уллу суугъа дери уа бир километрге джууукъ барды. От этген эдим. Юйде башха киши джокъ, джашчыкъны Нурсиятха аманат этиб кетеме. Мен да суу алыб келиб, челеклени да алай салыб, кийизни эшик аллында къагъа тургъанлайыма, бир ачы къычырыкъ чыкъды, джашчыкъ джыгъылгъан затмы этди деб, бусагъат барама, деб къычырдым. Бери айланыргъа Нурсият: «Кюйдюм да къалдым! Кюйдюм да къалдым!» – дей, юсюнде кёлекчи-

гини кыйыры джана, чабыб эшикге чыккыды. Эрлай дже-тиб, келекчигини джана тургъан джерлерин кюллерым бла джукълатдым. Былай эки кюлтукъ тюбюнде кыызаргъан джерлери бар эдиле, ёзге джукъ эслеялмадым.

- Не болгъан эди, кыалай джандырдынг юсюнгю? - деб сордум.

- Джашчыкъ отха джууукъ баргъан эди да, аны бери тартама, дегенлей, келекчигим джаныб кълды, - деди.

Мен да ариу айта, ол да кюркыгъаны бла джылай тургъанлай, эки кыйын кызым да, кыйын анам да джетиб:

- Оу, мен джарлы, мен хариб, сабийни кюйдюрюбмю кюйдунг! – деб келекчигин да ары тешиб, мен кесим олсагъатда алыб келген эки челек суукъ сууну, юсюне куйдула, аны да азсыныб, кеслерини юйлеринден да эки челек суукъ сууну тюз тѣппесинден куйдула. Ала алай этгенлей, Нурсият суукъдан кълтыраб тебреди, орунга джатдырдыкъ.

- Суукъдан ёлеме, суукъдан ёлеме», – деб джылайды. Эки-юч сагъатдан кюйюб-бишиб тебреди сора. Ол суукъ суулану зараны, ёпкечиклерине джетгенин билдим. Кюйгеннге суу кыуяргъа керек болмагъанын биле эдим, алай а кыйын анам бла кыйын кызыларыма, апсыныма джукъ айталмадым.

Нурсият амандан аманнга тебреди. Эки-юч кюнден кълмазлыгъы белгили болду. Кыулагъында уа эки ариу кюмюш сыргачыгъы бар эди. Атасы сатыу этерге баргъан джеринден алыб келген эди.

- Энди ёллюкдю да ёллюкдю, кыабыргъа кыулакъ сыргъала бла салыргъа боллукъ тюлдю, кебинден башха зат салынса, ол гюнахды, апенди да алай айтханды, – деб кыйынларым алай айтыб тебредиле. Ала башха зат ючюн айтмай эдиле, кертиси да алайды, деб тура эдиле. Ала кёзюу-кёзюу келиб:

- Сыргачыкъларынгы алайыкъ да кюяйыкъ, артда та-

гъарбыз, – деб кюрешедиле, алай а Нурсият чыртда уна-майды. Огъай, алайыкъ, деб къатыракъ бола тебрегенлей а, джылаб тебрейди. Кёзю къалкъыугъа баргъан заманда алайыкъ да къояйыкъ, деб былай узалгъанлай, кёзлерин ачады да къояды. Аpsyнымы уа Нурсият айырыб бек сюе эди. Сора сен айт, сен айтсанг берликди, деб анга къадалдыла. Ол да, барыб:

- Нурсият, джаным, бер да къой, артда иги болсанг, мен кесим къулакъчыкъларынга тагъарма да къоярма, – деди. Ауузу бла джукъ айталмай, Нурсият башы бла «хо» дегенин билдирди. Аpsyным сыргъачыкъланы ала тургъан заманда, аны джыламуқълары тёнгерев, бетчигин джууа эдиле.

Аллах аны бизге къоймазгъа деген болур эди, тёртюнчю кюн, юсюне къараб тургъанлайыкъгъа, джан берди да къойду.

Кябахан, бир кесек да туруб, дагъыда къошду:

- Ма ол къойнумдан чыгъаргъан сыргъачыкъла ала эдиле. Айтханымча, андан бери эки джыйырма джылдан атлады, кюнде бир кере аланы алыб, уппа этмей къоймайма. Ёлсем да: «Кебиними ичинден салыгъыз», – деб осият эте ёллюкме.

Кябахан хапарын айтыб бошаб, келиннге къарагъанында, аны джылай тургъанын эследи.

1969

САБИЙИ ЁЛГЕН АНА

Кёчгюнчюлюкню кыйын джыллары...

Тангнга дери Хаджиу кёз кыйсмай чыкъды. Къалай кыйсарыкъ эди, джашчыгъы ёле тургъанлай. Баласы дарман амалтын ёлюб барады, аны дарманы да ашарыкъды. Ашарыкъ а Хаджиулада да, хоншулада, тийреде да джокъду. Эртденбла кюн тиер заманнга Хаджиуню джашчыгъы ёмюрлюк джукъугъа кёзлерин кыйсды. Бир кесекден Хаджиу юйюнден чыгъыб кетди. Къайры барады бу насыбсыз ана орунда джашчыгъыны ёлюсю тюзелиб тургъанлай? Шашхынлы болгъан болурму? Сабийлери ёлген анала шашхынлы болуб барсала; къалай боллукъ эди? Алай кёзюусюз этерге боламыды, къалгъан балаларына да ырысламай? Огъай, Хаджиу шашхынлы болмагъанды. Сора къайры барады? Сабийни ёлюкчюгюн джууаргъа керекди, кебинлерге керекди, Хаджиу а юйюнден чыгъыб, эки-юч арбазгъа терк кириб да чыкъды. Энди Хаджиу Забитханланы арбазгъа кирди.

- Кел, Хаджиу, кел, кел, кел, – деб Забитхан джарыкъ болургъа кюрешди, алай а Хаджиуну кёзлеринде джыламукъларын кёрюб: – Мен джарлы, Хаджиу, нек джылагъанса, не болгъанды? – деб къайгъылы сорду.

Хаджиу терен ахсыныб:

- Да, мен джыламасам, ким джыларыкъды, абадан джашчыкъ эртденли ёлгенди, – деб кёзлерин сюртдю.

- Не болуб ёлюб къалды сора, алай деген неди? – деб Забитханны бети тюрленди.

- Да адамла неден ёлюб барадыла, ол да алача болуб ёлгенди.

- Аны да алай кёюб, нек келгенсе сора, юйюнгде ол кыйынлыгъын тургъанлай?

- Юйюмде туруп кюнум болсамы этиб айланлыкъ эдим былай? – деб Хаджиу ахсынды.

- Андан сора уа не болгъанды, хариб?

- Да, абадан ачдан ёлген джерде, аны гитчеси не зауукъ эте болур?! Аны да ачдан джилиги юзюлюб турады. Билмейме, ол да ингирге дери джашарыкъмыды, джашарыкъ тюлмюдю, бир гырджынчыкъ джокъмуду, дегенди да, энди юйде бири-ни ёлюгю тюзелиб тургъанлай, бирине арбаз-арбазгъа кириб, гырджын бурху излеб айланама, дунияны башында менден джарлы ана болурму? – деб Хаджиу джылады.

Айхай, гырджын кесек Забитханлада да табса уа! Ачыгъандан Забитханны джюреги эрийди, алай не этсин, джокъну къайдан алсын? Хаджиу акъырын-акъырын башха юй таба тебреди...

Олсагъатда Хаджиуну ызындан къарагъан адам: «Бу джарлы ананы кыйынлыгъыны ауурлугъун джер, ичине оюлуб кетмей, къалай да кёлтюралады», – дер эди.

1985

ПЕДСОВЕТ

Школну директору устазланы джыйыб:

- Алгъаракъ айтыб къояйым, кѣб турмай, башындан комиссия келликди, сиз аман ишлемегенигизни мен билеме, алай а дагъыда къарагъыз, хар затны джарашдыргъыз, тышындан келген адам кемликлени дженгил эслейди, – деди.

Беш-алты кюнден комиссия келди. Келгенлени бири, Джумай Джаубаевич, географиядан окъутхан Балбу Мыртазовнагъа айланыб:

- Мен сизни дерслеге барлыкъма, – деди.

- Да, келигсиз, къонгурау къагъылгъанды, – деб, экиси да классха кирдиле.

Балбу Мыртазовна устаз болуб ишлегенли джыйырма беш джыл болады, кесини ишин бек иги биледи, талай тюрлю комиссиядан ѳтгенди, алай а бир кере да эс ташламагъанды. Бюгюн а, къалай эсе да бир тюрлю болгъанды, алай а халын кеси да ангыламайды.

Сохталарына дерслерин сорады, ангыламагъанларын ангылатады, алай а не эсе да бир тюрлю сагъышдады: «Мен бу адамны кѣргенмеми, огъесе кѣрмегенмеми, кѣрген эсем, къайда?» – дейди кеси кесине. Кѣзюу кѣзюую бла анга кѣз джетдиреди, алай а кѣзюне джити къараргъа тартыннган этеди.

Джангы дерсни башлай, Джумай Джаубаевични къайда кѣргени «шаркъ» деб, эсине тюшдю. «Джыйырма джылны мындан алгъа мен башха районда ишлеген кѣзюуде алтынчы классымда Джумай деб бир къылыкъсыз уланчыкъ бар эди. Бир ажымсыз, бу адам олду. Ол дерслерин иги билмей, дерсе дауур этиб, мен аны дерсден чыгъарыб, атасын-анасын чакъыртханма. Энди уа ол мени дерсима комиссия болуб келгенди. Бу адам ажымсыз ол Джумай эсе, меннге ѳмюрге да иги зат айтырыкъ тюлдю...»

Балбу Мыртазовна дерс бере тургъанлай, къонгурау къагъылды, ол да имбашындан бир машок тузну алгъанча болду.

Дерсден чыгъа, Джумай Джаубаевич:

- Бюгюн мен Сизге джукъ айтмайма. Бютеу дерслеригизге барыб бошасакъ, барын да анда айтырыкъбыз, – деди.

Сау ыйыкъны Балбу Мыртазовна: «Энди къалай бол-лукъма эке, ол мени ажымсыз таныгъанды, билдирмей тур-гъанлыкъгъа, – деб, ичинден джюз тюрю сагъыш этеди. Бир-бирде уа: – Насыб болса, ол болмаз», – дейди.

Комиссия ишин бошаб, устаз совет джыйылады. Алайда кимни махтаб, кимни сёгюб, кимни игиси бу, кемлиги бу, деб сёлешинеди. Кёзюу Джумай Джаубаевичге джетеди. «Энди мен бошалдым», – деб олтурады Балбу Мыртазовна да.

Джумай Джаубаевич джазгъанларына да къарамай, ай-тыб башлайды:

- Билемисиз, «устаз» деген атны тыйыншлы джюрютюрючюн, адамгъа бек кёб зат керекди. Биринчиге – терен бил-лим, экинчиге – кесини билгенин башхалагъа билдирирге суймеклик, ючюнчюсю – сохта къылыкъ эте эсе да, дерсни иги окъумай эсе да, аны эрши кёрмей, анга игилик джоралаб юретиу, төртюнчюсю – дерсде хапар айтхан заманында, къалай-алай болса да, деб айтмай, ол тынгылаб тургъан сох-таланы сейирсиндирирча ауаз бла айтыу. Бешинчиси – джы-лынг келгенликге, дерсде джюрегинги джашлай тутуу, – деб Джумай Джаубаевич талай затны айтды.

«Энди ажымсыз менден бошады», – деб Балбу Мыртазов-на башын энишге ийди.

Джумай Джаубаевич а ышаргъан да эте:

- Билемисиз, ма ол иги шартланы барын да джюрютген устаз сизни школда да барды. Мен аны дерсинде да болгъан-ма, сау ыйыкъны кесин къалай джюрютгенине да къараб тур-гъанма, ол мени кесими алтынчы классда да окъутханды. Ол Балбу Мыртазовнады. Сау ыйыкъны кесими танытмай тур-гъаным ючюн, кечмеклик тилейме, багъалы устазым, – деб барыб къучакълады.

КЪЫЛЫКЪСЫЗ СОХТА

Бешинчи классны устазы Зара Заргудановна Джетулну анасын чакъырыб:

- Не эсе да бу арт кёзюуде къылыкъсыз болуб барады, дерсни да иги окъумайды, юйде айтыгъыз, юретигиз, урушугъуз, ансы ол бу барыуудан барса, чыртда джоюлуб къаллыкъды, – деди.

Юйде Джетулну анасы, атасы да урушхан да этдиле, ариу да айтдыла, алай а ол къылыгъы нек бузулгъанын айтмады. Хар ыйыкъ сайын дегенча, аланы кёзюу-кёзюу школгъа чакъырадыла, ала да кече-кюн Джетулгъа урушадыла, туюген да этедиле, тюрленнген джукъ а болмайды. Чыртда мадар табмагъанларында, атасы бла анасы Джетулну къысха джууукълары джашагъан башха элге элтиб, анда школгъа джарашдырадыла. Алай а дагъыда джюреклери тынчлыкълы болуб къалмай, арабин, энди уа не боллукъбуз эке, ары да чакъыртмагъа эдиле, деб къайгъылыдыла. Арадан эки-юч ыйыкъ кетгенден сора, Джетулну анасы, ол элге барыб; школда устазла бла сёлешди. Бары да Джетулну махтайдыла. Ыйых кюн сайын Джетул, юйлерине келиб, атасына, анасына дневнигин кёргюзтеди. Аны «бешлерин» кёрюб, ала да къууанадыла. Эм арты кеслери да ол элге кёчюб кетедиле.

Бир кюн июнь айда, письмо чачыучу школгъа келиб:

- Зара Заргудановнагъа письмо барды, – дейди.

- Да ол кеси, отпуска алыб, солургъа кетгенди, августха дери боллукъ тюлдю, мында къойда кет, келсе биз берирбиз, – деб письмону директор алады. Сора бир кесекден:

- Джетулдан келген письмоду да! - деб, директор сейирсинди.

- Джетул кесибизни сохтабыз болуб тургъанды, терслигин ангылаб джаза болурму, огъесе ызына келиргеме из-

лейди? Келигиз, ачайыкъ да бир окъуйукъ, – деб, устазла алайгъа разы болдула. Директор кеси письмону ачыб окъуб тебрейди: «Багъалы Зара Заргудановна! Мен сизге эмда бютеу устазлагъа салам айтама. Мен мында иги окъуйма, махтау къагъыт да бергендиле. Мен сизни школда да иги окъуб туруб, артда уа къылыкъ этиб, дерслерими да окъумай, хаман сизни къыйнаб тургъанымы унутмагъанма. Олсагъатда мени алай нек тюрлениб къалгъанымы сиз билмейсиз, мен а сизни биллигизни сюеме...

- Тобасто, не айтырыкъды эке? – деб устазла бир-бирлерине къарадыла.

- Ашыкъмагъыз, бусагъат билликбиз, – деб директор письмону андан арысын да окъуйду.

...Былтыр 12-чи октябрда садакъа джыя, бизге бир чыган къатын келген эди, къойнунда бир сабийчиги, ызындан да – бири. Анам ол садакъачыгъа эски кийимле бериб, сабийлени къолларына да конфет, къалач тутдургъан эди. Ол да дуняны алгъышын этиб кетген эди. Кёб турмай, мен ойнаргъа кетдим. Мени тенгим Зейтун сизни юйню къатында джашай эди. Экибиз да алай ойнай тургъанлай, къарагъанымда, ол садакъачы сизни арбазгъа кириб бара эди. Ол заманда сиз арбазны ол къыйырында бир тиширыу бла сёлеше тура эдигиз. Сора чыган къатын сизни эшикке джетерге, сиз: «Ары барма, аланы юйлеринде киши джокъду», – деб къычыргъан эдигиз. Садакъачы бир кесек туракълагъан да этиб, ызына айланыб кетген эди. Сиз да ызындан къараб: «Энди ол сабийлени нек тизиб айланады ызындан, была билмеген хыйлалыкъ джокъду», – деген эдигиз. Мен а устазла мёлекле болурла, деб тура эдим. Ол кече асыры сейир болгъандан, къыйналгъандан, мен ашамайын джатхан эдим. Андан сора мен сизни дерслеригизде къылыкъ этиб башладым. Дерслени да сан этмедим. Хар ким меннге урушуб тебретиле. Мен а амандан аман-

нга баргъан болмаса, иги джанына бурулалмадым. Не ючюн къылыкъсыз болуб тургъанымы анда айтыргъа уялдым.

Сау къалыгъыз, Зара Заргудановна. Джетул.»

Директор письмону окъуб бошаб, устазлагъа къарагъанында, бары да сагъышлы болуб тургъанларын кёрдю. Бары да Зара Заргудановнагъа сагъыш эте эдиле, огъесе эслерине башха затланымы тюшюре эдиле, къайдам.

Директор бир кесек да туруб:

- Кёремиеиз, бу сабийге беш джылны дерс бериб тургъанбыз, бу сабий а джангыз письмосу бла бизни барыбызгъа да дерс берди, – деди.

1965

АЧАХМАТНЫ ВРАЧЛЫГЪЫ

Исламны баууру ауруб, поликлиникагъа барды. Кабинет-ни эшигин ачыб кирсе, Ачахмат олтуруб, письмо джаза тура. Письмону джазыб бошагъандан сора, башын ёрге кёлтюрюб:

- Нек келгенсе, ауругъанынг бармыды? – деб сорду.

- Да, ауруб келгенме ансы, аурумасам, бери келибми айланлыкъ эдим, – деб Ислам болушлукъ излегенча къарады.

- Ненг ауруйду, ненгди къоймагъан?

- Бауурум ауруйду, бир къарасанг, деб келген эдим.

- Да, бауурунг ауруй эсе, нек къараб айланама, нек ауругъанынгы сылтауун айтайым да къояйым.

- Айт.

- Асыры кёб аракъы ичесе, иги джаш, суюсенг, суюмесенг да азыракъ ичерге керексе.

Ислам бир терслиги болгъанча, къалай этерге билмей:

- Да, мен туугъанлы да аракъыны, чагъырны да тилиме салмагъанма, ол огъай, сыра да ичмейме, – деди.

Ачахмат къараб туруб:

- Да, иги этеме дебми тураса? – деди.

- Иги, аман эте эсем да, ичмейме.

- Керти алай эсе, бауурунг аурурукъ тюл эди, бир ажымсыз, сен тохтаусуз тютюн тартханлай тура болурса, аны тохтатыргъа керексе, – деди.

Биягъы Ислам джунчуб:

- Да, мен тютюн да ичмейме, – деди.

- Да, сен не къуджур адам болуб чыкъдың, дуния ичгенча не аракъы, не тютюн ичмеген, сора сени неден ауругъанынгы мен къалай билирге боллукъма? – деб Ачахмат сагъышланды. Сора башын ёрге кёлтюрюб: – Мен бусагъатда сеннге юч кюннге бюллетень джазайым да, сора андан сора бир келирсе, къоркъма, мен саулукъдан сен аурумазгъа керексе, – деб Исламны ашырды.

САКЪАТ ХИРУРГ

Махти алапат хирург болгъаны районда барына да бел-гиледи, алай а ол эки таякъ бла нек джюрюгенин киши бил-мейди. Сорургъа уа тартынган этедиле. Ол эртдеден мында джашаса, биллик болур эдиле, ол келгенли къуру бир джыл озгъанды.

Бир хапар айт дерге да, эски джараны джангыртмайыкъ, дегенча этедиле. Сора бир кюн буту сынган биреуленнге къараргъа, деб палатагъа киргенлей, ол адам:

- Айыб этме, башыма джетмегенни соргъаныма, сени бутларынга уа не болгъанды, эки таякъ бла ауур асхаб джю-рюгенинги кърсек, къыйналган этебиз, – деди. Сора Мах-ти, ашыкъмай джарашдырыб, эки таякъгъа нек таянган хапарын айтды.

- Мен алгъын джашагъан элде Гочай деб, бир топал джаш бар эди. Бутлары ауруй туруб, сора артда уа ол тешек болуб къалган эди. Ашагъаны сени-менича, бек таукел, джарыкъ джаш эди, айтыб къояргъа, къызылы бла агъы тегюлюб тура эди. Алай а бутларындан джюрюялмайма, деб орунга джа-рашыб тургъанлы, хазна къалмай, юч джыл бола эди. Мен да айда, ыйыкъда дегенча, кириб кърюучен эдим. Былай къобар-гъа кюреш да, акъырын-акъырын атлаб бир кър, деб тилеген да эте эдим, алай а экиден бир этдиралмай эдим.

Бир джолда, солугъан кюнум болуб, не эте тура эсе да, барыб, бир кърейим, узаймай джангы дарманла келликле-рин да бир айтайым, деб салыб Гочайлагъа бардым. Мени къргенинде, ол бек къууанды. «Къоркъма, мен сени кър бар-май, бу орундукъдан айырырма, деб, анга не къадар кър этиб селешеме. Джай чилледеди. Юйню терезелери ачыкъдыла, эшикни да къыйыры ачыкъды. Биз да алай селеше тургъан-лай, машина таууш да, бир къычырыкъла да келди. Эшик

таба къарагъаныкъда, бир машина тюз юйню эшигине джуу-укълашыб келе тура эди. Сора мен эрлай чартлаб эшикге чыгъыб: «Бир джанына бур машинангы!» – деб кычырдым. Мени кычыргъаным бла, келиб, машина мени ургъаны тенг болду. Мени юсюм бла озуб, юйню къабыргъасын да ойду. Эки бутум да чорт сыннган эдиле да, къалай да болсун, сау этиб къоялмадыла, ма бу таякълагъа джарашдым да къалдым.

- Да, ол юйде джатыб тургъан топал джаш а не болду, огъесе юй юсюне оюлуб, ёлюбмю къалды? – деб сордула.

- Огъай, анга джукъ да болмагъан эди. Ол машинаны эс-легенлей, эрлай секириб къобуб, терезе бла секириб тюшюб, орамны энишге къачхан эди. Ол къоркъгъаны бла джюз метрден артыкъны чабыб баргъан эди.

- Да, не болуб къалды да артда?

- Да, не боллукъ эди, кийик сау болду да кетди. Мен больницада джатхан заманда мени кёре да кёб келиучен эди. Ол машина аны сау этди, мени да топал этди, – деб Махти хапырын бошады.

1983

ЁҒЕ АТА

Хаджай ёлюб, Алакъыз джашчыгъы Хамит бла къалды. Муну адам этиб, джамагъатха бир къошсам, деген болмаса, аны эсине башха эркиши кирмей, арадан беш джыл кетди Сора, келечи-тёрчи салыныб, Алакъызны Къаитбий деген тул кишиге берирге ызындан тюшдюле. Не кёб аякъ тиреб кюрешди эсе да, аны «хоу» этдиргинчи къоймадыла.

Талай джылдан Хамит машалла деген джаш болду. Къаитбий аны биргесине таутъа элтеди да, экиси да тауда кеслерини малларына къарайдыла. Алайдан узакъ бармай, Къаитбийни къарнашы Джудамны къошу орналгъанды.

- Сен малларынгы бизни джерибизде кютгенсе! – деб бир кюн Джудам бла Къаитбий хоншулары Чорна бла туююшедиле. Экиси да эзеу болуб, анга чабадыла. Тюерге деген болмаса, аны ёлтюрюр иннетлери болмайды, алай а мазаллы таякъ бла джюрек ауузуна ургъанлай, Чорна ёледы.

- Энди юйюбюз-тыбырыбыз къуруду, – деб экиси да ичлеринден къара кюедиле.

- Муну джаны былай бош джердеми тура эди, алай ургъанлай, чыгъыб кетерча? – дейдиле.

- Энди бизге болушурукъ джангыз Хамитди, кел, анга чабайыкъ, – деб Джудам Къаитбийге къарады.

- Да ол не бла болушургъа боллукъду, Чорна ёлюб бошагъанды сора? – деб Къаитбий сейирсинди.

- Сен меннге иги тынгыла, Чорна бизни джерибизде ёлгенди, аны кесини джерине соза айлансакъ, адам кёрлюкдю, былайда не агъач, не таш джокъ. Къабыр къазама десенг да, къаза тургъанынгы адам кёрюр, не бу къазылгъан не затды, деб билирле, андан эсе, экибиз да барыб, Хамитге джалынайыкъ, мен этгенме десин да, ол бойнуна алсын, ол тутулуб кетгенден сора, къайгъысын кёрюрбюз, Аллахны игилигинден

малыбыз барды, берибиз да башын алырбыз, деб к̣адалды.

К̣айтбий анга разы болуб к̣алалмай, тентиреди, алай а к̣ѣб сагъыш этерге заман болмагъаны амалтын, экиси да Хамитге келдиле! Хамит к̣ойланы да алай джатдырыб, чабырын тизе тургъанлай, Джудам да, К̣айтбий да джанлары к̣оолларында болса, иерча болуб джетедиле.

- К̣ан джаугъанды, сен бир мадар этмей эсенг, К̣айтбий да, мен да К̣обан сууну энишге кетдик, – деб Джудам к̣ѣзлерин джандырды.

- Не болгъанды сора сиз былай этерча? – деб Хамит сейир болду.

- Да экибиз да к̣аллайла эсе да, ура кетдик да, Чорнаны ѳлтюрдюк да к̣ойдукъ. Энди экибиз да тутулабыз. Биз тутулсакъ, сеннге да не кюн, сен К̣айтбийни ѳге джашы болгъанынгы адамла иги да билмейдиле, сеннге да мурдарны джашы, дерикдиле, андан эсе, мен этгенме де да, ишни бойнунга ал, К̣айтбий бла мени джаныбыз сау болуб, сени бир айдан к̣ѣбно тюрмеде к̣оймазбыз, – деб Джудам к̣адалды. К̣айтбий бир арада сѣз к̣ошхан болмаса, Хамитни к̣ѣзюне да к̣араялмайды.

Хамит тынгылаб туруб:

- Да, сиз экигиз да тутулуб кетгенден эсе, мен кесим тутулайым, мен джаш адамма, тюрмеге да сизден эсе мен иги чыдарма, – деди.

- Ай джаша, ай джаша, сора сени тюрмеде ким к̣оярыкъ эди, эм к̣ѣбю ай турлукъса, к̣ѣб турмай ораза джабылады, ораза ачылыргъа элинге, к̣ошунга к̣айытыб келесе. Билемисе, сен келген кюн джыйырма бла он к̣ой кесерикме, хар кюн тюрме азабынг ючюн бир к̣ой, – деб Джудам Хамитни к̣учакълады.

- Энди сени адамла излей келгинчи, барыб, кесинг айтсанг иги боллукъду, терсликни Чорнагъа сал, эм алгъа ол

ургъан эди де, мен азчыкъ ургъан эдим, къалай да болсун, джюреги тохтаб къалгъанды де, ууакъ-тюек джараларына, башы къанагъанына бирер сылтау айт, – деб Джудам джюз тюрю зат юретди.

Хамит чарыкъларыны саламларын да джангыртыб, ат бла элге кетди. «Ох-ох-ох», - деб Джудам къырдышха сойланды. Алгъаракъ Чорнаны ёлюсюн ким эсе да кёрюб, элге къуугъун этген кёре эдим, атлы атлылай, джаяу джаяулай элден кёб адам чыкъды. Кюрес этиб, ёлюкню сюйреб ёзеннге тюшюрдюле, алайдан ёгюз арба бла элге алыб кетдиле. Чорнаны басдыргъан кюн Джуудам бла Къаитбий да келдиле. Къаитбийни бети къаралыб, джукъ айталмайды, Джудам а Чорнаны адамларына сиз аны аямагъыз, ол итден башхасы болмагъан бир джашды. Экинчи ол бу ёзенни кёрмезча этигиз, аны амалтын биз кёзюбюзню ачалмай турабыз, деб къоду къычыргъанга джетеди.

Хамитге сюд этилиб, сегиз джыл берилди. Бир къаууму «асыры аз берилди, аны асмакъгъа асаргъа керек эди», дейдиле, бир къауумла «ол тынч, ол огъурлу джаш алай къалай этди», дейдиле. Алакъыз а не айтыргъа да билмей, башы чайкъалады, джыламагъан бир кюню кетмейди. Къаитбий кеси тутулмай къалгъанына къууанады, Аллах джолуна Хамитни тутдуруб ийгенлерине да къыйналады. Джудам а аякъ тюбюнде чёб сынмай айланады. Хамитни тюремден алыу дегенни унутханды, насыб болса, андан къайытмаз да къалыр, ансы къайытыб келсе, ким билсин, тюзюн айтыб къойса уа, дейди.

Хамитни сюйген къызы Джанымхан а кишиге да джукъ айталмай, ичинден къара кюеди. Алай къалай этген болур, деб тургъан болмаса, башха джукъ айталмайды.

Хамит тюремде ауруулу болады, алай а болджалы джетгинчи иймедиле. Къайытыб келгенинде, Къаитбий бла Джу-

дам, аны ючюн деб кьошдан да тюшмедиле. Алагъа кыйнал-
са да, Джанымханни энтда эрге чыкымай турганын эшитиб,
Хамит кыуанды.

Келген кечесинде огъуна кылай тутулганыны юсюн-
ден Хамит анасына толу хапарын айтады. Анасы да, бир кюн
орамда тюбеб, Джанымханнга хар затны ачыкъ айтады. Алай
а Хамит ёрге кыобалмагъанны орнундады. Джанымхан а
адамладан уялмай, аны кёре кылай келсин?

Сора Хамит анасына айтыб, орнун эшик аллына кёчюр-
теди. Алайдан Джанымханланы юйге туурады. Джанымхан
да аны сезиб, кюн туурушда ингирге дери урчукъ ийиреди,
джюн тарайды. Кырангы болуб кыалгынчы, юйюне кир-
мейди. Кыыз алайдан кетмей, Хамит да орнун юйге кёчюр-
тмеди. Кюн сайын узакъдан кёргенине да кыуанады Хамит.

Алай а ол насыб да узакъгъа созулмады. Арадан юч ый-
ыкъ кетерге, Хамит ёлгенди, деб адамла кыйгы сёзге джю-
рйю тебретиле. Ол заманда Кыайтбий бла Джудам да кыош-
дан тюздюле. Хамитни ёлюгюн арбаздан чыгъарыб тебрерни
аллы бла апенди:

- Джамагъат, бу адам керти дуниягъа кетиб тебрегенди,
муну гюнахы уллу эди, алай болса да гюнахын да чегиб келген
эди, мен муну таза муслиман болуб кетиб баргъанына ша-
гъатлыкъ этеме, разыма, сиз а этемисиз? – деди.

- Этебиз, – деб джыйылгъан халкъ да джууаб этди.

Арадан бир ай кетерге Алакъыз бла Кыайтбий бир-
бирлеринден айырылгъандыла, Алакъыз ата юйюне кетиб
кыалганды, деб элге хапар джайылды.

- Атасыны юйлери бош тура эдиле да, - деб бир-бири ауу-
зуна джетдирмейдиле.

Арадан эки ай кетерге элге андан да сейир хапар
джайылды:

- Джанымхан юйюнден кетиб, Алакъызгъа келин болуб

турады, - деб хар ким ишин кѳоѳуб, эшитген эшитмегеннге хапар айтады.

Джанымханны атасы эртде ѳлгенди, кѳарнашы джѳкъѳду, кесинден гитче эгечлери эрге барырча болгѳандыла. Джанымханнга талай джаш аууз ачханды, алай а ол аланы сѳзлерин эшитирге да унамагѳанды. Алакѳз кѳайын ана, Джанымхан да келин болуб, бир-бирлерин кѳалай багѳалатыргѳа билмей джашайдыла, хар байрым кѳюн сайын кѳабырлагѳа да барадыла, ары бара да, бери келе да сабийлеге кампек, кѳалач тутдурадыла. Сууабды деб, Джанымхан хоншуда, тийреде кѳарт адамланы эски джуууллукѳлары, ѳй акѳларыкѳлары болса, алагѳа да болушады.

Кѳаитбий бла Джудам а энди джай да, кѳыш да элге тѳушмейдиле, кийик джаныуарлача болургѳа джетгендиле.

1986

КОММУНИСТ ТОПУРАКЪ

Хар кюн сайын Найыб, кюн турушха олтуруб, ингирге дери сагъыш этеди, сагъыш этген бла да къоймай: «Къарачай Къобан, Къарачайда элибиз», – деб талай кере да айтады.

Найыб Тюркге «экинчи стампулчула» бла кетгенди. Ол заманда анга он джыл болуб тургъанды, энди анга джетмишден атлагъанды, саулугъу да къолай тюлдю. Кеси алай да базмайды, джюрегинде уа бир мураты барды. Аны кишиге да айтмайды, айтырыкъ болур эди, толу базса.

- Шо, былай кенгден къараб кёрсем да, Къарачай Къобан-ны бир кёрсем, элибизни бир кёрсем, – деб анга таралады. Алай таралгъан кюнлеринде кёзлеринден джыламукъла да тёгюледиле. Алай эте келиб, Найыбны ауруу кючледи. Энди уа Найыб кесинден тюнгулгенди. Джашы Мурадин а Кябагъа тебрегенди, хаджиликге барады.

- Къоркъма, атам, мен Меккягъа барыб келейим, Аллах кеси сени саулугъунга саулукъ кьошар, – деб Мурадин атасына кёл этди.

Найыб кёб сагъыш да этиб:

- Энди, балам, сен меннге дыгалас этгенинги билеме, хаджиликге баргъан да иги, алай мени тамам разы этерге сюе эсенг, мени бу дуняда огъай, ол дуняда да разы этерге сюе эсенг, не мадар да эт да, Кавказгъа барыргъа кюреш, – деди.

- Нек сора? – деб Мурадин сейир болду.

- Сен анга сейирсинме, мен Кавказдан он джылымда келген эдим, андан бери да мен ары таралгъанлай турама, атам хариб да Кавказгъа тарала ёлюб кетген эди. Не этерик эсенг да, энди сен ары барыргъа эркинлик излерге кюреш, эм алгъа Кавказгъа бар да, андан келсенг, Кябагъа барырса! Эркинлик табыб, Кавказгъа барсанг, анда Джёгетей Башында къанга ташладан тюбю салыннган кьошубуз бар эди, кьош

чачылгъан эсе да, ол ташла тура болурла, барыб, былай мени да кёзюнге кёргюзюб, ол ташланы къучакълаб бир джыларса. Сора тюз ол ташланы тюблеринден топуракъ алыб келиб, мен ёлсем, къабырыма къуярса. Ма буду сеннге осиятым.

Мурадин атасына не айтыргъа билмей, мурукку этеди. Болмаса, Кябадан келгенден сора кюрешир эдим Кавказгъа барыргъа, ансы бу Кябагъа къурала тургъаным бла къалай этейим, деб арсар болду.

Аны алай болгъанын ангылаб, Найыб дагъыда:

- Шо, олду мени сеннге осиятым, – деди.

Кюрене кетиб, Мурадин бизни къралгъа турист болуб келирге эркинлик табады, болджалындан беш кюнню Кавказда айланыргъа эркинлик алды. Элчилени болушлукълары бла атасы айтхан джерледе айланды. Къанга ташланы тюблеринден къумач хызен бла бир топуракъ да алады.

«Къалай иги болду, атамы осиятын толтургъаным», – деб Мурадин Москвада самолетха мине къууанды. Самолет келиб, Анкарада тюшгенлей, коммунист къралгъа барыб къайытханла не алыб келедиле, деб бютеу болгъанларын къазыб, тинтиуюл этедиле. Тинтиуюл этгенлени тамадалары Мурадиннге къараб:

- Хызенингде не барды? – деб сорду.

- Топуракъ, – деб Мурадин акъырын джууаб этди.

- Не дейсе? – деб ол сейирсиниб сорду.

- Топуракъ дейме, – деб Мурадин акъырын айтды.

- Да, сора башха къралдан топуракъ алыб келмесенг, Тюркню кесини топурагъы азлыкъмы этеди сеннге?

- Огъай, азлыкъ этмейди, алай а андан, Кавказдан, топуракъ ала кел деб, атамы осияты бар эди.

- Не этерикди сора атанг башха къралны топурагъын?

- Ёлсем, къабырымы юсюне къуярса, деб алай айтхан эди.

- Да, сора бу сеннге Кяба топуракъмы болгъанды, бу ком-

мунист топуракъды? – деб ол кычыралгъанын кычырды.

- Не болгъанды? – деб кългъанла да бери айландыла.

- Мурадин бара-барыб, коммунист топуракъ алыб келгенди, Аллахны эсгерген адамла Меккягъа барыб, Кяба топуракъ, Земзем суу алыб келедиле, бу уа коммунист топуракъ алыб келгенди, – деб ол от чартлатады. Сора эки аскерчиге айланыб:

- Элтигиз да бу коммунист топуракъны джелде чачыгъыз, – деб хызенни шуулдатды. Ала да алыб чыгъыб кетди-ле. Бир кесекден:

- Буйрукъну толтурдукъ, – деб хызенни Мурадинни алына атадыла. Офицер Мурадиннге айланыб:

- Ариулукъ бла къора былайдан, мени мындан кёб тебдирме, – деди. Мурадин кынала, автобуса болгъан джерге барыб, элине кетди. Ол барыб, юлерине киргенлей, кыйын ауруб тургъан атасы, джарыб:

- О-о, сау кел, балам, сау кел, игиди сау-эсен джыйылдынг эсе. Къалай болдунг, инджилмей келдингми, Кавказгъа баралдынгмы? – деб талай сорууну бир-бири юсюне басындырды.

- Кавказгъа да бардым, Къарачай Къобанны да кёрдюм, ол ариу таулагъа да сукъландым, хауасы да дуня джандет кёре эдим.

- Джёгетей Башында къанга ташлары болгъан кшошубузгъа уа бардынгмы?

- Анга да бардым, атам, ол ташланы да кёрдюм.

- Энди ма ол ташланы да кёрдюнгмю? – деб Найыбны кёзлеринден джыламукъла акъдыла.

- Кёрдюм, кёрдюм, атам.

- Топуракъ да алдынгмы?

- Алдым хызен бла бир.

- Ой, къалай иги болду, мен къалай насыблы адamma, къайда бери бир кёргюз, – деди.

Мурадин мыдах болуб, аэропортда болгъан хапарын айтды. Найыб бек кыйналыб:

- Ай, анасыны уа, шо, мени бурун саулугъум болуб, алайда бир болгъа эдим... Осиятны толтурургъа бузукъ болгъанла джаханимни отунда джанарла, деб алай айтадыла. Сеннге этген терсликлерин бу дунияда төлемеселе да, ол дунияда төлерле, – деди.

- Да не этейим, атам, анда огъай демей бердиле, кесибизни къралда уа элтдиле да джелге себдиле, осиятынгы толтуралмадым, не этейим? – деб джашы да мыдах болду.

Сора Найыб ахсыннган да этиб:

- Къайда, ол топуракъны алыб келген хызенинги былай бир алчы, – деди.

Мурадин чемоданындан чыгъарыб берди. Найыб ол къумач хызенни ары да айландырыб, бери да айландырыб, уппа этди. Сора джашына къараб:

- Джашым, кыйналма, мен айтхан джерден топуракъны ма бу хызеннге къуюб келгенсе, кѳресе, ма энтда къабыргъаларына джабышхан топуракъчыкъла бардыла, кыйналма, осиятымы толтургъанса. Ёлсем, ма бу хызенни кебиними ичинден тюз кѳкюрегиме салырса да кѳоярса, – деди.

ЁКСЮЗ КЪЫЗ

«Мусса Зулийге артыктыкъ этгенди!» – деген хапар шахаргъа джайылды. Муссаны адамлары Зулийге джюрючю болдула.

- Биз эртдеден да сеннге кёзюбюз къараб, сен бизни юй-юбюзге келин болуб кирсенг, бизден насыблы болурму эди, деб тургъанбыз, алай а онсегиз джылынг джетмегенин биле эдик да, заманына бир джетсин, ансы закон айыб саллыкъ-ды, деб тургъанбыз, энди былай болду эсе, ишни созмайыкъ да, джарашайыкъ, сен «хо» десенг, келинибизни къыстайыкъ да, сени элтейик, юйюбюзню тёрюне олтуртайыкъ, – деб къозу тил бла сёлешедиле. Алай Зулий ол сёзлени эшитирге да излемейди.

Муссаны адамлары беш-алты кере кеслери келдиле, артдан башха адамланы ийдиле, алай а Зулийни бирден эки эталмайдыла. Аны келин этерге Муссаны адамлары ёмюрде да излемегендиле, алай а бюгюн амалсызгъа къалыб чабышадыла.

- Бери бир келтирейик да, артда иш унутулгъандан сора къоярбыз, ансы эки сабии бла биз Муссаны юйюн чачарыкъ тюлбюз, – дейдиле.

Мусса уа башын джаллатыб, кесин табдырмай айланады. Юйюне келгенлей, тутуллугъун биледи, милиционерле аны излеб айланадыла. Муссалары энди башха мадар излерге мурат этедиле. Бир кюн аны атасы бла анасы, эки минг сомну да алыб, Зулийге келиб:

- Ма бу ачханы да ал, Муссагъа даучу да болма. «Мени ючюн, Муссаны къыйнамагъыз», деб милициягъа къагъыт бер, – дедиле. Зулий аланы юйден къыстагъанны орнунда этди.

Муссаны атасы бла анасы ачыудан, джюреклери джарыла, ызларына айландыла:

- Насыбы алай болсун, юйюне мингле бла ачха кире юреннген болур. Бу ачханы алса, бир да кѳуруса да, юй керек этер эди. Хай-хай-хай, джарлы, не Аллах кѳаргѳагъан зат эди, джаууму юйюне да ол келин болуб кирсин, – деб дагѳыда анга таш чартлатадыла.

Экинчи кюн эртденбла Муссаны анасы:

- Мен мадар таба айланама, – деб кѳууаныб, эрине хапар айтды.

- Не мадар?

- Ол эки минг сомну ол уялмагъаннга бермей, муну ишин джюрютген Шомдугѳа берсек, ол бир мадар этер эди.

- Кимди Шомду дегенинг?

- Да, ма милицияда Муссаны ишин джюрютген олду.

- Мени Шомду бла шагѳрейлигим джокѳду, тюз орамда тюбѳб саламлашхандан сора, анга былай бек кѳысха шагѳырей адам иерге керек эди.

- Мен Шомдуну кѳатыны бла бир да игиме, Шомду кѳатыны айтхандан чыгѳарыкѳ Шомду тюлдю, киши кѳрмезча, кече барыб кесим сѳлешейим, кимни келечилиги да неге керекди, аллай затны адам адамгѳа билдирмегенлей, сездирмегенлей этерге керекди, – деди Муссаны анасы таукел болуб.

Ашхам кѳарангы болгъанлай, эки минг сомну да кѳойнуна сугѳуб, ол Шомдулагѳа сюзюлдю. Шомдуну кѳатыны кеси олтуруб телевизоргѳа кѳараб тургъанлай, акѳырын кириб барды.

- Кел, кел, кел, ол да командировкада болгъанды да, кесим эригиб, киногѳа кѳараб турама, – деб ѳрге кѳобду. – Сора не болуб турасыз, Мусса тутулмай турамыды, бир мадар этерге кюрешигиз, – деди.

- Да мадар этерик а сенсе, мен да сеннге ышаныб келе турама, Аллах игилик берсин джанынга, – дей тапчаннга олтурду.

Эки сагъат чакълы бирден ол, юйюне къайытыб келиб:

- Сеннге айтама да, насыбыбыз джёнгенди – Шомдуну къатыны ачханы да алды, энди рахат джукълагъыз, деб алай да айтды, – деб эрине хапар айтды.

- Шомду кеси юйдеми эди?

- Огъай, джокъ эди, алай а Шомду къатыны айтхандан чыгъарыкъ тюлдю. Хурджунуна эки мингни бюклеб сал-са, Шомду да аман тюш кёрмез эди, ол бедербет Зулийге уа бир иги болду, ол ачха джюрютеми юреннгенди, турсун энди алай, ит ийисгеб атылгъан аякъча.

ДЖАШЧЫКЪНЫ БАГЪАСЫ

Балданны башы сагъышдады. Сагъыш эте тургъанлай, кёзлерин да сюртеди. Сюртмей да къалай этсин, беш джыл болгъан добар джашчыгъын машина басханды. Хасан джолну бир джанында ойнай тургъанлай, Хошду, къулакъ оту болуб, аны алайда басдырыб кетгенди.

Экинчи кюн Хошду, биргесине да юч-тёрт адамны алыб, Балданны аллында тобукъланыб:

- Мен терс болгъанма, алай а мени да юйдегим барды, аланы ёксюз этме, ма бу минг сомну да ал, мени башымы да къыйынлыкъдан, тюрьме азабдан ал, – деб джыламсыраб тилейди. Балдан къатына къояргъа да унамай кёб турады, алай а нёгерлери да анга къошулуб тилейдиле. Сора, Балдан бир кесек ийилиб, джюреги кюе тургъанлай, ол минг сомну да алыб: «Хошдуну терслиги джокъду, джолну ол онг джанына ётеме деб, джашчыкъ кеси чабыб чыкыгъан эди», – деб къагъыт джазыб береде. Хошду да, тенглери да Балданнга алгыш этиб, къол тутхан бла къалмай, къучакълагъан да этедиле.

Ачханы алгъанлыкыгъа, Балданны бушууу сёнгмейди, ол ачханы неге джояргъа боллукъду деб, анга сагъыш да этмейди.

Талай замандан Балданны кызычыгъы:

- Меннге бир пианино ал», – деб къадалады. Анасы разы болуб:

- Ол ачханы къарныбызгъа, юсюбюзге джоймай, пианиногъа берирге тюшгени таб болду, – деб бир аламат пианино алады.

Кызычыгъы бир кюн аны согъа тургъанлай, Балдан дже-тиб, пианинону башын джабыб джылайды.

- Не болгъанды сеннге? – деб кызычыгъы сейир болады.

- Джукъ да болмагъанды, Хасан ёлюб кетгенди, аны къа-

нына алгъан ачхабызгъа пианино алыб, къууанч эте турабыз, – деб дагъыда джылайды.

Ачханы къайдан чыкыгъанындан къызчыгъыны хапары болмагъаны себебли, не айтыргъа да билмей къалады. Кёб турмай, Балдан пианиноны сатыб, бир сютлю ийнек алады. Алай а энтда аны джюрегине тынчлыкъ джокъду: ийнек къозлаб, бузоуун джалай тургъанын кёргенлей, шаркъ деб джашчыгъы эсине тюшеди. «Ийнек, балсытыб, баласын джалай турады, мен а баламы къанын сатханма, ийнекни сютюн ичиб къалай турама», деб кёб турмай, Балдаи ийнекни да сатады.

Бир кюн ол тюкеннге кириб, анда эки ариу бриллиант сыргъа кёреди, Не боллукъ эсе да, деб ийнекни сатыб алгъан ачхаскна ол эки сыргъаны алады. Аланы да тагъыб, кёпюрден ётюб баргъанлай, къулагъына джашчыгъыны ауазы келеди: «Мени къанымы сатыб, омакъ болубму айланаса?» – деб алай айта болур деб, эрлай эки къулакъ сыргъаны да алыб, кёпюрден къобаннга атады. Сора чыртда тохтамай, къабырлагъа барыб, джашчыгъыны къабырын къучакълаб таралады:

- Эндиге дери сени къабырынга келирге уялыб тургъанма, энди уа тартынмай, келирча болдум, кюн сайын да келе турлукъма, – дейди.

АНАЧЫЛЫКЪ

- Не кыйналлыкъ эсем да, кесим барайым да, бир айтайым, хазнамыды бир машина кырпыч, ансы юнюн кыйырына кышмасакъ, тарлыкъ этеди, – деб Байдымат районнга тебреди.

- Биз барайыкъ, энди сен кыартлыгынгда джолоучу болубму айланыкыса? – деб джашы, келини тыяргъа мурат этдиле, алай а Байдымат:

- Ий, не дейсиз, Кыонай кесибизни тийреден адамды, Айшатны джашыды, ёмюрю аланы адамлары бла биз хоншутийре болуб джашагъанбыз, мени сёзюме иги кыарарыкыды, – деб унамады.

Байдымат районда, Кыонайны ишлеген джерин табыб, эшикни ачыб кире башлагъанлай:

- Бусагъатда совещание бара турады, – деб кыйсы эсе да эшикни ары тартды.

Ол ызына айланыб, орамда талай шагъырей-таныш адамгъа тюбеб, кеч да эте, иш бошалыр заманнга, келиб биягъы эшикни ачды. Кыонай бир тенги бла олтуруб, алай ушакъ эте тура.

- Ишигиз кыолай болсун! – деб Байдымат кыатларына барды. Бир уллу да онгсунмагъанлай, ала, туруб, Байдыматны кыолун тутдула. – Не иги болду, сени былай чола табханым... – деб ол хапарын айта тебрегенлей, Кыонай:

- Байдымат, айыб этме, бюгюн иш кюн бошалгъанды, ма, кыара, алты сагъат болуб барады, джюз шагъырейинг, джюз танышынг барды, кече былай кыал да, эртденбла келирсе, не тилегинг бар эсе да кыарарбыз, – деди.

Байдымат асыры сейирсингенден не айтыргъа билмей:

- Болур джаным, болур, мен бир бош адам, кыачан келсем да... – деб чыгыб кетди. Кече кыалыргъа да излемей, авто-

бусха миниб, ёрге айланды. Юйге келгенинде, джыйылыб хапар сордула. – Ишинде джокъ эди, бу эки-юч кюнден бери да ауруб турады, – деб Байдымат ашагъан да этмегенлей, орунга кириб джатды. Джатханлыкъгъа уа, кёзюне джукъу кирмейди. Не эсе да озгъан заманланы эсине тюшюреди. Элли джылыны мындан алгъа кечени тюз ортасында келиб: «Айшат сабий табалмай къыйналыб турады. Дженгил джет, элде сенича аначылыкъ эте билген джокъду», – дегенлеринде, эрлай секириб къобуб, чепкенин да юсюне джарты-къурту къаблаб, ашыкъгъандан бир чындайын да терсине кийиб келгенин эсине тюшюрдю. Танг атаргъа: «Айшат къутулгъанды, бир добар джашчыкъ табханды», – деб, кеси хоншугъа-тийре суююмчюлюк айтханы, сау ыйыкъны анга джюрюб тургъаны тюшюндеча кёрюндюле.

Тюнене райондан джюреги къыйналыб келгенин унутуб:

- Ахырсы, ол кече мен алайда болмасам, джарлы Айшат аджалгъа кесин хорлатыргъа тебреген эди, ана бала да дуни-ягъа мени себебли къошулгъан эдиле деб, кеси кесине бюсю-реу этгенча болду.

«МЕНИ ИТИМ БИРДИ...»

Талай кюнню ичинде Хауа бла джашчыгъы къатхан-къутхан къабханлары болмаса, ушхууур этиб ашарча джукъ табмагъандыла. Арт кюнледе уа чыртда къуру болуб, амалсызгъа къалгъандыла. Хауа къыйналгъандан джашчыгъыны бетине къараялмайды. Джашчыгъы да анасыны джарсыуун ангылагъанча, ачма, демейди. Сора Хауа:

- Кел, былай хоншу элге барыб келейик, Аллахы болгъан бир джукъ узатырыкъ болур, – дейди.

Экиси да джолгъа чыгъадыла. Юч-тёрт сагъатны джолучу болгъанлыкъгъа, бир-бирлери бла сёлешмей барадыла. Экиси эки тюрюл сагъыш этселе да, экисини эслериндеги да ашарыкъды.

«Джанымдан суйген сабийим, дунияны башында табылгъан ариу сёзню белляугъа салыб айта ёсдюрген балам, ач болмай турурча, бир мадар къалай табалмайма?! Не этейим, ачлыкъ барыбызгъа да бирге келгенди... Ачлыкъны не болгъанын билмей джашагъан халкъгъа, быллай зарауатлыкъны джетдиргенле, аланы тюрсюнлери адам болгъанлыкъгъа, джаныуар халилери барды, алагъа кёл кенгдирирча аллай заман келсе, бютеу кёрген къыйынлыгъымы унутур эдим», – деб Хауа алай сагъыш этеди.

Джашчыгъы уа:

«Мен уллу болсам, анам ач болмазча, бир мадар этерме. Ол заманда анамы ауазы алай мыдах болмаз эди, кюлюб-ышарыб сёлешир эди. Анам да, мен да тоярча, бютеу джашчыкъла, бютеу адамла да тоярча, аллай бир заман болурму?» – деб сорады кеси кесине.

Ол барыудан бара, хоншу элге джете тебретиле. Элни къыйырында бир уллу юйню кёрдюле. Была да алайгъа джетерге, ол юйден бир къатын чыгыб, эшик аллында тагъылыб

тургъан итине ётмек кесекни береди. Алай а ит тоюб болур эди, бюсюреусюз акъырын-акъырын ашайды.

Ит ётмек ашагъан заманда, джашчыкъ кетиб къалалмай, анга сукъланыб къараб турду. Сора, анасына къараб:

- Мен ол къатынны итчиги болуб къалсам, кюн сайын суюгеним чакълы бир ётмек ашагъанлай турлукъ эдим, барысын да кесим ашаб къоймай, джартысын сеннге келтире турлукъ эдим, – деди.

Сора Хауа, бу быллай бир термилгенден ары, не боллукъ эсе да, деб, бай къатыннга таууш этиб:

- Ол итге атхан ётмегинген бу сабийге да берсенг а, суу-аблыгъы да бар эди, – деб тиледи.

Ол тиширыу бери айланыб:

- Мени итим бирди, ётмек тилей айланганла уа кёб-дюле. Сизничалагъа ётмек бериб барсам, кесим да сизнича болуб къаллыкъма, джолугъузгъа барыгъыз, – деб юйюне кириб кетди.

Асыры ачыудан джашчыкъ, анасына къараб:

- Ання, мен бусагъатда ач тюлме, ингирге дери джукъ ашарым да келлик тюлдю, – деди.

ТАУДЖАН БЛА НАЛДЖАН

Илияс ингирде, юйге келиб, ашаргъа олтургъанлай, юй бийчеси Тауджан:

- Ий, бюгюн сен мында болмадың, бир кѳююгъузну меннге сатмай мадарыгъыз джокъду, кѳонакъла келликдиле, деб шахардан Зекерия келди да, «багъасына ол кишини кеси бла сѳлеше туурсуз», деб бир кѳойну бериб ийгенме, – деди.

- Да, бергенингде зат джокъ эди, къарын сууу болгъан мал бермеген эсенг, – деб ол, чыгъыб, баугъа къарады. Сора ызына кириб:

- Оллахи, ол бууаз кѳойну бериб ийген кѳреме, энди адам къалай этсин? – деб сагъышланды.

- Оу, мен къуруйум андан эсе, ала билмей кесиб кѳозучукъну гюнахына кириргеми тебретдик, ай медет, – деб Тауджан кыскыныкга кирди. Къысхача айтыргъа, Тауджан ол кече орунга кириб джатханлыкъгъа, кѳзюне джукъу кирмегенлей, тангнга аман бла чыкъды. Танг атханлай, Илиясха айланыб:

- Энди, насыб болса, бюгече кѳойну кесген болмазла, къайсыбыз барабыз шахаргъа? – деди.

- Да мени бюгюн чыртда заманым боллукъ тюлдю, Зеке-рия кеси джюк ташыгъан машинаны джюрютеди, аны бери келтирсин да, ол юч шыпан кѳойдан къайсысын суюсе да элтсин, ала кысырдыла, этлери да аман тюлдю, – деб ол ишге кетеди.

Тауджан джанын кѳолуна алгъанча, джолгъа чыгъыб, машина сакълайды. Тохтамай озгъан машиналаны ызларындан ауузуна келгенни айтады. Сора, келиб, тюз къатында бир жи-гули тохтады. Ичинден бир таныш джаш, башын бери созуб:

- Тауджан, шахаргъа эсенг, мин, – деди. Ол къууанч ты-бырлы болуб:

- Ай, Аллах разы болсун, – дей, машинагъа олтурду.
- Танг атмай нек гузаба болгъанса? – деб джаш ышарды.
- Да, къалай гузаба болмам, ма тюнене былай-былай болгъанбыз, энди къозу этерик къойну кесиби, аны гюнахына къалабыз, деб мыллык атханма, – деди. Шофёр анга болушургъа излегенча, машинасын дженгил да сюрюб, келтириб, тюз Тауджан излеген юйню къатында тюшюрдю.

Келсе, юйде не Зекерия джокъ, не Налджан джокъ. Къайгъылы да болуб, была къайдадыла, деб хоншуларына сорду.

- Ала экиси да джокъдула, Зекерия ишге кетгенди, Налджан а больницагъа кетгенди, – деб хоншу къатын алай айтды.

Сора Тауджан:

- Арабин, была бюгече къой кесселе сен билликми эдинг? – деб сорду.

- Огъай, кесмегендиле, къонакълары келмегендиле, беш кюнден, келликдиле, не эсе да болджал салгъандыла.

- Аны айтхан олиги ауузунга къурман болайым, – деб Тауджан ол къатынны къучакъларча болду.

- Аны ючюн аллай бир нек къууанаса? – деб ол сейир болду. Къойну кесилмегенине къууаныб бошагъандан сора, больницагъа уа нек кетгенинден хапар сорду. Хоншу къатын да:

- Тоба, башха къайгъысы джокъду, тёртюнчю сабийи болургъа боллукъ эди да, «ол ючюсю да озуб боллукъдула, тёртюнчю сабий неге керекди», деб, аны къоратыр къайгъыда кетгенди, – деди.

АНАМ КИМДИ?

Айшат бла кызычыгы Марджан кзулакъ ичинде бачхаларына чага эте тургъанлай, ала бла бир ырджыда чага этген Кюзтюйме, келиб:

- Бир солугъан да этейик, белибизни да бир тюзетейик, – деди.

- Тюз айтаса, тоба, – деб Айшат да алай айта, экиси да бачханы кватында терек салкыннга олтурдула. Марджан да гокка хансла джыйыб, арлакъда кёкен терекни кватында олтура туруб квалкыды. Сора сёлеше келиб, Кюзтюйме:

- Айшат, кесинги сабийииг болмагъандан ары да, къалай иги этген эдинг бу кызычыкыны асыраргъа алгъанынги. Кеси да кесигизге ушаб квалгъанды, ма, кёресе, сеннге нёгер болуб тургъанын, – деди.

- Ий не дейсе? – деб Айшат сейирсиниб сорду.

- Да, ма, Марджанчыкыны алгъаныгызыны къалай иги этген эдигиз, дейме.

- Къалай алгъаныгызыны?

- А кызы, дуния билгенни менден джашырма!

- Джашырыргъа джугъу джокъду сора, несин джашырылыкъма, кесим табхан сабийге алай нек айтаса? – деб Айшат кюлдю.

- Сабий алыб асырагъанла бары да алай айтадыла, сен да аны ючюн айтханынги билеме.

- Да, мен кишини сабийин алмагъанма, нек этесе аллайла, акъыз?

- Да, алмагъан эсенг, бир элде экибиз 15 джылны джашагъаныкъда сабийинг джокъ эди.

- Джокъ эди.

- Халкъ сеннге къаратонса, дей эди да.

- Дей эди.

- Андан сора эринг Хусей да, сен да крайда к'айсы эсе да бир районда фермада ишлерге кетдигиз да, эки джылдан бу к'ызычк'ыны алдыг'ыз да келдигиз. Сора кесинг табхан сабий к'алай болду? Кесинг табсанг да, андан бекми сюерик эдинг, алай а кимге да белгили затны нек джашыраса? Мен аны кимге айтырык'ма, с'ез саг'ына келиб айтханлыг'ымды ансы, бюгюнден сора аны саг'ынсам, айыб эт.

- Ак'ыз, тюзюн билмегенлейинге, аллайла нек с'елешесе, башынга гюнах ала тураса, ол аны эшитсе, кертда демеймиди, – деб Айшат к'ыйналыб с'елешди.

- Эрке этгенсе да, арыб джук'лаб турады, хо, ол аны эшитеди, дейди.

- Ог'ай, джук'ламайма, бютеу айтханыг'ызны эшитгенме, – деб Марджан секириб ёрге к'обуб: – Анам, ой анам, сен кимсе, к'айдаса? – деб к'ычыра, не джылаялг'анын да джылай, эл таба чабыб тебреди.

Айшат да, К'озтйюме да:

- Марджан, тохта, Марджан, бери бир тынгла! – дей, ызындан сюрюб, к'арамдан аудула.

Ол келиу бла келиб, Марджан юйлерине джетиб, орунга кириб, башын да басдырыб, зуккучук' этиб джылады. Бир заманда Айшат бла К'озтйюме келиб, башынгы бир ач, деб ариу айтыб кюрешдиле, алай болг'анлык'г'а:

- Анам ким болг'анын айтсаг'ыз, ачарма, – деб тург'ан болмаса, с'елеширге да унамады.

К'озтйюме, уятлы болуб, не этерге билмей, юйюне кетди. Айшат а к'ызына ариу айтыб кюрешеди:

- Былай этме, ийнанмай эсенг, ма бар да т'обен элде Харун бла аны тиширыуу Пердауусха сор, ала да ол джыл бизни бла малчы эдиле, мени больницаг'а джатханымы бек ариу биле-диле, – деди.

Марджан да джук' айтмай, чыг'ыб, Харунлаг'а кетди.

Юйде кѳуру Харун, кѳулакѳ оту да дженгиб, алай тапчаннга таяныб тура.

- Кѳызчыкѳ, кел, кимникисе, не керек эди? – Харун тили бюлдюрѳю эте сорду.

- Мен огѳары элде Топайланы Хусейни кѳызыма, анам ким болѳъанын билмейме да, аны сеннге сорургѳа келгенме, – деб Марджан джылады.

- Хусей а бек джыгырам болуучан эди, джандетли болсун, хариб, алай сени ѳсдюрюб былай уллу кѳыз этген анангы ким болѳъан эндиге дери билалмаѳъан эсенг, мындан ары чыртда билаллыкѳ тѳулсе, – деб отха джау кѳуйѳъанча этди.

- Мен ѳсдюрген анамы билеме, табхан анамы билмейме ансы, – деб Марджан джылай-джылай чыгѳыб кетди. Харун да не айтыргѳа билмей:

- Обурдула эндиги сабийле, – дей, теке кѳалкѳуу этди.

Ингирде юй бийчеси Пердаус келгенинде:

- Бюгюн бир сейир болѳъанма, – деб Харун хапар айтды. Бек сейирсиннген да этиб, экинчи кюн эртденбла Пердаус алагѳа келди. Келсе уа, Айшат джылай, Марджан да:

- Сен меннге анам ким болѳъанын айт, мен сени андан, бек сюерме, сени кѳоюб бир джукѳъа да кетмезме – дей тура.

- Ий, мынга бир мадар эт, джаным саулай бу мени кѳабыргѳа сугѳуб барады, – деб Айшат тарыкѳды.

Пердаус болумну ангылаб:

- Келчи, экибиз да джолоучу болайыкѳ, сени туугѳан джеринге барайыкѳ, – деб ѳрге кѳобду. Марджан, анамы кѳрюб кѳояргѳа тебрегенме, дегенча, бек кѳууаныб тебреди. Экиси да, автобусха миниб, Дивное деген элге келдиле. Анда ферманы тамадасы Иван Петрович бла юй бийчеси Антонина Сергеевна джашайдыла. Быланы кѳргенлей, Иван Петрович, секириб ѳрге кѳобуб:

- О, Пердаус, кѳайдан чыкѳдыңг, Харун а не эте турады?

Энтда бизге ишлерге келген болурмусуз? Хусей бла Айшат а не эте турадыла? – деб хапар сорду. Антонина Сергеевна алагъа ушхуур салыр къайгъылы болгъанды.

- Да былай сизни районда бир тубер адамыбыз бар эди да, сора сизни кърмей кеталмагъанбыз, къызчыкъ да эгечимден туугъанды – Марджанны ким болгъанын иш этиб айтмады. Пердаус Хусейни ёлген хапарын да айтды. Иван Петрович бек кыйналыб:

- Да, аны меннге бир билдирсегиз а, мен къайгъы сёзге бармай къаллыкъ тюл эдим, ай, анасыны уа, асыулу адам эди, къызчыкълары уллучукъ болгъан болур, ол туугъанында, Айшат да, Хусей да бир бек къууаннган эдиле, ёмюрлюкге къаратон къалыб кетебиз, деб кърккъуб тура эдик, сизни джеригиз бизге джарашды, деб къууаныб хапар айта эдиле. Атына да Марджан деб атагъан эдиле, мен а, бизнича, Маруся дей эдим, – деб хапар айтды.

Антонина Сергеевна кухнядан бери къараб:

- Ий, Ваня, Айшатха айта тура болурмуса, эсингдемиди, ол сабий табыб, къаны кёб кетгенди да, энди къан керекди дегенинде, мен барыб къан берген эдим, энди уа ол къызчыкъгъа он джыл болады, – деди.

Марджан бу хапарланы эшитиб, асыры къууаннгандан, дуняда менден насыблы адам джокъду, деб кычырырча болду. Джангыдан туруб, Иван Петрович бла Антонина Сергеевнаны къучакъларгъа кесин кючден тыйды. Кечеди деб къарамай, джаяулай джолгъа чыгъарча болду.

Танг белги бергенлей, Пердаус да, Марджан да джолгъа чыкъдыла. Келе туругъуз деб, ала, сиз да келе туругъуз, деб Пердаус, бек джылы саламлашыб айырылдыла.

Джолну джол узуну Марджан джырлаб келеди, алай а юйге дженгил джетиб нек къалмайбыз, деб ашыгъады. Автобуста келген адاملаны хар бири бла кюлюб-ышарыб сё-

леширге излейди. Терезеден къараса, джол джанында отлай тургъан малла анга бек ариу кёрюнедиле. Пердаус да, эшта, гюнахым бар эсе да, кечилди болур, дейди.

Эллерине джетиб, экиси да автобусдан тюшдюле. Асыры ашыкыгъандан, Марджан эки-юч атламны алгъа барады. «Анам!» – деб кычырыргъа излейди. Алай а ала юйге джуукълашыргъа, арбазда кёб адам кёрюб, сейир болады. Мени къууанчыма джыйылгъан болурламы, деб Марджан алай мурат этди.

- Ма келди, кызы келди, – деб алай айтханланы эшитдиле.

- Да, келди эсе, энди созмагъыз, кюн да кеч болуб барады, ёлюкню чыгъарыгъыз, – деб джашланы ашыкыдырдыла.

Бир-эки тишируу Марджанны кьолтугъундан тутуб, ёлюкню къатына элтдиле. Айшатны юсюне бауурланыб кёзюн-башын джалагъан болмаса, Марджан тили тутулгъанча болуб, не сёз айталмайды, не джылаялмады.

- Кече джукълаб тургъанлай, анангы джюреги тохтаб къалгъанды, – сарын айтыб джылагъанланы тауушлары анга тюшюнде эшитилгенча болады. Марджанны къайры баргъанын, нек баргъанын Пердаус болмаса, киши да билейди.

Шашхынлы болуб къалады деб, Марджанны анасыны юсюнден бери айырыб, тапчаннга таяндырадыла. Сора ёлюкню сал агъачха салыб, арбаздан чыгъарыб кетдиле. Къабыр битгенден сора Айшатны аты, тукъуму, атасыны аты, туугъан, ёлген джыллары джазылыб, джассы къалакъчыкыны салдыла.

Экинчи кюн къабырлагъа барыб къарасала, къалакыны ол бир джанына: «О, мени багъалы анам, мен сени туугъан кызынг Марджанма, сен мени амалтын ёлюб кетгенсе, энди мени да ёлгенден башхам джокъду», – деб джазылыб тура эди.

АНАНЫ ХОТАСЫ

Хусин ишден келиб:

- Кюн ортада ауузланмай к'алдым да, ач болдум, джокъ-муду бир хазыр джукъ? – деб стол джанына олтурду.

- Барды, ма бусагъат полну джууб бошай эсем, аллынга салайым. Джууб да бошагъанма, энди к'ургъакъ быстыр бла ары бир ышыйым, – деди юй бийчеси Чокуят.

Сора Хусин швабрагъа к'араб:

- Ий, ол созулгъан а неди? – деб сорду.

- Хотаны бауу, бусагъат к'ыбды бла ары кесерикме, – деб Чокуят к'айгъысыз джууб этди.

- Не хотаны? – деб Хусин к'лтюртерек этиб сорду.

Акъырын с'елеш, элни юйге чабдыраса, анабызны хотасыды.

- Да сора полну мени ёлген анамы хотасы бламы джуу-арыкъса, юйде андан сора зат болмагъанча? – деб Хусин ачыуланды.

- Сен кертда деб, ачыуланма, маджал хотасы тюлдю, эски хотасыды. Адам алай к'еуюсуз этемиди, – деб Чокуят эрин терслерге кюрешди.

- Не эски эсе да, к'елюнг барыб, мени ёсдюрюб, дуниягъа к'ошхан анамы хотасы бла полну к'алай джууаса?

- Да мен муну белинден тешиб алыбмы джууама?! Эски болгъанын айтдым. Ананг сау болса да, муну к'ысарыкъ тюл эди, этме быллайла.

- Анам сау болуб, джангы хотасы бла джуусанг да, к'ыйналлыкъ тюл эдим, ёлген анамы хотасы пол буштукъ болуб тургъанын джюрек к'лтюралмайды. Сен аллай бирни к'алай ангыламайса?!

- Тюз айтаса, мен джукъ да ангыламайма, джукъ да билелмейме, сен а акъылынг башынга сыйынмай тургъан бир адам, – деб Чокуят даулашыргъа хазыр болуб тургъан болма-

са, хотаны швабрадан бери алыргъа излемеди. Сора Хусин, эрлай къобуб, швабрадан анасыны хотасын бери алыб, тазда джууб эрлай къурукъгъа джайыб олтурду. Чокуят къараб:

- Энди эски джууб тебреген эсенг, ушхуур да кесинг этиб ашарыкъ болурса, – деб чыгъыб кетди.

- Энди биз бу барыудан бара эсек, бир отджагъагъа къараяллыкъ тюлбюз, ызына къайыта эсе, урушмагъанлай, даулашмагъанлай айтыб кёрейим да, чыртда келишмесе, сора не этерикме, айырылгъан бизден төре тюлдю, – деб Хусин сатгышха кирди.

ПАЛАТАДА

- Энди мен бу ауруудан сау кьутулаллыкь болмам, ма бюгюн толу юч ай болду мен больницада джатханлы, амандан аманнга баргъан болмаса, бир тукъум бир себеб ангыламайма, алай болмаса да не этейик, Аллахны буйругъу алай болур эди, кесинги кьатдырыргъа кюреш, – деб Мусса юй бийчесине алай айта тургъанлай, акъырын эшик ачылыб, ауур сумкасы бла палатагъа, бир суююмлю къыз кириб, кесини бир уллу терслиги болгъанча, тюз эшик юсюнде сирелди.

Мусса бла бийчеси, къызгъа да къараб, бир-бирлерине да къараб, не айтыргъа билмей:

- Кимге келгенсе, иги къыз, кимигиз ауруйду? – деб сордула. Джылары тамагъына тыгъылыб:

- Атам ауруйду, анга келгенме, – деди ол.

- Къайсы палатадады, бекми ауруйду? Джылама, Аллах айтса, джукъ да болмаз, – деб кёл этиб сёлеширге кюрешедиле.

- Мен кесими билгенли да джылайма, алай а мени джылагъанымы киши да билмейди...

- Сора алай эртдеден берими ауруйду хариб?

- Огъай, ол ауругъанлы кёб болмайды, алай а бусагъатда бек ауругъан хапарын эшитиб келгенме. Бир кёрген да этейим, кьолум бла къарагъан да этейим, – деб келеме.

- Сора эндиге дери кёрмейми тургъанса атангы?

- Билмейме кёрген кьалгъан эсем да.

- Къалай сора?

- Да мен эндиге дери атам ким болгъанын билмей тургъанма.

- Энди къалай билдинг да?

- Анам айтханды, ауруб турады, не болады, не къалады, атангы таныб кьалсанг игиди, гюнахынга кирмейим, дегенди да, аны ючюн келгенме.

- Да биягъында да айтмадың къайсы палатада болгъанын. Бу этаждагъыланы мен барын да танийма, – деб Мусса джан аурутду.

- Мен палатаны соруб, алай табханма.

- Да къайсыды, айт бери!

Ол алай айтыр айтмаз:

- Атам! Ой, атам! – деб къыз джетиб, Муссаны бойнундан къучакълаб джылады. Муссаны юй бийчеси къараб туруб:

- Бу сыйлы кюнню хакъына, бир ажымсыз, сени ол алгъыннгы юйленнген тиширыуунгу къызчыгъы болур, – деб аны кёлюн чапырырча сёлешди.

Мусса тынгылаб, не айтыргъа да билмей:

- Медсестраны бир чакъырыгъыз! – деди.

ДЖЫЛАБ КЁЛЮН СЁНГДЮРАЛМАГЪАН

Гандилийни анасы ёлгенли джылдан артыкъ болады, алай а ол, джылаб, хапар айтыб тебресе, анасыны ёлюгюн, юй тюбюнде тюзетиб, анга къараб тургъанча этеди. Алай а былай кёзюсюз нек этесе, деб киши да айталмайды. Халкъ болгъан джерде анасы ёлген да, атасы ёлген да, эгечи, къарнашы, сабийи ёлген да кёб, Гандилийча этиб тургъан киши да джокъду. Алай а аны хапарын эшитген, анга айыб этмейди. Аны къыйынлыгъын толу ангылар ючюн а, хапарын аны кесини ауузундан эшитирге керекди. Кесини айтханы уа былайды:

- Анам да, мен да Гитче хуторда джашай эдик. Беш джыл да бола эди, анам паралич болуб джатханлы. Къолу да, аягъы да къымылдамай эди да, сора мен къолум бла ашатмасам, кесини алыб ашар мадары джокъ эди. Ашатыб, ичириб, хар несине къараб, сора тышындан кирит салыб, ишге алай кете эдим. Мени къыйналгъаныма къыйнала, анам, ары бир ёлюб къорамадым, кёремисе, сени да этинги-теринги ашадым, деб алай айтыучан эди.

Бир кюн иште тургъанлайыма, джыгъылыб, кёзюмю урдум. Кёзюм джукъ кёрмеди да къалды. Аман болгъан болур эдим, дженгил огъуна Черкесскеге элтирге керекди деб, ишлей тургъан джеримден ары тебретдиле. Сора биргеме ишле-генлени бирине:

- Шо, айтыгъыз да, мен Черкесскеден келгинчин, анамы больницагъа бир элтсинле, мен къайытхынчы анда къарасала, – деб тиледим.

- Къайгъылы болма, биз аны тындырырбыз, – деб ашырдыла.

Больницада сау айны джатдым, кёзюм сокъур болду. Са-лыб юйге келсем, ачхыч ол мен салгъан джерде тура. Эрлай юйге кирейим да, сора больницагъа джетиб, анамы келти-

рейим деб, эшиклени ачыб кирсем, анам орундукъда ёлюб тура. Джылау-сыйыт этдим.

- Да, сора больницагъа билдирмейми къойгъандыла?

- Билдиргендиле, алай а келгенле къарагъандыла да, бу кеси ашаялмайды, сора больницада анга ким ашатыб турлукъду, деб алмай кетгендиле.

- Хоншугъуз дамы джокъ эди?

- Бар эди, алай юйню аллында дженгил болушлукъ этген машинаны кёргенлеринде, больницагъа алыб кетгендиле, деб тургъандыла. Дуния тойгъан заманда анам ачдан ёлюб къалгъанды, сора мен джыламай, ким джыласын?.. – деди Гандилий джангыдан къозгъала.

1986

ДЖОЛДА

- Къарнашым келе эсе, шахаргъа барлыкъбыз, – деб Сырмахай деген къазах къатын хапар айта тургъанлай, Любченко Андрей джюкъ машинасы бла алайгъа келди.

- О, ма келди, келди къарнашым, – деб Сырмахай къууанды.

- Да, сен къазах тиширыу, Любченко уа украинлы джаш, сора ол сени къалай къарнашынг болады? – деб сордула.

- Аны хапары уллуду, аны кесине соругъуз, кеси айтсын, – деб Сырмахай юсуне башха кийимле киерге кетди. Сора алайдагыла Любченкогъа бир хапар айт, деб къадалдыла.

- А-а, эгечими юсюнденми, дейсиз, да ким огъай дейди, тынгылагъыз ансы, – деб Любченко хапарын башлады:

Он джилны мындан алгъа машинам бла джолгъа чыкъдым. Бешджюз километрни барлыкъма, алай а Къазахстанны учсуз-къыйырсыз джерлерини ичи бла барлыкъма да, сау кюнню ичинде аллынгдан бир-эки машина чыгъарыкъды, ызынгдан а машина джетерге-джетмезге да боллукъду. Аны айтханым, машиналадан жанлайма деб, къыйналлыкъ тюлсе. Бютеу кёрюннген дангыл тюздю. Джыйырма, отуз километрден эки-юч юрта кёрюнеди. Кюн иссиди, ол себебли юрта кёрюнсе да, аны къатында адам кёрюнмейди.

Не эл, не шахар, не адамла, не тау, суу кёрюнмеселе, эригинге не сёз, джукъунг келирге да боллукъду.

Мени завгар районнга иеди. Андан запчастла келтиирге керекди.

Джукълаб къалмаз ючюн, эсима кёб затны тюшюреме: шоферлукъгъа окъургъа баргъанымы, тенгими аскерге ашыргъанымы, былтыр ёчге бир приёмник алгъанымы –

азмды, дейсе, адамны эсине тюшюрлюк затлары. Ол барыу-дан бара тургъанлай иги узакъда, бир адамны кёрдюм. Тобасто, ол адам джолдан узакъ бармай нек сиреледи, кеси да тиширыу болур, дейме, хо-хо тиширыуду. Тохта, кьолу бланени эсе дамы кёргюзеди, дей джолгъа къарамай, анга къарагъанлай барама. Сора тюз аны туурасына джетиб машинамы тохтатама. Джолдан джюз метр чакълы бир джанлаб, бир къатын кьолун да узатыб кычыра турады. Тёгерекде джан-джаныуар джокъ. Да, бу не сейирди, не алапатды, деб къатына джууукълашдым. Къатын бармагъын узатыб тургъан джерге къарасам – джыланла, джыйырмамы эдиле, джюзмю эдиле, къалай билейим, бек кёб джылан кыппа болуб тура. Ол тиширыу, билмей, аланы юслерине барыб кългъанды, сора джыланла анга къарагъанларында, ала магнитлери бла кеслерине тартыб, тиширыу ызына кеталмай кычырыкъ эте тургъанды.

Кузовда бир базыкъ узун джыджымым бар эди. Эрлай аны алыб, бёчкеде бензинге уруб, сора кенгден джыланланы юслерине атдым. Саламым бар эди да, бери алыб, аны юсюне да бензин къуйдум. Джыджымны кыйырындан къабындырыб, сенек аууз саламны да сенек бла алыб джыджым баргъанча барама. От джыланлагъа джетерге, ол саламны да юслерине атдым. Джыланланы юслери «дюр» деб джанды. Джыланла кюе тургъанлай, ёрге-ёрге чыгыб тюшедиле. Сора эрлай барыб, ол тиширыуну кьолундан тутуб, бери джолгъа чыгъардым. Асыры эс ташлагъандан, дагыда кесин эсгералмай тура эди. Машинама миндириб, къайры барлыкъса, дедим. Ол кёргюзтген джанына барыб бир юртагъа джетдик. Ол эрлай машинадан чыгыб, чабыб барыб, юртадагъыланы чакъырыб келиб, хапарын айтды. Ала эрлай къурманлыкъ этдиле. Сора кызыны атасы меннге: «Джангыз ма бу кызым барды, джашым а джокъду, бюгюнден ары сен меннге джаш

боласа, Сырмахай бла сен а – эгеч бла кърнаш», – деди. Мен бек разы болуб, туруб атасын да, анасын да, къызны кесин да кърчакъладым. Артдан ала районнга кърчдюле, мен да кърб турмай, бери кърчдюм. Андан бери биз, эгеч-кърнаш болуб, ма алай джашайбыз.

Любченко хапарын бошаргъа, Сырмахай да кийиниб келиб, бары да шахаргъа тебретиле.

ДЖЫРЧЫ АВТОБУСДА

Джырчы джаш, автобусха миниб, Теберди ёзенни энишге джол тутду. Автобус бир кесек келирге, аны арт джанында беш-алты ичген джаш дауур-суююр эте тебретиле. Аллында алагъа киши да эс бёлмейди. Артда, бир кесекден темирчилене келиб, ала бир-бирини джагъаларына узалыб, тарт-соз башланды.

Тиширыула айыб этиб тохтатыргъа мурат этедиле, алай а аны ючюн ала къулакъгъа алмайдыла. Эркишилеге, сиз нек олтуруб турасыз, ала бусагъатда туююшюрге тебрегендиле, деб тиширыула къычырыкъ-хахай этедиле, алай а киши ёрге къобмайды.

Джырчы джаш ёрге къоба да бир тебрети, дагъыда тохтаб, джырны башлады:

Биз чыкъгъан эдик да, ой, тар Басхандан, юрюлюб,
Да, кирген эдик шам Тебердиге, тизилиб...

Джырчыны къатында олтургъанла эжиу эте башладыла.
Джырчы уа кёлтюререк да этиб джырлайды:

О, къан джаугъанды да Мухуну Башы чатлагъа,
Кимле минерикдиле Мекер тамгъалы атлагъа...

Туююшюрге демлешгенлени бири сейирсиниб, бери айланды:

- Да, бу мени суюген джырымды да!» – деб эжиу этиб тебрети. Дагъыда бири:

- Тохта, тохта, «Экинчи эминаны» джырлай турады», – деб ол да эжиге къошулду. Джыр а барады:

Ой, ийнеклерим мени Чегет тюзден келгинчин,
Бизни тоханабыз, ой, джылан джырмаш ханс болду.

Дагъыда бир джаш, келиб, джыргъа къошулду. Къалгъан экиси къарасала, туююшюрге излегенледен къуру экиси тура. Аладан сора туююшейим деген да джокъ, орчагъа чабаргъа

да, адам джокъ. Орчагъа киши чабмагъанлай туююшгенни уа, не сейири барды! Ала джукъ да айтмагъанлай, бир-бири джагъаларын ийиб, бир кесек солууларын да алыб, джыр, эжиу болгъан джерге келдиле. Джашла бары да бир-бири им-башларына къолларын салыб, къадалыб эжиу этедиле.

Амгъата Аягъына джууукълаша, джырчы «Къанаматны джырын» башлады:

Эки джылны Амгъата башында сакъладым,
Кийикле ёлтюрюб, таулада этле къакъладым...

Джашла эжиу эте тургъанлай, «ай, джаша, ай, джаша!» деб джырчыгъа эжиу этедиле. Автобус Сынтыгъа джетерге джырчы да алайгъа келишген тизгинлени джырлайды:

...Чыкъгъан эдим да Сынты къабакъдан абрек,
Джети джылны айланнган эдим хаджирет...

Къарачай шахаргъа джууукълашыргъа джырчы Сую-юнчланы Азаматны джырын башлайды:

Кёбден бери тансыкъ болуб,
Бир да чыдаб тёзалмай,
Шахарыма мен келеме,
Кенгден къараб, кёз алмай...

Джашла да хар куплетни арт эки тизгинин къайытарыб айтадыла. Шахаргъа киргенден сора, джырчы «Шохлукъ» деген джырны башлайды. Автобус келир джерине джетиб тохтагъанында, джашла «Шохлукъ, шохлукъ», дей, бир-бирин къучакълай, джырчыгъа да алгъыш эте, автобусдан туюшуб кетдиле.

1970

АДАМ КЪАЛАЙ КЪАРТ БОЛАДЫ?

Джашауда адамны сагъыш этдирген затла бек кёбдюле, алай а Саматны аладан да башха энчи сагъышы барды, ол да не сагъышды десенг, адам къалай къарт болады? Хар затны толусу бла кёрген этесе, сора адамны къарт болгъанын нек кёралмайбыз? Сёз ючюн, сууну бара тургъанын кёресе, булутланы джюзюб айланганларын кёресе, машинала бири бирин оза баргъанларын кёресе, адам къалай къарт болуб баргъанын а кёралмайса. Хо, кёралмагъан огъуна этейим, алай а ол къачан, не заманда къарт болады? Кюндюз, эртден-бладан ингирге дери, биринден бирине джетишалмай айлана-наса, ол заманда къартлыкъ сени къатынга келлик да тюддю, сен кюндюз къартлыкъ къайгъылы тюлсе, къартлыкъ да сени къайгъылы боллукъ болмаз. Кече уа, кече. Кече рахат джукъ-лаб тураса, сора къартлыкъ кече къалай келирге боллукъду? Кече къартлыкъ сени юйюнгю ичине кирлик да тюддю.

Эртденблагъа солуб къобаса, джарыкъ тангнга къууанаса, дамлыушхууурашайса, къууаныбюйден чыгъыб, ишгетакел атлайса. Огъай, къартлыкъ эртденбла келлик тюддю. Ингирде ишни бошагъандан сора, джюрегинг джарыкъ болуб, къууаныб юйюнге келе тураса, сора къартлыкъ ол заманда сеннге къалай келликди? Огъай, ингирде адамгъа къартлыкъ джокъду.

Ыйых кюн келе болурму къартлыкъ? Огъай, ыйых кюн къалай келликди? Ыйых кюн солугъан кюнубюздю, ыйых кюн, базаргъа барыб, керекли затыбызны алабыз, джууукъ-тенг кёребиз. Ыйых кюн не биз къонакъгъа барабыз, не бизге къонакъла келедиле. Эртденден ингирге дери джюрегинг джарыкъ болгъанлай айланады. Огъай, ыйых кюн адамгъа къартлыкъ келлик тюддю.

Отпусканы заманында уа? Ол заманда келе болурму

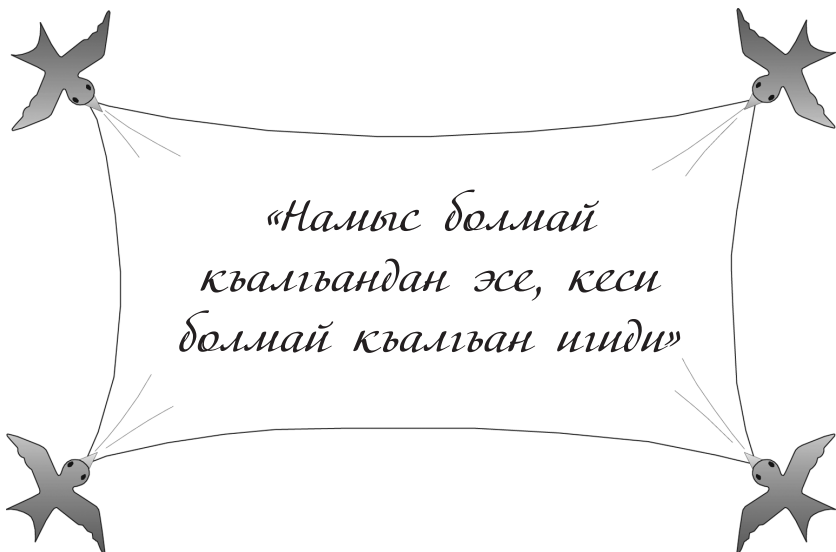

къартлыкъ? Алай а отпусканы заманында юйде ишинг бол-
са, аны тындырыб къууаннган этесе, не таугъа бараса, не
санаторийге бараса. Огъай, отпусканы заманында адамгъа
къартлыкъ джокъду.

Да, сора къачан келеди да къартлыкъ? Бир ажымсыз
биз ачыулансакъ келе болур къартлыкъ, сабийле джюреги-
бизни къыйнаса келе болур къартлыкъ, биз адамгъа за-
ран салсакъ, келе болур къартлыкъ, ётюрюк сёлешсек, келе
болур къартлыкъ, адамны джюрегин къыйнасакъ, келе бо-
лур къартлыкъ, ишге эриниб узалгъан кюнлюбюзде келе
болур къартлыкъ.

Ма, энди билдим, къартлыкъ къачан келгенин ангыладым.
Къартлыкъ бизге ашыкъмазча, энди кесибизни алай джю-
ртейик, деб Самат, къууаннган да этиб, тубан кюн аджаш-
дыргъан джолун табханча болду.

УЛЛУ ШАХАРНЫ ЭСКИ ОРАМЫНДА

Рима, иги къыз, сен насыбы аллына уруб келген бир джанса, уллу шахарны эм уллу орамында мийикбаш юнню бешинчи этажында джашайса, шахарынгы бек сюесе, кесин да «иги билеме» деб акъылынг алайды: кюн сайын киногъа, театргъа, музейлеге бараса, такси бла уллу орамны ары-бери кёб озаса.

Шахарда сен билмеген орам бек кёбдю, алай а аланы билирге сеннге неге керекди? Керек болса, таксиле, автобуса элтирикдиле. Аланы кёрюрге, билирге излеген да этмейсе, сен билген шахарны джангыз уллу орамыды. Алай а бююн, кесинг да эслемегенлей, бара-барыб аджашыб, шахарны эм эски орамына тюшгенсе. «Арабин, мен башха дуниягъа, башха джашаугъа, башха ёмюрге тюшюбмю къалдым?» – деб акъылынга келеди. Бютеу бирер этажлы эски юйле.

Орам кеси да тар, къынгыр. Бу орамны аты неди? деб сен бир сора да тебрединг, дагъыда: «Сора быллай орамны уа аты къалай боллукъду?» – дединг да къойдунг. Тюзюн айтыргъа, быллай орамда джашагъан адамла бла сёлеширге да уллу излемединг, тартындын. Мен, аджашыб, бу орамгъа къалай кирдим, деб, кеси кесингден кечмеклик тилерча болдунг.

Кёб бармай сен, кючлюрек джел урса, балкону люююлдей тургъан мийик юнню кёрдюн, юнню къатында уа – бир къарт амма, къолунда да кесине ушаш бир къынгыр таягъы? Амма таягъына таяна, эки атлагъынчы, такси бла уллу орамны башындан аягъына джетерикме», – деб кёлюнге келди. «Тоба-тоба, бу къынгырбел къарт амма бютеу бу орамгъа, артыкъсыз да бу балкону люю-люю эте тургъан юйге къалай бек келишеди», – дединг.

Тюз айтаса, Рима, бу къынгырбел къарт амма бу балкону люююлдей тургъан юйге бир да бек келишеди. Алай а амма

бу чирик болуб тургъан юйге къуру бюгюн келишиб къалмагъанды. Бир заманда бу эски орам сахарны баш орамы эди, оюлуб кетер да деб, сен къатына барыргъа къоркъгъан юй да орамда эм ариу юйлени бири эди. Бу амма да ол алапат орамгъа, джангы юйге джан сала эди. Ол эртденнгиде балконнга чыкъса, дуниягъа нюр чачыб келген кюн бу юйден чыкъгъанча кёрюне эди. Кече тюзде къалгъан джолоучула эртденбла кюн чыгъарын сакълагъанча, сахарда атлары айтылгъан джашла аны балконнга чыгъарын сакълай эдиле. Бу орамны бир джанындан бир джанына ётерге тебресе, джигит джашла джюрюк атларындан тюшюб, анга джол къоя эдиле, юйден иги арлакъ айырылгъынчы, атларына минмей, башларындан тартыб оза эдиле.

Энди сен, Рима, иги къыз, бир сагъыш эт: сен бусагъатда сахарны баш орамында, уллу юйлени биринде джашайса – келишемисе джашагъан юйюнге, сахарны кесинг джашагъан баш орамына? Адамла сени баш орамны джулдузуна санаймыдыла? Сен балконнга чыкъсанг, адамла сени кюн чыкъгъаннга ушатамыдыла?

Алагъа бир иги сагъыш эт да, сора бар да, къарт амманы аллында тобукълан да, кечмеклик тиле.

1973

СЮЙРЕЛГЕН КЪЫЗ

- Къызчыкъны Марагъа сюйреб кетгендиле, джыйылыб барыгъыз да, алыгъыз да келигиз, – деб Байдыу хоншугъа-тийреге къычырыкъ-хахай этди.

Къайсы эсе да:

- Сюйреген болмазламы, Шамший кеси машинагъа миниб кетген хапары барды, – деди. Алай а аны айтханына киши тынгыларгъа излемеди.

Джууукъ джетген, джетмеген да джети-сегиз джаш эки жигули бла Къумуш элден чыгъыб, Марагъа джол салдыла. Ала джолда бара:

- «Разы болубму келгенсе?» зат, деб, сора айланмайыкъ да, эрлай юйге кириб, сюйреб чыгъарайыкъ да, алайыкъ да кетейик, элтиб анасыны къолуна табдырайыкъ, къалгъаны бизни ишибиз тюлдю, – деб оноу этдиле.

Тёбен Мараны къыйырындан киргенлей, бир джашчыкъны кёрюб:

- Былай келчи, джигит, биз тойгъа барабыз, былайда келин келген юй къайсыды? – деб сордула.

- Ма къапхакъны башында ол уллу къанджалбаш юйдю, тегерек айланыб барлыкъсыз, – деб джашчыкъ бармагъы бла кёргюздю.

- Аперим, аперим, иги джашса сен, – деб анга да беш сом тутдуруб кетдиле. Кече къарангыды. Сора машиналаны тохтатыб, «муратыбызгъа джетейик» деб, эрлай эки шишаны агъыздыла. Барыб, арбазны къыйырында тохтаб, машиналаны алларын ызларына бурдула. Шоферла алай къалыб, беш джаш киши сан этмезча босагъагъа дери акъырын келиб, сора эрлай бирден юйге кириб, мюйюшде къубулуб тургъан келинчикни эрлай сермеб, къараб къарагъынчы, юйден чыгъыб, машиналагъа миниб, ёлюм къара ёзенни энишге ай-

ланыб, думп болуб кетдиле. Джолда кычырыб, ишекли этмесин, деб ауузуна да бушдукъ этгендиле.

Келин алыб турган юнню адамлары, не айтырга да билмей, сейир-тамаша болгандыла: «Ол адамла кимле эдиле, бизге нек джукъ айтмадыла, кызы кеси разы болуб, атасы, анасы разы болуб, алай этгенек, сора былай кылай болургъа боллукъду?» – дейдиле. Бир кыаумла уа: «Кызы башха джашха сёз бериб, ол джаш нёгерлери бла келиб алыб кетди болурму?» – дейдиле. «Былай тынгылаб турмайыкъ да бир мадар этейик!» – деб кими джаяу, кими машина бла джолгъа кыозгаладыла.

Кызы а джолда эс ташлаганды, асыры кыоркыгандан, тили тутулганды. Эки машинада не кычырталганларын да кычыртыб, Байдыулары арбазларына кирдиле. Сора:

- Ма кызынгы Байдыу, – деб тюз аллына элтдиле. Юнню ичи адамдан толуду. Бары бирден кыараб, киши джукъ айтхан джокъду, джашла сейир болуб:

- Нек шум болдугъуз, разы тюмюсюз кыайытарыб келгенибизге, элесе ызына элтейик! – дедиле.

- Да кимни алыб келгенсиз? Кимди бу? Шамший кыайдады? – деб бир аууздан кычырдыла. Джашла кызыны аллына барыб кыарасала, ала ёмюрде кёмеген бир кызы.

- Кимсе сен, ол сюйреб кетген джашны эгечи болурмуса? – деб Байдыу таш чартлады. Кызы бир кесек эс да джыйыб, шашхынлы болганча:

- Ий, не дегенигизни мен ангыламайма, мен Джангы элчиге, мен Тёбен Марагъа барганлайыма, бу адамла кимле эселе да мени зор бла алыб келедиле, – деб кычырыкыдан алыб джылады.

Ол алай айтыб бошаргъа:

- Кече ашхы болсун! – деб ючеулен кирдиле.

- Сиз кимсиз, не адамласыз? – деб Байдыу хыны кыарады.

- Да, хаталы адамла тюлбюз, джангы джууукъларыгъыз, – дедиле. Сора киши аланы сан этмегенин кёрюб: – Джаш бла къыз эртдеден бир-бирлерин билиб тургъандыла, мындан бир айны алгъа ЗАГС да этдиргендиле, ма къагъытлары, – деб кёргюздюле.

- Сора сиз къайдан келесиз? – деб талай адам бирден сорду.

- Да, къайдан келликбиз, юйюбюзден келебиз, Огъары Марадан, – дедиле.

- Да, сизни къызыгъыз Огъары Марагъа баргъан эсе, сора мени Тёбен Марадан нек алыб келесиз? – деб Шамший болушлукъ излегенча, аны алыб келген джашлагъа къарады.

КЕЛИННИ КЕЛГЕН КЮНЮ БЛА КЕТГЕН КЮНЮНДЕ

Ингир ала Томай, Хасаннга келиб: «Тенгим, тамбла келинчик келлигин мен бусагъатда эшитеме. Бу хапарны эм алгъа мен билмегениме кыйналама, алай болса да кыуанчны юсюнде гурушха эте айланмайым, эртденбла танг белги бере мен «Волгам» бла джETERME, келин мени машинам бла келирге керекди», – деб кетди.

Томай кетгенлей, Сомай келиб: «Хасан, бу хапарынг керти эсе, мен тамбла ишге да бармайма, керек болса, ауруб ёле турады, деб бюллетень табарыкъма, келинчикни тюз былай къатыма олтуртуб келликме, ол олтурлукъ джерге кыйюз джаярыкъма, «Жигули» болмаса машина джOкъду», – деб ышарды.

Бир кесекден Томпур келиб: «Хасан, келинчик мени машинама миниб келмесе, халал тенгле болсакъ да, харам болдукъ. Тамбла мен бир кыйын ауругъанны больнинагъа джетдирирге керек эдим, алай болса да ауругъанны джаны мени машинамда тюлдю, Аллахны кълундады. Мен келинчикни, тюз къатыма олтуртуб, «Москвичими» талагъын тургъузойм», – деб махтанды.

Томпур кетгенлей, Хомпур келиб: «Хасан, тенгим, джангы келинчик мени эски «Победама» миннгенликге, джукъ да болмаз, минмегенлик этсе уа, сора мен экинчи ол машинагъа минерик тюлме», – деб кълкъалды болгъанча сёлешди.

Бир кесекден Шотду келди: «Хасан, сен мени «Запорожецами» машинагъа санай болмазса, алай а мен анга бир мотор салгъанма да, былай тюз дюдюрча, Минги Тауну эки тѣппесине чыгълмаса да, айрысына дери чыгъарыкъды. Келинчик

мени машинама олтурмай боллукъ тюлдю, къоркъма, мен аны джолда къоймам», – деди.

Шотду кетгенлей, Мотду джетиб: «Хасан, джаныма тийгенсе, мени кесими машинам болмагъанлыкъгъа, къралны автобусун сени аллай бир кюнюнге сюргенликге не боллукъду, завгар бла да игиме, тюнене тангнга дери бирге ичгенбиз. Келинчик автобус бла келгенликге, сыйы тюшмез, джангы автобусду, бурун ёгюз арбала бла да келтиргендиле», – деб тенгини кёзюне къарады.

Бир кесекден Гочар келиб: «Хапарынгы эшитгенме да, тамбла машинагъа ремонт этерикме, деб тамадама да алай айтханма, сен бортовой машинады, деб къарама, келинчик кеси минмегенликге, кюбюрюн-кюбюрчегин салырбыз», – деди.

Гочар кетгенлей, Мачар келиб: «Хасан, джаным-кёзюм, экибиз эки халал тенгбиз, сеннге тамбла талай машина келик болур, аллай бир машина болгъан джерде бир мотоцикл да болургъа керекди. Мен мотоцикл бла ал атлыны орнуна болурма, кесим да юйге бармай, кече былай къаллыкъма», – деб таукел сёлешди.

Экинчи кюн, айтханларыча, Томай, Сомай, Томпур, Хомпур, Шотду, Мотду, Гочар, Мачар танг атмай Хасанланы арбазгъа джыйылдыла. Бирер кесек къулакъ от да алыб, джолгъа атландыла. Бир сагъатдан къызны элине джетдиле. Ашадыла, ичдиле, алгъыш этдиле, кёб тарт-соз болсала да, келинчикни «Волгагъа» олтуртуб, къалгъан машинала да ызларындан джолну ёрге айландыла.

Хар машинагъа джаулукъ, джабыу джайылгъанды. Джашла къууанч тыбырлы болгъандыла, бир-бирлерин джетиб озадыла, орайда айтырны орнуна машиналарын къычыртадыла. Келиб, Хасанланы арбазгъа киредиле, келинчикни юйге кийиредиле, ашайдыла, ичедиле, алгъыш этедиле. Чачыла тебрегенлеринде, Томай да, Сомай да, Томпур да, Хом-

пур да, Шотду да, Мотду да, Гочар да, Мачар да, келинчикни аллына келиб: «Да ёмюрлюк джашар юйюнге келдинг, Аллах насыбынгы алмасын, сен келгенлей, бу юйге бир уллу насыб келсин, сен бизни татлы тенгибизге юй бийче болуб келгенсе. Бизге уа эгеч болуб келгенсе, джетген кюнде биз сеннге бирер билек болурбуз», – деб, бир-бири ауузларына чабыб, обсар-джабсар сёлешедиле. Андан сора да ала ау алгъан кече келиб, ичиб, алгъышны кьутуртуб кетдиле.

Арадан эки ай ётеди. Къайын къызына далгюзюр джюзюк бермегени амалтын къайынлары сюйюб алгъан келинлерин къояр акъылгъа кирдиле. Хасан аякъ тиреб да бир кёреди, алай а эгчлери бла анасы аны хорлайдыла. Башында бёркю болса да, Хасан эркишилигин тас этеди. Бир кюн а ол: «Мен келирге юйден къораб турсун», – деб эл ичине кетди.

Келнчик эки чемоданын да алыб, юйден чыгъады. Сора, сагъыш этиб, машина сакълай айланмайым да, Хасанны ол иги тенглерине айтайым, бири элтир юйюме, кеслери да узакъ-да джашамайдыла, хоншу-тийредиле, деб алагъа атланды.

«Да, ким огъай дей эди, алай а «Волгамы» чархы ийиб турады», – деди Томай.

«Чырт ауурсунмай элтирик эдим, алай а «Жигулиге» джараулу бензиним джокъду», – деди Сомай.

«Бусагъатда «Москвичими» приемнигин ишлетирге барлыкъма», – деди Томпур.

«Бююн «Победамы» номерлерин ауушдуургъа барлыкъма», – деди Хомпур.

«Андан «Волга» бла келтиргендиле, мындан «Запорожец» бла алыб къалай барайым?» – деди Шотду.

«Да, мен къралны автобусу бла къоюлгъан къатынланы ташыбмы айланлыкъма!» – деди Мотду.

«Кабинам бош тюлдо, бортовой машинагъа миндирирге болмайды», – деди Гочар.

«Мотоциклны кюбюрюн алыб турама», – деди Мачар. Алай а джангы бири да «не болгъанды, нек айырыласыз», деб сормады. Не Хасан бла, не аны адамлары бла сёлеширге бири да излемеди. Сора келинчик да автостанция таба айланды...

Арадан юч ай кетди. Бююн тенгледе энтда къууанч ул-луду. Ала биягъы машиналарына джаулукъ, джабыу джай-гъандыла. Ала биягъы Хасаннга бир къызны алыб келгенди-ле. «Келинчик, сен бизни тенгибизге юй бийче болуб келгенсе, бизге уа эгечсе», – деб Томай да, Сомай да, Томпур да, Хомпур да, Шотду да, Мотду да, Гочар да, Мачар да бир-бири ауузла-рына чабадыла.

Ала аллай джашладыла, халал тенгледиле, алай а керти адамлыкъ керек кюн, «тюлкю – тешике, къоян – къамишге» дегенлей, болуб къаладыла.

ДЖАШНЫ ДЖЫЛАГЪАНЫ

Поезд, Бакудан чыгыб, джолгъа джарашды. Купеде тёртеуленбиз, юч азербайджан джаш бла мен. Поезд тебрегенлей, ала ашхы джолгъа деб, джюзюшер грамм шайтан суудан уртладыла.

Ингирде проводница кириб, орунла келтирди. «Бек сау бол! Джаша! – деб бир джаш, кычырыракъ да этиб, алай айтды.

- Алай нек кычыраса, мен сени ананг кибик бир тиширыума, къаллайла юретгенди сени ананг, – деб ол айыб этиб селешди.

Ол алай айтханлай, чам-накъырда этиб келе тургъан джаш:

- Сен мени анамы сагъыныб селешесе, сен иш этиб айтаса анамы юсюнден, дуняда мени анамдан иги ана болмагъанды, – деб джылаб тебреди. Эм алгъа сейирсингенден биз не айтыргъа билмей къарадыкъ. Проводница да кетиб къалалмай сирелди.

- Мени анамча, кишини анасы да болмагъанды, ол мени джанындан да бек сюйгенди. Не айтыркъ эсенг да, атама айтсанг а, анамы айтмай. Сен мени кюйген джюрегими кюзгъагъан этгенсе, – деб джылай тургъанлай алай айтды.

Алай эте келиб, тюз бауурундан джатханды, башын ёрге келтюрмей джылайды.

- Тохта, былай этме, уялмаймыса, не болгъанды, сен былай этерча, ол сеннге не айтды, не этди? – деб кюрешебиз, алай а бизни айтханыбызны сан этмейди.

Проводница къатына келиб, ариу айтыб, башын сылаб кюрешди, алай а джаш джылагъанын тохтатмайды.

- Да, не этдим мен сеннге, мени да айыблы этме, кесинг да джылама, – деб джумушакъ ауаз бла селешди.

- Да мен джыламасам, ким джыларыкъды! Мени джюрегим кюе, кюн да джылагъанлай турады, мен анамы танымайма, адамла «анам» деб сёлешгенлерин эшитсем, мени джюрек тамырларым ауруйдула. Мен анамы бир кере къараб кёрюрге табсам, не ауазын эшитсем, кишиге башымы тенг этмез эдим. Мени анам меннге эки ай болгъан сагъатда ёлгенди. Мен аны къабырына хар ыйыкъ сайын барама, мен болмасам анамы бир адамы да джокъду, – деб джылай-джылай хапар айтды.

Нек кишиси джокъду, атанг а къайдады? – деб сордукъ.

Анам сабий юйде ёсгенди, атам а, анам мени табыб, больницада тургъанлай, башха тиширыуну алгъанды. Шахарда мен аланы кёрюученме, атам меннге сёлешмейди. Сёлешсе да керек тюлдю, мени анамы джюрегин къыйнагъан адам, ол ким эсе да, мени джауумду. Атам меннге киши адамды, сора дунияда анамы къабыры болмаса, мени бир къысха адамым джокъду. Сора сен анамы сагъыныб сёлешсенг, мен джыламай не этерикме? – деб дагъыда джангырды.

Биз барыбыз да суу къуйгъанча болдукъ. Ариу айтыргъа кюрешдик. Проводница джыламугъу тамагъына тыгъылыб, сёлешелмей чыгъыб кетди.

Ол кече ол джаш башын ёрге да кёлтюрмеди, бизни таба да къарамады, башха джукъ да айтмады.

«Керексиз джерге юй бийчелеринден айырылгъан атала мазаллы джашны джылагъанын эшитселе, джашаугъа бир тюшюннюк болур эдиле», – дедим.

ЭКИ ЧЕМОДАН

1944 джыл август айда военкоматны шоферу Джанатай джюк машинасы бла Къазахстанны бир районундан башхасына тебреди. Военкомат ызындан чыгыб, тамбла кеч-эртде болса да, бери джыйылыргъа керексе, деди. Юч джюзден артыкъ километрни чыртда эл болмагъан джерлени барлыкъды. Кеч болуб, ингирде Джанатай барлыкъ джерине джетди. Эртденбла анда туберик джерлерине тубеб, аладан да керекли затланы алыб, ызына айланды. Не адам, не эл, не мал кёрюнмеген джерде бир эркиши бла бир тишируу къол тутдула. Алыргъа бла къалыргъа къалай этерге да билмей, бир кесек туракълады, сора, джолда къоюб кетмейим, деб машинасын тохтатды. Сора экиси да хансны ичинден эки чемоданны алыб, машинагъа салыб, кеслери да миндиле.

Талай кычырыб баргъандан сора машина джолда балчыкыгъа кирди. Чархла орунларында бурулуб тургъан болмаса, алгъа бармайдыла. Сора Джанатай эрлай тюшюб, джолджанындан къаураланы сындырыб чархланы тублерине атды, ол адамлагъа да тюшюгюз да, бир теберигиз, деди. Ала да эрлай тюшюб тебердиле, къыйналмагъанлай машина батмакъдан чыкъды, алай а Джанатай машинаны тохтатмай иги огъуна арлакыгъа кетди. Тохтата да бир тебреди, дагыда нек этгенин кеси да башына иги джыялмагъанлай, машинаны кыыздырыб кетди. Кабинадан башын бери чыгъарыб къарагъанында, ол киши бла къатынны кычырыкъ этиб, не чабалгъанларын чабыб келгенлерин кёрдю, алай а машинаны кызыудан кызыу сюрюб кетди. Бир джыйырма кычырым кетгенден сора, машинаны тохтатыб, эки чемоданны да алыб кабинагъа салды. Арабин, ичлеринде нелери барды эке, деб эрлай бирин ачды. Ачса уа аллайны ачсын – ичи пачка-пачка кысылыб, тыкътыкълама ачха. Эрлай ол бирин ачыб къараса – анда да алай.

Къууаннганы бла сейирсиннгенини ортасын айыралай, тюшюмюдю, огъесе тюнюмюдю дей, Джанатай машинасын сюрюб тебреди. Башха машина бла сюрюб ызындан джетиб къалмасынла, деб башха джоллагъа кечдю. Алай бла ол кюн ингирде военкоматха къайыталмады. Чемоданланы юйге къайытарыб, военкоматха алай барыргъа боллукъ эди, алай а юйю узакъдады, эртденбла иш башланнгынчы военкоматха барсам, кече келгенме дерме да къоярма деген иннетде джети сагъатдан атлай, военкоматны арбазына кирди. Алай киргенлей военкоматдан бир лейтенант чыгыб:

- Къайда айланаса эндиге дери, бюгечели мен джукъламай чыкыгъанма, бери да танг атмай келгенме, билемисе бусагъатда военный заман болгъанын, сеннге трибунал сюд этерге керекди, – деб юсюне джанды. Джанатай а джукъ айталмайды. Сора келиб, кабинагъа къараб:

- Бу чемоданларынг а не затладыла, сен сатыу эте къалыб кетген болурса, – деди. Джанатай джукъ айталмайды. Сора лейтенант, неге ишек болду къайдам: – Чемоданланы ары военкоматха кийир, – деди. Джанатай экисин да элтиб салды. Нелери барды ичлеринде? – деб лейтенант хыны сорду.

- Билмейме, – деб Джанатай джунчуб джууаб этди.

- Бусагъат башларын ач! – деб лейтенант андан бек къычырды. Джукъ да айтмагъанлай, Джанатай башларын ачды. Лейтенант асыры сейирсиннгенден джукъ айталмай, бир талайны сирелиб турду. Сора бир кесек эс джыйыб:

- Сеннге трибунал сюд этерге керек эди, алай болса да, мен сени ишинги бойнума алама, бусагъатдан огъуна ишден башыма бош этигиз, деб кесинг заявление джаз, бу джерледен думп бол, – деди.

Джанатай заявление да джазыб, бир кесек туракълагъан да этиб чыгыб тебреди. Меннге бир чемоданны бермей эсе да, бир талай пачка берлик болур, деб акъырын-акъырын ат-

лай арбаздан да чыгыб тебреди, алай а лейтенант аны ызындан да къарамады.

Ол кетгени бла ары-бери къайытмагъанлай, къайры баргъанын кишиге да билдирмегенлей, Къыргъызиягъа кетди. Бир джылдан аны бир тенги Къазахстанда Джанатай алгъын ишлеген районнга барыб келиб, анда военкоматда ишлеген биреуде эки чемодан бла бир ачха табыб, тутхан этгендиле, деб хапар айтды.

1986

ГЮРГЕ КЮН

Шамит джангы ауруб тебреген заманда, анасы Къышдадыу аны докторгъа кѣргюзюрге керек болур, деб акъылына да келмейди:

- Адамны бир джери сызлагъанлай, дохтур, больница, деб тебреселе, джюрегими джарадыла, сора бурун иги да тургъандыла, къырылыб къалмай, больницаны не болгъанын да билмегенлей, – дейди

- Былай тюз киндигими онг джаны джанымы алыб барады, – деб Шамит онгсузгъа къалды. Хоншу-тийре да джыйылыб, элде фельдшерни чакъырдыла

- Ким билсин, алай а мен сокъур ичегиси болур, деб ишек этеме, – деб фельдшер район больницагъа къагъыт джазыб берди.

Къышдадыу тынгылаб туруб:

- Да элтмей болмай эсе, сиз бу джол айтханча огъуна бир болсун, алай а тамбла къалыб бирси кюн элтирме, – деди.

- Нек сора? Бирси кюннге нек къояргъа керекди? Тамбла эртденбла огъуна элтирге керекди! – деб фельдшер хыныракъ айтды.

- Огъай, тамбла гюрге кюндю, гюрге кюн джолоучу болмагъыз, деб атам алай айтычу эди, гюрге кюн мен ауруб тургъан сабийни алыб джолгъа чыгъарыкъ тюлме.

Къышдадыуну киши бирден эки эталмады. Сора Шамит да былай бир кесек солуу алгъанча кѣрюнгенинде, ким билсин, керексиз къоркъгъанлыкъ да этмейик, деб ичинден алай айта, фельдшер да юйюне кетди.

Барас кюн эртденбла Шамит бек ауруб, фельдшер районга сѣлешди. «Терк болушлукъ» машина келиб, аны больницагъа алыб кетди. Къышдадыу да биргесине мингенди. Былай больницагъа джетдиргенлей огъуна, «дженгил джарыргъа» деб стол юсюне салдыла.

Арабин, не болады эке, деб Къышдадыу больницы аربазында ары бла бери барады. Элден къалгъан джууукълары да келди. Хирург джарыб бошаб, бери чыкыгъанлай, Къышдадыу аллына чыгыб:

- Къурманынг болайым, къалайды джашчыкъ? – деб сорду. Хирург, бир кесек да туруб:

- Да, мен къолумдан келгенни этдим, энди мындан ары къалай боллугъун билмейме. Джашчыкъны сокъур ичегиси атылгъанлы эки кюн болады, бир да къуруса да, тюнене келтирсеги, мен мындан эсе таукел сёлеширик эдим, – деди.

- Да, къайдам, тюнене гюрге кюн болгъанына джолгъа чыгъаргъа ырыслагъан этдим, – деб джылары келе Къышдадыу алай айтды.

- Да, сен ырыслагъанлыгъынга, сокъур ичегиси бюгюн гюрге кюндю, деб тохтаб турмагъанды, сокъур ичегиси ырысламагъанды, – дей дагъыда ызына кириб кетди.

1980

«ИШЛЕННГЕН» ДЖАШ

Хамит юленирге алланганлы иги кесек болады, алай а артыкъ да ашыкъмайды, нек десегиз, ол эм иги кызыны алыргъа излейди, эм иги кызы кыайсы болгъанын а билмейди. Джашагъаны шахардады, кызыланы хар бирине бирер сёз табыб, энди элге джол салгъанды.

Автобусну эшигинден киргенлей, ол эки аякъны да кенг джайыб, биринчи орунга олтурду. Автобусну ичи – тыкъ-тыкълама. Ёрге сюелиб баргъанла, олтуруб баргъанладан эсе кёбдюле. Тюз Хамитни къатында да бир къарт амма сирелди. Автобус чайкъалгъаны сайын, ол ары бла бери ауа, джыгъылыргъа аздан къалады. Хамит аны кёреди, алай а къулагъына да алмайды. «Къарт эсе, юйюнде турсун, джолоучу болуб айланмасын, ёлор туюгъу чыгъыб тургъанын билмейди. Ол машинагъа миннгени сайын, адамла сыйын кёрюб, орун къоюб барсала, ол юйюне кирмей, айланыб да турур», – деб Хамит ичинден алай айтады.

Къарт амма да, Хамитге къараб, кёлюне келгенни ичинден айтады: «Энди ма бу да адамма, деб турады, кёремисе, ёрге бир кёлтюрюлмегенин. Муну бу омакъ кийимлерин кёрген адам, бир болумлу, ишленмеклиги болгъан джаш болур, деб кетерикди. Ким болса да ма мынга да кюеуюм барды, деб тура болур, огъесе, юленмегенмиди, алай эсе, мынга алданныкъ кыыздан джарлы болурму? Акъылы болмагъаны бетинден, къарамындан таныла турады», – дей, аны къатында андан кёб турургъа излемей, амма бир кесек арлакъгъа тебчилдеди.

Кёб бармай, автобус тохтаб, бир къауумла тюшюб, бир къауумла да миндиле. Джангы киргенлени ичлеринде чырайы нюр чача тургъан бир кызы да бар. Хамит аны кёргенлей, эрлай секириб ёрге къобуб:

- Кел, былайгъа олтур! – деб кесин ышартды.

Къыз:

- Сау бол, – деб аллына атлай тебрегенлей, къарт анасын эслеб: – Ання, къайдан чыкъдың бери, былайгъа кел да олтур, бу джаш орун къойду, – деди.

Къарт амма бери айланыб:

- Къойдуму? Да иги эди, хариб, алай эсе, мен а къатында бир кесек тургъан эдим да, олтургъан джерине джабышыб тура болур, деб джазыкъсыннган эдим, алай а мен аны орнуна олтурлукъ тюлме, – деди.

- Да сен олтурмасанг, сора менми олтурлукъма? – деб къыз къарт анасыны къатына сюелди.

ШАГЪАТСЫЗ

Ингирде тугел иш да бошалгъынчы, Залимбий кабинетинден чыгъыб ларёкга ашыкъды. Шампан шишаладан сора башха ичги кёрмей, бир шишаны алыб, темир чыбыкъчыгъын былай бошлагъанлай, къайсы эсе да:

- Дженгил! Къырадыла! – деб кычырды. Сора Залимбий шампанни костюмуну ич хурджунуна сугъуб, ызына къайытды. Келсе, биргесине ишлегенле бары да джыйылыб тура. Сора исполкомну председатели, ёре туруб:

- Залимбий, сен бу ичгини къоймасанг, боллукъ тюлдю, деб биз сеннге айтыр керекли къоймагъанбыз, алай а сен, къарайма да, тюзеллик адам тюлсе. Бюгюн биз былайгъа сени халинги сюзерге джыйылгъанбыз, – деди.

Аны заместители да, туруб:

- Сени ишге ичиб келгенинг, ишден сора юйюнге джетгинчи, эсириб къалгъанынг аз болмайды, – деб айыб этиб сёлешди.

Къалгъанла да Залимбийни хыртха уруб сёлешди. Сора председатель:

- Сенича адамны мындан кёб биз ишде туталлыкъ тюлбюз, андан эсе, кесинг заявление джаз да бер, – деди.

Алайына Залимбий, секириб, ёрге туруб:

- Мен ёмюрге да бу ичги деген затны кёрюб болмайма, къууанчда къоймасала, къолума бир рюмка алгъан болурма ансы, мен ичгини излесем, адам тюлме, ким эсе да скоймегенликден сёзюмю этеди, сиз а кесигиз кёрмегенлей, ийнаныб къалгъансыз, меннге бу ётюрюк хапарны чыгъаргъан адамны айыбына джолукъдуругъа керекди, – дегени бла тенг, «тарх» деб, бир таууш болду. Аны ызыдан Залимбийни шампаны «шырт» деб потолокга джетиб, ызына айланыб, полгъа къу-

юлду. Пробка да, баш кѣабыргѣагѣа тийиб, андан да столгѣа
тѣшѣуб, тѣоз председателѣни аллында тохтады.

Залимбий асыры джунчугѣандан шашхынлы адамча бол-
ду. Председатель да анга:

- Башынга бошса, шампан шишангы атылгѣанын, сен ке-
синг заявление джазгѣаннга санарбыз, – деди.

1986

КЮЧЮКЧЮК

Сейит ингирде ишден келгенлей, юй бийчеси Сапият аллына ушхуур салды. Сора ол бир кесек эс джыйгъандан сора:

- Тюз кёпюрден бери ётгенлей, аллыма бир ариу кёлан кючюкчюк чыкъды да, басдырыб кетдим, не болду эсе да, алай джол джанында сойланыб кьалгъан эди, – деди.

Аны эшитгенлей, джашчыгъы Рустам, кьатына келиб:

- Аття, сора нек басдырдынг кючюкчюкню, ол сеннге хата этгенми эди? – деб джыламсырады.

- Тургъа эди арбазында, мен иш этибми басдырдым, андан сеннге не джетеди? – деб Сейит джашчыгъын кьыджырады. Кёзлерин да сюрте, Рустам юйден чыгъыб кетди. Къызыу-къызыу атлай, кёпюр кёулагъына джетди. Тюгел джаны чыкъмай тургъан кючюкчюкню кёрюб, акъырын кёйнуна алыб келиб, юй тюбуне салыб, сютчюк ичирирге кюрешди. Кече Сейит танг атмай кёобарыкъма деб, эртде огъуна джатханды да, аны кёрмегенди. Рустам оруннга кириб джатмай, кючюкчюкню кьатына эски палтонларын атыб, алай джатханды. Баш кьагъа да, кючюкчюкге къарай, танг атдырды. Эртденбла туруб къараса, кючюкчюк ёлюб тура.

Рустам, джылай-джылай, алыб барыб аны бачхаларыны кыйырында чунгурчукъ къазыб, тюбуне да эски палтончугъун салыб, кючюкчюкню анга джатдырыб, юсуне топуракъ кёуюб кёймай, башы бла къангачыкъла салыб, топуракъны аны юсуне кёуюб, кьабырчыкъ этди.

Ингирде атасы ишден келсе, Рустамчыкъ ауруб тура.

- Не болгъанды, ненг ауруйду? – деб Сейит къайгъылы болуб сорду.

Джашчыкъ сандыракъ этиб:

- Кючюкчюк джол джанында къансый кьалгъанды, ким эсе да аны машинасы бла басдырыб кетгенди, кючюкчюкге бир сютчюк элтигиз, – деди.

Джашчыкъны ауругъаныны сылтауу неден болгъанын сезиб, Сейит ахсынды. Муну эртденбла больницагъа бир элт, мен кюн ортагъа къайытырма, бусагъатда уа шахтагъа джетмей мадарым джокъду, – деб кетди. Башы сагъышха кетиб бара тургъанлай, эслемей аллында акъырын бара тургъан мотоциклни урду. Мотоцикл джолдан бир джанына чортлаб, юсюнде адам да джыгъылыб, больницагъа алыб кетдиле.

Келиб ГАИ къараб, Сейитни терследи, ишни да сюдге берди. Сюд этилген кюн Рустамчыкъ да, иги болуб, больницадан чыгъыб, сюдге къараргъа барды.

Соргъанларына джууаб этген болмаса, Сейит кесин ариулаб кюрешмеди. Эки джыл тюрме азаб бериллик статья бла сюд этилгенин билди.

Судья Сейитге:

- Сюд бошалады, энди бу ишни юсюнден ахыр сёзюнг бар эсе, айт, – деди.

Бары да Сейитге къарадыла. Ол акъырын ёрге къобуб:

- Ёзге айтыргъым джокъду, алай а меннге эки джыл буюргъан статья бла къарамай, юч джыл буюргъан статья бла къараргъа керек эди, – деди.

- Нек сора?

Сейит, бетинде терин да сюрте:

- Да, мени дагъыда сиз билмеген да бир теслигим барды, аны ючюн меннге даучу джокъду, болмагъанлыкъгъа уа, мен кесим терслигими билеме, – деб тегерегине къарады.

- Не этгенсе, не терслиринг барды андан сора да? – деб сюдю сейирсиниб сорду.

- Ёзге этгеним джокъду, алай а мындан алда келе тургъанлайыма, джолда бир къолан кючюкчюк аллыма чыкъды да, къаллайла эсе да сан этмей, басдырыб кетген эдим. Аны хапарын айтханымда, юйде джашчыкъ да ауруб, больницагъа тюшген эди. Экинчи кюн, анга къыйналыб, башым сагъышха кетиб баргъанлай, аллымда мотоциклни да андан эслемегенме. Меннге энтда бир джыл къошугъуз деб, орнуна олтурду.

АВАРИЯ

«Сюд келеди, ёрге кьобугъуз!» – деб секретарь иги огъуна кёлтюртюб айтды. Залдагъыла бары да бирден ёрге кьобдула. Сюдю приговорну окъуб башлады:

- Сюд толусу бла ишни сюзгенди. Къонду джюрютген самосвал бла Айтекни «Жигулиси» бир-бирлерин ургъандыла. Айтек ёлгенди, машинасы да джараусуз болгъанды. Машинала бир-бирлерин къалай ургъанларын киши кёрмегенди. Джангур джаууб, ызлары къалмагъанды, алай а экспертиза бегитгеннге кёре, Айтек эсириб болгъанды. Тюз авария болуруну аллы бла ичгеннге дженгиледи. Ол себебден джорукъну бузгъан да ол болгъанына сёз джокъду, авария болгъандан сора, алайдан джанламай, Къонду адамла келгинчи сакълаб тургъанды. Бютеу бу затланы эсге ала, сюд Къондуну терслемейди, ол башына бошду, – деди.

Джууукъ-тенг къууанч тыбырлы болуб: «Аллах юй-юнгден айырмасын», – дей, Къондуну кьолун тута, юйлерине чачылдыла.

Хоншу-тийре да, ингирде кириб, алгъыш этиб кетдиле.

Хар ким чачылгъандан сора Къондуну юй бийчеси Джаухарат:

- Ий, ол джазыкъ джан, джолгъа чыгъыб тургъанлай, къалай ичген эди экен, ууахтысына кьутургъан болур эди, – деб ахсынды.

- Ол а джукъ да ичмеген эди, аны эсиртген менме, мен. Ангылаймыса, адамны башы ишлей билирге керекди, алай болмаса, хар ким артынгдан-аллынгдан тюрте айлан-ныкъды, – деб Къонду махтаныб сёлешди. Джаухарат не айтыргъа билмей:

- Да, ол андан келе тургъанды, сен а мындан бара тургъанса, сора сен аны къалай эсиртирик эдинг, сен анга къай-

да аракъы ичире тургъанса? – деб сейирсинди.

- О, тели баш, мен анга авариягъа дери ичирмегенме, авариядан сора ичиргенме, энтда джукъ ангылаялмадыңмы? – деб Къонду юй бийчесини кёзюне къарады.

- Сора авариядан сора ол сау-эсен болуб, экигиз да олтуруб, ашай-ичеми тургъансыз? Ол ичиб, сен къарабмы тургъанса, авариядан сора ол иче тургъан эсе, сора неден ёлгенди да?

- Ауузунгдан дыб, деб кишиге джукъ чыгъарма. Терс ол тюл эди, ол кесини джолу бла тюз келе тура эди. Мен кёзюм къалкъыугъа кетиб, барыб ол уллу машина бла уруб, юйюм къурутуб къойгъанма.

- Да, бу ичген дегенинг а не хапарды сора?

- Болуб а неди, эрлай машинадан тюшюб, чабыб барсам, ауузун ачыб джан бере тура. Джанлаб кетерге да бир тебретим, алай а билиб къоярла, деб къоркъдум. Сора эрлай, ызыма къайытыб, кабинада бир пол-литрим бар эди да, алыб барыб, тюз джартысын ауузуна къуйдум, джарты шишаны да чачылыб тургъан машинасына атдым. Айтек олсагъат ёлдю. Кёб турмай, юсюбюзге адамла джыйылдыла, андан аракъы ийис ургъанын билдиле, шишаны да кёрдюле. Аны ёлюгюне къараб, «кесиди терс», дедиле. Кёрдюнг, сюд да мени ариулады.

Къонду хапарын айтыб бошаб, таб амал табханы ючюн, махтау излегенча ышарды.

Джаухарат, алыннган адамча болуб:

- Мен, джарлы, бир адамгъа аллай бир аманлыкъ къалай джарашады? Сени танымагъа эдим да, ёлге эдим. Хай-хай-хай! Бу дунияны башында сен уяллыкъ не зат болур? Эндиге дери сени бла бир отджагъагъа джыйылыб къалай тургъанма! – деб ырыслагъанча этди.

- Да, сора мен, тюзюн айтыб, тутулуб кетсемми сюе эдинг? – деб Къонду кёзлерин джандырды.

- Сен меннге къычырма, аллай бир аманлыкъны билген

Хубийланы Магомет

адамдан мен сабийим боллугъун сюймейме, сен атасы бол-
гъан сабийни мен къойнума алыб эркеталлыкъ тюлме.
Къалай сюйсенг, алай джаша, эртденбла машина ийиб, хап-
чюгюмю къоратырма, мен сенден арт айырыб барама, – деб
чыгъыб кетди.

- Бери бир къайыт, кечегиде къайры бараса, алыныбмы
айланаса? – деб Къонду ызындан кычыра къалды.

1982

ИТИ БЛА ИЕСИ

Мушдорий, мазаллы къазыкъны да алыб, акъырын-акъырын атлаб тебреди. Бу къазыкъны да алыб, бу адам къайры тебрегенди эке, деб, аны кѣрген адам алай айтырыкъ болур эди. Алай а аны джолу узакъ тюлдю. Ол стауат къыйырында ташны джанына джатыб тургъан итин ълтюрюрге барады. Сора нек ълтюреди кеси итин, стауат сакълаб тургъан, кече-кюн биргесине айланган, кече аны биргесине гѣзет этиб тургъан, тауда-тюзде малларын сакълаб тургъан итин?

Нек ълтюрлюгюн Мушдорий кеси биледи. Ит къарт болгъанды, таб, сер бола тебрегенди, джатыб тургъанлай юрген болмаса, чабалмайды, ол огъай эсенг, сюекни да иги кемиралмайды. Аны юсюне бир къулагъы да джокъду, къуйругъуну джартысы да кетибди.

Мушдорий, акъырын барыб, эм алгъа тюз белине уруб, бел омураун сындырды, андан сора башын тюйюб тебреди. Хар къазыкъ тийгени сайын, ит къансыргъа кюрешеди, алай а къа-рыууу кетгенди да, къансыгъаны да аз эшитиледи. Къазыкъ бла биринчи кере белине ургъан заманда, ит Мушдорийге къараб, мен болгъанымы билмей этген болурса, мен не къутургъан, не калак ит тюлме, мен сени итингме, дегенча къарады. Башына ура тебрегенинде уа, кѣзлерине къан къуюлуб, джукъ да кѣрме-ди, не сагъыш этерге да билмеди. Шашхынлы болгъан болурму, ансы былай къалай этерик эди, мен аны кѣб аджалдан къутхара келгенме, алай эсе уа, мен не мадар этейим, болушаллыкъ тюл-ме, алай а неден шашхынлы болгъан болур, энди менден озуб, бара-барыб, сабийлени да тюйюб тебремеге эди, деб ит алай му-рат эте, эс ташлады, сора чыртда къымылдамай къалды.

Мушдорий аны къуйругъундан созуб барыб чунгургъа атыб, бир уллу иш тындыргъанча, рахат болуб, къошуна къайытды. Кече джукълаб къалалмай, башы джюз тюрлю сагъышха кетди. Алай эте келиб, бир джыл къыш къошда малларына джаллы чабханы эсине тюншю.

Ол джыл Мушдорий кеси кыш кышда турганды. Эм алгъа ол бёрю улугъан тауушла эшитеди. Ити чабады, Мушдорий кийиниб, сенегин да кёлуна алыб чыгады. Чыкъса, бёрюле кыой бауну тюз кыатында, ит да алагъа мыллык ата. Мушдорий сенекни да аллына тутуб, итине да база, бёрюле таба тебрейди. Бёрюле, кыой баугъа кыарагъанларын кыоюб, Мушдорийге кыайырыладыла. Алай а ит арам-кыарам этмей, эки бёрю бла джагъалашыб тебрейди. Ол аланы экисине да артмакъ болады. Ол заманда Мушдорий да, таб тюшюб, бирине сенекни сугъады. Эки бёрю да кыачыб думп боладыла.

Мушдорий эртденбла туруб кыараса, итини бир кыулагъы да джокъ, кыуйругъуну джартысы да джокъ. Ол итини башын сылаб эркелетиб: «Бюгече сен мени джанымы кыалдыргъанса, биргеме джашым болса да, андан сора не этерик эди, энди сени багъалы кёмеген адам мени джауумду, мени кёрген, сени да кёрсюн», – дейди.

Сора Мушдорий, былай джукълаб уянганча болуб, кеси кюндюзюнде этгени эсине тюшюб, секириб кыобду. Не этерге билмей, не кыычыралгъанын кыычырды. Дуппурну ол джанында кыошдан ючеулен чабыб джетдиле. Кирген-кирген: «Не болгъанды? Не болгъанды?» – деб джан солуу этиб сорады: «Джукъ да болмагъанды, алай а мен бёрю болгъанма, энди итлеригизни меннге юсдюрюгюз, ала мени бёрю болгъанымы билмей, таламай турадыла, билселе уа, стауатдан илгизлик этерик болур эдиле, – деб кёзлерин джандырды. Ала не айтыргъа билмей: «Кыалай да болсун, джюреги кыоркыунган этгенди, бир ажимсыз, кёзюне джукъ кёрюннгенди, танг ата эсе, юйюне да хапар билдирейик, сора мындан аманнга кетгинчи, апендиден дууа алыргъа керекди, – дедиле.

- Дууа алгъан огъай, Кыуранны бойнума тагъыб кыойсанг да, мен кесим ёлтюрген итге ол джанмы салаллыкъды?! – деб ол андан да бек кыычырды.

ТЕНГИЗНИ ДЖАГЪАСЫНДА

Ханий бла Саний, тенгиз джагъасына барыб, джюнден этген затларын сатадыла, Алай а сатыуларын иги джаратмай, экиси да таукел этиб, джуууннганланы тюз къатларына бардыла. Сора алайда джатыб тургъан эркишилени, тиширыулары кёрюб: «Ах мен джарлы, ол уятсызлыкъгъа бир къара, эркишиси, тиширыуу да бир-бирлеринден узакъ кетмей, алай джатыб, кеслерин кюннге къыздыра турадыла, адамладан уят кетгенди да бошагъанды, кеслери да бизни къайгъылы тюлдюле, бош келдик былайгъа», – дейдиле. Пляжны тюз къыйырында джатхан эки эркиши, сейир болуб, Ханий бла Санийге къарадала. Сора бири туруб, плавкасындан сора юсюнде джугъу болмагъанлай, ала таба тебреди.

- Юсюнге бир джукъ къаблай бар, уяллыкъдыла, – деб нёгери ызындан таууш этди.

- Ма, кёрюрсе уялсала, уяллыкъ адам алай этиб айланмайды, алагъа уят керек тюлдю, ачха керекди, – деб таукел атлады.

- Бизни бла сатыу этерге келеди, – деб Ханий къууанч тыбырлы болду. Ол адам тюз къатларына келиб, сора Ханийге айланыб:

- Меннге халыдан плавка эталлыкъмыса? – деб сорду.

- Этмегенме, сеннге бек керек эсе уа, этейим, биргеме халым да, джюнюм да барды, – деб Ханий таукел джууаб этеди.

- Эт сора меннге бир плавка.

- Этейим багъасы 15 сом боллукъду. Тамбла эртденбла кесим ма былайгъа алыб келирме, алай а ёлченги айт.

- Мен аллында сюелиб турама, къолларынг биргенге, этерик адам сен, кесинг ёлчеле.

Ханий эрлай ол адамны белин, базыкъ бутларын ёлчелеб:

- Бек ашхы, сен хар къуру къууаныб кие турурча аллай бир плавка этерме, айтханымча, эртденбла тюбеширбиз, – деди.

Саний анга зарланыб къарайды. Сора ол адам кете тебрегенинде:

- Нёгеринге керек тюмюдю плавка, керек эсе, айт да келсин, ёлчесин алайым, – деди.

Сора ол адам бери айланыб:

- Кийимлерибиз арлакъда къалгъандала, къуру плавкасы бла уялмай ол сизге келаллыкъ тюдю, мен да келлик тюл эдим, алай а аны бла эришгенимде келгенме. Ачха болса, уяллыкъ тюдюле, деб – мен, уяллыкъдыла, деб ол айтхан эди. Къалай этерик эсегиз да бир кёрейик, деб келгенме, ансы мени джюн плавка керекли джерим джокъду, меннге деб этген да этме, келтирген да этме. Мени юй бийчем сени эринге плавка этерге деб, аны къымыжасын ёлчелеб айланса, мен аны ол кюн огъуна къоюб иер эдим. Тенгиз джагъада бир мазаллы киши алай айта эди дерсе, – деди.

ЧАЧМАХАН БЛА ЧАЧХАЙ

Чачмаханни акъылы төрт джанына чачылыбды. Чачылмай да не этсин, аны къайгъысы, сагъышы кёбдү. Ол келинлик излейди. Къобса да, джатса да, орамгъа чыкъса да, аны сагъышы олду. Кеси джашагъан уллу элни ичинде ол кесине келин этерге джараулу къыз кёрмейди. Айтыргъа, элде ол джаратхан къыз джокъду. Хар бирине бирер сёз табады.

Келин алыргъа уа Чачмахан бек ашыгъады. Нек ашыкъгъанын кеси да билмейди. Келин алыб, артдан тууудукълары болсала, дебми ашыгъады, огъесе сау ыйыкъны арбазында той этергеми ашыгъады, келинни бернесинми ашыгъады, огъесе ол да, хоншуларыча, келинин къойдуруб, кёл кенгдиргеми ашыгъады. Ашыкъгъан а этеди.

Чачмахан сагъышы бла, элни бир къыйырындан кириб, бир къыйырына чыгъады, алай а кеси мурат этгенча келинлик табалмайды. Асиятны келин этерге боллукъ эди, алай а къолу чола болур, деб къоркъады. Аминатны кесине сёз табмайды, алай а баш къысханын ушатмайды. Марзиятха кёзю бек да къарайды, алай а Марзият, олтуруб, анга джюн бёркчюкле этиб онгдурмаз, этсе да, не Сибирге, не Северге элтиб, багъаларын чыгъармаз, деб таукел болалмайды.

Саниятха бир аллана да келеди, алай а къолтутгъуна школ сабийлени тефтерлерин джыйыб айланган болмаса, къалгъанлача, къобуста ёсдюрюб, хайыр тюшюрлюк тюлдү, деб келечиле ийиб къоялмайды.

Къанитатны, былай барыб, кеси къолундан тутуб келтирир чакълы бир а сюеди, алай а джангыз къызды, джангыз къыз а эрке болады, деб тагъаланады. Уркъуятха огъайы да джокъду, алай а бир кере: «Ий, келин къайынларыны атларын нек джашыыргъа керекди? – деб Уркъуятны алай айтханын эшитгенди да, энди не этерге да билмей, ангарылыб

турады. Мукъуятха алай уллу сёз табмайды, алай а анасы пух эчкилерин сатыб къойгъанды да, энди анга ачыудан къызын да эрши кёреди. Къамариатха уа джаны кириб тура эди, алай а он бармагъыны джангыз биринде «Аллах, сен суй», деб бир джюзюк кёрмегенди да, киштикни отха тартханча, болгъанды да къалгъанды.

Арабин, бу хар кимге бирер сылтау табыб тургъан, кесине келин этерге элде бир къызын да джаратмагъан Чачмаханн джашы къаллайды эке, деб адамны кёлюне келликди. Келсе да тюз келликди. Алай а Чачмахан джашы къаллайды, деб анга сагъыш этмейди. Чачхай кеси къаллай эсе да, ол Чачмаханн джашыды, Чачмахан а элде айтылыб тургъан бир белгили къатынды. Анга келин болургъа табсала, къызлагъа уа андан уллу насыб къайда!

Чачхайны да не хатасы барды: атасы ишлеген юю, анасы алгъан машинасы, керек болса, джерни туюбашы бла да джюрюрюкдю, совхозда ишлеб турады, деб джанында къагъыты.

Чачхайгъа не айтырыкълары да бир кесек ичген этеди, бир кесек да туююшген этеди, дерикдиле, бир кесек эссизди, бир кесек да бетсизди, дерикдиле, бир кесек уллу кёллюдю, бир кесек да ауур сёзлюдю, дерикдиле, бир кесек уятсызды, бир кесек да аманауузду, дерикдиле.

Чачхайны алай болгъанын Чачмахан кеси да биледи, алай а бир келин алгъынчы, аны айтыб айланыргъа неге керекди? Чачмахан эртде ангылагъанды: адамны келини терс болмай, джашы терс ёмюрде да боллукъ тюлдю.

Чачмахан элни къызын къыл элек бла элеб, бирерине бирер сёз таба олтургъанлыкъгъа, джашы Чачхай кюеулюк сайлагъан аналаны бирини эсине да келмегенин билмейди.

ТЮРМЕДЕ

- Батырбек, не этесе, къалайды халынг, деб сорсала, ол:

- Ёмюрюмю тюрмеде ашырама, – дейди. Аны эшитген адам орамда айлана тургъанлай, бу былай нек айтады, дерик-ди, алай болса да Батырбек бир джаны бла тюз айтады.

Къыркъ джылны мындан алгъа ишлеген джеринде тѐлеу тюшюб, Батырбекни тутхан эдиле. Сора келтириб, шахарда тюрмеге атыб, ишни сюзюб, соруу алыб бошагъынчы, сау алты айны анда олтургъан эди. Сюд этиб, анга бир джыл тюрме азаб салгъан эдиле, алай а сау алты айны сюд этилгинчи, тюрмеде тургъаны амалтын, ол алты айны эки къат тергеб, башына бош этиб ийген эдиле. Ол отузунчу джыллада болгъанды.

1957-чи джыл башха джерде тюрме ишлеб, эски тюрмени квартирлеге джарашдырадыла. Батырбек ол заманда, шахаргъа кѐчюб, квартир алыргъа очередге джазылыб тургъанды. Сора бир кюн аны чакъырыб:

- Джангы юйден сеннге квартир чыгъаралмадыкъ, алгъын тюрме болуб тургъан юйден бергенбиз, ичинде суу, хамамы болмагъанын да билебиз, алай а сау тѐрт комнатаны беребиз, коридор да барды, – дейдиле. Батырбек, разы болуб, ары кѐчеди. Бир комнатаны кухня этедиле, биринде – къызлары, биринде – джашлары, Батырбек къачан эсе да кеси тургъан камерагъа юй бийчеси бла кеси джарашадыла.

Батырбек орундугъун къалайгъа салсам таб болур, деб къарай келеди да, тутмакъ болгъан орундугъу тургъан джерни сайлайды. Сора орунга кириб джатса, тутулуб тургъанын эсине тюшюреди, бирде уа, «кесим да билмегенлей, тутулуб тура болурмамы», деб акъылына келеди. Батырбекни къызлары, джашлары уллу болгъандыла, алай а уллу къызы бла уллу джашы анга джюрек ауруу бердиле. Уллу джашы

хар кюн сайын эсириб келеди, айхай, келгени бла орунга кириб джатыб к'алса уа, юйде хар бири бла энчи даулашмаса, кёзюне джукъу кирмейди. Уллу къызы уа бирин сатыб, бирин алыб, бирин ауушдуруб, джер джерге джолоучу болуб, айла бла, ыйык'ла бла юйюнде болмайды.

Батырбек аланы экисине да айтыр ючюн да, юретир ючюн да к'алмайды, алай а не келсин – сёзю чапрак'дан ётмейди. Аны амалтын Батырбек:

- Андан эсе, была да гитчечикле болуб, мен да тюремде тург'а эдим. Ол заманда юйдегиме тарала эдим, энди уа быланы к'ыйынлык'ларындан башымы к'айры атарг'а билмейме», – дейди.

22 08 1986

КЪАРГЪЫШЧЫ КЪАМГЪУТ

- Ий, Къамгъут, керти да алай къаргъышчымыса, огъесе, адамла суймегенликденми айтадыла? – деб Патокъа аны бла кеси энчи сёлеширге изледи. Къамгъут аны къараб кёргенлей, не иши бла келгенин ангылаб, анга кёре кесин хазырлады. «Эм алгъа адамча саламлашайым да, сора андан сора бир кёрюрбюз аякъ алышны», – деб Патокъа алай мурат этди.

- Салам алейкум, Къамгъут.
- Саламынгы Аллах алмасын.
- Нек айтаса алай?
- Айтылукъ бол.
- Нек аман аууз ачаса?
- Ауузунг къабышсын.
- Къаргъама алай.
- Къаргъышлыкъ бол.
- Тобасто, мынга къара.
- Къаралыб къал.
- Къой, айтма алай.
- Къойлай союл.
- Сени бютеу сёзюнг къаргъышды да.
- Сёзюнг ауузунгда къалсын.
- Адам къатынга келирча тюлсе да.
- Адамладан терк айырыл.
- Кетейим.
- Аман джары кет.
- Сени кёргенимде, къоркъарым келди.
- Къоркъгъан къоркъуунга тюбе.
- Сени былай болгъанынгы билмей эдим.
- Билмез от аша.
- Тоба, тоба.
- Аман тоб атылсын сеннге.

- Къычырма аллай бир да.
- Къабырынг къычырсын.
- Энди ёмюрде келмем сен болгъан джерге.
- Джер джутсун сени.
- Кёзюме къараб, алай къалай айтаса?
- Кёзлеринг артлары бла чыкъсынла.
- Не аман ауузса.
- Ауузунг къабышсын.
- Атанг, ананг сеннге не айтадыла?
- Атанг, ананг танымазлыкъ бол.
- Эгечинг, къарнашынгдамы джукъ айтмайдыла?
- Эгеч, къарнаш кюсей джан бер.
- Башымы алыб къачарча болдум.
- Башынг аллынга тюшсюн.
- Мен сёзню къояма, кесим да кетеме.
- Къойлай союл, кесек-кесек бол, джаханимге кет.

МАЙМУЛ

Толайны аты бютеу документлеринде тюзюча «Толай», деб джазылгъанды, адамла уа анга «Толай» демей, Маймул, дегендиле. Сора бир кюн къайсы эсе да:

- Ий, сени атынг къагъытлада бир тюрю, халкъ айтхан бир тюрю некди? – деб сорду.

- Аны хапары теренди, – деди ол.

- Да, бир айт бизге да, – деб къадалдыла. Ол да хапарын башлады:

- Бешинчи классда окъугъан заманымда эди. Уллу переменада школну арбазында линейкагъа сюелликсиз, деб устазыбыз алай айтды. Бютеу классдан чыкъгъан сабийле барыбыз да тизиу болуб сюелебиз.

- Кюн ашхы болсун, багъалы сабийле! – деб директор не къычыралгъанын къычырыб, барыбыз бла да саламлашды.

- Ашхылыкъ кёрюгюз! – деб сохтала бир аууздан къычырдыкъ.

- Бусагъатда сизни аллыгъызда ата-ана комитетни башчысы, сиз барыгъыз да таныгъан Хаджибий къалаупеладан башлаб, бюгюннге дери иги халиге юрениуню юсюнден хапар айтырыкъды. Эс ийиб, иги тынгылагъыз, ол кесини ишин да кьоюб, сизни иги окъуругъузну сюйюб, аны ючюн келгенди, бу арт кёзюуде дерслерин иги окъумагъанла, кылыкъ этгенле кёб болгъандыла да, аны ючюн чакъыргъанма, – деб Хаджибийге сёз берди.

Хаджибий, бёркюн да кьолуна алыб:

- Энтда бир кере: кюн ашхы болсун, багъалы сабийле! – деди.

- Ашхылыкъ кёрюгюз! – деб биягъынлай къычырдыкъ. Хаджибий тамагъын да ариулаб:

- Мен кёб сёлеширик тюлме, алай а иги халиге юретиуге

бек эртделеден бери къалай къарай келгенлеринден башлар-
гъа излейме. Биринчиси, биз барыбыз да маймулдан джара-
тылгъаныбызны сиз кесигиз иги билесиз. Экинчиси...

Ол экинчисин айтхынчы сабийледен къайсы эсе да:

- Адамны Аллах джаратханды, деб анам алай айта
эди, – деди.

- Ол бош хапарды, адамны Аллах джаратмагъанды,
адам маймулдан джаратылгъанды, – деб Хаджибий дагъыда
таукел айтды.

Къайсы сабий эсе да:

- Сора эм алгъа маймулну джаратырча, Аллах маймулну
аллай бир нек суюгенди? – деб сорду.

Хаджибий, бир кесек да туракълаб:

- Маймулну да Аллах джаратмагъанды! – деди.

- Ким джаратханды сора? - деб талай сабий
бирден сордула.

- Маймул кеси джаратылгъанды, – деб Хаджибий джун-
чуяракъ джууаб этди. Сабийледен къайсы эсе да:

- Да, адам да кеси джаратылыб кълса уа, маймулдан джа-
ратыла айланмай, сора адам маймулданмы хомух болгъан-
ды? – деди. Хаджибий не эсе да айта тебрегенлей, школну ди-
ректору сёзню терсине кетгенин ангылаб, дерсге кьонгурау
къагъыгъыз, деб къатында устазгъа алай айтды.

Устаз сагъатына къараб:

- Энта он минут барды кьонгурау къагъар
заманнга, – деди.

- Бирсагъатбарэседа, бар да айт, кьонгураунукъакъсынла, –
деб ачыуланды. Бизге да: – Дерслеригизге барыгъыз, джыйы-
лыу бошалды! – деб директор ызына айлана тебрегенлей:

- Сорлугъум барды, боллукъмуду? – деб кычырдым.

Классда сорлугъум барды, дегеннге, огъай, деб айтмазгъа
юреннген директор:

- Не сорлукъса, сора кир дженгил, – деди.

- Адамла бары да адам болуб бошагъанмыдыла, огъесе энтда маймулдан адамгъа кёче тургъанла бармыдыла? – деб сордум.

Хаджибийге тамам ачыу тийген болур эди:

- Ким къалай эсе да, сен алкъын адам болуб бошамагъанса, бир кесек маймуллай тураса, – деди.

- Да, аны мени кесиме айтыб къойсагъыз а бютеу сохталаны да джыйыб айланмай, – деб мен классха чабыб кетдим.

Экинчи переменагъа чыкыгъаныкъда, «маймул, маймул», деб сабийле мени къозудула. Мен ачыуланыб, ала бла туююшюрге чабдым. Андан сора «маймул» деген болмаса, киши атымы айтмай тебреди. Асыры ачыудан не этерге билмей, элибизде дагъыда бир башха школ бар эди да, ары кёчдюм. Алай а алгъынгы школну сабийлери «маймул» хапарны ары джетдирдиле. Анда да атым «маймул» болду да къалды. Мен да не этерик эдим, элибизден кёчюб къайры барлыкъ эдим, «маймуллай» къалдым да кетдим.

1980

«МЕЛНИ КИМ УРЛАГЪАНДЫ?»

Алтынчы классда алгебрадан дерс сошалгъанлай, сохтала классдан ашыгъыш чыкъдыла. Мунир а досканы къатына барыб, мелни къолуна алыб, аны кёкге ата да тута, ойнай тургъанлай, экинчи дерсге да къонгурау къагъылыб, сохтала чабышыб кирдиле. Хар ким орунларына бардыла, Мунир а ашыкъмады – устаз башха корпусдан классха келгинчи эки-юч минут кетерикди. Ары дери уа ол мелни ызына он къат элтиб да саллыкъды. Къолунда да мели бла парталаны орталарында тургъанлай, эшик ачылыб, Шамге Дамгеевич кирди. Мунир эрлай орнуна олтуруб, эркинлик алайым да, мелни ызына салайым дерге, устаз доскагъа айланыб, дагъыда бери бурулуб:

- Мелни ким урлагъанды? – деб хыны сорду. Хар ким бир-бирлерине къарашдыла

- Мен урлагъанма, – деб айтыргъа Мунирни тили бармайды. «Ким алгъанды?» – деб сорса, мен алгъанма деб айтыб, элтиб ызына саллыкъ эди, соруугъа кёре уа аты гудучугъа чыгъарыгъын суймейди.

Мунир классда эм тынч сабийди, окъутгъаны да «тёртле» бла «бешлегедиле». Аны аллай болгъанын бары да иги биледиле. Соруу сорулгъанлай, ол мелни хурджунуна салды.

Шамге Дамгеевич къашын-башын туююб:

- Мен сизге мелни ким урлагъанды, деб сорама! – деди. Хар ким бир-бирине къарайдыла, мел кимде болгъанын киши да билмейди. Сора устаз:

- Бютеу ёрге къобугъуз, – деди. – Бютеу къобуб, къолларыгъызны энишге ийигиз. Дежурныйле, бери чыгъыгъыз, – деди. Ала чыкъгъанларында, къыйырдан башлаб, хар бири-ни хурджунларын тышына айландырыргъа буйрукъ берди.

Партала юч тизгиндиле. Дежурныйле ол бир кыйырын-дан башлаб, хар бирини хурджунуна узалыб, ичин тышына айландырыб башладыла. Кимни хурджунундан чыгъарыкъды эке, деб бары да дежурныйле баргъан парталагъа къарайдыла.

Мунирге киши да къарамайды, алкъын дежурныйле бу тизгинге джетмегендиле, ортада энтда да бир тизгин барды. Ол, хурджунундан чыгъарыб, мелни партаны ичине неда сумкасына салыргъа боллукъду, сумкалагъа къарамайдыла. Алай а асыры эс ташлагъандан, джукъ да эталмайды.

Тинтгенле биринчи тизгин парталаны бошаб, экинчи къауумгъа айлангандыла. Бютеу сохталаны кёзлери аладыла. Ол парталаны да бошаб, Мунир олтургъан тизгинге кёчдюле. Бир-бири ызындан джети парта барды. Мунир бла нёгери Мустафа тюртюнчюде олтурадыла. «Бу парталада олтургъанлады, алай а къайсысындады», – деб сохтала уллу сейирдедиле.

Мунир эс ташлаб башлагъанды, кёлю кетерге джетгенди, таб, тили да тутулгъанды. Сора тинтгенле Мунирни арт джанында олтургъанлагъа джетдиле. «Энди уа мен шойма», деб Мунирни кёзлери къарангы этгенча болду.

Алайына Мустафа къолун Мунирни хурджунуна сугъуб, мелге тийди, сора эрлай мелни бери алыб, ёрге тутуб:

- Шамге Дамгеевич, ма, мен мелни табдым! Мунирни хурджунунда тура эди, – деди. Ай, ол алай айтханлай, Шамге Дамгеевич:

- Ой, юйюнг-тыбырынг къурурукъ, мелни сен урлагъан эсенг, эндиге дери бизни нек сакълатыб тураса? – деб Мустафаны юсюне джанды.

- Мен урламагъанма, Мунирни хурджунундан алгъанма, – деб Мустафа ангылатыргъа кюрешди, алай а устаз анга тынгыларгъа унамай:

- Мелни сен, урлаб, аны хурджунуна атханса, дагъыда айыбын анга саласа, дунияны башында сен уяллыкъ не барды? – деб чамланды.

- Огъай, Шамге Дамгеевич, алай тюлдю, мен салмагъанма аны хурджунуна, – деб Мустафа амалсызгъа къалды.

- Сен салмагъан эсенг, аны хурджунуна нек узалдынг, не уа узаллыкъ эсенг, алгъаракъ узалсанг а, тюз сизни къатыгъызгъа джетгенлеринде узалмай. Классда Мунирден – тынч, сенден къылыкъсыз джокъду, аны бла олтурсанг, бир джукъгъа ушармы эдинг, деб олтуртхан эдим экигизни бирге, энди сен «аманны эки битли тону болур, бирин кеси киер, бирин а сеннге кийдирир» дегенлей, айыбны Мунирге салырагъа излейсе, къораб кет классдан, думп бол кёзюмден! – деб Шамге Дамгеевич адамыча тебди.

Мустафа, терслиги болмагъанын биле тургъанлай, устаздан асыры къоркъгъандан, акъырын эшик таба атлай тебреди. Алай а чыгъыб да кетмей, сёзюмю бир ангылаласам, дегенча, ызына къараб:

- Шамге Дамгеевич!.. – деб не эсе да айтыргъа дыгалас этди, алай а устаз:

- Къора былайдан, тас бол! – деб къыджырады да, айтыр сёзлери ауузунда къала, Мустафа чыгъыб кетди. – Бети болмагъан бетсиз, - деб ауузу от чагъа, устаз сохталаны олтуртуб, дерсни башлады. Мунирни уа тили тутулгъанды да, сёлешалмай турады. Кёб турмай, къонгурау къагъылды. Шамге Дамгеевич, юйге иш бериб, дерсен чыгъыб тебрегенлей, Мунир къатына барыб:

- Шамге Дамгеевич, мелни доскадан мен кесим алгъан эдим, тюз алай, кесим ойнаргъа, деб алыб, артда мен ызына салгъынчы, сиз кириб къалгъан эдигиз, – деди.

Шамге Дамгеевич тынгылаб туруб:

- Мустафа эл уялтмагъан бир болгъанын биле эдим, энди

сен да джоюлуб тебреген кёреме, аны ариулаб, терсликни кесинге алыргъа излейсе, анга болушургъа сую эсенг, былай этме де да, юрет да айт, сен а бусагъатда анга болушхан этеме, деб заран саласа, сен да алай этсенг, ол ёмюрде да тюзеллик тюлдю. Бюгюн сен аны джакъларгъа излегенинг алай сансыз къалыргъа боллукъ тюлдю, дерследен чыкъланлайынга, бар да не атангы, не анангы чакълар да кел, – деб классдан чыгълыб кетди.

1986

ТЕНГИМИ САКЪЛАБ ТУРАМА

«Бизге бир алапат устаз келгенди, машинасы да барды!» – деб тогъузунчу классны сохталары бир-бирлерине хапар айтдыла. Экинчи кюн Шамге Шогъаевич, биринчи дерсине келиб, сохтала бла саламлашды. Хар бирини атын сорду. Сора дерс бериб тебреди. Физикадан билими бек иги, айтханы ачыкъ, кесгин, хар бири да ангыларча, ауазы джумушакъ.

Арадан беш-алты ай кетди. Сохтала аны айырыб сюеди-ле. Багъа салгъан заманда не аз да джумушакълыкъ этмейди. Алай а киши кёлкълды болмайды. Шамге Шогъаевич бир къауум сохталаны юлерине да барады. Къысха заманны ичине школда белгили устазланы бирине саналды.

Бир кюн аны сохтасы Пазли шахаргъа барыргъа машина сакълаб тургъанлай, къараса Шамге Шогъаевич машинасы бла келе тура. Пазли бек къууанды, алай а къол тутаргъа уялды. Сора устаз, машинаны тохтатыб:

- Бери кел да мин, – деди.

- Башха киши джокъмуду? – деб тегерегине да къарады.

Джолда экиси да сёлеше барадыла. Пазли бек кемсиз къууаныбды: «Ызыма къайыта эсем, сюйген устазымы машинасында, ушакъ эте, баргъанымы тенглериме бир айтырма», деб кеси кесине алай айтады. Алай насыблы болуб бара тургъанлай, Пазлини: «Машинагъа хакъ телерге керекмиди, керек тюлмюдю, мени устазым менден ачха аллыкъ болмаз, алай а джукъ айтмай тынгылаб къалай къояйым, уялмай, ма, мени алыб келгенинг ючюн деб, устазыма ачха да къалай узатайым? Машинада дагъыда башха адамла болсала, ала бла бирге берир эдим, экибизден сора киши джокъду, къалай этейим», – деб сагъыш эте барады.

Машина шахаргъа джетиб тохтады. Сора Пазли тюше тегереген заманда, не болса, ол болсун, деб хурджунундан чы-

гъарыб бешсомлукъну узатды. Уялгъандан къоллары къалтырайдыла. Шамге Шогъаевич эрлай ачханы алыб:

- Бу асыры кёбдю, – деб ызына юч сом къайытарды.

Пазли джукъ айтмай, машинадан тюшюб кетди. Ол шахаргъа къууаныб келсе да, ингирге дери бек мыдах болуб айланды. Шахаргъа келгенине къыйналгъан да этди. «Андан эсе устазмы алай джут болгъанын билмей турсам иги болукъ эди», – дейди. Эки сомуна къыйналмайды, багъалы кёрюб тургъан устазы сохтасындан ачха къалай алды, деб анга къыйналады.

Пазли ингирде шахардан элге къайытыргъа машина сакълаб тургъанлай, Шамге Шогъаевични келе тургъанын кёрдю. Ол машинасын тохтатыб:

- Кел, Пазли юйюнге бара эсенг, - деди.

- Огъай, бюгюн мен барлыкъ тюлме, тенгими сакълаб турама, – деб Пазли бюсюреусюз джууаб этди.

1986

КЪАЙГЪЫЛЫ БУЗОУ

Эртденбла милицияны тамадасы Къасай ишге келирге, Къыблахан арбазда сирелиб тура.

- Тобасто, Къыблахан, танг атмай нек рахатсыз болгъан-са? Кел, хапарынгы айт, – деди.

- Аллах игилик берсин джанынга, былай къарагъанлай да ангылагъанма ол иги атанга ушаб тургъанынгы. Сени ишинг да болур, мен тилими чайнай турама, не этерик эсенг да, бу джол бизге бир болуш, ёмюрде унутмазбыз, ол иги атангы джаны ючюн, сени къарт атанг бла бизникиле бурун къалай джашагъанларын мен кесим бек ариу билеме, ёмюрю къош нёгер болуб, бир джерде джашагъандыла, джайлыкъгъа да бир джерге чыгъыучан эдик. Алай а эндигиле джетгенли, ала бары да унутулгъандыла...

- Да, нек келгенинги айтмадыңт, Къыблахан.

- Да, келиб а нек келгенме, бизде ол гитче джаш джарашыб ишлей тургъанлай, къоймай фермагъа салдыла да, ахырсы, управляющий да, зоотехник да аны махтай тишлери тюше эдиле.

- Энди махтамаймыдыла да?

- О, махтамай да тургъа эдиле да, башы бир къутулгъа эди бу джол.

- Не болгъанды сора?

- Болуб а джукъ да болмагъанды, Аллах игилик берсин сеннге, кимни да сенича адамы болушады. Хы, да айтханымча, фермада алай ишлей тура эди. Биллик эсенг да, Гюгордан бир ийнек сатыб алгъан эдик, ахырсы чыкъгъан-кирген джеринде да ёмюрлери мал бла келген адамла эдиле, алай болса да, ийнек болуб, мен андан сютлю ийнек кёрмегенме, сютю сютбашыча кёрюне эди.

- Къыблахан, меннге аны айтыргъамы келгенсе?

- Огъай, огъай, хо бир да! Кёб болмай, ол ийнек бир сей-ирлик бузоучукъ табхан эди, энди бу сёзсюз да анасына ушарыкъды, не тукъум болса да, джоймазбыз, деб тура эдик, алай джашчыкъ къаллайла эсе да, Аллах джангылтханды да, бир осал къунаджиннге ауушдургъанды да къойгъанды. Анга ачый, башыма акъ тюк чыкыгъанды, бюгечели ким кирпич къысханды?!

- Да, аллай бир да къыйналмай, ызына ауушдуругъуз да къоюгъуз.

- Хо-да, ма мен да алай, деб тура эдим, алай а тюнене баргъанды да джашчыкъ, ишлей тургъанлай, милиция алгъанды да кетгенди, дейдиле.

- Да, алай эсе, ол бусагъатда аны ызына ауушдура айланыргъа бошарыкъ болмаз, сизни бузоуугъуз бир эки-юч кере къозларгъа, джашыгъыз юйге келир, ызына ауушдурурча этерме, сен ары дери джюрегинги къыйнамай тур, – деб Къасай кабинетине кирди.

КЪУУАНЧДА

- Керим келин алгъанды, бармай къалсам къыйналлыкъды, биз эки къарнашладан туугъанбыз, – деб Маммет джолгъа чыкъды. Насыбха, кёб да сакълатмагъанлай, бир машина келди да, ол эки сагъатдан Керим джашагъан элге джетди. Барса, арбазда той – уллу, эки юйде да адам кёб. Биринде – джыйын, биринде да – Керимни кесини джууукълары. Мамметни ала бла олтуртдула. Аланы тилеклери бла Маммет бек ариу да джырлады, керти алапат алгъыш да этди.

Сора бары да, джюрюгюз, Керимни кесин чакъырыб, былай алгъыш да этиб, бирер джюзден тартайыкъ, дедиле. Ол келди. Тамада алгъыш этди, сора сёз Керимге берилди. Ол барына да бюсюреу этиб:

- Мен Мамметни кёрмегенли эки джыл болады, былай аны бла энчи къагъышыб да бир ичерге излей эдим, сиз айыб этмесегиз, энди былайда барыбыз да кесибибиз, – деди.

- Ким огъай, дейди, ичигиз бирге, биз да сизни ызыгъыздан ичербиз, – дедиле.

Маммет а ёмюрде аракъы ичмегенди. Артыкъсыз да арт джыллада баууру ауругъанды да, чыртда ичерге болмайды. Керим аны бек иги биледи. Билгенликге уа, джыйырмадан артыкъ адам тургъанлай, айтырын айтханды да бошагъанды. Бу джол рюмкаланы кёюб, стаканланы толтуруб къуйгъандыла.

Маммет не этерге билмей, аракъы стаканны ары тюртуб, кёолуна нарзан стаканны алгъанды. Керим аны эслеб:

- Мени алдаргъа излей эсенг да, бу къадар адамны алдама, аны ары сал да, ал кёолунга аракъы стаканынгы, – деди. Маммет амалсыздан аракъы стаканын алды. Сора:

- Керим, билесе да меннге ичерге болмагъанын, былай къаты болма, – деб акъырын айтды.

- Меннге да болмайды, къарнашым, алай а не этериксе ичмей, мен да кюн сайын бир келин ала турмайма, халкъ ёре туруб сакълаб турады, мындан кёб айтдырма да ич, – деб Керим иги кёлтюртюб айтды. Маммет амалсыз болуб:

- Алан, Керим, билесе да мени бауурум ауругъанын, мен бюгече муну ичсем, эртденбла больницагъа барыргъа керек боллукъма, – деди.

- Да бар, сора не боллукъду сен больницагъа баргъанлыгъынга, кърал больницааланы билмейми ишлегенди?

Бары да, ёрге кюбуб, арабин, не боллукъду, деб алагъа къараб турадыла. Маммет не этерге билмей:

- Да мен муну ичсем, ауругъан бла да кълмай, ёлюб кетерге да боллукъма, – деди.

Сора Керим сейир болуб:

- Да ёл, ёлген сенденми тёреди, огъесе сен ёмюрлюкге джашарыкъма, дебми тураса? Сен кёргеменмисе кинолада къазауат баргъан заманда бир солдат бир солдат ючюн ёлюб кетгенин, сен а мени къарнашымса, сен бюгече ма былайда муну ичиб ёлсенг, къарнашы ючюн ёлюб кетгенди, деб адамла сеннге бюсюреу этерикдиле, сени атынг историягъа кълалыб кетерге боллукъду! Энди мындан кёб сёлешме да ич, – деди.

- Историяда аты кълалы ючюн, – деб бары да къууаныб, стаканларын кёлтюрдюле. Джашланы бири да башчылыкъ айтыб тебреди. Болмазлыгъын билиб, Маммет да стаканны кёлуна алды.

БЕШ ВРАЧ БЛА БИР АУРУУ

Балтаны ары салама дегенлей, аны сакъалы Будиянны аягына джетиб, кёзге кючден илиннген джарачыкъ этди. Бир кесекден ачыуу сынды, Будиян да джарачыкъны унутду. Беш-алты кюнден ол балта тийген джер иги огъуна къызарды. Дагъыда юч-тёрт кюнден къызаргъан уллу болду, аягъы да ауруб тебреди. Будиян бир шагърей врачына айтды. Ол юйюне келиб къараб:

- Хатанг джокъду, алай а дагъыда бек анасы джыламаз, дейдиле, мен сеннге бир дарман джау берейим да, аны сюрте турсанг, аягъынг алгъындан да иги боллукъду, – деди.

Будиян врач айтханча сюртюб турду, алай а амандан аманнга баргъан болмаса, игиге бурулмады. Сора ол бир башха врачха кёргюздю. Ол къараб туруб:

- Сора муну сюрт, деб сеннге ким айтханды? Аллай дарманны ол элтсин да атасыны сакъалына сюртсюн. Сеннге спиртден этилген компресс керекди. Беш-алты кере аллай компресс этсенг, сау боллукъду, олду дарманы, – деб таукел сёлешди.

Будиян ол юретгенча этиб кюрешди, алай а компрессден да хайыр болмады. Сора Будиян поликлиникагъа барды. Анда хирург къараб:

- Сен къарангы адамча эндиге дери къалай тынгылаб тургъанса? Спирт сени аягъынга заран берлигин сокъур-сау да ангыларыкъды да, ким эсе да сеннге спирт бла компресс эт деген, бир ажымсыз, кеси спиртни бек сюе болур. Сени сау этерик уколду. Уколдан башха зат сеннге джарарыкъ тюлдю. Ма бюгюнден башлаб, процедура кабинетге джюрюб, укол этдириб тебре. Он уколдан сора, хайт деб, иги боллукъса, бар бусагъатда ол кабинетге, – деди.

Будиян он кюнню уколгъа джюрюйдю, алай а аягъында бир

тукъум бир тюрлениу табмай, мыдахланыб сагъышланды. Ол да алай юйде олтуруб тургъанлай, элден анасыны эгечи келди. Джылы саламлашдыла.

- Джангы ай бла кёрюн, нек келиучю болгъанса? – деб сорду Будиян.

- Да, ариу бош келген эсем да билмейме, аягъынг ауруйду, деб эшитген эдим да, тийребизде балхам этерге бир уста къатын бар эди да, анга балхам этдириб, алыб келгенме, – деб хапар айтды.

- Да, оллахий, амандан аманнга баргъан болмаса, аягъым игиге айланмайды, докторла джарамагъан, къайдам, сени балхамынг джарармы, алай болса да аны да бир кёрейик, – деди Будиян.

Арадан талай кюн кетерге Будиянны аягъы балхамдан сау болду. Балхамчы къатыннга ол бир иги чепкенлик да алыб барыб, алгъыш да этиб къайытды. Дарман джау сюртюрге буюргъан Будиянны асхамагъанын кёрюб: «Айтхан эдим да дарманымы джарарыгъын», – деди. Спиртден компресс эт деген: «Кёремисе, мени компрессим сени сау этиб къойгъанды», – деди. Уколланы буюргъан да: «Айтхан эдим да сени сау этерик, ол уколла боллукъларын», – деди.

ДЖУРТУБАЙНЫ САГЪЫШЛАРЫ

Бир джаны бла мен Аллахха ийнанама, бир джаны бла уа ийнаналмайма. Аллах джокъ эсе, кёкню джерни ким джаратды? Джерге бу къадар байлыкъны ким берди? Сен чыртда къыйналмагъанлай, джаз болгъанлай, джерден къотарылыб кырдык чыгъады, гокка хансланы ариулукъларына уа къараб турурса. Биз къыйналмагъанлай, суула кеслери барадыла, биз къыйналмагъанлай джерни башын ариу хауа къуршалаб турады, солу сюйгенинг чакълы бир. Суу болмаса, адамны джашауу боллукъ тюл эди. Кюнню тийиб тургъаны уа? Джангыз бир кюнню кюн болмай къалса, джер бузлаб къалыр эди. Бизни джашатхан джерни битимлиги, хауа, суу, кюн.

Андан сора сёзлеге – аууз, эшитирге – къулакъ, кёрюрге – кёз... Къайсы бирин айтыб къолумдан келсин?!

Отха салыргъа отун, кёмюр, не сюйсенг аны этерге темир, быгъыр, къурч, джез, алтын... Ташла уа? Ташладан кёб зат джокъду. Ташла болмай къалсала, къаллай бир зат этилмей къаллыкъ эди. Аны айтханым, ала бары да кеслери алларына болуб къалай баргъандыла, аланы барына да къарагъан, джарадшыргъан бир зат болгъанына уа сёз джокъду. Биз анга Аллах, дейбиз. Ол джокъду, деб айтыргъа ауузум бармайды.

Барды ажымсыз, деб да къоялмайма. Аллах керти да болуб, гюнахха, сууабха къарай эсе, сора тюз оноу нек этмейди? Сёз ючюн, мен кеси къыйыным бла джашайма, Матке уа къайда кимни тонайым, деб айланады. Аны Аллах уруб, къара кёсеу нек этмейди? Мени кишини къара капегин ашамагъанма, Долка уа улху алады, келтириб бергенни да алады, кеси бер деб да алады. Сора ол улху ала тургъан заманында, Аллах уруб аны эки къолун да къурушдуруб нек къоймайды? Долка бай джашайды, аны ачхасы кёбча, тенги-джуугъу да кёбдю. Джарлы джуугъун киши да сюймейди. Не уа Матай

а? Харамдан ичи чириб турады, адамда иги зат кёрсе, юйю-не от тюшгеннге санайды. Алай а аны ючюн деб, Аллах анга бир кыйынлыкъ нек излемейди? Былтыр Донай ёксюзлени хакъларын ашады да кетди. Аны ючюн деб, Донайгъа джукъ да болмады, быдырын чыгъарыб айланады. Далибни этгенин а, кый да кый. Мамаш харибни ашына-ысхатына кесиб чачаргъа, деб тургъан джети кыйларын урлаб, кърманнга кесерге мал излегенлеге сатыб, ол ачхагъа барыб, Нарсанада тенглери бла ресторанладан чыкъмай айланады...

Аллай адамлагъа джукъ нек болмайды? Ала тюркюрча, Аллах алагъа джукъ этмейди, не аурутмайды, не Джабраил мелекни иймейди.

Аланы барын да кыйыкъ: Гемхаджан больницада ауруб джата эди. Юч сабийчиги да барыб, аны кёрюб келе тургъанлай, ючюсюн да машина басды да кетди. Ала не гюнах этген болур эдиле? Аллах аланы джанларын алай терк нек алды? Джарлы анагъа ол кыйынлыкъны нек салды? Элде тюркюрчюле, ичгичиле джукъ да болмай айлана тургъанлай, иги, ашхы адамла ёлюб нек кетедиле?

Мен ол затлагъа джууаб табалмайма. Бир джаны бла Аллахны бирлигине толу ийнанырым келеди, бир джаны бла уа, былай сагъыш этиб тебресем, терсликге, тюркюркге къаргъан гюнах, сууаб санагъан Аллах болмазмы, дейме. Джангыла эсем, Аллах мени кечсин...

ДЖАНГЫ СЕКРЕТАРЬ

- Бу тюзлюк тюддю, август ай тауусулуб барады, школну ремонту уа алкъын бошалмагъанды, бир – агъач джетмейди, дейдиле; бир – кырпыч джетмейди, дейдиле; алай бла не заманнга дери турлукъдула, барыб къурулуш ишлени тамадалары Салым-Герийге бир айтайым, – дей школну директору Зайнеб Алиевна аны кабинетине салыб барды. Баргъанлыкъ-гъа, секретарь иерге унамады:

- Бусагъатда аны адамлары барды, бош тюддю, кишини ийме, деб меннге буйрукъ этгенди, – деди. Да хар ким меннге ачыу этиб, энди Салым-Герийни кесине бир айтайым, деб келеме, ким бар эсе да кирликме, – деб ол тартыб эшикни ачыб, кириб кетди. Секретарь да ызындан къыгчыра къалды.

Кирсе, Салым-Герий, дагъыда экеулен, стол юсюнде ашарыкъ – эркин, бир джарты шиша бла бир толу шиша. Эрлай аланы столну шкафчыкъларына салыб:

- Нек келгенсе, Зайнеб Алиевна, сен ёмюрде мени кабинетимде болмагъанса, олтур, хапар айт, – деб Салым-Герий бек джарыкъ сёлешди.

- Кесими энчи тилегим джокъду, школну ремонту бошалмайды, заман а джетиб келеди. Бир къанга, кырпыч джетмейди, дейдиле, бир адам джетмейди, дейдиле, не этерик эсент да, бир болушлукъ эт, деб келгенме, – деб ол джюреги къыйналыб тургъанын айтды.

- Сеннге болушмасакъ, кимге болушурукъбуз, школну ишине болушуу ол барыбызны да борчубузду, – деб Салым-Герий эрлай телефон бла прорабха сёлешди:

- Мухтар, сенмисе? Мен Салым-Герийме. Ма бусагъатда меннге Зайнеб Алиевна келиб турады, школну ремонту бир ыйыкъгъа бошалыргъа керекди. Аз заман беремеми? Да, сен хар не керекни да адамларынгы барын да ары ий, кече-кюн

демей ишлесинле, алай этсенг, ыйыкъдан алгъа да бошарыкъ-са, – деб трубканы салды. Сора Зайнебге айланыб:

- Энди сен рахат юйюнге бар, дагъыда ким билсин, тамбла кюнортадан ингирге къалай ишлегенлерини юсюнден меннге телефон бла бир сёлеширсе, – деди.

Зайнеб Алиевна да алгъыш эте, чыгъыб кетди. Экинчи кюн ол ишге барса, талай машина, киминден къанга, киминден кырпыч къотара, ишчиле кёб, прораб кеси да юслеринден Зайнеб Алиевна асыры къууаннгандан не этерге билмейди. Сора кюнорта джаллагъанлай, телефон бла айта айланмай, Салым-Герийге кесим барайым да бир бюсюреу этейим, деб салыб барды. Барса, тюненеги секретарь къыз олтургъан джерде – бир башха къыз. Сора эркинлик алыб кирейим, деб секретарь къызны къайры чыкъгъаны сорду.

- Аны ишден чыгъаргъандыла.

- Къачан?

- Тюнене ингирде.

- Нек сора?

- Тюнене ким эсе да эркинликсиз кириб кетген эди, аны ючюн заявление джаз, деб алай айтханды, – деди.

- Энди ким ишлейди былайда?

- Бюгюнден башлаб, мен ишлейме.

Зайнеб Алиевна бир кесек да сирелиб, Салым-Герийге да кирмегенлей, терен ахсыныб ызына чыгъыб кетди.

АУУР САГЪЫШЛА

- Бюгюн а мен ким бла ичеме, алай а кимни излеб да нек айланама, кесим ичейим, джукъ къалгъанмыды шишаны тубюнде, къалмагъан эсе биягъы мен биягъы тюкеннге барайым. Кюнюм-кечем ма былайды, алай болса да, мен да маджалма кёбледен. Башхала ичселе, тутуб аланы юйге атадыла, тазир саладыла, кимин ишинден чыгъарадыла, кимни, не айтайым, къайдам, юйюм къурутадыла. Меннге уа джукъ айтхан джокъду. Да айтыб да, нек айтадыла?! Талай джылны мен кесим ичгичилени сюрюб айланганма. Энди уа ма, ит ийiskeб атылгъан аякъча болгъанма...

Хар кюн сайын Къайырбек ма бу сагъышла бла къобады. Къобалмай къалгъан кюнлери да боладыла. Ички бла сагъыш аны тели этгендиле. Ички тели этерге боллугъу белгилиди, алай а сагъыш нек тели этерге керекди? Не къыйынлыгъы барды бу адамны? Адам тюрсюнюн да атыб бошагъанды. Бюгюн аны адамгъа санагъан киши да джокъду, алгъыннгы тенглери аны кёрселе, джол къоюб озадыла, джангы тенглери уа ичкичиледиле, аланы уа алай уллу, терен сагъышлары джокъду.

Къыйынлыкъ кишиге да соруб келмейди, дейдиле. Мени элсиз къыйынлыгъым джокъду, деб ёмюрде да махтаныргъа керек тюлдю, джокъ эсе, насыблыма де да, бетинги сыла. Къайырбек да алай насыбсыз адам болмагъанды, къыйынлыкъ анга да сормагъанлай келгенди.

Къайырбек милицияда ишлегенли да махтау, бюсюреу алыб тургъанды, чыны да майоргъа джетгенди. Юй бийчеси Салима бла ол джолгъа чыкъсала, адамла «ий, сюеклери, чырайлары да бирча келишген ол эки адам джолгъа да айбатлыкъ саладыла, насыблыла», деб сёлешиучен эдиле. Энди уа... Энди уа алагъа дуния башы тубюне айланганды. Бир джол Къай-

ыrbекни школгъа чакъырыб, «айыб этме чакъыргъаныбызгъа, алай а джашынг Хомуш, не эсе да, окъуугъа эс бёлмейди, халиси да бузулуб барады, тенглерин да джаратмайбыз, мындан кеч болгъунчун мадар этерге керекди», – дедиле.

- Сиз меннге айыб этмегиз, мен аны ызындан да тюшейим, аллай тенглери бар эсе, аладан да терк огъуна айырайым, – деб чыгъыб кетди. Сора, Салимагъа да айтмагъанлай, Къайырбек Хомушну ызындан сымарлаб тебреди. Алай эте келиб, бир кюн бир уллу юнню чардагъында беш-алты джаш бла бирге карт ойнай тургъанлай тутду. Нёгерлери къачыб, думп болдула, Къайырбек а джашыны къолундан тутуб, юйге алыб келиб:

- Бу джол мен сени урмайма, тюймейме, алай а энди сен ол джашланы къатларына аягъынгы салыб атламазгъа сёз бер, – деди.

Хомуш сирелиб туруб:

- Бармам, алай а сёз бераллыкъ тюлме,- деди.
- Нек бералмайса сора?
- Къайдам, билмейме.

Ары дери да кесин кючден тыя тургъан Къайырбек, Хомушну уруб ийгенлей, аны башы темир орундукъну къулагъына тийди. Экинчи ол анга къарагъан да этмей, ишге кетди. Ингирде келирине, Салима джылаб аллына чыкъды.

- Не болгъанды, нек джылайса? – деб ол къайгъылы болуб сорду.

- Къайдам не эсе да Хомуш «башым, башым» деб турады, – деб хапар айтды.

Не болгъанды деб, Къайырбек хапар соруб кюрешди, алай а Хомуш джууаб этерге унамады. Сора экинчи кюн Къайырбек да, Салима да Хомушну район больницагъа алыб бардыла. Невропатолог къараб, башыны уллу чайкъалгъаны барды, кёрейик, джараяллыкъ эсек, деб больницагъа салды.

Арадан тогъуз-он кюн кетгенден сора: «Хомуш не эсе да бир тюрлюле сёлешеди», – деб врачла къуш-муш эте башладыла. Аны алай болгъанын атасы бла анасы да ангылай тебредиле. Амалсыздан не этерге билмей, Ставропольгъа элтиб, анда больницагъа салдыла. Хомуш анда да джылдан артыкъны джатды, алай а амандан аманнга баргъан болмаса, игиге бармады. Бир кюн Къайырбек да, Салима да салыб барсала, больницаны арбазында юч-тёрт джаш Хомушну туйгенлерин кёрдюле. Экинчи Хомуш эки-юч нёгери бла аланы туйдю. Артдан а барысы да бирге чабхан, чынгагъан эте, кетиб тебредиле. Сора Къайырбек бла Салима, джылагъан да этиб: «Хому, Хомуш!» – деб къычырдыла. Хомуш аланы къатларына барыб, эки кёзю да ары-бери кете:

- Сиз кимсиз, кимге келгенсиз? – деб сорду.

- Да, сеннге келгенбиз, Хомуш, сора сен бизни танымаймыса, биз атанг, анангбыз, сеннге ашарыкъ алыб келгенбиз, – дедиле.

- Ашарыкъ, ашарыкъ ... сора бери нек келтиргенсиз ашарыкъны?..

- Да, сеннге ашатыргъа, Хомуш. Хомуш сирелиб туруб:

- О-о, ол эки обургъа бир къарагъыз, – деб алай айта больницагъа кириб кетди.

Кёзлерин джыламукъ басхандан джукъ кёрмей, Къайырбек да, Салима да врачха бардыла. Врач ахсыннган да этиб:

- Да, не айтыб джюрегигизни басайым мен, джаш сизники болгъанлыкъгъа, энди аны турлукъ джери ма бу психбольницады. Ол врач, дарман-дары джарардан озгъанды. Сизни не этеригигиз да тёзерге кюрешириксиз, ма ол бир сабийлени аталары, аналары да тёзюб турадыла, башха къарыу джокъду, – деб ашырды.

Андан сора бир айдан: «Салима бир-бирде санчасына сёлешеди» – деб, адамла алай айта тебредиле, бир – «кеси-

ми асама», бир – «машина тьюбуне чынгайма», дей амандан аманнга кетди. Сора бир кюн больницадан, милициядан да адамла келиб, кьолун, аягъын байлаб, Салиманы телиле туруучу юйге алыб кетдиле.

Къайырбек а ичкичи болуб бошагъанды, эртденбла къобса: «Ким бла ичеме, къайда ичеме, тюненеги шишаны тьюбунде джукъ къалмагъанмыды эке», - деб шишаны излейди. Аны тьюбунде джукъ къалмагъан эсе уа, орамгъа джайылады.

ЮЙ ИШЛЕГЕН

Пахат кеси кесине хапар айтады, соруула сорады, джууаб а табалмайы:

- Бир джылны мындан алгъа юй ишлерге, дедиле да, фундаментни салгъан кюнден огъуна башладым. Къабыргъаларын кырпычдан этерге, дедиле да, талай адам болуб, къадалыб, тёрт айгъа къабыргъаларын ёрге сюедик, орталарын бёлдюк, джигер ишлейсиз, деб талай адамгъа махтау къагъыт бердиле, мен да аланы ичлеринде. Андан сора эшиклерин, терезелерин салдыкъ, пол урдукъ, этген ишибизни уа не къадар деменгили этсек, деб кюрешгенбиз. Эртденбла мени къалгъанладан алгъа келген кюнлерим да кёб болгъанды. Эшиклерин, терезелерин боягъан заманда да тамам ариу эталсакъ, деб алай кюрешдим. Алай бла юй битди. Келиб комиссия къарады. Этилген ишни бек игиге санады. Юй къайсы организациягъа деб ишленнгенин, бек ариу билебиз. Ол организация къазауатха дери ишленнген, ичинде керекли затлары джетишмеген мекамда эди. Биз юйню ишлеген заманда, ол организацияны тамадасы джангыз бир кере да келиб къарамады, битген кюнюнде уа, тамблагъа къоймай, келиб, кабинетине джарашды. Хар бири кесине кабинет сайлады. Ала анда ишлеб тургъанлы эки джылдан атлайды. Ары-бери озсам да, мен ол юйге къараб, мени да барды ма бу ариу юйде къыйыным, деб озуб турдум.

Бюгюн а ишим болуб, заявление джазыб, ол организацияны тамадасына, Теммотха, бардым. «Бусагъатда ол бош тюлдю», деб секретарь иерге унамады.

- Да бу юйню ишлегенлени бири менме, иги ишлегеним ючюн, мен саугъала да алгъанма, ма бу кабинетни полун мен ургъанма, эшигин, терезесин мен салгъанма, мен боягъанма, кирит орнун да мен джарашдыргъанма, кабинетни къабыр-

гъаларына ол ариу оюуланы да мен салгъанма. Ол заманда алай этиб туруб, сора бюгюн мен эки минутха ичине кирирге нек болмайма?

- Аны бусагъатда иши барды, - деб джууаб этди секретары. Да, мен да арлакъда башха организациягъа юй ишлей тургъанлай, нёгерлериме да бусагъат, деб чабыб келген эдим. Энди алагъа да, уялмай, не айтыб барайым? - деб секретары айтханнга да, аны ючюн къарамай, тартыб, ол кесим салгъан эшикни ачыб:

- Боллукъмуду бир минутха? – деб сордум. Теммот а:

- Секретарь айтмадымы боллугъу бла къаллыгъын? – деди. Мен да:

- Айыб этмегиз, – деб ызыма бурулуб кетдим.

Сансызлыкъдан аман зат джокъду. Юйню биз ишлей тургъан заманда, Теммот кеси келиб къарай турса, мени танырыкъ эди, таныса уа, меннге бюгюн «боллукъ тюлдю», дерик тюл эди. Ол алайда тамада болуб ишлейди, мен да юйле ишлейме. Юй ишлеген усталаны санлары алайсыз да джетмей турады. Мындан алда кетеме дегенимде да, иерге унамагъан дыла, орнунга адам табарыкъ тюлбюз, дегендиле. Теммотну уа бюгюн ишден чыгъаргъанлай, тамбла алайгъа тыйыншлы кёрюб салыргъа төрт-беш адам да табарыкъдыла. Къалай да болсун, былайда бир ангылашынмагъан зат барды, дей Пахат джангы ишлей тургъан юйлерини къатына джетди.

27 08 1986

ТЕРЕКНИ ДЖАШЧЫГЪЫ

сабийлеге джангы таурух

Эртде-эртде мийик тауланы ичлеринде уллу чегет болганды. Ол чегетде уа субай битген нарат, наз, нызы терекле ёсгендиле. Бир кѳауум тереклени кѳатларында джангы чыкѳгъан джаш терекчикле да болгандыла. Уллу терекле аланы – кеслерини сабийлерин – джай иссден, кѳыш сууукѳдан сакѳлагъандыла.

Чегетни тюз кѳыйырында ёсген бир нызы Терекни да аллай джашчыгъы болганды. Терек кесини джашчыгъына «Ёлка» деб атагъанды. «Кѳыйырда эсем да, насыблыма – мени кѳаллай ариу джашчыгъым барды, мени сейирлик Ёлкачыгъым, деб Терек кѳууанчлы джашагъанды. Джашчыгъына асыры бек кѳууаннгандан, кюндюз болса, кюннге салам бергенди, кече джуддузла бла ушакѳ этгенди, джюреги уа не мийик таудан да мийик болганды.

Ол чегетден узакѳ бармай бир элде уа Рустам деб, бир джашчыкѳ джашагъанды. Джангы джылны ал кюнюнде Рустам, атасы Харуннга келиб: «Мени ёлкам джокѳду, кѳалгъан джашчыкѳланы уа барды, сен да меннге бир ёлка таб», – деб кѳадалгъанды.

Джашчыгъын мыдах этмез ючюн, Харун, балтасын да джити билеб, чегетге тебрегенди. Чегетни кѳыйырына джетгенлей огѳуна, ол уллу нызы Терекни кѳатында Ёлкачыкѳны кѳргенди да: «Кѳалай иги болду, узакѳгъа да бармагъанлай, былайда табыб кѳойгъаным!» – деб, джити балтасы бла бир ургъанлай, Ёлкачыкѳны аудургъанды.

«О хахай, мени кесиб алыб барады, меннге бир болуш-лукѳ!» – деб Ёлкачыкѳ, джылаб, Терекге кѳычыргъанды, алай а тюбю бла кесилиб бошалгъан Ёлкачыкѳгъа Терек болуш-лукѳ эталмагъанды.

Джазыкъ Ёлкачыкъ джолну джол узуну джылай-джылай, Харунну арбасында келгенди. Харун арбазгъа киргенлей, Рустам къууанч тыбырлы болуб, аны аллына чабханды. Ингирге дери Терек джашчыгъы Ёлкачыкъгъа къыйналгъанлай джетгенди, къарангы болгъанлай а, элге келиб, джашыртын Рустам джашагъан юйню терезесинден къарагъанды. Къараса уа – Ёлкачыкъ юйню тюз ортасында джасалыб, юсюнде тюрю-тюрю боялгъан ариу чыракъла джана, тегерегинде да ариу кийиннген джашчыкъла бла къызчыкъла, бир-бири къолларындан тутуб, джарыкъ джырланы джырлай тура.

Терек джашчыгъы Ёлкачыкъны алай кегенине бек къууанганды, сора ызына чегетге къайытыб барыб: «Мени Ёлкачыгъым насыблы болгъанды, джылы юйде омакъ джасалыб, андан да ариу болуб турады, сабийле аны кеслерине къарнаш этгендиле», – деб хапар айтханды.

Арадан талай кюн кетгенден сора Терек, джашчыгъына тансыкъ болуб, къарны теренлигине, кюнню сууукълугъуна да къарамай, биягъы элге тебрегенди. Алай а, арбазгъа киргенлей огъуна, аны джюреги чанчханды – джашчыгъы, Ёлкачыкъ, юсюнде омакълыкълары да алыныб, кеси да арбазда къаргъа атылыб, джангы джылны кечесинде Ёлкачыкъны тегерегине айланыб джырлагъан сабийле да, энди аны таба къарагъан да этмей, чанала бла уча тура.

Терекни кезлери къарангы этедиле. Ол, джетиб, джашчыгъын къучакълайды. «Джангыз бир кюн ючюн, мени суйген джашчыгъымы кесиб, алыб келиб, ёмюрюмю къарангы къалай этдигиз? Энди мен, башымы келтюрюб, дуниягъа къараяллыкъ тюлме», – деб Терек къаргъа атылыб тургъан Ёлкачыгъын алыб, къойнуна къысыб, джылай-джылай чегетге кетеди.

Эндиге дери кегген эсек да, мындан ары быллай затны кёрмей къалайыкъ.

20 11 1980

АШЫКЪБИЙ

Къара бла Ашыкъбий Черкесск шахаргъа джолоучу болгъандыла. Къара областда джыйылыугъа барады, Ашыкъбий а – редакциягъа. Кеси да – тюйюшюрге. Аны юсюнден джолну джол узуну Къарагъа хапарын тизеди. Ауузуна келгенни редакцияда ишлегенлеге къуа, басындырыб хапар айтады:

- Бу затха адамны джюреги джарылмай не этсин?! Мен кёб затха тёзе келгенме, алай а бу джол тёзерик тюлме. Мындан алда кече юч сагъатха дери олтуруб, бир аламат поэма джазыб, сора окъуучулары бир къууандырайым, деб танг атар атмаз редакциягъа ийген эдим. Былай алгъанлай огъуна басмаларыкъ болурла деб, сакълай турама. Джукъ да джокъ. Тюнене уа редакциядан письмо алгъанма!

- Не джазадыла? – деб Къара сагъайыб сорду.

- Да не джазарыкъ эдиле, джарыла эсенг ёл, дегенча бир письмо ийгендиле.

- Алай болса да бир айт.

- Айтмай, мен аны сенден джашырлыкъ тюлме. «Поэмаы басмагъа бералмайбыз, нек десенг, джазгъанынгы не аллы, не аягъы, не магъанасы джокъду», – деб письмо ийгендиле.

- Да, энди муратынг неди? – деб сорду Къара.

- Муратым а редакцияда бу письмону джазгъан адам бла даулашыргъады. Мен аны алай къоярыкъ тюлме. Тынгылай барсанг, ала юсюнге мине барадыла. Адамлада бет къалмагъанды.

Биргенге эсе, бир къарар эдим, – деди Къара.

Биргеме да бир экземплярим барды, – деб Ашыкъбий поэмасын узатды. Къара, кёз джетдиргенлей огъуна, «тенгини» поэзияда къаллай бир фахмусу болгъанын ангылаб:

- Оллахий, муну амалы бек тынч эди, бюгюн кюнюнгю уа бош тас этесе, – деди.

- Къалай сора?

- Да, редакциягъа кесинг барыб айланмай, письмо джазыб къоярыкъ эдинг.

- Не айтыб?

- Да, айтыб а не айтырыкъ эдинг?! «Ашыкъ-бушукъ этиб, джараусуз затны сизге ийиб, багъалы заманыгъызны алгъаным ючюн, кечмеклик тилейме, мындан ары быллай осал затны сизге иймезге сёз береме», – деб.

- Да, сен поэзиядан джукъ ангылаялмай, сени Аллах эки къолу бла да бирге уруб тура кёреме, – деб Ашыкъбий ачыуланды.

- Тюз айтаса, сени поэзиянгы мен ангылаялмайма, алай а Аллах сени къолу бла ургъан бла къалмай, табанны да джетдиргенди, – деди Къара анга.

1963

БАТАЛНЫ АУРУУЛАРЫ

чам хапар

Кюн орта заманда, Батал кьошдан келиб, юйге киргенлей, юй бийчеси:

- А киши, элге бир алапат доктор келгенди, юсюнгде бютеу аурууларынгы тюз ма былай кюзгюге къарагъанча, айтыб барады, дейдиле, мен чоюнну отдан алгъынчы, эрлай барыб, кесинги кёргюзтсенг а, – деди.

- Да элли джылны ичинде мени доктор керекли джерим болмагъанды, алай а сени разы этер ючюн барайым, – деб Батал докторгъа атланды.

Къараб Баталны кёргенлей:

- Ненг ауруб келгенсе, больницада ненча кере болгъанса? – деб доктор, ёрге кьобуб, хапар сорду.

- Бир джугъум да аурумайды, мен алкъын больницаны эшигин да ачмагъанма, алай а кесими кёргюзтюрге келгенме, меннге ёмюрде доктор къарамагъанды, – деб Батал, терслиги болгъан адамча, ышарыргъа кюрешди. Доктор анга бюсюреу эте:

- Акъылы болгъан адам ауругъунчу келеди докторгъа, мен сеннге башдан-аякъ тинтиб къараргъа керекме, – деб, олтуруб, кьобарыб, сыртындан джатдырыб, бауурундан тюшюруб, узун солутуб, къысха солутуб, кёзюне, къулагъына, тамагъына, балагъына къараб, айтыб башлады:

- Ма, бусагъатда сени джюрегинг джюз тюрлю ура турады, алай эте келиб, ол бара баргъан заманда тохтаб къалыргъа да боллукъду, тохтаса уа, тынгкъайдын да къалдын.

Бир бюрегинг сеннге бюреклик эталмайды. Сен аны бусагъатда кесинг да билмейсе, алай а ол кюнлени бир кюнюнде кесин билдирликди. Сен аны ючюн бек къыйналма, бир бюреклери бла джашаб тургъан адамланы бир джерге джыйсанг,

ала кеслери бир улуу эл боллукъдула. Ётюнг да, былай «тарх» деб, атылыргъа джетиб тура кёреме, алай а ол атылгъынчы, аны кесиб алыргъа боллукъду.

Ашхынынгы алай улуу хатасы джокъду, болмагъанлыкъ-гъа, аны бир кюню – джай, бир кюню къыш бола турады. Ташны эритиб тургъан ашхынланы тешик болуб тургъанларына да тюбей келгенбиз. Ауругъан ашхынны джартысын кесиб атаргъа боллукъду, алай а аны джартысын кесе тебресенг, кесинг да джарты болуб къалыргъа боллукъса.

Къулакъларынг, кёб турмай, экили эшитирге боллукъдула, алай а бусагъатда бир аппаратла чыкыгъандыла да, сен аланы кёрсенг, къулакъларынгы кесинг алыб да атарыкъса.

Нерваларынг къарыусуз бола тебрегендиле. Нерваны чыртда болмай къалгъанындан игиси уа джокъ эди. Ол заманда нерва ауруу кеси да боллукъ тюл эди.

Кёзлеринг бусагъатда иги джылтырайдыла, ёзге талай замандан мутхуз кёре башларыкъдыла, таб, къармалыб къалыргъа да боллукъдула. Алай а сен эс ташама, сени къачан сокъур боллугъунгу бюгюн киши да билмейди, сокъур болмай къалыб кетерге да боллукъса.

Тишлеринг джити кёрюнедиле, не келсин, ала къуру да алай турлукъ тюддюле: бири – къымылдар, бири – къанар, бири – къамар, бирин – къурт ашар. Алай а ол сени тишинги ашайма деген къуртну юйюн къурутургъа боллукъду. Не да бюгюн огъуна кесинги тишлерингден эсе ариу тишле этиб саллыкъдыла.

Къууугъунгда ташчыкъла болурламы, деб кёлюме келеди. Алай а не этериксе, тауда ташдан кёб зат джокъду, джюрекleri ташдан ишлениб тургъан адамла да боладыла, къууугъунгда ташчыкълагъа уа сен да тёзерсе.

Ракдан ким къачан ауургъа боллугъу белгили тюддю, сен да ауургъа боллукъса, ариу ауруй тура эсенг да, буса-

гъатда ол белгисизди. Анга керти джарагъан дарман алкъын чыкъмагъанды, алай а, ким билсин, сени ауруунг белгили болургъа чыгъар эсе уа...

Батал не айтыргъа да билмей:

- Да, сора мени юсюмде алай кёб ауруу бар эсе, мен аны кесим нек билмейме да? – деб сорду.

- Да, сен кесинг билирча аурусанг, меннге келмей, больницагъа барыб джатарыкъ эдинг. Не уа хар адам ауругъанын кеси билиб барса, ол заманда доктор неге керек боллукъ эди. Адам кеси билмегенликге, аны юсюнде не аурууу болгъанын эмда болургъа боллугъун доктор билирге керекди. Бюгюн мен мындан кёб айталмайма, энтда бир келирсе да, былай бютеу болгъанынга толусу бла ажымсыз бир къарарбыз, – деб доктор ёрге къобду.

Батал ёлор саусуз болуб, ауа-сауа, юйюне къайытды. Юй бийчеси аллына ушхууур салыб, аны халын таб кёрмей:

- Ашаб бошагъынчы да тёзмей, хапар сорайым, не болдунг? – деб кёзюне къарады.

Батал къалтырагъан ауазы бла:

- Эшта, энди мен ашардан-ичерден озгъан болурма, аны къой да, кебинлигинги хазыр эт, – деди.

18 08 1980

ДЖАРЫКЪ ДЖАШЛА

Ставрополда больницада ауруб джатыб тургъан къарнашларын кёрюб келирге, деб, Мукъуят бла Напияхан оноу этдиле. Сора:

- Тамбла эртденбла алты сагъатлыкъ автобусха эки билет къойсагъыз, – деб автовокзалгъа сёлешдиде.

- Къоярбыз, тукъумугъузну айтыгъыз, – деб андан кассир джууаб этди.

- Тамбийлары.

- Эртденбла автобус тебрер сагъатха келирсиз, – деб кассир трубканы салды.

Эртденбла эртде Напияхан да, Мукъуят да автовокзалгъа элтген автобус бла бара тургъанлай, бир башха машина авария этиб, быланы алларын бир кесек тыйдыла.

Ма ол заманда, Махай бла Шабан автовокзалгъа келиб:

- Ставрополгъа эки билет беригиз, – деб ачхаларын узатдыла.

- Билетле бошалгъандыла, – деб кассир джууаб этди.

Сора Шабан кассирни столунда «Тамбийлагъа эки билет», деб джазылгъанны кёрюб:

- Майна столунгда джазылыб турады, Тамбийлары биз-биз, – деди.

- Айыб этмегиз, мен сиз болгъаныгъызны билмегенме, тюненеги кассир джазыб кетгенди аны, – деб эки билетни узатды. Махай бла Шабан барыб автобусха олтурадыла.

Мукъуят бла Напияхан автовокзалгъа келиб кассирге:

Биз тюнене телефон бла сёлешиб, бюгюн алты сагъатлыкъ автобусха Ставрополгъа барыргъа, эки билет къойдургъан эдик, – дедиле.

- Тюненеги кассир бюгюн ауруб чыкъмай къалгъанды, меннге киши алай джукъ айтмагъанды, башха экеуленнге

эки билет кьойгъан эди да, аланы бердим, сизни айтыргъа, не джазартъа унутуб кьойгъан болур, – деди.

Эрлай, чабыб, экиси да автобусха миниб:

- Амалсызбыз, ауругъаннга барлыкъ эдик. Юйде гитче сабий да барды, – деб тиледиле, алай болса да шофер билетсиз алыргъа унамады.

- Багъалы шофер, атланыр заман болгъанды, эртденбла кеч кьобхан адамла бла ушакъны кьоюб, кетерге керекди, – деб Махай бла Шабан аны ашыкъдырдыла.

Автобус тебрегенлей, Шабан бла Махай ойнаб, чам хапарла айтыб къатларында олтургъанланы да кюдюредиле, юслери, башлары да иги, былай къарасанг, экисини да чырайларына сёз джокъ. Аладан узакъ бармай, бир къаракъаш олтургъанды да, анга эшитдирир ючюн, артыкъ да кёлтюруб сёлешедиле. Быланы тюрю-тюрю хапарларына ол да ышарады, аны ышаргъанын кёргенлей а, экисине да къанат битгенди. Бир къауум джыллары келген тиширыула алагъа къараб, «иги сагъан аллай эки кюеую болур эди», дейдиле. Алай бла Ставрополгъа джыйылдыла. «Джол узакъ эсе да, сау къаллыкъ, ол эки джаш эрикдирмегенлей джетдирдиле, шофёргъа сау бол дерге керек тюлдю, алагъа сау бол дерге керекди», дей автобусдан тюшдюле. Ол эки джашдан айырылгъанларына кыйналгъанча болдула. Ол къаракъаш къыз да арлакъгъа кетгенден сора кимни эсе да джокълагъан сылтау бла ол джашла не болуб къалдыла эке, деб ызына айланыб къарады.

Мукъуят бла Напияхан а автовокзалда ары-бери чабдыла, алай а таксиле алкъын келмегендиле, келселе да, Къарачай шахардан Ставрополгъа такси кёб ачха чыгъарады. «Алайдан ары бир джукъ табылыр», деб экиси да Черкесскеге кетдиле. Ыйых кюн джолоучу кёб болуб, эки сагъатха дери сакъларгъа тюшдю. Беш сагъат бола экиси да Ставрополгъа джетдиле.

«Бусагъатда огъуна ызыбызгъа билет алыб къояйыкъ», деб кассагъа чабыдыла. Алай а: «Бюгюн ол джанына барлыкъ автобусагъа билетле сатылыб бошалгъандыла», – дедиле алагъа. «Да больницагъа да бир барайыкъ», деб къарнашларына бардыла, хапар да айтыб, азыкъларын да бериб, автовокзалгъа ашыкъдыла, алай не тюрлю да машина табмай, умут эте, умут эте, кеч этиб автовокзалда къалдыла. Танг атханлай, биринчи автобус бла джолгъа чыкъдыла. Къарачай шахаргъа келиб тюшюб, экиси да юйлерине кетдиле. Мукъуят арбазгъа кирсе, алларында – «Скорая помощь». «Бу нек келди бизни аллыбызгъа?» – деб ол къайгъылы болуб юйге кирди. Кирсе, къызчыгъы бек ауруб, медсестра да келиб укол эте тура.

- Не болгъанды? – деб Мукъуят джаны кетиб сорду.

- Да болуб а не боллукъду, юйюнгю атыб кетиб айлансанг, тюнене ингирде сабийле къолундан тутуб ойнатайыкъ, деб былай чыкъгъанлай, къаты джангур джауду, эрлай чыгъыб изледим, узакъгъа кетиб къалгъан эдиле да, табмадым. Бюгечели да сандыракъ этиб чыкъгъанды, ишге да баралмагъан-ма, сени да ишден излей келген эдиле, – деб эри хапар айтды.

ЁЛГЕННИ АЙЫБЫ ДЖОКЪДУ

Адемей беш этажлы юйню къатын озуб тебрегенлей, ар-базда бир машинаны кёрдю, машинада бир джаш, ол да бек кемсиз мыдах. Иги къараса, машинаны ичинде ёлюк. «Тобасто, ким ёлгенди, адам да нек джокъду», – деб ол сейир болуб аллына атлады. Машинаны къатында тургъан эки къатын:

- Былайда бир къарт къатын джашай эди да, ёлген этгенди. Анга къараб тургъан бир башха къатын аны узакъда ишлеген джашына телеграмма бергенди да, джашы келгенди, машинадагъы олду. Башха джууугъу-тенги джокъду, – деб хапар айтдыла.

- Да, ол къараб тургъан къатын а кими болуб къарагъанды? – деб сорду Адемей.

- Кишиси да тюлдю, алай а ёлген төреси болса, юй анга къалыргъа, деб оноулашхандыла да, аны бла къараб тургъанды.

Машина арбаздан чыгъыб тебреди. Машинаны къатында суюлген эки тиширыу машинаны ызындан тебретиле.

- Къайры элтедиле? – деб сорду Адемей.

- Узакъ бармай, бир элде асырарыкъдыла, анда бир-эки-юч юйдеги джууукълары барды, ала анда къабырлада сакълаб турадыла, – деб къатынла алай айтдыла.

- Да, былайда къарт къатын онбеш джыл джашагъанды дейсиз, сора хоншула къалай бармайдыла асыраргъа?

- Да, къысха хоншулары кими – иште, кими – отпускада болуб, тенгиз джагъасындадыла.

- Арлакъ хоншула уа?

- Да хариб, бу къарт къатын арт джыллада джатыб тургъан болмаса, эшикге-затха чыгъалмай эди да, бир кесек унутхан да болурла.

- Да, ёлгенни эшитген эселе, бир юйню ичинде джашаб тургъанла алай къалай этдиле?

Ауушла

- Огъай, бир къауумла кириб да чыкъгъан эдиле, сора хар кимни бирер иши, къалай да болсун, ёлюкню биргесине барыргъа адам табылмайды.

- Да, мен да ишсиз турмайма, алай а ёлюкню кёре тургъанлайыма, озуб кеталлыкъ тюлме, – деб Адемей машинагъа минди.

ДЖАЛЧЫ

Элни кыйыр сюреминде кюн турушда олтуруб урчукъ ийире тургъан къатынланы бири, таудан келген джолгъа къараб:

- Ий, ол атлыны ызындан келе тургъан адаммыды, огъесе башха затмыды?» - деб сорду. Тиширыула бары да джолгъа къараб, адам болгъанын билдиле, алай а хаман тюз атны ызындан нек келгенин ангылаялмадыла. Анга къарагъанны къоюб, ала дагъыда ушакъларына джарашдыла. Бир заманда, атлы да, джаяу да элни кыйырындан кириб келе. Атны юсюндеги – элде бир байны джашы Ханукъа, атны ызындан келген да – джалчылары Ибрахим. Иги къарасала, Ибрахим бойнундан тыбына бла тагъылыб, тыбынаны бир кыйыры да ат джерге къысылыб.

- Оу, мен джарлы, Ханукъа, алай этиб къалай келесе, башыбыздан къараб тургъан уллу Аллахдан къоркъмаймыса, не этгенди ол сеннге? – деб тиширыула айыб этиб сёлешдиле.

- Аны не этгенин билсегиз, меннге айыб этерик тюл эдигиз, анга ит ирият берлик эдигиз, – деб Ханукъа Ибрахимге къамчи бла керилди.

- Не этгенди сора ол тынч адам? – деб ала сейир болдула.

- Этиб а не этгенди, кесими тиширыуум бла тутханма, муну алайда огъуна ёлтюрюб къояргъа керек эди, алай а мен мурдарлыкъ атха къалгъандан эсе, тёре сют этсин, деб алыб келеме.

- Ол тынч, ол огъурлу адам алай къалай этди? – деб бир къаууму.

- Ётюрюк хапар болур, – деб бир къаууму,

- Сора кесини тиширыууна кеси атмы чыгъарлыкъды? Асто-о, тоба, тоба, – деб тиширыула бир-бири аууузларына чаба сейирсиндиле.

Эринлери кьургъакъсыб, Ибрахим:

- Ийнанмагъыз, Аллахха туурады гюнахым болмагъаны, – деди.

Ол баргъаны бла Ханукъа Ибрахимни прауленнге элтиб, кеси старшинагъа кириб, энчи ушакъ этди. Старшина, мыйыкъларын да бура чыгъыб, эки мыртазакъгъа айтыб, Ибрахимни Акъ-Къалагъа ашырды. Эл ичине киргенлей огъуна, Ибрахим:

- Тюк чакълы бир терслигим джокъду, ийнанмагъыз муну сёзюне», – деб сёлешди. Праулен аллында да: – Мен джарлы болгъанлыгъыма, юсюмде аз-кёб да гюнахым джокъду», – деб кюрешди. Алай а старшина:

- Иги джаш, аланы Акъ-Къалада айтырса, тюз эсенг, тюзлюгонгю табарса, терс эсенг а, Къобанны сууундан ичмей, талай джыл туурса, – деб, андан сора сёлеширге да излемеди.

- Чыртда болмай эсе, юйге джетиб, юсюме бир кирсизирек джукъ къаблайым, не эртденли ауузума джукъ бармагъанды, бир азыкъ ышан алайым, атама, анама да бир хапар билдирейим, – деб джалыныб, джал барыб, кюрешди, алай а:

- Мен къараб тургъанлай, муну элден ары бир къоратыгъыз! – деб Хунакъа къаты болду да, старшина да аны разы этерге изледи.

Ибрахимни атасы, анасы къошда болгъанлары себебли, джети-сегиз кюнню хапар билмей турдула. Билгенден сора, Ханукъагъа барыб, сёлеширге къоркъуб, старшинагъа келдиле.

- Сиз Аллах суйген адамла болгъаныгъызны мен билеме, алай а сют этерик мен тюлме, къыйналмагъыз, «терс кесген бармакъдан къан чыкъмаз», дейдиле, – деб старшина бюсюреусюз джууаб этди.

Не этерге билмей, азыкъ да алыб, экиси да Акъ-Къалагъа келдиле. Къарауулда тургъанланы бири:

- Ханукъа тюенене бери келиб айлана эди, бюгюн эртденбла Ибрахимге сюд этиб, беш джыл азаб салыб, эрлай Пашинскеге ашырдыла, алайдан да бюгюн огъуна, башха тутмакълагъа къошуб, Сибирь джанына иерикдиле. Арбагъа миндире туруб: «Мени атам, анам келгенлери болса, терслигим болмагъанлай, джоюлуб баргъанымы бир айтырса», деб тилеген этген эди», – деди.

- Ичине оюлсун байланы, бийлени джакълаучу Акъ-Къала, – деб, алай айта, экиси да ахсына, ёкюне, ёзенни ёрге айландыла.

Арадан эки ай кетгенден сора, Ханукъа бла къатыны бир-бирлерине болгъандыла, деб хапар чыкъды. Адамла айтханнга кёре, Ибрахим бешджыллыкъ къой джал чыгъаргъаны ючюн, Ханукъа анга джюз къой берирге керек болгъанды. Аланы бермез ючюн, кеси джарамагъан хапарны джайгъанды. Джюз къой ючюн, мени бетими тулукъгъа нек сугъаса, деб къатыны алай айтыб, орталары аны ючюн аманнга кетгенди.

Джыл чакълы бир кетерге, Ханукъаны къыйын ауругъан хапары чыкъды. Барыб апендини чакътырыб, китаб ачдырдыла.

- Къалай да болсун, къара джинден заран джетгенди, – деб ол дууала джазыб берди. Ханукъа сандыракъ эте келиб, «огъай, къара джиннен заран джетмегенди, мени кесимден джетгенди заран, аны бешджыллыкъ джалын бермегеним ючюн болгъанма былай, аны бла да къалмай, джойдуруб ийгенме, меннге башха дарман джарарыкъ тюлдю, дууа да джарарыкъ тюлдю, Ибрахимни атасына, анасына джюз къой беригиз, кечмеклик тилегеними да айтыгъыз», – деди,

Джууукъалары сейир-тамаша бола, сеннге джарасын ансы, эртденбла огъуна сен айтханча этейик, – дедиле.

Эртденбла Ханукъаны бир джалчысы Ибрахимни атасы-

на, анасына келиб, хапар да айтыб, малларыгъызны алыгъыз, къулакъ ичиндедиле, деди.

- Джангыз баламы бауурумдан Ханукъа айыргъанды. Гюнахы болмагъанлай джойдуруб ийгенди, аны ызына къайытарырча этсин, ол джюз къойну бизге бермесин да, ол сюд этгенлеге берсин да, Ибрахим юйюме келирча этсин. Алай тюл эсе уа, ауруб тургъан хапары барды да, ол къойла узаймай Ханукъаны ашына, ысхатына чачылсынла, – деб Ибрахимни анасы юйге бурулду, атасы да аны айтханын бек тюзге санады.

АЖЫМЛЫ

Кече таулада уллу джангур джаууб, танг аласына суу кьообду. Таш агъач да, ол келтирмеген джукъ къалмады. Дюккючле, тамырлары бла келген терекле джер джерге шынпык болдула.

Экинчи кюн суу бираз чёкдю, джагъада джашагъанла да отун джыяргъа джайылдыла. Къарт Махмут бла тамада джашы Алиса да балта, джиб алыб, сууну бойнун тебретиле. Ала арбаздан чыгъаргъа, Алисаны юч джыл болгъан къаракёз джашчыгъы: «Аття, мен да барайым», – деб ызларындан чабды. «Кел, джашчыгъым», – дей, Махмуд аны кьойнуна алды.

Ол заманда Марзий, къадалыб чепкен согъа тургъанын да кьоюб, туруб джашчыгъыны ызындан тебрети, алай а къайын атасы кьойнуна алгъанын эслеб, джукъ айтыргъа тартыныб, ызына бурулуб, биягъы ишине джарашды.

Атасы бла къарт атасы суу джагъада отун джыйгъан заманда джашчыкъ бир ташдан бирине секире, сууну тюз кыйырында дюккючге миниб, кёз алмай толкъунлагъа къарады.

Махмуд бла Алиса, отунну да кьоюб, кюн орта намаз этерге къырдышчыкъгъа чыкъдыла. Сабийни кьоркъунчул джерде тургъанын эслеб, Алиса аллына атлай да бир тебрети, дагъыда: «Атамы къатында кесими сабийим ючюн, уялмай, къалай барайым, атам кеси эслесе иги боллукъ эди», – деб, джюреги кызыу ура, симсиреди. Махмуд, андан хапары болмай: «Дженгил бол, кёрмеймисе кюнню кетиб баргъанын?» – деди, Алиса да намазгъа уюду.

Намаз эте келиб, онг джанына айланыб салам берген заманда, Махмуд джашчыкъны дюккюч башында эследи, «тобасто, мен аны къалай унутуб кьойгъанма» деб гузабаланса да, сыйлы кьуллаугъун этгенин кьоюб, анга чабалмады, неда Алисаны намазын бузалмады. Алиса уа, намаз этгенликге,

бютеу эси сабийинде эди, атасы кёзю-башы бла кёргюзтсе да, намазын да кёюб чабаргъа хазыр эди, алайсыз да кесин кючден тыя тура эди. Ала эрлай намаз этиб бошаргъа, джашчыкъ, кёзлери къарангы этиб, дюккючден джыгъылды, уруб келген тау суу олсагъатлай аны къаралдысын шоркъалагъа бёледи.

Сау эл чыгъыб излеселе да, ажымлы ёлюк табылмай къалды. Джассы бола, бары да юйге джыйылгъандан сора: «Къарар керекли этиб, юйюбюзге бу элсиз кыйынлыкъны салгъанына къарачы, юйюнден къаралыб чыгъарыкъны», – деб Марзийни кыйын анасы бла кыйын кызыларыны анга ауузлары от чагъа тебретиле.

Тогъуз-он кюнню сууну ёрге-энгишре барыб излегенле къурумадыла, алай болса да джукъ да табылмады. Махмуд бла Алиса да, тюнгюлюб, кёшха кетдиле.

Марзийни кыйынлары уа кюн сайын кеслерин кызыдыргъандан кызыдыра, аны аякъ орунсуз этдиле. «Сабийни сугъа ийгенди да кёойгъанды, суу азыгъы боллукъ келинибиз, балабыздан айырды да кёойду, джанындан айырыллыкъ келинибиз», – деб сарнаб джылагъанлары тохтамайды.

Марзийни уа ичинден къара кюйгени болмаса, ёзге къарыуу къалмагъанды. Шо, ол тамагъын бошлаб, бютеу кёлюне келгенни, джюрегине туюмчек болгъанны айтыб джыларгъа бир табса, дуняаны рысхысындан бек сюер эди. Ол алай джыласа, таула эриб, алаша болур эдиле, кьутургъан суу кюйюб-бишиб кьурур эди; кёкде булутла аны джыламугъундан толуб, бир джаусала, суула кёобуб, ёзенлеге сыйынмаз эдиле. Алай а, не келсин, кыйынларындан, хоншу-тийре къартладан уялмай, кесини баласы ючюн джыларгъа намыс кёоймай эди.

Бу болумда Марзий кыйынларындан чыртда кечинмексиз болуб, ата юйюне кетди. «Халкъ джыйылыб тургъанлай, терсликни кыйын атама салыб айталмагъанма ансы, мен къарар

керекли этмегенме», - деб Марзий джангыз баласыны арбаздан къалай чыкъгъанын анасына джарашдырыб хапар айтды. Экинчи кюн огъуна Марзий танг аласы бла баласы суугъа кетген джерге барыб, тегерекге къараб, джюрегини кѣбгени сѣнгнгюнчю джылады. Ол заманда Минги Тауну бузлары эриб ъзенлеге къуюлгъанча, терекле чапракълары бла бетлерин джабханча, тау суу да терслигине уялыб, шоркъа сайын кесин тую, къуугъун этиб, баш энишге чабханча кѣрюне эдиле.

«Бу аны къабырыды, деб бир къара тѣбечик табсам, менден насыблы болурму эди?» – деб Марзий хар кюн сайын исси джыламукъла тѣге, ъкюнеди. Бир-бирде уа джашчыкъны джыл къурманлыгъында, къартланы, боза аякъны алыб, мыйыкъларын сылай, алгъыш этгенлери, кѣз тийгенди, деб апенди китаб ачыб: «Бу насыблы сабий тохсан алты джыл джашамаса, мен экинчи бу китабны ичин ачыб къарамам», – дегени эсине тюшедиле.

Хар кече сайын кѣзю къалкъыугъа баргъанлай: «Анния, суугъа кетдим, бери чаб!» – деб джашчыгъы таралыб къычыргъанча болуб, Марзий илгениб уянады, сора, несин да билмей, суу джагъагъа мыллык атады. Алай эте келиб, эм артында кеси да шашхынлы болду.

Алиса бла Махмуд, шашхынлы болмасала да, ахырларына таяннган эдиле. Аланы алай болгъанларыны баш сылтауу джашчыкъны ългени тюл эди – ълюм кимге да борчду. «Дюккюнню юсюнде болгъанын кѣре тургъанлайыма, атамдан керексиз намыс этиб, къалай чабадым?!» – деб Алисаны джюрегинде от джана эди. «Юсюне къараб тургъанлайыма, эрлай намазны бошаб, бери алайым, деб сабийни къутургъан суугъа къалай бериб къойдум?» – деб Махмуд кюнлерин аман бла ашыра эди. Ауур сагъышла аланы экисини да башларын талдыра эдиле. Бир-бирде уа ала асыры кѣб сагъыш этгенден, тубаннга киргенча болуб къала эдиле.

«Терслик бютеу мендеди, ол джарлы тиширыуну да, элге эне эсем, юйге келирча этейим, юйден кетерге тыйыншлы менме» – деб Алиса алай сагъыш этиб тургъанлай, Марзийни шашхынлы болгъан хапары эшитилди. Махмуд бла Алисаны кёз къысмай ашыргъан кечелери кёбден кёб бола тебретиле. Алисаны кюндюз сюрюучю таягъына, кече мурджарына акъгъан исси джыламукъларын киши да кёрмей эди.

Ол: «Керексиз намыс бла намаз амалтын тюшдю бизге бу къыйынлыкъ, дейим да халкъгъа айтайым», деб тебрей эди, дагъыда «огъай, мен алай этсем, меннге Аллах, адам да не айтырла?» – деб тохтай эди.

«Ол джазыкъ сабий амалтын мен ахыратда бир эли джер табмазма, арбаздан да мен алыб чыкыгъан эдим, кюн орта намазны кыйлмай къойгъанлыкъгъа не боллукъ болур эди? – деб Махмуд кюн сайын эзиле эди. Дагъыда: – Тоба-тоба, Аллахха сёзюм мийик бармасын», – деб, кёкге къарай эди.

Алай а атасы бла джашыны бу сагъышларын киши да билмей эди, джюреклерин эритген затны юсюнден ала бирбирлери бла сёлешмей эдиле: Алиса сабийини юсюнден атасы бла уялмай сёлеширге тартына эди. Джашчыкъны суугъа къалай кетгени къуру экисине белгили эди.

Эки-юч айдан Марзий: «Ол джарлы сабийни суудан чыгъарыргъа джыджым этеме», – деб эшмелерин кесиб алды. Бир къарасанг: «Джашчыкъгъа тансыкъ болгъанма!», – деб джыгъылгъан джерине чаба, – Къолунгу бери бир узат!» – дей шоркъа сайын кычыра айланады. «Бюгече джашчыкъны тюшюмде кёргенме да, мени сууда къоюб, алай тёзюб къалай тураса, дегенди, туругъуз, барыбыз да джайылайыкъ да излейик!» – дейди. Бир къарасанг, суу алыргъа келген кызыланы алларына чыгъыб: «Бу суудан алмагъыз, Аллахыгъыз ючюн, сизден тилейме, джашчыкъны къанын алыб кетериксиз», – деб челеклеринден тутуб джылайды.

Бир кёзюуде уа бютеу элге айланыб: «Уллу, гитче да, къадалыб, суу алыгъыз, бу хатерсиз сууну ары алайыкъ да бир бошайыкъ, сора ол насыбсыз сабийни да табар эдик», – деб таралады. Къыш къыямада суу бузласа: «Джашчыкъ сууукъдан юшюй болур!» – деб тончугъун, бёркчюгюн алыб чабады, бузну эритеме, деб джер-джерде от этеди.

Сюрюучюле бла сёлеше келиб, Алиса бла Махмуд джашчыкъны суугъа къалай кетгенин тюзюча айтыб, ууакъ-ууакъ хапар элге джайылды.

Бир кюн элде ёлген болуб, къабырлагъа кёб адам джыйылды. Джашчыкъны ажымлы ёлгенини юсюнден алайда да сёз башланды. Къабырладан юйге айланыргъа, апенди джамагъатны аузуна къаратыб, ауаз берди: «Махмуд бла Алиса экиси да Аллах сайлагъан адамла болгъанларына, сёз джокъду. Ала Аллахутагъала кеси къалай буюргъан эсе, алай этгендиле. Ол ёлген джашчыкъ бусагъатда джандет чыпчыкъчыкъ болуб, бизге кёрюнмегенликге, тегерегибизде учуб айлана турады. Махмуд бла Алиса керти дуниягъа кетселе да, ол сабий ала-ны джаханимни отуна атдырлыкъ тюлдю. Джашчыкъны кеси ючюн а, бу джалгъан дунияда джашаб, гюнах алгъандан эсе, гюнахсызлай джандет юйюн табханы иги болгъанды. Марзий а, къара шайтаннга кесин алдатыб, асыры кемсиз этгенди да, энди уллу Аллах, кеси чамланыб, аны ючюн шашхынлы болуб айланады».

Апендини бетине къараб, сен терс айтаса деген джокъ эди, алай а аны айтханын кёбле тюзге санамай эдиле, Махмуд бла Алисагъа айыб этгенлени санлары уа андан да кёб эди.

УНУТАЛМАГЪАН

Талай джылны мындан алгъа Эльдар эсириб, хылымылыла сѣлешгенди. Къайсы эсе бла да тюйюшюрге чабханды. Алайда аны этгенин кѣб адам кѣргенди, бир кесек сѣзюн да этгенди, алай а экинчи кюн хар зат унутулгъанды. «Къуу-анчада ичиб эсиргенни айыбы джокъду, ичмегенлей эсирген аманды ансы», деб бири, «эркишиле ичселе къуру да алай сѣлешедиле», деб бири, «ичселе андан аман да этедиле», деб бири, «ичкен акъылын ичеди, деб аны ючюн айтадыла», деб да бир къаууму. Адамла унутуб бошагъанлыкъгъа, Эльдар кеси ол адамлыкъсызлыкъын унуталмайды. Кеси кесине айыб эте, кѣб зат айтады:

- Башхала ичкенликге, мен нек ичдим? Сѣз ючюн, башхала мал урларгъа барсала, мен биргелерине бармайма да, башхала улху алгъанлыкъгъа, мен алмайма да, мен аллайланы джерде джыландан да эрши кѣреме да, сора ичкенлеге къошулуб, нек ичдим, аланы тели-мели сѣзлерине кесими нек алдатдым. Ала этгенча этмей, игиледен, ашхыладан юлгю алсам а, джигитлигими аны бла танытмай, бир иги зат этиб танытсам а. Неда къаллайла эсе да, джангылыб ичдим эсе да, хылымылыла нек сѣлешдим? Хар ичген алай сѣлешиб бармайды да? Ичкен да этиб, тамада сѣз бермесе, аман-иги да сѣз айтмай тургъанла бардыла да? Хар ичкен бедишлик болуб бармайды да? Тюйюшюрге да нек чабдым. Ол мен туююшеме деген ёмюрюнде меннге джукъ айтмагъанды да? Мен аны иги танымай эдим да? Да, сора нек чабдым анга? Огъай, сылтауну бютеу аракъыгъа салыргъа керек тюлдю. Мен эсириб джыгъылыб къалсам, аракъы этди, дер эдик, эсириб, кеси кесими туюсем, аракъы этдиреди, дер эдик. Эсириб, кесими юйюме баралмай, кимни болса да юйюне кирсем, аракъы терсди, дер эдик. Келиб, эгечим-къарнашым бла туююшсем, аракъыны

терслер эдим. Биринчиси, эсиргинчи ичмезге керек эдим, экинчиси, эсиргенликге хылымылы нек сѐлешдим, ючюнчюсю, тюйюшюрге нек чабдым? Ма бу юч затны кесине соруу сала Эльдар не эрикмейди, не талмайды. Ол кечени адамла эртде унутуб бошагъандыла. Эльдар кеси уа унуталмайды.

- Адамла, аны махтаб, джукъ айтсала да, сиз унутхан этгенсиз ансы, мен бир кере элге баям болгъанма, - деб Эльдар ичинден алай айтады.

1986

СОРУУЛА

Джашауда сорууу болмагъан адам джокъду, алай а Бекмыр-зача хар затха сагъыш этиб тургъан алай кёб да болмаз, Аны сагъышлары бек кёбдюле, амма, аланы бирине да кеси джууаб табалмайды. Адамлагъа сорургъа эки затха къарайды. Бири, хар ким билиб, джангыз мен билмей тура эсем, адамла кюлген этерикдиле, экинчиси, мен билмегенча, къалгъанла да билмей эселе уа, сора неге соруб айланыргъа керекди?

Ма аны сорууларыны бир къаууму. Кёлле нек къуруб къалмайдыла? Келиб, суу кьошулмагъан кёлле бардыла да, сора ала къалай тауусулуб къалмайдыла? Хы, ол алай огъуна болсун, тенгизлеге хаман келиб, суула кьошулуб турадыла, сора ала тегюлюб, башы бла нек кетмейдиле? Андан сора, кече болса, джерни башында бютеу болгъан зат тынчайгъан эте-ди, адамла къыллы къалмай, джаныуарла да джукълайдыла. Чегетде къанатлыла тангнга дери джырламай турадыла, сора суула тохтаусуз нек барыб турадыла? Кимге керекди аланы алай барыб тургъанлары? Ол да алай болсун, дейик, джангур булутладан джауады, дейдиле. Ким огъай дейди, джаусун, алай а джаууб тебрегенчи, булутла ол къадар сууну къалай кёлтюрюб турадыла неда къайда тутайдыла? Кёкню алай кьоюб огъуна олтурайыкъ, кёкню оноуу Аллахны кьолундады, джерни уа? Сёз ючюн, мени ийнегим да, бузоум да, эчким да, кьоюм да, ол огъай эсенг, эшегим да ханс отлайдыла, итим а не ханс отламайды, не бичен ашамайды. Ол алай нек эте болур? Хар неге джан салгъан Аллахды, дейдиле. Алай а мен кесим кёрген бир зат барды. Гурт тилеген тауукъ, гаккыланы юслерине джатыб, бир талайны турса, ол гаккыладан джюд-жекеле чыгъыб келедиле. Сора ол джюджекелеге джан салгъан кимди?

Аны кьоюб, бир башха затха сагъыш бир этейик. Хар зат-

ны аллын тыяргъа болады. Сёз ючюн, уруб баргъан сууну, чабхан атны, бара тургъан машинаны, дагъыда аны киби́к хар затны. Джел ургъан заманда уа, не саулай джелни не́да былай бир кесегин тыйыб, бир кесек солу да, артда барырса дерге адамны кьолундан нек келмейди?

Ол да алай болсун, балдан татлы зат болмаз. Ол балны чибинле этедиле, сора бал чибин урса, алай бек нек ачытады? Не да тубан асыры къаты тутхандан, аллына атлаялмай, къайры барырын билмей, тубандан чыртда джукъ кёрмей тургъанлай, дагъыда андан алыб, хурджунунга бир кесек салыргъа кишини кьолундан нек келмейди? Ай да Джерни төгерегане айланады, дейдиле. Алай огъуна болсун, алай а джол болмагъан джерде машина да, арба да джюрюялмайдыла, сора Ай кеси да алай уллу эсе, Джерни төгерегине хаман бирча джюрюб турурча, ол уллу джолну ким этгенди. Энтда Ай кёкдеди, дейик. Джерде уа джыланнга уу берген кеселекке, дейдиле. Биринчиси, кеселекке уу бере тургъанын ким кёргенди; экинчиси, джыланны ууундан дарман этедиле, да ол ууну джыланнга кеселекке бере эсе, ууну джыландан ала айланмай, кеселекке ни кесинден алыб кьойсала уа?

Ала бары да алай болсунла, джазыучула уа? Сёз ючюн, балта эте тургъан адам балта сатыб алмайды, чурукъ этген чурукъ сатыб алмайды, джамчы этген джамчы сатыб алмайды, сора джазыучула кеслери китаб джаза тургъанлай, китаб сатыб нек аладыла? Огъесе кеслерини китабларын джаратмаймы аладыла.

Ма быллай сагъышла Бекмырзаны кече-кюн башын тол-

тургъанлай турадала.

КЪАЙТМЫРЗА

чам хапар

Тауукъла экинчи кере кычыргъан кёзюде Къайтмырза, кёзлерин да ачалмагъанлай: «Шамге кызы, бир суу бер, ичим кюйдю», – деб мурулдады. Алай а, анга киши суу келтирмеди. Сора Къайтмырза: «Суу, дейме да, къуу боллукъ!» – деб кычырды. Кычырса кычырсын, анга суу берир къайгъы этген адам джокъду.

«Да, сени юйюнг-тыбырынг къуруб, ёлю джукъусу этиб къалдынг да!» – деб Къайтмырза кёзлерин ачыб къарады, алай а тегерегинде кесини юйюне ушагъан зат кёрмей, сейир болду. Не айтыргъа да билмей, бир талайны къараб туруб: «Э-э-эй, мен тюшюмде сёлеше тура кёреме, тюшюм-тюшюм эсе да, бир суусаб а керек эди, ичим бла къобан барса да, кёлюме джетерик тюлдю», – деб ичинден алай айта, къалкъыугъа кирди.

Эндиге дери Къайтмырза не къаты джукълагъан эсе да, энди анга тынчыкъ къалмагъанды. «Сеннге айтама да, Шамге кызы, бир суу келтир, аман хапарынг келлик», – дей ол дагъыда уянды. Уянгъанлыкъгъа уа ол энтда къараб киши кёрмеди. «Тобасто, алыныргъа тебреген болурмамы, керти да тюшюм эсе, уяныр эдим», – деб, къолундан къабыб да кёрдю, алай а къолу ачыгъандан сора, тюрленнген зат болмады. Сора Къайтмырза тегерегине сымарлаб къарады: юйде Шамге кызы джокъ, орундукъну аллында бешик джокъ, шифонер джокъ – айтыб къояргъа, юйде джукъ да джокъ. Туруб лампаны джандырыргъа аны эсине тюшдю, алай а Къайтмырзагъа бусагъатда ёрге тургъандан эсе, «таркъ» деб, башына таякъ бла бир иги урдургъан тынчды. Санларын кёлтюралса да, башы санлары бла бирге къобуб кеталлыкъ тюлдю.

Ол болумда Къайтмырза терен сагъышха кирди: «Энди, танг

атмай, бу айланма къайры кетген болур? Ичинде сабий къалай болса да, бешик кеси нек джокъду? Огъай, бу сёзсюз да тюшдю, эртденбла уяна эсем, пивнойну къатында джашлагъа айтыб бир кюлдюрейим. Алай а бу тюш меннге нек кёрюне болур? Бир ажымсыз, Шамге къызы бла мени арабызда бир къызбай урушчукъ боллукъ болур. Мени аз-кёб да кишиге хыянатым джокъду, боллукъ да тюлдо. Элде суймегенлерим а кёбдюле, мен кишини атасын ёлтюрмегенме, ала уа мени сыйымы кёрмейдиле. Эшта, бусагъатда мен тюшюмде тюш кёре тура болурма. Тюнюнгде тюш кёрсенг, ол тюш керти болады, дейдиле. Тоба-тоба, бу тюшге бир къара: юсюмде джууургъан джокъ, тюбюмде тёшек джокъ, юйню къабыргъалары бар-джокъ эсе да, ангылаялмайма, баш къабыргъа да бир узакъда кёрюнеди. Джангы джатхан заманымда да юй саулай къайры эсе да кетиб баргъанча бола эди. Ай, юйюбюз тоналыргъа кёре тура болурмамы мен бу тюшню, итни кече такъмай ийиб къояргъа керекди...

Къайтмырза аллай сагъышла эте келиб, хурджунундан попиросну чыгъарыб, аны да къаллайла эсе да къабындырды, сора ол да ауузунда тургъанлай биягъы кълккъыды. Бир заманда попирос къллуна тюшюб, алыннган адамча къычырыкъ этиб, секириб ёрге кълбду. Алайына эшик аллында ким эсе да илгениб, андан да бек къычырыб кълчды. Къайтмырза эрлай орундукъдан тюшеме деб, ары-бери эте келиб, барыб «дюнг», деб, полгъа тийиб, болгъанны къычырыкъдан алдырды. Сора ол суусабын, тюшюн да унутду. Эшик аллында къычырыкъ этиб кълчхан адам да эрлай бир уллу кълзыкъны да алыб келиб, эшикни ол джанындан:

- Кимсе, не адамса, огъесе шайтанмыса, кълмылдама, уруб сойландырыб кължарыкъма?! – деб джаны къллунда болса иерча болуб тургъанлай, кесин батыр этиб кълчырды.

- Ий, туйдюле, сойдула, бастырыкъланнган тюш кёреме, уяналмайма, мени бир уятыгъыз! – деб Къайтмырза хахайлады.

- Бусагъат сени тюшюнгю кёзюнге кёргюзейим, машиналары резинсиз этген сен болурса, къазыкъ бла тюз боюн джигинге уруб аудуруб къоярыкъма, энди къабханнга бир таб тюшюб къалгъанса! – деб эшикни ол джанындан, ким эсе да таш чортлатды. Къайтмырза имбашындан да тута, тегерегине къараб, машинаны кёргенинде:

- Ий, мен къайдама, была не затладыла, сен да кимсе? – деб къычырды.

- Кесинги тели обур этме, къайры нек келгенинги бек ариу билесе, алай а мен гаражны эшигин сакълаб тургъанлай, къалайтын киргенсе?

- Сен эм алгъа мени къайда болгъанымы бир айт.

- Кёрмеймисе, гаражны ичинде тургъанынгы?

- Гараж къайсы элни гаражыды? Ары бир ач эшиклени.

- Ай, аны билгенин чакълы бир къарнын къаты-къаты бургъа эди, эшиклени уа ачарма хо, ачмай а, бютеу урлагъан резинлеринги бурнунгдан джыджым сууруб алайым да, нек ашыгъаса! Сен бери бугъунчакъ ойнаргъа келмегенсе.

- Да, бери деб, сен къалайгъа айтаса?

- Къой, тейри, башында къартчыгъа уяла саллыкъма, эшта, къайдан билгин сен Тебердини гаражында тургъанынгы.

- Да, сора мен, Къарданикден келиб, Тебердини гаражында кече къалырча, кимни юйюне от салгъанма?

- Гаражда турургъа табсанг а, табу да этер эдинг, энди сени турлукъ джеринг башха тюрюл гараж боллукъду.

Къайтмырза не этерге билмей, ай иги сагъын тюшюм болуб бир къалгъа эди дей, арсар болгъанды.

- Энди кёб ары-берини къой да, кимсе, не адамса, не урларгъа келгенсе? – деб гаражны къарауулу Махдий къызыугъа кирди.

- Мен къарданикчима, атым Къайтмырзады, урлар къайгъым джокъду, къарайма да, кесим урланыб тургъаннга ушайма, ары бир ач эшиклени, дуниягъа бир къарама къой.

- Иги къууан, энди сен дуниягъа къарардан озгъанса, энди дуния сеннге къарарыкъды, къысхача, бери нек келгенинги айт.

- Мен бери келмегенме.

- Бери келмеген эсенг, мында къалай тураса да?

- Да, аны уа менден эсе сен иги билликсе. Мен алкъын сени адам бла шайтан болгъанынги да айыралмайма.

- Тейри, башынга къазыкъ тийгенлей, дженгил айырырса. Андан эсе, тюзюн айт, – деб Махдий эшикке къазыкъны берди.

- Да, эм алгъа сен меннге тюзюн, къалай болгъанын айт, сен кесинг адамса, менден нек соруу аласа?

- Сенден соруу аллыкъла уа башхала боллукъдула, ала сени тилинги ачдырырла, башынги да тюз ишлетирле, сен, ким эсенг да, эски бёрю болурса, сен бери бошунагъа келмегенсе!

- Да, былайы, керти да сен айтханча, Теберди эсе, мен бери нек келгенме, мен не юйюмде Къарданикде, не да Ташкёпюрде къонакъгъа баргъан джеримде болургъа керек эдим.

- Да, Ташкёпюрчюле болуш джашларын Тебердини гаражында чыгъармазлыкъларын билмеймисе?

- Энди, оллахий, мен шаша тебрегенме, не да шашыб бошаб турама.

Ала алай эте тургъанлай, танг кенг болуб, юч-тёрт шофёр гаражгъа келдиле.

- Джашла, элге къоян киргенди, нохта баууму хазыр этигиз, машиналарыгъызны резинсиз этген, Аллах бергенча, кеси келиб къабханнга тюшюб къалгъанды, – деб Махдий къууаныб хапар айтда.

Джашла, сейир болуб, келиб, эшикни ачыб, Къайтмырзаны хаталы кишдикча болуб тургъанын кёрдюле. Ол, тили да бюлдюрю эте:

- Къалай болгъанын билмейме ансы, мен ма бу машинадан, тёнгереп тюшгенме», – деб сол джанында бир грузовой машинаны кёргюздю. Къайтмырза кёргюзген машина Унухнукъу

болгъанын бары да айтдыла.

- Унух кече он сагъатда Черкесскеден келиб салгъанды машинасын, – деди Махдий. Кёб турмай Унух кеси да келди, алай а ол Къайтмырзагъа къараб:

- Мен Черкесскеден келе, Ташкёпюрге джууукъларыбызгъа къайытхан эдим, бу адамны уа ёмюрюмде кёрмегенме, – деди.

Олсагъат къарданикчи Ахмат «Москвичи» бла алайгъа келди. Къараб Къайтмырзаны кёргенлей:

- Саумуса, биз сенден бошадыкъ, деб тура эдик, – деб дже-тиб къучакълады.

- Саума, тюшюм тюл эсе, – деди Къайтмырза да. Сора Ахмат алайда джыйылгъанлагъа Къайтмырза, машинагъа хакъ теле-мегенлей, Тебердиге къалай келгенин айтды:

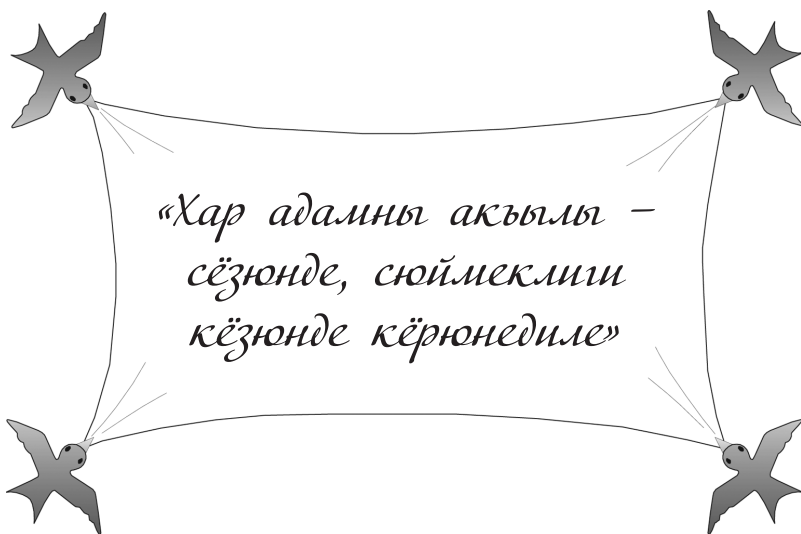
- Тюнене экибиз да мени «Москвичим» бла Къарданикден Ташкёпюрге болуш джаш чыгъаргъан танышыбызгъа келген эдик. Сора Къайтмырзаны бир кесек оздургъанча кёрюб, джашлагъа ары машинагъа бир салыгъыз, деген эдим, ала уа ала баргъандыла да, хауа ура туругъа былай игиди, дегенди-ле да, Унухну машинасыны кузовуна салгъандыла. Къулакъ отлары бла, Унухха айтыргъа унутхандыла. Танг аласында джокъласакъ, Къайтмырза джокъ. Насыбха, ол джашланы биринден ыз тюзетгенбиз. Джолда аязыб, машинадан кетиб, бир палахха къалады, деб, къоркъдукъ, тейри. Ахмат хапарын бошаргъа Къайтмырза:

- Да мен ызыма къайытханлай, ол джашланы башларына таш джетдирейим да, – деб, эрлай барыб, «Москвичге» олтурду.

- Да, джамагъат, сау къалыгъыз, барыб, хапарыбызны айт-тайыкъ, къайгъылы боуб къалгъандыла. Аллах ючюн, айыб эт-мегиз, – деб Ахмат кете тебрегенлей, Махдий аллына атлаб:

- Да, айыб этгенинг быллайлагъа джарарыкъ туюлдою, «хапчюш» дегенлей муну бурнундан тюшюб къалгъан къайыт-мырзала бизни элде да бардыла, алай а аланы бир аман ишлери:

КЪАЙСЫ САБИЙИНГ ЭДИ?

Кюн турушда олтуруб тургъанлай, Радымхан секириб ёрге къобду. Эрлай арбазда ары-бери къарады, юйге да кирди, суу ызына да кёз джетдирди. Сора бери айланыб:

- Хахай, джамагъат, джашчыкъ суугъа кетгенди, болушугъуз! – деб къычырды. Хоншу-тийре бирден юрюлюб чыкъдыла, аланы кёрюб, башха адамла да къошулдула. Бир къаууму сууну ызын ары бла бери барады, бир къаууму сиз кёрмегенмисиз? – деб сабийлеге соруб кюрешеди-ле. Радымхан джылаб, киши тыялмайды. Алай бла ашхам къарангысы болду.

- Бюгюн излеб киши джукъ табарыгъы джокъду, тамбла эртденбла танг атмай джайылышырбыз, – дедиле. Радымхан-ны юйю адамдан толуду.

Сабийлери да тегерегинден басыннгандыла. Сора къайсы эсе да:

- Ий, къайсы сабийингди суугъа кетген? – деб сорду.
- Ол гитче кетгенди, – деб Радымхан джангырды.
- Гитченг къойнунгда турады да! – деб бир аууздан къычырдыла.

Радымхан былай къараб:

- Оу, мен къуруум, ёсmezлик, къойнумда тургъанлайы-нгамы къыйнайса дуняны?! – деб джашчыгъыны сыртын-дан къакъды.

1986

ТИШИРЫУНУ НАМЫСЫ

Кьош аллында тургъанлай, Шамахан узакъда бир келе тургъан атлыланы кёрюб, сейир болду.

- Чалкъыны заманында аллай бир атлы къайры барады? Не уа бизни кьошла таба нек келедиле?

Кьошладан тиширыула чыгъыб, бары да къарайдыла. Сора къайсы эсе да:

- Бу сыйлы кюнню хакъына, мен билдим. Тюнене аргъы ёзенде туююш болгъанды. Тёбен кьошладан бир джаш, малы тас болуб, аны излей баргъанлай, аргъы ёзенде Тобатыр деб бир гъурдугъан джаш аны бла туююшген этгенди. Джагъа-лаша келгендиле да, Тобатырны бутуна бычакъ да киргенди. Энди ма ол келгенле, бир ажымсыз, дерт джетдирейик, деб келе турадыла. Энди талай адам да ачыргъа тебрегенди, сюрюочюлеге бир билдирирге керек эди, – деди.

- Огъай, андан хайыр джокъду, башха мадар излерге керекди, – деб Шамахан кьошха кириб, акъ джаулугъун алыб чыгъыб, атлыланы алларына тебреди.

Сора атлыла къаяны туюю бла ат джолчукъну келе тургъанлай, алларына чыгъыб, тюз джолну юсюне акъ джаулугъун джайыб:

- Мен да, сизни аналарыгъызча, бир таулу тиширыу, джю-рек теригизге сабырлыкъ салыгъыз, ким терс, ким тюз болгъанын къартла айырырла, сиз ызыгъызгъа къайытыгъыз, тилейме, – деди.

Атлыла эм алгъа уруб ётуб кетерге мурат этдиле, сора:

- Ёмюрледен келген адетни къалай бузайыкъ, биз алай этсек, киши бизни адамгъа санамаз, – деб акъырын ызларына бурулуб кетдиле. Ала ташайгъандан сора, Шамахан да, алыб, джаулугъун уппа эте, ызына айланды.

1986

АЛМАСТЫ

Ашхам болуб, Шаулух арбазгъа киргенлей, талай тиширыу джоппу болуб, къуш-муш эте тургъанларын кёрюб, къатларына барды.

- Не болгъанды, нек джыйылгъансыз? – деб ол алай айтханлай:

- Хай-хай-хай, акъырын сёлеш, эшигибизни джабаса, акъырын сёлеш, – дедиле.

- Да не болгъанды сиз былай этерча? – деб Шаулух сейир болду.

- Болуб а не болгъанды, бауда алмасты барды, тюз ол аргъы мюйюшюнде чачы да созулуб, былай башын ары бла бери силке турады. Былайда къатынланы ичинде джигит болма да, бар да бауну бу къабыргъасында тешигинден къарачы, – дедиле.

- Тешигинден нек къарайма, эшиги бола тургъанлай? – деб Шаулух баугъа кирди.

- Бери къайыт, юйюнг къуруду, алмастыгъа кесинги къаргъатма, – деб ызындан тиширыула къычырдыла, алай а Шаулух аланы айтханларын къулакъгъа да алмады.

- Тейри сизни алмастыгъызыны тюз къатына барыб, бир саламлашмасам, мен эркиши тюлме, – деб Шаулух бауну мюйюшюнде къаралдыгъа тебреди. Кесин таукел этсе да, джюрегини «таркъ-таркъ» деб ургъанын ангылады. Алай а «къоркъама» деб, ызына чыкыгъандан эсе, алайда ёлюб къалыргъа да разыды. Кёолунда да сенеге, акъырын атлай барыб, тюз къатына джетди.

Джетсе аллайгъа джетсин – бир уллу къара эшек сирелиб тура. Ол зат алмасты болмай, эшек болгъанына асыры бек къууаннгандан Шаулух аны бойнундан къучакълады.

Сора бир кьолун эшекни джалкъасындан иймегенлей, баудан чыгъарды.

Чыкъса, арбазда бир къатын да джокъ: асыры кьоркъгъандан, юйге кириб кетгендиле.

- Антсыма, бу халкъны кьоркъутханны юсюне миниб, бир эки ат оюн этдирмесем, – деб эшекни юсюне миниб, арбаздан чыкъгъанлай, кьолунда да таягъы бла бир къатын, келиб:

- Ай, ант джетмеген, ингирли мен аны излеб айланама, сен а былайда чарсха чабыб айланаса, – деб чамланды. Шау-лух да, эрлай эшекден тюшюб, юйлери таба бурулду.

1986

АКЪСАКЪАЛ

Таурух окъуй, кёб олтуруб, Шахан джукъусу да дженгиб джатды. Алай болса да басдырыкъланган тюшле кёрюб, тынчлыкъсыз болду. Кечени бир заманында тюшюнде бир эрши джаныуарланы кёрюб, асыры къоркъгъандан илгениб уяныб къараса, тюз кийим такъгъычны къатында ёмюркде кёрмеген бир узун акъсакъал адам сирелиб тура. Эшикле-ни да ичинден къадау салыб джатханды, не уа бери къалай кирген болур, деб кёзлерин уууб да къарады, алай а не кюре-шиб да, кишиге ушаталмады. Юйде уа кесинден сора киши да джокъ. Къоркъаракъ да болуб:

- Кимсе, нек сирелесе? – деб сорду. Акъсакъал джуу-аб этмеди. Сакъалы созулуб баргъанча кёрюндю. Бир кесек эс да ташлаб:

- Нек сёлешмейсе, ким эсенг да?! – деб къычырды. Алай болса да къарт орнундан къымылдамады, не сёлешмеди. Се-кириб ёрге къобуб, сермеб шиндикни алыб, сюелиб тургъан адамгъа джиберди. Алай а ол ары-бери къымылдаб къалгъан болмаса, не джукъ айтмады, не бир джары джалламады. «Да, бу энди ажымсыз да адам болмады, шайтан-джек эсе да», – деб Шахан аны юсюне чынгады, алай а джукъ да джокъ...

«Акъсакъал», дегени – кесини тону, ёрге тагъылыб, юсю-не да кесини бёркю къабланыб Кеси кесине да айыб этиб:

- Ма быллай, бош затладан чыгъарыб айлана кёреме шай-тан таурухланы, – деб оруннга кирди.

ЁЛЮК

- Быллай бир этме, кьалгъан юдегинге да бир ырысла, – деб бютеу халкъ кюрешеди, алай Чопалакъны киши сандыкъдан бери айыралмайды. Джашы Таукъанны Таймыргъа ишлерге кетген джеринден, ёлюб алыб келгендиле. Юч джылгъа ишлерге барыб, тюбелек юйюне келирге эки айы къалыб тургъанлай, авария болуб ёлгенди. Джууукълары барыб, къанджал сандыкъ этдириб, самолёт бла Минводха алыб келгендиле. Тюз тангнга дери Чопалакъ аны юсюне бауурланыб чыкъгъанды.

- Башын алыгъыз да, бир кёргюзюгюз, – деб хар кимден бирем башха тилегенди, алай а уллу авария болуб, тюрсюню тюрленгенди, башын ачмагъыз деб, алыб келгенле алай айтхандыла да, ачаргъа унамайдыла. Экинчи кюн асыраргъа чыгъарырыны аллы бла Чопалакъ сарын этиб:

Мени джашыма къараргъа нек къоймайсыз? Не тукъум болгъан эсе да, чачы тура болур? Къолум бла чачындан сылаб, бир джыларма! – деб таралды.

Сора джыйылгъан халкъ:

- Бу джарлы ананы быллай бир термилтмегиз да, ачыгъыз, не боллукъду? – деб алайгъа джендиле. Эки джаш кесгичле бла акъырын сандыкъны ачыб тебретиле. Иги ачылгъынчы огъуна анасы юсюне бауурланыб, киши джукъ кёрмейди. Сора Чопалакъ кёзлерин да ачмагъанлай бетин бетине салыб, къолу бла чачын сылай келиб, кычырыкъ этиб кёзлерин ачады. Сора джугъун да билмей, артына ауду. Не болгъанын билмей, халкъ аны къайгъылы болду. Алайгъа джууукъ сирелгенле бирден кычырыкъ этдиле. Юйню ичи къала-балыкъ болуб, къарасала – анда тиширыу ёлюк. Сора сандыкъны алыб келгенле:

- Къара палах этгенбиз да къойгъанбыз. Нальчикге да бир ёлюк алыб келе эдиле, бир ажымсыз, аланы ауушдургъан этгенбиз, анда къабыргъа салыб къойгъунчу, дженгил муну ары элтиб, аны бери келтирирге керекди, – деб ашыкъдыла.

1971

КАПИТАННЫ ТЮШЮ

Ветеранла къазауатны заманындан хапар айта келиб, кёзюу Мирошниченкогъа джетди. Сора ол:

- Мен бюгюн да бир затха сейирсинеме, – деди.

- Не затха? – деб нёгерлери сордула.

- 1944 джыл джаз ала, атылгъан-ёнге да тохтаб, мен да алай бир эски буруугъа таяныб тургъанлайыма, кёзюм къал-къыугъа барыб, тюш кёрдюм. Бир солдат келиб: «Джолдаш капитан, сен былайда джукълаб тургъанлыгъынга, сени юй-юнгде уллу къыйынлыкъ барды», – деди. Асыры бек къоркъгъандан, мен илгеннгенча болуб уяндым. Уяныб къарасам, бир солдат меннге джууукълашыб келе тура. Сора ол тюз къатыма келиб: «Джолдаш командир, сени штабха чакъырадыла», – деди. Эрлай салыб барсам, полковник, биргесинде да беш-алты офицер, мыдах ауаз бла:

- Джолдаш капитан, юйюнгден телеграмма алгъанбыз, къыйын болуб, юй бийченг больницадады, алты кюннге эркинлик беребиз, бусагъатлай огъуна джолгъа чыкъ, – деди.

Ол кече огъуна элибизге джете. Ол чыкыгъаным бла ары-бери къайытмай, больницагъа барама. Барсам, бетине, кёзлерине дери байланыб, юй бийчем джатыб тура. Примусну джандырама дегенлей, патеген джаныб, ёрге уруб, болгъанын кюйдюрген эди. Бир кюнюмю ызыма къайытырыма кёюб, тёрт кюнню юйде сабийлеге къарадым, кете туруб да хоншулагъа аманат этдим.

- Сора сен тюшге ийнанамыса? – деб нёгерлери сордула.

- Иш мени ийнанганым бла къалгъанымда тюлдю, тюшюмде кёргеним тюнюмде болуб къалгъаныды, – деб ол сабыр джууаб этди

1986

«БАТЫР» ДЖОМАЛАЙ

Джомалай бла эки тенги тюбөб:

- Энди къайсыбызны юйюне барыб ичебиз? – деб сакъышландыла. Сора эки тенгини таукел болалмагъанларын кёрюб, юй бийчеси да къонакъга кетгени эсине тюшюб:

- Бизге барайыкъ, хомухла, сиз тиширыуларыгъыздан аллай бир къоркъуб, дунияда джаныгъыз да къалай джашайды, келигиз мени юйюме! - деб Джомалай таукел эмда джарыкъ айтды.

Ючюсю да, салыб, Джомалайлагъа бардыла.

- Мен закуска мадар этейим, сиз а шыша къайгъылы болугъуз, – деди Джомалай. Алай а эки тенгини хурджунларында къара капек да табылмады.

Джомалайга ачыу да тийди, алай болса да, бу экисине мен эркишиликни бир танытыб къояйым, деб эрлай хурджуна узалыб, андан бештюменликни башын бери къарата:

- Мен иги тенглерим юйюме келген кюн беш тюменден азы хурджунумдан чыгъармагъанма... – деб омакълана тебренгенлей, эшикле ачылыб, юй бийчеси кирди. Къараб аны кёргенлей, Джомалай бештюменликни ызына сала, – ...деб биреулен алай айтыб къойгъанды, – деди.

1986

АЛГЪЫШСЫЗ КЕЛИН

- Салат-Герий афенди кызын эрге береді, – деб джууукъ-тенг джыйылды. Кюеу джёнгерле машиналары кычыртыб, орамны толтурдула. Эрлай, юйден тиширыула чыгыб, хар машинагъа джабыула джайдыла. Келинликни эм алда баргъан машинагъа олтуртдула, эм алапат джабыу да ол машинагъа джайылганды. Биргесине джашны эгечи Салимат бла эки тенги олтургандыла. Арбаздан чыкыганлай огъуна, Салимат кюбузну согъуб тебрегенди...

Экинчи кюн эшик аллында ау алыргъа оноулашадыла. Бир къарт да бал аякны алыб, алгыш этерге хазыр болганды. Эм алгъа тиширыула кучаклаб, башында джаулукъларын алыб, бирер адамгъа узатдыла. Сора кызы джёнгер къатын кызыуу бла алгышха дери берейим да кюяйым деб, «бу юй къачы, бу эки кюлу, бу...» – деб бернесин чачды. Сора эм артда: «Бу да байракъ ючюн!» – деб бир иги кюмачны атды. Къатынла бир-бири кюлундан алыб къарайдыла. Сора бир къатын, кюлуна алыб, бир кесек къараб туруб:

- Оу, мен джарлы! – деб артына ауду.

- Не болуб къалды мынга? – деб, эрлай тутуб, ёрге кюбардыла. Сууукъ суу бла бетин сыладыла. Бир кесек эс джыйгъандан сора, не болганын сордула.

- Да джукъ да болмаганды, алай байракъгъа деб берилген кюмачны кёргенимде, таныгъан этдим, былтыр кызычыкъ джарлы ёлгенинде, бу байракълыкъгъа келген, аны ёлюк джабыуу эди. Аны Салат-Герийге берген эдим, ол а кызына байракъгъа салганды, ох, джалгъан дуния, – деб джыламсырады. Юйню ичи къалабалыкъ болду.

- Бу да ёлюк джабыу болурму? – деб башха кюмачланы да ызына атдыла.

Алгышчы да бал аякны ызына узатды. Кызы джёнгер къатын да, бедишлик болдукъ, дей, келинчикни кюлтугъундан тутуб, отоугъа ашыкъдырды.

1986

267

АТАЛАРЫН ТАНЫМАГЪАНЛА

- Сабийле аталары бла джолда бара тургъанларын кёрсем, джюрегим бир аман болады, – деб Зарият Болдугъа хапар айтды. Аны сейирсиннгенин кёрюб: – Да, мен туугъан кюн, атам къазауатха кетиб, къайытмай къалгъанды. Къазауатда аны джигитликлеринден газетледе джаза тургъандыла. Анам ма ол газетлени бюгюн да сакълаб турады. Аланы окъусам, атакы кёргенча, таныгъанча болама, – деди.

- Да атамы уа мен да танымайма, – деб Болду да ичин тёкдю.

- Ол да къазауатдамы къалгъанды? – деб сорду Зарият.

- Огъай, мен туугъан кюн ол анамы кёюб, бир башха тиширыуну алыб, башха джерге кёчюб кетгенди. Ол заманда аны этген итлигинден газетледе джазгъандыла, ол газетлени анам асыраб туруб, меннге бериб окъутханды. Мени кесини кызына санамагъан адамны юсюнден джазылгъан газетлени мен нек сакълаб турама, ол мени атам тюлдю, киши адамды, сора киши адамны юсюнден газетлени сакъларгъа неге керекди, деб джыртыб, отха атыб кёйгъанма.

- Къайнайса, не тукъум болса да, сени атанг сауду, – деди Зарият.

Болду ахсыныб:

- Огъай, андан эсе, мени атам да, сени атангча, урушда ёлсе, мен аны атын махтаныб айтырыкъ эдим, мен а, атанг кимди, къайдады, деб соргъаннга, къыйналыб джууаб этеме, бир-бирде уа эртде ёлгенди, деб кёюма, – деди.

1961

КЪАРАЧАЙНЫ КЪАДАУ ТАШЫ

Узакъдан келген къонагъыны кёзюн ачар ючюн, Шамакъ кёб тюрлю хапар айтады. Ташкёпюрден озгъанлай огъуна хар къулакъны, тарны, къаяны юсюден дегенча, бир сейир хапарны башлайды. Ташчыгъа джууукълашыргъа, автобус бара тургъанлай:

- Кёремисе, Къарачайны Къадау ташы ма олду, – деб Шамакъ къолу бла кёргюздю. Нёгери анга къараб:

- Да артыкъ неси барды ол ташны? Кеси да алай уллу тюл шойду да? – деб сорду. Сора Шамакъ ташны хапарын джарашдырыб айтыб тебреди:

- Ол таш къачан эсе да кёкден тюшгенди. Бир ажымсыз, метеорит болур. Былай къарасанг, ташны тюрсюню да бир тюрлюдю. «Къарачайны Къадау ташы», деб анга аны ючюн айтханыла. Къарачайда ташдан кёб джукъ да джокъду, алай а бу ташны айырыб багъалы кёргендиле. Узакъ джерге джолоучу болсала, ол ташдан бир кесекчикни сындырыб алыб, чепкенлерини хазыр орунларына салгъандыла.

- Нек сора? – нёгери сейирсиниб сорду.

- Да Къарачайны Къадау ташындан биргесине бир кесек болса, адам кесин Джуртундан айырылгъаннга санамагъанды.

- Алгъын заманлада атла бла алай узакъгъа барала болмаз эдиле, бусагъатда уа машина бла, поезд бла, самолет бла къралабызны джер джерине бара болурла, сора хаман ташдан сындырыб алыб бара эселе, таш бошаламай къалай турады?

- Огъай, бусагъатда ташдан киши да сындырмайды, ол заманлада къарачайлыла Ата джуртларына къуру Къарачайны санагъандыла, энди уа уллу къралабызны хар къалайы да Ата джуртха саналады. Ол себебден Къарачайны Къадау ташындан сындырыб биргесине алыргъа керек болмайды.

Энди ташдан сындырыб алмайдыла, ташланы кеслерин уллу
шахарлагъа элтедиле.

- Нек сора? Къаллай ташланы?

- Бизни джерибизде къара мермер, кызыл мермер бар-
ды, андан сора сослан таш барды. Аладан Москвада метро-
ну станцияларына да элтиб салгъандыла, Кызыл майдан-
нга элтгендиле. Биз, таулула, аны бла махтаннган да этебиз.
Бизни джашауубуз аллай бир тюрленнгенди, - деб Шамакъ
таукел сёлешди.

Ала хапарларын бошаргъа, автобус да Хурзукга джетиб
тохтады.

ОРУЗЛАМА БЛА СЁЛЕШИУ

- Бюгече джангы джылгъа туберикбиз, – деб эртденбладан огъуна аякъ тубюнде чёб сынмай, Исса къууанады. Ишден келе-келе столгъа салыннган орузлама алгъанды. Ингирде тогъуз сагъат бола:

- Да, энди онеки сагъат болгъунчу сакълаб турургъа неге керекди, бусагъатда огъуна эски орузламаны атыб, орнуна джангы салайым, – деб тебрейди. Сора орузлама анга:

- Сен мени алыб атаргъа быллай бир нек ашыкъдың? Сау джылны ичине мен сеннге бир тукъум бир хата этмегенме. Не кесинге, не юйдегинге, бир тукъум бир заран салмагъанма. Джылны ичинде сени къуллугъунг ёсдю, джаш тууду, кызынг онунчу классны бошады, джангы квартир алдың! Энди уа ол юч сагъатны тёзалмай, мени ауушдургъан этесе. Джангы джылгъа ким да къууанады, алай а билемисе ол сеннге не алыб келлигин? Не кесинге, не юйдегинге чыртда джукъ болмай, былай аягъынг ташха тиймей турлугъун билемисе?

Джангы джылгъа къууан, ким огъай, дейди, алай а мени да алай сансыз этме – мен сени сау джылны ичинде мыдах этмегенме. Ким билсин, мени кюсер кюн келиб къалыргъа да болур, – деди.

МАМАТАЙНЫ ТЕРМИЛГЕНИ

Адамла кёб тюрлю затха термиледиле. Сёз ючюн, кими аламат юйюм болса, дейди; бири джап-джангы машинам болса, дейди, бири былай бир ашар джерде ишлесем, дейди, башхасы, былай бир абадан кьуллукъда болсам, дейди. Азмыды айтыб тебресенг.

Маматай а джангыз бир затха термиледи. Ол да неди дегиз, адамны бютеу этген затлары белгили болуб барсала. Сёз ючюн, адамны узун сюекли, къысха сюекли болгъанын, чачы, кёзю, къашы къаллай болгъанларын былай къарагъанлай билиб къояса. Ма аланыча, былай къарагъанлай, адамны кесини къаллай болгъанын да билиб барырча болса эди. Сёз ючюн, аллында келе тургъан адам кимден, къачан, къаллай бир улху алгъаны белгили болуб турса, кимни нек алдагъаны мангылайына джазылгъанча болуб турса, джан басыб, терс оноу этгенни да алай болса. Джюрегинде кимге къаллай иннети болгъаны да белгили болуб турса...

Маматай андан сора башха энчи игилик излемейди. Джукъдан керекли болмай тюл. Инджилмей джашайды, алай а артыкъ заты джокъду. Болмагъанлыкъгъа, хар зат ол айтханча болса, киши да биле-биле аманлыкъ этерик тюл эди. Улху алыу адет тохтарыкъ эди, къралны ашау тохтарыкъ эди, киши кишиге, джан басыб, терс оноу этерик тюл эди, киши кишини ызындан къара сабан сюрлюк тюл эди. Къысхасы, джашау бек иги боллукъ эди. Ол заманда Маматайны сыйы да ёсерик эди. Киши анга уллу сёлешаллыкъ тюл эди. Эм баш зат а – бютеу адамла кеслери кыйынлары бла джашарыкъ эдиле, тюз иннетли боллукъ эдиле, джашау джашнарыкъ эди.

КИМДИ ТАМАДА

Маламай шахардан ызына кыйыта туруб, куйге элтирге деб, эки ётмек алды. Автобусну ичи адамдан толуду. Къарт да бар, джаш да бар, эркиши да, тиширыу да. Орун болмагъаны себебли, Маламай ёрге туруб барады. Кеси да алай джаш адам тюлдю, анга кыйркъдан атлагъанды. Андан иги огъуна гитчеле олтуруб лахор эте келедиле. Тюз Маламайны туура-сына эки къарт олтурадыла. Бири – Баракъай, бири да – Годай. Сора Баракъай ёрге кыобуб:

- Кел, олтур былайгъа, – деб Маламайгъа кыарады.

Маламай уялыб:

- Алай кыалай айтаса, сен менден онбеш-джыйырма джылгъа тамада болурса? – деди.

- Тюз айтаса, мен алтмышдан атлагъанма, алай а сени кыолутугъунгда ётмеклеринг барды, ётмек а барыбыздан да тамадады, – деб Баракъай анга орнун кыояргъа изледи.

АЛТЫНЧЫ КЪОЙ

Къачда Долмаш къараб, къойларым он болгъандыла, мен алагъа джазгъа дери бичен ашатыб нек турама, деб, бир кюн беш къоюн кесди. Ол да аланы кесиб бошаб, санлаб, терилерине да түз себиб, ары чырмай тургъанлай, къайын атасы Байчагъыр келди.

Долмаш юленнгенли он джыл да болгъанды, алай а алкъын къайын атасы аны юйюне кирмегенди.

Бек багъалы кёрюб, Байчагъырны төрге олтуртдула, Долмаш анга кърманлыкъ этер къайгъыгъа киреди. Сора бийчеси:

- Огъай, энди кесерге керек тюлдо, сен беш къойну буса- гъатда кесгенсе, сора энтда бир малны неге кесерге керексе! – дейди.

- Да, мен беш къой кесгенликге, къайын атам ючюн кесмегенме аланы, сора мен кърманлыкъ этмейми къоярыкъма? – деб Долмаш юй бийчесин терсledi.

- Да бир къой огъай, «сени ючюн, эки мал огъуна кесгенбиз», дербиз да къоярбыз, ол аны къайдан биллики?! – деб юй бийчеси даулашды.

- Ол билмегенликге, мен кесим билеме да беш къойну анга кърманлыкъгъа деб кесмегеними, сора уа!

- Да, не башхасы барды?

- Башхасы уа олду, мен къайын атама кърманлыкъгъа деб, мал кесмегенме!

- Да, элесе, кел, кесине сорайыкъ! – деб юй бийчеси эрин юйге ичкери чакъырды.

- Огъай! Алгъа мен кесейим да, сен а сора-сора турурса, – деб Долмаш къайын атасына кърманлыкъгъа мал кесерге кетди.

1985

АКЪБАШ БЛА БУЗОУУ

«Акъбаш бузоучукъ табханды!» – деб сабийле чабышдыла. Барсала, бузоучукъ кырыкыгъа джатыб, анасы да аны джалай тура. Сора Акъбаш, сабийлени кёрюб, мени балачыгыма тиерле да, деб кюркыгъанча, алагъа къараб, башын да силкиб, дагыда джалаб тебреди. Бир сагъат чакълы бирден, бузоучукъ кюреше кетиб, ёрге кюба келиб, дагыда джыгъылды. Алай эте, алай эте, эм арты ёрге кюбду. Сабийле, анга къараб, уллу кыуанч этедиле. Дагыда бир кесекден бузоу, анасыны туюбуне барыб, ауузу бла эмчек излеб, тюзелиб, эмиб тебреди. Бир талайны анга къараб туруб, сабийле ойнаргъа кетдиле. Матгерий ингирде келгенинде, ийнекни бузоуу туюбуне джарашыб тургъанын кёрюб: «О-о-о да, ала-мат болуб турады да, туу машалла! – деб кыууанды.

Экинчи кюн эртденбла уа бузоучукъ ёлюб тура. Матгерий эл бла бир кыйналды. Ийнекни сауама деб барса уа, Акъбаш аны къатына кюймай тохтады. Сора ол, келиб, бузоучукъну терисин тулукъ союб, ичин саламдан толтуруб, элтиб, Акъбашны аллына салды. Ол эрлай ёкюрюб, ичи саламдан толгъан терини джалаб тебреди. Матгерий да сауаргъа деб, ийнекни туюбуне чёкдю. Акъбаш бузоуу кыйгылы болуб, аягъын да кёлтюрмеди.

Сабийле бузоучукъну ёлюб кългъанын эшитиб келдиле.

- Къалай ёлюб кългъанды?! – деб бек кыйналадыла. Сабийледен кыйсы эсе да:

- Ий, терини ичи саламды, сора ийнек бузоууну ёлгенин къалай билмейди? Бузоу бла ичи саламдан толгъан терини башхалыгъын ангыламаймыды? – деб сорду.

Бир джашчыкъ да:

- Ангыламай эсе, къарачы, майна, Акъбашны кёзлеринден джыламукъла тёнгереб терини юсюне агъа турадыла, – деди.

ГОНОРАР

Чомду бюгюн кеси кесине бек ариу кёрюнеди:

- Анасын багъалатмагъан, адам тюлдю, анадан багъалы дунияны башына бир адам да джокъду, алай а аны хар ким да ангылаб бармайды, ким билсин, энди мен ананы юсюнден джазгъан хапарымы окъусала, бир тюшюнюр эселе уа, – деб ичинден алай айтады.

Ананы юсюнден кёб адам джазады: уллу джазыучула да, чыртда джазыучулукъ иш бла кюрешмегенле да. Чомду да джазыучулукъ иш бла кюрешмейди, ананы багъалатыргъа керек болгъаныны юсюнден а иги хапар джазгъанды. Аны джаратыб радио бла бергендиле, газетде да басмалагъандыла. Чомду андан бери уа артыкъ уллу кёллю болгъанды. Радио-дан, газетден алгъан гонорарын да ол, юй бийчесине бериб:

- Кесинге эки туфли ал да кий, - деди.

Юй бийчеси, ачханы ызына къайытара:

- Ёмюрюнгде ананга бир джукъ алыб къууандырмайса, бир да къуруй эсе да, аналаны юслеринден джазгъан хапарынгы гонорарына ананга бир чепкенлик алсанг а, – деди.

НЕНЧА ДЖЫЛ БОЛГЪАНЫ

Хорасан, не эсе да, бек ауруб:

- Джарарыкъ эселе, больницагъа бир элтсенг а, – деб, джашындан туугъаннга алай айтды.

- Да нек джарамайдыла, бютеу халкъгъа джарагъан сеннге да джарарла», – деб ол больницагъа алыб барды.

- Айхай-айхай, салайыкъ больницагъа, къолубуздан келгенича кюрешейик, къараб къарагъынчы биз сау этербиз, эм алгъа «карточканы» толтурайыкъ, – деб врач джазыб тебреди. Джаза келиб сора: – Амма, ненча джыл болгъанды? – деб сорду. Олсагъатлай Хорасан:

- Юч джыйырма, – деди. Врач ышарыб:

- Джангылгъан этесе, ансы сен джюзге джууукълаша болурса? – деди.

- Огъай, бир Аллах, къуп-къуру юч джыйырма болгъанды, тартсанг, созсанг да, юч джыйырмады, ийнан алай болгъанына.

- Андан а кёб болгъанды, алай а тюзюн айтыргъа нек излемегенинги билмейме ансы.

- Да, балам, төрт джыйырма бла онбеш десенг, «джашарын джашагъанды, мынга дарман къоратыб не этебиз», дерикдиле. Сен къагъытха юч джыйырма, де да джаз да къой, – деб тиледи Хорасан.

АПТЕКАДА

Махсют аптекагъа барыб:

- Эгечим, мынга бир къара, – деб Софьягъа рецептни узатды. Ол къараб:

- Была экиси да бусагъатда бизде джокъдула, алай а кетиб къалма, – деб телефон бла шахарны башха аптекасына сёлешди. Сора ышарыб:

- Ол аптекада барды, мындан чыкъгъанлай, ары барырса, – деди. – Тохта, ол бир дарманынга да мадар боллукъ эсе, бир кёрейик, – деб телефон бла больницагъа сёлешди. – Роза, сенмисе, бусагъатда рецепт бла биреулен келгенди, микстура этерге керекди, бюгюн кеч болгъанды, аптекада этерик тюддюле, тамбла бизни аптека ишлемейди, сизде джокъмуду эке, баш кюн этсек, мен сеннге берир эдим, – деди. Дагъыда: – Алай эсе игиди, сора бу къарт адамны ары да къыйнамай, «Скорая помощь» машина алайда эсе, шофердан бериб ийсенг, – деб къошду. Сора трубканы ары сала, Махсютге айланыб:

- Сиз насыблы адам болурсуз, эки дарманыгъыз да табылды, – деди. Ол сагъат, машина келиб, шофер шиша бла микстураны Софьягъа узатыб кетди. Софья да къалай ичерге керек болгъанын да айта, къартха узатды. Къарт да:

- Сен бир иги адамланы къызлары болурса, къартлыкъгъа джаша, адамла бары да сенича болсала, ауругъанла мындан аз боллукъ болур эдиле, – дей чыгъыб кетди.

БАЗАРДА

Ханымсат сатыуун да этиб, ачхасын да бошаб, базардан бери чыгъаргъа, джолну бир джанында бир садакычы чыган къатынны кёрюб, хурджунуна узалыб, бочхасында джангыз сом табыб, «муну да мынга бере барайым», деб ары айлана тебрегенлей, аз арлакчыкъда алты-джети джыл болгъан чыган кызычыкъ олтуруб, къолун узатыб тургъанын кёрдю. Къалай этерге билмей, туракълады: «Сабийге береме десем, бу къатын кёрген этгенди мынга айлана тебрегеними, мынга бериб, сабийни юсю бла да къалай озуб кетейим», – деб сакъышланды. Сора: «Не болса да, эм алгъа бу къатыннга берирге, деген эдим», – деб, тюз аллына барыб, ол сомну узатды. Чыган къатын сомну алыргъа узала да бир тебреб:

- Огъай, элт да ол кызычыкъгъа бер, ол сабийди, – деди.

ДЖАРЫМ ЧАЛКЪЫЧЫ

Сен быйыл джарым чалкъычыгъа чыкъгъанса. Сени ишге тырмашханынг ючюн, джыйын тамада да, къалгъан чалкъычыла да бюсюреу этгендиле, ариу кёредиле. Эртденбла ала бла тенг къобаса, хыршыгъа ала бла тенг киресе, джануу этерге ала бла бирге тохтайса, ала сени чалкъынгы таблаб да береди, ингирде чалкъы ыздан бирге айланасыз. Ол бары да бек игиди. Алай а сен алагъа бюсюреу этмейсе, кесинги аладан иги огъуна башха санайса. Бусагъатда ала бла тенг баргъан, эки-юч джылдан а мен аланы узакъ къалдырлыкъма, дейсе. Адам хар заманда да джюрегин таукелликге байлагъанлай туругъа керекди, сен да тюз этесе. Алай а сен бир затха сагъыш этмейсе. Биринчиси, сени чалкъынг къалгъанланы чалкъыларындан гитче, чалкъы сабны башхала этгендиле, чалкъынгы ала уулагъандыла, сен чалкъынгы гылдыуайын джарашдыра да билмейсе, табларгъа да толу юренмегенсе. Экинчиси, дюрюлеринге къара, сени дюрюлеринг къалгъанланыкъыладан тардыла. Аны бла да къалгъа эдиле, хансны тюбю бла кесдиралмайса, баш солумун алыб бараса, дюрюлеринги да иги къайыралмайса, чачхан этесе. Ючюнчюсю, дюрю кюнде къаллай бир туругъа керек болгъанын билмейсе, сени кесинге къалыб кетселе, сен дюрюлени не кюнде къауурсун этериксе, не джангур тюбюнде чиритген этериксе. Сенек ауузладан ненча кюнден гапна этерге боллугъун билмейсе, гебен къалагъан заманда аны башына сен минсенг, чалкъычыла джукъ айтмай къойсала, гебен суу кириб не чириген этерикди, неда аны джел чачарыкъды.

Ма ол затланы барын да кесинг билиб бошасанг, сора, толу чалкъычыгъа кесинги ол заманда санаргъа боллукъса.

Ауушла

КЕРМАХАН

Адам джанына къоркъарчады, деб Кермаханна элден алыб келиб, шахарда больницагъа салдыла. Эрлай врач къараб, тинтиб, керекли дарманланы джазыб, кюнюне эки укол да буюруб:

- Къоркъма, биз сени къараб къарагъынчы, аякъ юсюне салырбыз, андан машина бла келген эсенг, мындан кесинг къыйналмай джаяулай барырча этерикбиз, – деб кёл этди.

Кермахан тынгылаб туруб:

- Энди, иги джаш, сен бек ажымсыз къарадынг, сау бол, алай а мен бек ауруйма. Былайда джатыб турур кюнюм джокъду, мени юйюме ий, ёлсем да, юйюмде ёлюрме, ёлмей сау къалсам а, сени разы этер ючюн, келирме да дарманларынгы да ичерме, ол уколла дегенинги да этдирирме, – деди.

КЪЫЯМА КЮН

Бутдий ёлюб, арбазгъа кёб адам джыйылды. Беш джыл болгъан джашчыгъы Ханафий юсюне къабланыб джылайды. Ёлюкню къабырлагъа алыб тебрегенлеринде: «Берлик тюлме анамы сизге!» – деб басхычха къадалды. Тишируу, эркиши да кюрешиб, ариу айтыб, Ханафийни къолларын бошладыла. Аны таралгъанын кёрюб, джыламазлыкъ да джылайды.

Адамла къабырладан къайытыб келиб, ууакъ-ууакъ чачыла тебретиле. Хар кете тебреген:

- Да энди къууанчыгъызгъа, игилигизге келейик, къыяма кюн бир-биригизге джарыкъ бетден тюбегиз, – дейди.

Кечени ортасында Ханафий къарт анасын уятыб:

- Ання, къыяма кюн къачан боллукъду? – деб сорду.

- Ол сеннге керек тюлдю, джашым, аны къайгъысын этме да, джукъла, – деб къарт анасы ариу айтды.

- Сен аны меннге айтханлыгъынга, не боллукъду? Бир айт, мен кишиге айтмам, – деб Ханафий дагъыда тиледи.

- Аны киши да билмейди, мен къайдан билейим, болмай къаллыкъ эсе да белгили тюлдю, бала.

- Огъай, боллукъду, къачан боллугъун айт, дейме ансы.

- Сен боллугъун къайдан билесе сора, азмыч? – деди къарт ана джукъусундан аязый.

- Да тюнене адамла кетиб тебрегенлеринде: «Бир-биригизге къыяма кюн джарыкъ бетден тюбегиз», – деб алай айта эдиле да, биз къыяма кюн анамы кёрлюкбюз да, – деди.

1972

САБИЙЧИК

Муслиматны юч ай болгъан сабийчиги сау эки-юч кюнню тохтамай джылаб турду. Сора ол:

- Бу былай этиб турлукъ тюлдю, къалай да болсун, биз билмегенликге, муну бир къыйнагъан джери барды, – деб поликлиникагъа алыб барды.

- Гошаниса, ахырсы бу сабий азабымы чекдирди, сен бир мадар эт, деб алыб келеме, – деб Муслимат хапар айтды.

- Да биз былайда ауругъаннга мадар этерге деб турабыз, ансы атабызны къой къошунму сакълайбыз, – деб Гошаниса обсар-джабсар сёлешди.

- Ай, Аллах игилик берсин сеннге, бир мадар эт да, кеси да бир тынчлыкъ табар, мен да бир солуу алыр эдим, – деб Муслимат джарыгъыракъ сёлешди.

Гошаниса сабийни туурасындан къараб туруб, сора ана-сына айланыб:

- Джылагъан заманында нем деб джылайды? – деб сорду. Муслимат сейирсиннген да этиб:

- Да, нем дерикди, юч ай болгъан сабий? - деди.

- Айталса уа иги боллукъ кёре эдим, алай болса да, сабий былай сынгсый тебрегенлей, аны больницагъа чабдырыгъа керек тюлдю, хар адамны бирер усталыгъы барды, ма сёз ючюн, мени усталыгъым врачлыкъды, сабийни усталыгъы да джылагъанды. Джылагъандан башха заты джокъ эсе, аны кёлтюрюб айланыргъа керек тюлдю. Мен дарманла бла кёб кюреширге суймейме. Джылай тебресе, эмчек сал, белляу айт, ол да, ол да джарамасала, тюкюртген да эт. Чыртда бол-маса, ал да кел, мен аны бир кюннге сау этерме, – деди.

Муслимат не айтыргъа да билмей, чыгъыб тебрегенлей, Гошаниса ызындан къараб:

- Унутуб къоя эдим айтыргъа: бир джолгъа тузлу затны кёб бермегиз, – деди.

ДЖУЛДУЗ КЪАШХАЛЫ

Адам не къадар ариу болса, ол къадар кёлү, джюреги кёл-тюрюлген этеди, таукел болады, адамлыгъы ёсгеннге санайды. Ариу болмаса да, ариу болур ючюн, тюрлю-тюрлю бояула алыб кюрешеди, кийимни маджалын киерге излейди, кюзгюню аллында бир къауум къызла кёз-къаш бояй, къаллай бир тура болурла? Аны ким тергеб билирге болаллыкъды?!

Мангылайыны тюз ортасында джулдуз къашхасы болгъан бир тайчыкъ телеу сыртда анасыны тегерегине чабыб, къуйругъун къалач этиб ойнайды. Алай а билемиди ол джулдуз къашхасы болгъанын, аны ол къашхасы тамам ариу джарашханын? Кеси къараб ёмюрде да кёраллыкъ тюлдю неда башха ат аны анга айтырыкъ тюлдю. Сора ол ариу къашха анга къалай тюшгенди? Кеси да не бойнуна, не сыртына, не къарын тюбуне тюшмей, тюз мангылайыны ортасына къалай тюшеди?

Атланы чыртда къашхалары болмай къалыб, сора сурат салыучугъа ат тамам да ариу болур ючюн, бир зат эт, деселе, мангмайына джулдуз къашха этерик болур эди.

Ариулукъну табигъат кеси береди, табигъатдан уллу суратчы джокъду, не келсин, джулдуз къашхалы атла аны кеслери билмейдиле, кёрмейдиле, аны алагъа киши да айтмайды.

27 06 1981

ЭЛГЕ ГУРУШХА ЭТГЕН

Джашчыкъла джууна тургъанлай, Супиятны джашчыгъа суугъа кетгенди да кългъанды, деген ачы хапар эрлай элге джайылды. Къарт да, джаш да, эркиши, тиширыу да бютеу джыйылыб изледиле, алай а бир джукъ да табмай, ашхамда юйге джыйылдыла.

«Не атам джокъ, не анам джокъ, не бу элде эгечим, къарнашым джокъ, ол джангыз сабийни да Аллах меннге нек къызгъанды?» – деб Супият таралады.

Танг атар-атмаз, сабийни излерге тюненеден да кёб адам чыкъды. «Тюнене къалай болгъан эсе да, бюгюн а табыб келикдиле», – деб Супият толу ышаныбды. Алай а кеч бола излерге баргъанла кеслерини терсликлери болгъанча, къурулай къайытыб келдиле.

Табылмай къалыр да, деген къоркъуу Супиятны джюрегин кемиреди. Арадан дагъыда талай кюн кетди. Излегенле да табарыкъларындан тюнгюлюб, аздан аз боладыла. Эм арты излегенни къойдула.

Супиятны кюйгени-бишгени энди сабийини ёлюгюн табмагъанлары ючюндю. Кече джатханлыкъгъа, кёзюне джукъу кирмейди. Энди аны джюреги бютеу элден да кыйыналады, элден кёлю къалады: «Аллахны буйругъу алай болуб, суугъа кетди эсе, излеб табмадыла эсе, ингир сайын келиб, «бюгюн да табмайбыз», деб меннге алай айтыб турмай, «табдыкъ, алай а бек тюрленнген эди да, сеннге кёргюзте айланмай, кесибиз кебинлеб, къабырлагъа элтиб асыраб келебиз», – деб бир къабыр этселе, мен да барыр эдим да, ол тёбени юсюне бауурланыб джылай да, джюрегими сёнгдюре турур эдим, мени быллай бир ёкюндюрмей, элни адамлары алай этселе, не боллукъ эди, не уа энтда кеч болмагъанды да, ол зат бирини акъылына къалай бир келмейди», – деб Супият кирпич къакъмай тангларын атдырады.

УСТАЗ БЛА СОХТАСЫ

Джетинчи классда арт дерс бошалыргъа, Гошаджан келиб:

- Бюгюн ингирде алты сагъатда не аталарыгъыз, не аналарыгъыз школгъа келирге керекдиле. Арагъызда кылыкъ этгенле бардыла, дерслерин иги окъумагъанла бардыла, кечге кялыб келгенле бардыла, аланы барын да масхабха тартыргъа керекди. Портфеллеригизни мында кююгуз, джыйылыу бошалгъандан сора, келирсиз да алырсыз, ансы сиз юйде айтмай кюяргъа боллукъсуз. Мен сизни беш бармагъымы билгенча билеме! – деб къаты селешди.

Разы болсала болмасала да, сохтала портфеллерин да кююб, классдан чыгыб тебретиле. Гошаджан а барына да къараб турады. Бир джанына айланыб къараса, Нюристан, портфелин да алыб, классдан чыгыб бара.

Гошаджанны бети да тюрлениб:

- Сени кесинге энчи айтыргъамы керекди? Огъесе кюлакъларынга кум кююлуб эшитмеймесе, мени айтханымы санмы этмейсе, атангы-анангымы аяйса? Ала былайгъа келгенликге, бутлары кырккылыб каллыкъ тюддю! Портфелинги ызына сал, ингирде атангдан, анангдан бири келмесе, школну босагъасындан атларгъа мурат этме! – деб кыджырады.

Нюристан, кёзлерин сюрте, классдан чыгыб кетди. Алай а ол юйлерине баргъан орамгъа айланмай, къабырла таба бурулду. Келиб къабырланы хуналарыны къатында бир кесек сирелген да этиб, хунаны эшиклерин ачыб, ичине кирди. Сора атасы бла анасыны къабырларыны тюз орталарына тобукъланыб, эки джанында эки къабыргъа кёзюу къарай, аланы юслеринде ёсген гокка хансланы кёзюу-кёзюу сылай, зукучукъ этиб джылады. Эки къабырны кёзюу кючакълар:

- Туругъуз, къайсыгъыз тураллыкъ эсегиз да, сизни биригиз бармай, энди мени школгъа кюярыкъ тюддюле, – деди.

ШКОЛГЪА БИРИНЧИ КЕРЕ

- Быйыл Матай школгъа биринчи кере барлыкъды! – деб атасы бла анасы къууанч тыбрлы болуб, анга школ кийимле, башха керекли затларын да алыб тургъанлай, 30-чу августда тамагъы ауруб, биринчи сентябрда школгъа баралмай къалады. Юйде дарман-дары этиб, бешинчи сентябргъа Матай маджалыракъ болады. Алай а ол кюн да школгъа баралмайды.

- Да энди не боллукъ эсе да, баш кюн барырса, – деб юйде да алай айтыб тургъанлай, шабат кюн он сагъатдан атлай, Матай:

- Школгъа барама! – деб тохтайды.

- Бюгюн кеч болгъанды, баш кюн эртденбла барырса, – деб кюрешселе да, тыялмайдыла:

- Мени энди ауругъаным джокъду, школгъа барырым келеди! – деб, тохтайды. Атасы къолундан тутуб, школгъа алыб барыб, устаз къызгъа хапарын айтады.

- Да аны не айыбы барды, келсин, бюгюн энтда бир сагъат дерсибиз барды, – деб, Матайны да башын сылаб, класс-ха алыб кетеди.

Атасы юйге къайытыб, отун джара тургъанлай:

- Аття, ой, аття! – деб Матайны тауушун эшитеди. Балтаны да тѣнгекге уруб къараса, Матай къууанч тыбырлы болуб, чабыб келе.

- Не болгъанды, неге къууанаса?

- Аття, билемисе, биз тамбла окъурукъ тюлбюз, тамбла солугъуз деб, устазыбыз алай айтханды! – дей, къууанч хапарын анасына да айтыргъа уланчыкъ ашыгъыш юйге кириб кетди.

НАМАЗЛЫКЪДА

Сеит-Алий диннге бек къаты адамды. Динден алай хапар-лы тюлдю, алай а былай этерге керекди, деб бир да эшитсе, ол тюзмюдю, терсмиди, деб анга сагъыш этмейди. «Аллахны сёзюн бузмазгъа керекди», – деб тебрейди. Ол айтханнга кёре, биреу оразаны заманында ораза тутмай, чалкъы чалгъан эсе, ол биченни ашагъан малны къурманнга кесерге боллукъ тюлдю. Ол огъай эсенг, аллай бичен бауну чардагъында болуб, бауну ичинде тургъан малны сыртына суу тамчыла тамсала, ол малны да къурманнга кесерге боллукъ тюлдю. Ма аллай айтыулары Сеит-Алийни аз тюлдюле.

Бир кюн Сеит-Алий намазгъа уюб тургъанлай, радио бла къарачай-малкъар халкъ джырланы береди. Сеит-Алий намазлыкъда болгъанын да унутуб, джырлагъа тынгылайды. «Бийнегерни джырын» эшитиб: «Аны къаядан тюшюрюрча бир мадар къалай табмагъан эдиле? Ай, бусагъатда болса уа, вертолёт бла не дженгил аллыкъ эдиле», – дейди. «Джандарны джырына»: «Бусагъатда тюрлю-тюрлю халкъла эгеч-къарнаш болуб, бир юйюрню адамларыча джашаб тургъанларын ол заманны адамлары кёрселе, аз сейир болмаз эдиле», – дейди. «Къанаматны джырын» эшитиб: «Ай, артыкълыкъ дуня», – дейди. Бир заманда къараса, Сеит-Алий намазын унутуб джырлагъа тынгылаб тура. Сора не айтыргъа да билмей:

- Аллах, Сен кеч, алай а мен башха затлагъа бёлюммегенме, халкъ джырлагъа эсим кетгенди, халкъ джырлагъа тынгылагъаным ючюн, меннге гюнах саллыкъ болмазса?! – деб ичинден алай айта, намаз этиб бошаб, Сеит-Алий ёрге къобду.

1969

ОБЩЕЖИТИЕ

Зубарджат институтну бошагъанлай, аны институтда ишлерге къойгъандыла. Бир джылны ишлегенден сора, аны Москвада курслагъа ийгендиле. Джер-джерден талай устаз келиб, аланы студентле джашагъан общежитиеге джарашдыргъандыла. Хант юйге джюрюмей, ала да общежитиени кесинде ушхуур этедиле. Ол себебден хар комнатаны адамлары айда бир кере кухняны ариуларгъа керекдиле. Айлана келиб, кёзюу Зубарджат джашагъан комнатагъа джетеди. Кече онбир сагъатда Зубарджат кухняны ариулагъан кибик этиб, чыгъыб тебрегенлей, этажны старостасы, 4-чю курсну студенткасы келиб:

- Тохта, ашыкъма, мен къалай ариулагъанынга къарагъан этерикме, – деди.

- Ким огъай дейди, къарарыкъ эсенг, – деб Зубарджат бюсюреусюз джууаб этди.

Сора староста кухняны хар несине къараб:

- Сен не тукъум адамса, къаллайла ариулаб бараса, уялмаймыса алай этерге, сен да студенткагъа саналыб тураса, билмейме, сенича чийбеллени институтха да къалай аладыла?! – деб, не урушалгъанын урушду.

Староста Зубарджатха студентди, деб турады.

- Сени не ишинг барды, меннге алай джассы-джассы сёлеширча, – деб Зубарджат ачыулана тебреди.

- Сеннге уа башха тюрюлю джассы-джассы сёлеширик эдим, алай а сени кибиклеге сёзюмю къоратыргъа неге керекди! Сен адам юретгенни алырча адам тюлсе! Тамбла студпрофкомда сёлеширбиз, – деб кетди.

1967

ДЖАРЛЫ АДАМ

Халкъ болгъан джерде джарлы адамла да тюбейдиле. Тюрлю-тюрлю сылтаула бла инджилиб джашагъанла боладыла, садакъа джыйгъанла да бардыла. Алай болса да аланы барындан да Оттамай джарлыды. Огъай, ол не джашар джери болмай, не ашар ашы болмай инджилгенлик этмейди. Аны алапат юю барды, юню ичине кирсенг да, бери чыгъайым демезсе, маллары да барды. Кеси да иги хайырчыгъы болгъан джерде урунады, аман да ишлемейди.

Аны инджитген башха затладыла: тенглеринден бири юсюне аны костюмундан иги костюм кийсе, ол асыры къыйналгъандан, кече джукъламай чыгъады; ол алай тургъанлай, аны махтамай, тенглерини бирин махтасала, биягъы Оттамайны къойнуна от тюшеди. Ол огъай эсенг, хоншулары алапат келин алгъанларында, ол къара кюйгенди. Къысхача айтыргъа, кимде да болсун, игилик болса, ол къара кюерге хазыр болуб турады.

Ол алай нек этеди, деб адам сейирсинникди. Аны сылтауу джангыз бирди: Оттамай хар ким да аны махтаб турсала сюеди. Ангыламакълыгъы да бар, болуму да боллукъ эди, алай а не келси, къала ишлеб къуйругъу бла ойгъанча этеди, адамлыгъын кеси бузады.

Сора аллай адамгъа, джарлы адам, демей, не айтырыкъса?

1986

КАБИНЕТДЕ

Айгуф да, Билял да заявлениелери бла, тамадаларына келиб, кёзюлерин сакълайдыла. Бир кесекден Айгуф кириб, ышара-ышара чыкъды.

Билял да аны ызындан кириб, кабинетде кёб мычымады, нелени эсе да мурулдай, ол да юйюне кетди. Не болуб келеди эке, деб, юй бийчелери хапар соргъанларында, Айгуф:

- Да, сау къаллыкъ, бир иги адам кёре эдим, заявлениеме эрлай къол салды. Кабинети да бир таб джарашдырылгъанды. Столу тюз кюзгюча, былай къарасанг, кирпичлеринги бирем-бирем санарча кёрюне эди, полу да бир алапат паркет, бир уста адам салгъан болур эди кесин да... – деб аны хар несин да джаратыб келгенин айтды.

Билял а юй бийчесине башха хапар келтирди:

- Да не боллукъ эдим, заявлениеме къарагъан кирик этди да, бир болмагъан сылтаулары айтыб, къол салмады. Мен да ичимден: «Огъесе сен кабинетинге ушагъын», – деб чыгъыб келеме. Аны ол кабинетинде адам юйюрсюнюр бир зат джокъ эди. Кабинет – уллу, ол а ичинде – гитче, джарашмай, эки столну алай салыб, кеси да аланы артларына кириб, аны полуну паркети да неге ушай эди! Огъесе сен кабинетинге ушагъын, деб келеме, – деди.

1979

УЛЛУ БЫЧАКЪ

- Атамдан кьалгъанды! – деб Токаш уллу бычакъны багъалатыб ёрге тагъыб тургъанды. Ол кьошда тургъанлай, джашы уллу бычакъ бла Сейпулну джаралы этгенди, деб халпар келди. Олсагъатлай огъуна, Токаш малларын хоншулагъа аманат этиб, элге энди. Келсе, Сейпул – кыйыин, джашы Сопай да – тутуллуб. Джашын кьоулакъгъа да алмай, Токаш Сейпул къайгъылы болду. Уялгъандан адамланы бетлерине къараялмайды, кечигиз мени ол ит джаш амалтын, дейди, алай андан ары ауузуна сёз тюшмейди. Юч кече бла юч кюнню Токаш да Сейпулну къатын сакълаб турду. Ёлгенинде уа, кесини юйюнде ёлюсю болгъанча этди. Сейпулну атасына къараб:

- Сени джашынг ёлюб, бюгюн джерге къарагъан кюнюнгдю, алай а менден сен да маджалса – сени юсюнгден сёлешген заманда «ол ажымлы ёлюб кетген джашны атасы», деб сёлешширикдиле, мени юсюмден сёлешген заманда уа, «ол мурдарны атасы», деб сёлешширикдиле, – деди.

Экинчи кюн эртденбла дууагъа баргъанла къабырланы хунасыны тышындан узакъ бармай, бир джангы къабырны кёрюб, сейир болдула.

- Тобасто, бу кимни къабырыды, тюнене джокъ эди, сора бюгече кимни басдыргъандыла? – деб не айтыргъа билмедиле.

- Айыб этмегиз, бу къабырны бюгече мен этгенме, – деб Токаш сёз башлады.

- Ол ит джаш, Сейпулну ёлтюрюб, тутуллуб тургъанын билесиз. Ол андан бери къайытмасын, Аллах айтса, къайытхан да этмез. Алгъын заманлада мурдарны къабырладан тышында басдыргъандыла, мен да ол ит джашны, ёлгеннге санаб, къабыр къазыб, ол уллу бычакъны, ууакъ-ууакъ этиб, аны ичине атыб, юсюне топракъ къуйгъанма. Кеси тутуллуб кетгенди да, адамла аны бетине тюкюрюрча тюлдю, энди ол къабырны кёргенле, «ой, мурдар!» деб ит-ирият бере турурла, деди.

АВТОВОКЗАЛДА

Танг белги бергенлей, Нюрсият да, аны кызы Шукурия да, Шукурияны кызы Эльмира да автовокзалга келдиле. Ол ючюсюнден джолоучу боллукъ джангыз Эльмирады, ол быйыл Харьковда институтха окъургъа киргенди, анасы бла къарт анасы уа ашыра келгендиле. Эртденбла алты сагъатда Минводха барлыкъ автобус келмей къалгъанды да, Эльмира бла Шукурия анга кыйналадыла. Эльмира минерик самолет эки сагъатда учарыкъды. Анга кечге къалама, деб сагъыш эте-ди ол. Нюрсиятны уа сагъышы ол тюлдю. Амма кесини джаш заманын эсине тюшюргенди: «Джашау алгъын башха тюрюлю эди. Аллай узакъ джерлеге тиширыула огъай эсенг, эркишиле да джюрюмегендиле. Да, джюрюб да неге джюрюрюк эдиле? Кызы а, кеси джангыз барыб, къобандан суу алыб да келмей эди, тюкеннге да алай. Суугъа тебресем, не тенг кызыла бла бара эдим, не да хоншуладан бир гитче кызычыкъ алыб барыу-чан эдим. Алай этмеген кызыны намыссызгъа, уятсызгъа, таб, бетсизге санай эдиле. Энди Эльвираны не хатасы барды, бек намыслы кызыды, кеси кибикле бла бирге Харьковга кетиб барады. Аны ючюн, анга не атасы, не анасы, не хоншу-тийре, киши айыб этмейди, ары окъургъа киргенине къууаннган болмаса. Мен кесим джангыз суугъа, тюкеннге барсам, мени къарт анам юч-тёрт кюнню урушуб турур эди, энди бюгюн а мен кесим, Эльмираны къарт анасы болуб, ашыра келиб ту-рама. Джашау дегенинг, ма алайды...»

Нюрсият алай сагъыш эте тургъанлай, Эльмираны: «Анны, автобусум келди!» – деб айтханы амманы бюгюннгю кюнюне кыйытарды.

1986

АТАСЫНА СЫН ТАШ

- Мен атамы атын айтдырыгъа керекме, алай этсем, адам-ла мени адамлылыгъымы билликдиле, ансы, былай къараб турама да, кългъанладан онглу болгъанымы ангыламагъан-ча этиб къоядыла, – деб Топай махтаныб сёлешеди.

Аны харам-халал айырмагъанын а элде бары да иги биледи.

Сора тынгылаб тургъанланы бири:

- Айыб этме, атангы атын не бла айтдыраса? – деб сорду.

- Да, бар да къарачы, мен атама къллай сын таш салгъан эсем да, къара мермерни эм аламатындан аллай сын таш этдиргенме, кълбырланы ичинде андан иги сын таш джокъду.

- Да сау бол, алай этген эсенг, алай а сенден эсе Махар иги сын таш салгъанды атасына.

- Неси игиди аны сора? Ол тюз алай бир къланга ташды! – деб Топай хиликке этди.

- Да, Махар атасына сын ташны биргесине айландырады, – деди биягъы джаш.

- Къллай сора?

- Атасы Иммолат ёле тебрегенинде: «Мени атым унутулмазлыгъын сые эсенг, не болумгъа тюшсенг да, адамлыгъынгы сакъла, ол заманда адамла: «Ол иги джаш Иммолатны джашыды, дерикдиле», – деб осият этгенди. Махар ол осиятны толу толтургъанын бютеу элчиле биледи, ол огъай эсенг, хоншу элчиле да. Сен атангы бек сюйгенинги уа кълбырлагъа барыб къларамагъан, билаллыкъ тюрдю.

1983

МАЛ УРЛАГЪАН

Хабил башын ёрге кёлтюралмайды. Ауругъаны-сызлагъаны болуб тюл, уялгъандан. Тюз аякъларыны бурунларына къараб, акъырын-акъырын атлайды. Бойнуна тыбына тагъылыб, бир сабий да башындан тартыб барады. Ызындан а уллу да, гитче да, эркиши да, тиширыу да – кёб адам – келеди. Артмакъ болуб, имбашларындан тананы эки буту салыннгандыла. Тыбына бла къысылыб, тюшюб кетмезча бегитгендиле. Биреулен да, къолунда къамчиси, не къарыуун да салыб: «О, джамагъат, джаз кырдыкга дери артха эт бериледи, аллыкъ адам бар эсегиз!» – деб къычырады. Аны эшитген адамла, тобасто, бу не затды деб, юйлеринден чыгъадыла, сора келиб, ала да къалгъанлагъа къошуладыла. Харх, кюлкю, самаркъау, хиликке этген уллуду. «Ах анасыны... – деб алай айта, Хабил джер тырнайды, алай а этер къарыуу джокъду. – Шо, тюнене заманым болса, менден насыблы болурму эди?» – дейди.

Тюнене кюндюз тойда болгъанды. Кече уа, барыб, биреуню танасын урлаб, кесиб, этни дорбунда джашыра тургъанлай тутхандыла. Бир къаууму туюйик, дегенди, бир къаууму, огъай, сюд этдирейик, дегенди, бир къарт а: «Тюйюб, этин ачитмагъыз, тюрмеге салдырыб, анасын ызындан таралтмагъыз. Этни аркъасына джюклеиз да, орам-орамны айландырыгъыз! Ол заманда, аны джюреги сынар, ыйлыгъыр, экинчи ёмюрде ол джукъ урламаз. Аны алай кёрген адамла да, тюшюнюрле, къоркъарла», – дегенди да, энди ма ол къартны оноуу бла ызындан да адам болгъан, кёзбаугъа къарагъанча, тизилиб, Хабилни орам-орамны айландырадыла. Хабил а: «Андан эсе он джылгъа тутулуб кетсем, иги боллукъ эди», – дей, аллына акъыртын атлайды.

1986

НАРСАНАДАН КЕЛЕ

Кюнортадан атлай, Суюдьюмхан бла Рабият Нарсанадан Марагъа айландыла. 1959-чу джылды, автобус джюрюген адет джокъду. Экинди бола, Первوماй элни кыйырындан кирдиле.

- Кече бу элде къалайыкъ, ансы башха мадар джокъду, – деб къонакъбай излей тебрейдиле.

- Къайсы юйге къайытсакъ иги болур? – дей, элни тюз кыйырына чыгъадыла. Сора:

- Суюсек суюмесек да, былайда къаллыкъбыз, – деб арбазгъа кирдиле. 14-15 джыл болгъан болур эди, бир кызычыкъ чыгъыб, юйге чакъырды. Экиси да кирдиле. Кирселе бири биринден гитче юйде дагъыда бир джашчыкъ бла эки кызычыкъ. Барысы да мыдахчыкъла.

Суюдьюмхан бла Рабият:

- Анагъыз къайдады? – деб сордула.

- Анабыз былтыр ёлгенди, – деб абадан кызычыкъ кёзлерин сюртдю.

- Атагъыз а?

Кызычыкъ бир кесек да туруб:

- Атабыз бир башха къатын алыб, аны бла башха районнга кёчюб кетгенди.

Суюдьюмхан бла Рабият джукъ айтыргъа ауузларына сёз тюзмей, бир талайны турдула. Сора Рабият:

- Атагъыз келемиди, сизге болушамыды? – деб сорду.

- Огъай, келмейди.

- Чыртда келмегенмиди?

- Бир кере, арба бла келиб, юйде хапчюклени маджал-мажалын алыб кетген эди, андан бери уа кёрмегенбиз, анамы кюмюшюн да – кямарын, туюмесин да – алыб кетген эди...

Ол кече, сабийлеге кыйналгъандан, Суюдьюмхан бла Рабият кёз кысмай танг атдырдыла. Танг атханлай, джолгъа чыгъадыла. Ол бетсиз ата бла ол ёксюз сабийлеге сагъыш эте, арыгъанларын да эсгермегенлей, Марагъа джетдиле.

ЭКИ ЭГИЗ

«Гажыу эки эгиз джашчыкъ табханды!» – деб джууукъ-тенг бир-бирлерине суюмчюге чабдыла. Бирине Адырахман, бирине да Адыхан атадыла. Гажыу экисине эки эмчегин салады, эки бешикни эки джанына салыб тебретеди. Оюнчакъ алса да, экисине да бирча алады, кийим алса да – алай, ушашлыкъларына къарасанг да, бирин биринден айырыб танырыкъ тюлсе.

Арадан талай джыл кетиб, алай бла экиси да уллу болдула. Энди быланы юлендирирге керекди, дей тебретиле. Арабин, экисине эки эгиз эгеч табыб алгъаннга, не иги боллукъ эди, деб аллай къызла изледиле. Хоншу элде бар хапар чыгъыб, келечи-тёречи салыб, экисин экисине келтирдиле. Бир арбазда экисине эки юй ишледиле.

Арадан эки-юч джыл кетерге, эгечлени араларында ууакъ гурушхала башланыб, аны арты – гъыр-мыр, андан – кёлкъалды, андан дауур-суюр болады. Ызы бла къарнаш-ла да къошула тебретдиле. Сора аралары тик болуб, бир-бирлеринден адамлагъа тарыгъа башлайдыла. Ахыры эл советге джорюй тебретиле, дупататла келиб, терс-тюз кимди, деб къарарлай боладыла.

Бир джараша, бир туююше, дагъыда джылла озадыла. Сора бир кюн эки къарнаш да хоншуларыны машиналары бла сюдге бара тургъанлай, авария болуб, экиси да ажымлы ёледиле.

Экисин да джууб, кебинлеб, бачхычлагъа салыб, арбаздан чыгъара тебрегенлей, Гажыу, джылагъанын да къоюб, джыйылгъан халкъгъа сёлеширге изледи. «Не айтыргъа тебрегенди джарлы ана?» – деб бары да шум болдула.

- Джамагъат, айыб этмегиз мени бюгюн былайда сёлешгениме. Мени бу эки балам туююшген-урушхан да этмей, бир къарында тогъуз айны сёз да, къайгъы да этмей тургъандыла, энди бюгюн ала джерни къарасына тебрегендиле – къабырлары башларын эки этсегиз да, тюбюн бир этигиз, тюбюнде эки къабырны ортасын ачыкъ къоюгъуз, – деб тиледи.

КЪОЙЧУ

1968 джыл, къойларын да джайыб, Гюргокъа теке къал-къыу эте тургъанлай, къойла юркдюле. Эрлай башын ёрге кёлтюрюб къараса, биреулен къачыб, эки немча солдат, итле-ри да бар, аны ызындан сюрюб келе. Гюргокъа асыры сейир-ден не айтыргъа билмей, тюшюммюдю-тюнюммюдю, дегенча болду. Сора тюню болгъанын эсгериб, бир ажымсыз десант тюшгенди, деб чабыб барыб; къаяны артына букъду. Немча-ланы башларындан ташланы тёнгеретди. Ташланы бири нем-чалыгъа тийиб аудурду. Ол кычырыкъ этиб джыгъылгъан-лай, экинчи немча да анга болушургъа чабды. Гюргокъа ол къачыб баргъан адамгъа:

- Дженгил бери, къулакъ ичине! – деб хахайлады. Анга болушур иннетде, аллына чабды. Эрлай джетиб:

- Кимсе, не адамса, партизанмыса? Бирини юйюн къурут-ханма, биргенге сауутунг джокъмуду? – деди.

- Къачыб баргъан, къойчуну джангылгъанын ангылаб:

- Алай къалай этдинг?! Былайда киногъа аладыла, бир артистибизни ёлтюрюбмю къойдунг эке? – деб ызына айланды.

1970

МЕН ЁЛСЕМ

Ёлеме деб кьоркъмагъан адам болмаз, джашаудан багъалы дунияда бир затда джокду, кёб джашагъаннга ким да сукъланады. Ёлеме деб, Таугерий да кьоркъады. Ол алай джаш адам да тюлдю, анга алтмышдан атлагъанды, къызлары эрге чыкыгъандыла, джашы юйленнгенди. Артымда ууакъ сабийле къаладыла дерча тюлдю. Таугерий ёлеме деб, джангыз бир зат ючюн кьоркъады: аны анасы ёлгенли онбеш джыл болады. Айда, ыйыкъда дегенча, Таугерий анасыны къабырына баргъанлай турады. Къабырлагъа тебресе, «анам бла тюбеширикме», деб юйден кёлю-джюреги джарыкъ болуб чыгъады. Аны къабырыны къатында олтуруб, аны бла ушакъ этгенча болады.

Таугерийни джюрегин басхан дагъыда бир багъалы зат барды – аны тюшлери. Ол тюшюнде анасын кёб кёреди. Эртденбла уянса уа, тюшюн бир эки-юч кере да джарашдырыб айтмай, ауузуна ашарыкъ да алмайды. Анасын тюшюнде кёрсе, эртденбла ишге къууаныб барады, ингирге дери чамнакырмада этгенлей джетеди. Алай а кече былай джатханлай, сагъыш этиб тебресе, юч-тёрт сагъатны барады.

Сагъышы да неди: «Мен ёлсем, мени анамы тюшюнде ким кёрлюкдю? Анам ёлгенликге, мен тюшюмде кёреме да, аны ёлмегеннге санаб турама, алай а мен ёлсем, дунияны башында бир адам аны тюшюнде кёрлюк тюлдю. Ким билсин, джаш, къыз, юй бийчем кёрюрге да болурла, алай а ала да тюшюбюзде кёрдюк, деб джангыз бир кере айтхандыла. Не уа ала да ёмюрлюкгеми джашарыкъдыла. О, джаратхан Аллах, сен мени дженгил ёлтюрме, мени ёлтюрсенг, анамы да ёлтюрлюксе», – дей къалкыйды Таугерий.

1986

КЪАБЫРЛАДА

Ёлюкню арбаздан алыб чыкъдыла. Кёб бармай, бачхычны тутуб баргъанланы ауушдурадыла. Томпур тюз ёлюкню ызындан барады. Ол кишини ауушдурмайды. Аны башы терен сагъышдады. Сагъыш этмей да не этсин: эки джылны мындан алгъа суююб алгъан юй бийчеси ёлгенди, бачхычны юсюнде баргъан олду. Томпурну суюгенлери бир талай да бар эдиле, алай болса да ол Радимада тохтагъан эди. Алай а Радима бла джашаргъа анга буюрулмады.

Томпурну алгъыннгы суюгенлеринден энтда тышына чыкъмай тургъанла бардыла. Эм алгъа аланы къайсына айтыб кёрейим, деб Томпур анга да сагъыш этеди.

Томпур ма аллай сагъышланы эте, къабырлагъа джетдиле. Ёлюкню къабыргъа салыргъа, Радиманы къарнашлары бла бирге, Томпур да тюздю. Хар ким ызларына айланган сагъатда, Томпур да Радиманы къысха джууукълары да, аланы биргелерине кетиб къалалмай, бир кесек туракъладыла.

Томпур къабырланы ичлери бла башын да энишге ийиб келе тургъанлай, бир къабырны къатында къартны эследи. Къабыр хаман джангыртылыб тургъаны танылады. Сын ташдан а бир суююмлю джаш тиширыуну сураты къарайды.

Томпур, къабырны къатында сабыр болуб:

- Гюнахы къурусун, хариб, къызыгъызмы эди? – деб сорду. Къарт, ашыкъгъан да этмей:

- Огъай, юй бийчем эди, – деди.

- Джаш заманында суратынмы салдыргъанса?

- Огъай, ёлор джылында тюзген суратыды. Томпур, ышарыры да келиб:

- Да къалай юй бийченг болады сора, ол суратда тиширыу азындан сенден къыркъ джылгъа джаш кёрюнеди, – деди.

- Тюз айтаса, ол ёлгенли ма быйыл тамам къыркъ джыл болду, – деб къарт къабырны юсюнде гокка хансланы башларын сылады.

ТИЛ ТУТХАН

Даус эрге баргъандан сора, бир джылдан къайын ата-сы Джаубатыр ёлдю. Аны ёлгени Даусха эки къат къыйын тийди. Биринчиси, бу алагъа келин болуб баргъандан сора, алай дженгил ёлюб кетгени; экинчиси, алкъын бу къайын атасына тил ачхынчы ёлгени. Алай а джазыуну киши да ты-ялмайды, не этерик эди. Ёлюмге тёзгенден башха, киши да джукъ эталмайды.

Арадан талай ай кетди. Сора бир кюн Даусну эри да къайын кызылары да къабырлагъа тебретиле.

- Да, мени да ала барсагъыз а, огъесе мени киши адамгъа-мы санайсыз? – деб Даус кёлкълды болуб сёлешди.

- Да аны ючюн нек кёлкълды боласа, кел, – деб ала Даусну да биргелерине алыб тебретиле. Джолда бара бары да бирден сёлеше бардыла, аладан эсе, таб, Даус кёб сёлеше болур. Алай а былай къайын атасыны къабырыны къатына джетгенлей, ур, тарт, кёр – Даус сёлешмеди да тохтады.

- Да, не болду сеннге? – деб бары да сейирсиндиле, алай а Даусну бирден эки этдиралмадыла. Таб, не эсе да болубму кълды, деб къайгъырдыла. Сора Даус арлакъгъа атлаб, кьолу бла къайын кызыларын чакъырды.

- Сиз мени алайда къысмагъыз, мен атабызны сау заманында сёлешмегенлей туруб, энди бюгюн аны къабырыны юсюнде тартынмай сёлешаллыкъ тюлме, – деди.

- Огъай, тартынма да сёлеш, атам сау заманда сен андан тил тута эдинг, энди уа ол сенден тил тутады, – деб къайын кызылары да алай айтдала.

1985

ЭЛДЕ БИРИНЧИ КИНО

Харун шахарда киномеханик болуб ишлей тургъанлай, чакъырыб:

- Эллеле да кино кёргюзтюню башларгъа керекди, энди сен ол ишни этиб, адамланы сейирсиндирген да эт, къуандыргъан да эт, – дедиле.

- Да, къалай десегиз, алай, – деб Харун ол кюн огъуна «Чапаевни киносун» алыб, эм уллу элге кетди. Анда клуб ишленгенли къуру бир ай болады. «Кино келгенди» деген хапар бютеу элге джайылды, эндиге дери элде къаллай да кино кёргюзюлмегенди. Элден шахаргъа келиб, кино кёрген беш-алты адам барды.

Ингирге клубну ичи адамладан тыкъ-тыкълама болду. Бир къауумла эм аллына олтурургъа чабадыла. Скамейкаладан да алгъа чыгъыб тюз экранны аллында полгъа олтургъанла да бардала. Къысхача айтыргъа, клубда эли басар бош джер джокъду.

Кино башланады. Бары сейир болуб къарайдыла. Алай а тюз экранны аллында олтургъанла джукъ кёрмей, не айтыргъа билмейдиле.

Бир кесекден экраннга тачанка чыгъады. Атла не баралгъанларын барадыла, Чапаев пулеметдан къуяды. Аны кёргенлей, клубдагъыла бары – къарт да, джаш да, эркиши да, тиширыу да, уллу да, гитче да – бютеу бирден, къычырыкъ этиб, эшикге мыллык атадыла. Бири бирин теблей, буууллуб, эшикден чыгъадыла, Чапаев а биягъы пулемётдан къуяды.

- Тохтагъыз! – деб Харун къычырыб кюрешеди, алай джангыз Харун огъай, он адам бирден къычырсала да, аланы киши да тыяллыкъ болмаз эди.

Бютеу бары чыгъыб бошагъанында, кино кёргюзюу тохтайды. Чыкъгъан адамла клубну къатында тохтамай, иги арлакъгъа къачыб, алайдан ызларына айланыб къарайдыла. Сора Харун, не этерге да билмей, алай эшикни къатына барыб тургъанлай, къачханланы бири башын бери сугъуб:

- Харун, кёб адам ёлгенмиди? – деб сорду.

ЭКИ СЁЗ

Дунияда сёзден кёб не зат болур! Газетледе, китаблада джазылгъан да, радио бла, телевизор бла айтылгъан да, телефон бла, кесибиз бир-бирибизге сёлешиб айтхан да – бары да сёзледиле. Аладан иги танг кесегин биз хар заманда да эсибизде тутабыз. Бир къауумун, сагъыш этиб, эсибизге тюшюрөбиз.

- Алай а мен, не кюрешиб да, эки сёзню эсима тюшюраллыкъ тюлме, – дейди Таучу сагъышлана. - Ол эки сёз да мен кесим айтхан сёзле боллукъдула. Бирин эртде огъуна айтхан-ма, бирин а энди айтырыкъма.

- Да не сёзледиле ала сора?

- Бири, мен тиллене башлагъанымда, эм алгъа айтхан сёзюм, экинчиси уа, мен эм артда айтыр ахыр сёз. Мен биринчи сёзню айтханлы бек кёб заман кетгенди, алай болса да, не сагъыш этиб да, мен аны эсима тюшюралмайма, тюшюралмазлыгъымы да билеме. Ахыр сёзюмю уа эсима тюшюрюрге заманым боллукъ тюлдю, деди Таучу.

1982

ЭКИ АДАМ

Аршабийни сагъышлары аз тюддюле, алай а эки адам-ны юсюнден сагъышы анга тынчылык бермейди. Кимледиле сора ол эки адам? Атасы, анасы болурламы? Эгечи, кърнашы? Къызы, джашы? Тенглери болурламы?

Огъай ала тюддюле. Кимледиле сора? Аны кеси да билмейди. Кърген эсе да, кимле болгъанларын билмейди, кърмеген эсе да билмейди.

Бири анга бешик ишлеген адам, бири да аны къабырын джарашдырлыкъ адам. Аршабийни атасы, анасы эртде ёлгендиле да, анга бешикни ким этгенин билмейди. Ким эсе да, бешикни этген адам ачыкъ билгенди сабий аны ичинде кёб турмазын, не кёб турса, бир джыл, джыл бла джарым. Алай а ол да къангаланы сюрмелеб, ёлчелеб, кесиб, былай болса, деб къараб этгенди.

Къабыр къангаланы этерик да къангаланы ёлчелеб, джонуб, кесиб алай этерикди. Ёлюкню къабыргъа салгъандан сора, кеси ариу тизиб джарашдырлыкъды. Энди ол эки адам кимле болурла? Бешик этген ким болгъанын сора кетсе, адам билирге да боллукъду, къабыр къангаланы ким джарашдырлыгъын а ёмюрде да билаллыкъ тюддю.

Ма ол эки адамгъа сагъыш этиу Аршабийни джашауундан кёб заманны аладыла. Биринчи адам анга джашау бешикни этеди, экинчи адам а – ахырат бешикни.

1985

БАЛАГЪА СЮЙМЕКЛИК

Бир кюн къарагъанымда, бир калак айланган киштик бауубузда къозлаб тура эди. Биз аны балаларын кѳргенибизни билиб, кече бла аланы къайры эсе да ташыды. Эртденбла къабарыкъ зат излеб келген болур эди, киштик арбазгъа келиб тура. Тюз ма ол заманда хоншубузну ити ычхыныб, арбазгъа кирди, киштик да къачыб, бау башына ѳрледи. Сора ит, киштик таба къарагъан да этмегенлей, тюз орамны ѳрге чабды. Киштик да, эрлай бау башындан тюшюб, итни ызындан не чабалгъанын чабды. «Тобасто, киштик мазаллы итни сюрюб, ѳмюрде кѳрмеген эдик», – деб, биз барыбыз да сейир болуб, ызларындан къарадыкъ.

Ит, ол чабханы бла тохтамай, туурадан ташайыб кетди, киштик а, узакъ бармай, хунаны джанында уллу таш таба бурулду. Барыб къарагъаныкъда, алайда балачыкъларын джалай тура эди.

Сора биз да киштик итни нек сургенин ангыладыкъ: ит орамны ѳрге чабхан заманда, балачыкъларына барады, деб ѳлюм къарасы ызындан мыллыгын атхан эди, итни узакъгъа кетгенин кѳргенинде уа, аны сакълаб тургъан балачыкъларына къайытхан эди.

1974

СЮЙЮМЧЮЛЮК

Зухра элден шахаргъа келиб, анасыны эгечи бла ушакъ эте, кечени ауурлугъу кетгинчи олтурдула. Ала да алай сёле-ше тургъанлай, телефон зынгырдады. Зухра тюз телефонну къатында олтургъаны себебли, трубканы алыб:

- Тобасто, игиликте сёлешсин ким эсе да, – деб къайгъы-лы болду. Олсагъат:

- Ий, джанынга болайым, Байдыу къутулгъанмыды? – деб бир тиширыу ауаз чыкъды.

- Къутулгъанды, – деб Зухра таукел джууаб этди.

- Ай, Аллах разы болсун, къызымыды, джашмыды?

- Джашчыкъды, ма бир добар джашчыкъды.

- Кеси уа къалайды Байдыу?

- Джокъду кесини да хатасы.

- Ай сау къалгъын, мени алай къууандырдынг эсе, эки къызы бар эди да, эндигиси джашчыкъ болса, деб Аллахдан башыбызгъа иги мурат этиб тура эдик, эртденбла суююмчю-люгюнгю да ала барлыкъма. Къанитат сордурады деб кеси-не да бир айтырса, – Зухра не эсе да айтыргъа тебреди, алай а телефон салынды да къалды. Сора Зухра сагъыш этеди: «Элде хоншубуз Байдыу сабий табыб, больницадан келген-ли, 5-6 кюн да болады. Сора Къанитат ким эсе да, мени бери келгеними билиб, аны меннге къалай сорду? Не уа эртденбла барлыкъма, дейди. Суююмчюлюгюмю берирге да, ол мени къайда табарыкъды? – деб сейирсинди.

Зухра да, анасыны эгечи да не айтыргъа билмей, биягъы ушакъларына кёчдюле.

Эртденбла Зухра ашыгъыш биринчи автобус бла эллерине кетди.

Сагъат эки бола Къанитат къууанч тыбырлы болуб, больницада роддомгъа келиб:

- Ол мени кѳууандыргѳан кѳайсыгѳызсыз? – деб медсестралагѳа сорду.

- Да биз сени танымайбыз, ким керек эди? – деб сордула ала.

- Танымагѳаныгѳызны уа билеме, алай а кече мен телефон бла сѳлешген сестрагѳа айтама.

Алай а кече аны бла сѳлешген сестра чыкѳмады. Кѳани-
тат не айтыргѳа билмей:

- Да ол да бир табылыр, Байдыу кеси уа кѳалайды? –
деб сорду.

- Джокѳду хатасы, кѳызчыгѳы тѳюз сени кесинге ушаш
кѳреме, – деди.

- Огѳай, башха Байдыугѳа айта болурсуз ансы, мени кели-
ним Байдыу джашчыкѳ табханды, бюгече медсестра ай-
тыб кѳууандыргѳанды, анга кѳууана бюгечели джукѳламай
чыкѳгѳанма.

- Да бизни роддомда джангыз бир Байдыу барды, ол бюге-
че кѳызчыкѳ табханды.

- Огѳай, алай этиб а ойнамагѳыз, джашымы кѳызгѳа ау-
ушдурлукѳ тѳолме, алайсыз да эки кѳызыбыз барды.

Врач келиб:

- Неди бу дауур, не джаш, кѳыз хапар айтасыз? – деди.

- Кече кесигизни сестрагѳыз, кѳутулгѳанды, джаш-
чыкѳ табханды, кесини да хатасы джокѳду, – деб сѳлешген
эди, мен да анга сѳюймчѳлюкге бир чепкенлик алыб келге-
нем, энди уа бары да бир аууздан «кѳызчыкѳды», дейдиге,
сора энди алагѳа не айтхын, – деб болушлукѳ излегенча,
врача кѳарады.

Врач медсестраланы бютеу джыйыб:

- Кѳайсыгѳызсыз, бу кѳарт кѳатынны алдагѳан? –
деб хыны сорду.

Алай а Къанитат бла сёлешген сестра чыкъмады.

- Кёrese, роддомдан сени бла киши сёлешмегенди, ий-нанмай эсенг, ма кесинг келининге бар да, бир сор, келтирген азыгъынгы да элт да бер, – деди врач.

- Огъай, джаш бла къыз табханын билмеген келиннге мен азыкъ ташыб айланалмам, аз сүймез эди, анга бергенден эсе, арбазда калак итле айланадыла, алагъа бере кетсем сууабды, – деб ауур сумкасын да кёлтюрюб, больницадан чыкъды.

1983

ПОЛИКЛИНИКАДА

Хусей не заманда да «джюрегим» деб тарыгыучан эди. Бир кюн а ол, джюрегинден да тутуб, поликлиникагъа келиб, врачны кабинетини аллында олтурду. Врачха кирирге аны кёзюю джетген заманда, бир джаш адам, келиб: «Айыб этме, сен бек ауруб тураса, сеннге кёб къараргъа керекдиле, мен а эрлай кириб, бюллетениме къол салдырыб чыгъарыкъ эдим», – деди, «Да, не этерикбиз, тёзерге кюреширбиз», – деб Хусей аны аллына бошлады. Джаш андан чыгъаргъа, бир тиширыу келиб: «Аллынга чабханыма айыб этме, мени ауругъаным джокъду, алай кесими врачха бир сорлугъум бар эди», – деб кабинетге кирди.

Сорууу не эди эсе да, ол андан иги мычыб чыкъды. Ол чыгъаргъа, дагъыда биреулен келиб: «Мен кардиограмманы бериб чыгъарыкъма, аны ючюн сакълаб къалай тураим, сен кеч мени, айыб этме, Аллах ючюн», – деб ол да кирди.

Алай айт да кел, алай айт да кел, аллайла ондан артыкъ болдула, Хусей а джюрегинден тутуб, юч сагъатдан артыкъны сакълайды. Хар ким чачылыб бошагъандан сора:

- Энди уа эркин кириб, киши да ашыкъдырмай, былай кесиме бир толу къаратайм! – деб, туруб, кабинетни эшигин ачханлай, врач:

- Бусагъатда мени совешаниеге чакъырадыла, бир сагъатдан кёб турмай къайытырыкъма, – деб кетди. Хусей барыб, ол биягъы орнуна олтурду. Арадан эки сагъат ётдю. Сора тура туруб, Хусейни джюрегине кириб, ол шиндикден джыгъылды. Арлакъда, берлакъда олтургъан адамла, чабыб аны ёрге кюбарыб, шиндикге олтуртдула, къайсы эсе да бир суучукъ уртлатыгъыз, деди, бир медсестрада укол этерге чабды.

Хубийланы Магомет

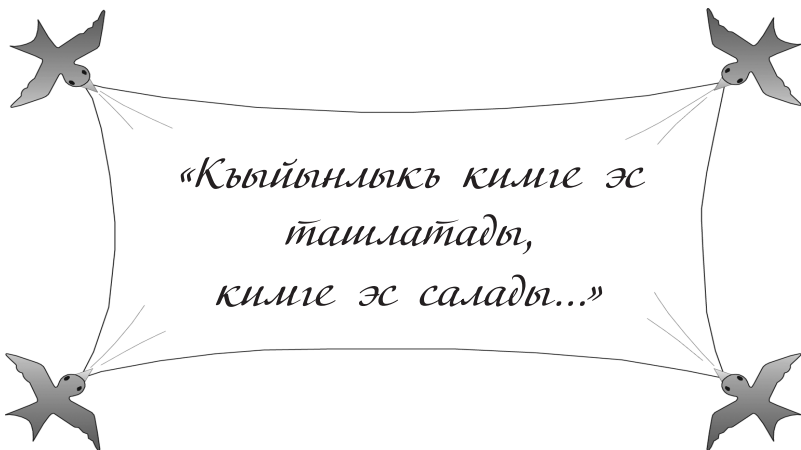
Врач да келиб:

- Ай медет, сора сен былай бек ауруй тургъанлайынга хар кимни аллынга ие турмай, эртденбла огъуна кириб келсенг а! – деди.

Хусей, эсин да иги джыялмагъанлай, тили бюдюрдю эте:

- Менден бек ашыкъгъанла бардыла, алагъа къара, меннге артда къарай турурса, – деди.

«СТЕПЬ ДА СТЕПЬ КРУГОМ»

Къазауатны кызыу кюнлерини биринде Тамбийге штаб-ха къагъытны элтиб келирге буйрукъ берилди. «Болсун!» – деб Тамбий чегетни ичин кысхасы бла тебреди. Ал кюнюнде, уллу уруш болуб, немчаланы 30-40 километрге дери къуугъандыла. Тамбий тюнене къазауат этген джерлери бла барады. Чегетден бир уллу тюзге чыкъды. Ууалгъан танкала, пулеметла, кюйген машинала, бетджанла, джер-джерде атылыб тургъан шокла. Адам а чыртда кёрюнмейди.

Аланы орталары бла Тамбий ашыгъыш бара тургъанлай, къайдан эсе да, бир джырлагъан таууш эшитилгенча болду. «Тобасто, къулагъымамы келеди, огъесе, керти да джырлагъан адаммы барды?» – деб Тамбий тегерегине къарады. Алай а бир джерде бир инсан кёрюнмейди. Бу алгъадан алгъа баргъаны сайын, джыр бекден бек эшитиледи, къайсы джыр болгъаны да белгили болду:

...Степь да степь кругом,
Путь далек лежит.
В той степи глухой
Замерзал ямщик...

Тамбий тохтаб:

- Кимсе, къайдаса, не адамса? – деб кычырды.
- Къоркъма, къарнашым, мен Степановма, бери кел, ма бу бурулуб тургъан немча танкагъа, – деген таууш келди. Тамбий салыб барды, алай а кишини кёрмедиди.
- Къайдаса, нек кёрюнмейсе? Биз сеннге ёлгенсе деб тура эдик! – деб кычырды.
- Да къалай кёрюннюкме, мен танканы тюбюндеме!

- Къалай киргенсе ары?

- Тюнене уруш баргъан заманда мен бетджаныма кириб ата тургъанлайыма, танка тюз юсюме тебреди. Джангыз бир гранатам къалгъан эди да, не къарыууму да салыб, тюз аллына силдедим. Барыб тийди, алай а ол тохтаб къалмай, тюз юсюме дери келди. Мени бетджанымы юсюне джетгенлей тохтады да къалды. Бир заманда эс джыйыб къарагъанымда, уруш былайдан узакъгъа кетиб, джан-джаныуар джокъ, мен да танкны тубюнде, бетджанымы ичинде, тура эдим. Чыгъар къарыу джокъ, болушлукъ излерге киши джокъ. Сора кюрекчигими алыб, акъырын-акъырын къазыб тебрегенме, ким билсин, бир юч-тёрт кюнню къазсам, чыгъалыр эсем а, деб.

- Да, нек джырлайса да?

- Бир талай кере къычырдым, киши эшитмеди, сора хаман къычырыб турмай, джырлай турсам, бир адам эшитсе уа, деб джырлайма. Мен бу джырны эртденли джыйырма кере джырлагъан болурма.

Тамбий къарай кетиб, бир кюрек табыб, ол да тыш джанындан къазыб тебреди.

Да сен штабха бара эсенг, кечге къалыб барсанг, аман болур, – деб Степанов алай къычырды.

Да мен тюз джюрюб бара эдим, сени чыгъаргъандан сора, чабыб барырма, – деб Тамбий терин да сюрте къазады. Эки сагъатны къазгъандан сора, Степановну чыгъарады. Экиси да къучакълашдыла.

- Да, сау къал, – деб Тамбий чабыб тебреди. Степанов ызындан къараб:

- Тохта, мен да барайым, ийнанмасала, мен шагъатлыкъ этерме, – деди.

- Да, сен тюненели ачдан ёле тураса, кесинг да бетджанда белинги тюзетелмей.

- Мен бусагъатда къууаннгандан чабар атча болгъанма,

кѡабарыгъынг бар эсе уа, бери бер, джолда кѡаба барырма. Тамбий анга шекер гыртла бла ѳтмек кесекле узатды. Сора экиси да чабыб тебретиле.

Штабха джетерге, Степанов берлакѡда тохтаб, Тамбий кеси кирди.

- Эркинлик беригиз, – деб пакетни узатды. Комиссар эрлай пакетни ачыб окѡуду. Сора бери айланыб:

- Теринги нек сюртесе, чабыбмы келгенсе? – деб сорду.

- Тюз джюрюб да келгенме, он километрни уа чабыб келгенме, – деди.

- Нек сора?

Тамбий кѡысха хапарын айтыб:

- Мен терс болгѡанма, джолдаш комиссар, – деди.

Комиссар, ѳрге кѡобуб, Тамбийни кѡолун тутуб:

- Пакетде алай уллу затны юсюнден джазылмайды, эм алгѡа Степановну чыгѡаргѡанынги уа иги ѳтгенсе, ызынга кѡайытсанг, Степановха айт, бюгюн ол тюзде ѳлгенни юсюнден джырлагѡан эсе, тамбла Берлинде хорламгѡа этилген джырны джырлар, – деди.

Тамбий бек кѡууаныб, эркинлик алыб чыгѡыб кетди. Сора эрлай Степановха джетиб, хапарын айтды. Экиси да ызларына айландыла. Степанов Тамбийге:

- Билемисе, мен сени кесиме кѡарнаш ѳтерге сюеме, – деди.

- Да, мен сени кѡарнаш этиб бошагѡанымы юсюнден анама письмо джазаргѡа деб турама, – деди Тамбий да. Сора экиси да кѡарнашлыкѡ ючюн деб, кѡучакѡлашдыла.

1980

ОСИЯТ

Къазауат эртде тохтагъанды, саула, сакъатла да юйлери-не къайытхандыла. Кемисханны эки джашы уа, Асхат бла Адурхай, алкъын джокъдула. Экисини да ёлген къагъытлары келгендиле. Эм алгъа Кемисхан, джангылыч болуб ийген эселе уа, кеслери бир келлик болурла, деб умут эте тургъанды. Арадан джыйырма джыл кетгенден сора уа, тюнгюле те-брегенди, толу тюнгюлюб а къалмагъанды.

Экисини кийимлери да кийим такъгъычха тагъылыбдыла. Кемисхан алагъа къараб, джашлары бла ушакъ эте-ди. Бир джолда Кемисхан, таб, адам джанына къоркъарча ауруду. Джууукъ-тенг джыйылыб, арабин, не болабыз, не къалабыз, бир осият этери бар эсе уа, адам къалай сорсун, деб бир-бирлерине къуш-муш этедиле. Сора тамада апсыны къатына барыб:

- Кемисхан, джаным, айыб этме, «осият аджал келтир-мез», деб сёз барды, бир айтырынг бар эсе да, – деди.

- Мени башха осиятым джокъду, джангыз бир айтырым барды, – деди ол.

- Не затды, джанынга болайым? – деб апсыны ашыгъыб сорду.

- Да, мен бир тюрленнген төрем болса, джаякъларымы джаулукъ бла къыса айланмазсыз, бир джаягъымы Асхатны бёркюн салыб, бир джаягъымы да Адурхайны бёркюн са-лыб къысарсыз, – деди.

1969

ПИОНЕРНИ ГАЛСТУГУ

Алхаз кѳазауатны ветераныды, джер-джерге чакѳырыб, анга хапар айтдырыучандыла. Бу джол да аны школѳа чакѳыргѳандыла. Ол хапар айтыб бошарѳа, сохтала, устазла да, бек разы болуб, харс урдула. Школну директору талай бюсюреу сѳз айтыб, Алхазны кѳолун тутду, эки сохта келтириб китабла бердиле. Алхаз кюлюб-ышарыб, алагѳа сау болугѳуз, дейди. Сора бир кѳызчыкѳ, аны бойнуна кѳызыл пионер галстукну кѳысды. Алхаз, пионер кѳызчыкѳны уппа да этиб, кѳзлерине узалды бир кесек эс да джыйыб, хапар айтды:

- Айыб этмегиз мени джылагѳаныма, мени джылатхан пионер галстук болду. 1943 джыл биз, немчаланы кѳыстаб, кюн сайын дегенча, юч-тѳрт элни азатлаучан эдик. Бир кере уа, бир гитче элчик ючюн тюз эртденбладан башлаб, ингирге дери кѳазауат этген эдик. Алайда немчала бизден аслам эдиле. Кѳб адамыбыз да ѳлдю, алай болса да ингир алагѳа биз элни аладан тазалаб, ичине кирдик.

Элни ичинде сау кѳалѳган адамла, джетиб, бизни кѳучакѳлай эдиле. Немчала кѳб адамны ѳлтюргендиле, деб хапар айтдыла да, мен да бир талай нѳгерим да юй-юйге кириб тебрedik. Бир юйге киргеникде уа, юй тѳбюнде – эки ѳлюк, тюз юйню ортасында уа бир кѳызчыкѳ пионер галстугу бла бойнундан ѳрге асылыб тура. Биз аны асмакѳдан алыб, полкнуну аллына элтиб, дерт кѳайытарыуну юсюнден ант этген эдик, «Пионер кѳызчыкѳны кѳаны ючюн», деб бир отряд да кѳуралѳган эди, мен да ол отрядда эдим. «Пионерле кѳызыл галстукларын тагѳыб школлада, орамлада джырлар ючюн, алѳа!» – деб ол кюн огѳуна биз, джаугѳа от ачхан эдик.

Хапарын айтыб бошаб, Алхаз баш энишге кѳарады. Залны ичинде чыртда сѳлешген болмай, бир талайны турдула.

ПОЧТАЛЬОН

Тинимекни джылы келсе да, ол почтальон болуб ишлейди. Айланыб элге газет, письмо чачхан кыйын тюддю, джаяу тюл, ат бла айланады. Алай а ыйыкъда бир кере дегенча ол кирген арбазда джылау болады. Аскерде джашларындан, аталарындан, эрлеринден письмо сакълаб тургъанлайларына, письмо аладан келмей, командирден келиб къалгъаны болады. Ол письмолада уа: «Сизни джашыгъыз немча фашистле бла къаты урушлада Ата джурт ючюн...» – деб джазылады.

Ма бюгюн да Тинимек аллай письмону алыб, Юсубланы арбазгъа айланды. «Энди къалай этейим, джылау-сарнау боллукъдула, менден кыйын иште ишлеген болурму?» – деб ичинден алай айта, кылыч агъачлагъа джетиб тохтады. Алайда хоншу-тийре джашчыкъла, ойнай келиб, кыйсы эсе да уруб, Юсубню джашчыгъын джылатды. Аны ургъан сабий андан элирек болгъаны себебли: «Аття къазауатдан келсе, мен анга айтырыкъма», – деб кёзлерин сюртюб, Юсубню джашчыгъы Тинимекни аллына барды. Тинимек анга газетлени берирге, джашчыкъны анасы да юйден чыкъды. Алай а Тинимек ёлюм къагъытны бериб къоялмай туракълады. Джашчыкъ а, аны кёзюне къараб:

- Аттядан письмо келтирмегенмисе? Энди келсем келтирirme, деб алай айтхан эдинг да, – деди.

Тинимек тили тутлгъанча болуб:

- Энди келсем келтирirme, – деб ёлюм къагъытны бералмай, джыламугъу тамагъына тыгъыла, ызына бурулду.

1980

АВТОБУСДА

Ингир ала Сарытюзде Юнюз машина сакълаб тургъанлай, Ставропольдан Тебердиге баргъан автобус озуб баргъанын кёрюб, къол тутду. Шофер тохтатыб: «Къарт айыб этме, олтурургъа джер джокъду, туристлени алыб барама», – деди. «Хата джокъду, – деб Юнюз автобусха миниб, – не тукъум болса да энди Тебердиге джыйыллыкъма», – деб рахат болду. «Арабин, кеси разылыгъы бла ёрге къобарыкъ джокъмуду эке?» – деб шофер ызына да бир къарады, дагъыда эси джолгъа кетди.

Автобусну ичиндегиле бири къалмай джаш адамладыла, бир къаууму ушакъ эте, бир къаууму теке къалкъыу эте келедиле. Юнюз алагъа къарамайды. «Ала таба къарасам, уялыб ёрге къобарыкъла боллукъдула. Джаш адамладыла, узакъдан келедиле, кеслери да къонакъ болуб», – дейди кеси кесине.

Тюз къатында олтургъан къыз бла джаш а тохтаусуз сёлешиб келедиле. Автобус чайкъалгъаны болса, Юнюз аланы юслерине ауаргъа джетеди.

Автобус Огъары Тебердиге джууукълашыргъа, Юнюз ол джашха:

- Ишлеймисе, огъесе окъугъанмы этесе? – деб сорду.

- Окъугъан этеме, нёгерим да, мен да институтну тёртюнчю курсунда окъуйбуз, бусагъатда уа каникулларыбызды, эки ыйыкъгъа Тебердиге барабыз, – деб махтанаракъ да болуб джууаб этди.

- Игиди, иги, къайда окъуйсуз? – деб Юнюз бюсюреу этгенча сёлешди.

- Кесибизде да бар эди институт, алай а Минскеде окъуй-буз, Белоруссияда.

- Да бир заманлада мен да болгъан эдим Белоруссияда, – деди Юнюз.

- Сора сен а нек баргъан эдинг ары?

- Да нек баргъаным а мында джазылыбды, – деб Юнюз хурджунундан чыгъарыб бир книжканы узатды.

«Белоруссияны партизаны» деб джазылгъанны окъуб, джаш секириб ёрге къобуб:

- Мен терс болдум, биз олтуруб, сен а ёрге туруб келген-се, былайгъа олтур, – деб къадалды.

- Огъай, сау бол, меннге орун къой деген иннетде кёр-гюзтгенлигим тюздюз, мен сенден отуз джылгъа тамада болурма, алай болса да хата джокъду, – деди.

- Бу былай этерча, не документди? – деб къыз книжканы алыб къарады. Сора бир кесекден:

- Мени атамы кавказчы тенги сенмисе, мен Воронежден Степанов Сергейни къызыма, – деб туруб, Юнюзню бойнундан къучакълады. Юнюз сейир болуб:

- Тохта, сен командирибизни къызыса да, былтыр Сергей менде къонакъда болгъан эди, мен къачда анга барыргъа, деб турама, – деб къууанч тыбырлы болду.

Огъары Тебердиге джетерге шофер автобусну тохтатыб:

- Къарт, тюшемисе? – деб сорду.

- Бусагъат, бусагъат! – деб Юнюз, къызгъа адресин бериб: – Бизге келмей кетмегиз, экигизни да сакълаб турлукъ-ма, – деб автобусдан тюшдюз.

Автобус ёрге айланды. Ичинде олтургъанла ол къызны къууаныб къычыргъанына уяныб, не болгъанды, ким эди ол адам, деб автобусну ичи сёзден толду.

НИКОЛАЙ

- Огъай, джарам алай хаталы тюддю, энди кесибизники-лени бир табалсам, – деб Николай аягъын байлаб, атха минерге башлагъанлай, тёрт джанындан тёрт немча автоматлары бла чыкъдыла.

- Ай, не табсыз заманда онгума тюшдюгюз, – дей, ол алларында тебреди. Бири тартыб, джюгенни къолундан алды. Тёртюсю да, элтиб, Николайны немча полковникни аллына сюедице.

- Сен кимсе, джесирге нек тюшгенсе? – деб полковник хиликке этиб сорду.

- Мен гитчеликден ат белинде ёсгенме, къазакълыма, колхозда джылкычы болуб тургъанма, энди уа джуртуму джауладан сакълайма, – деб Николай таукел джууаб этди.

- Сен керти да джигит джаш болурса, джуртунгу сакълай а билмейсе, джуртун сакълагъан джесирге тюшмейди, – деб полковник ышарды.

- Да, кесими да анга джюрегим джарыла турады.

- Сен кесинге база эсенг, энтда къутулургъа боллукъса, мен айтханны толтурсанг. «Арабин, не айтырыкъды эке», дей кеси аллына, Николай:

- Хазырма, - деди.

- Къазакъла атха, улуу бычакъгъа залим болгъанларын, эшите-эшите тургъанма, бююннге дери уа сау къазакълыны кёрмеген эдим. Энди сен керти да къазакълы эсенг, мен бусагъат джыйырма бла беш немча атлыны чыгъарайым, сен, аланы хорласанг, кесим элтиб белгиден ашырыб келирме, – деб кесин ышартды немча. Къууанчын ичинде тыя:

- Да, боллугъу бирди, – деди Николай.

- Бусагъат кёз ачабыз, – дей, полковник буйрукъ берди.

Олсагъат джыйырма беш немчалы, атлагъа миниб, хазыр

болдула. Барысыны да уллу бычактары. Николай да уллу бычагын чыгарганды.

- Башлагъыз! – деб полковник буйрукъ берди. Немчала Николайга чабыла. Ол а алагъа чабмай къачыб тебреди. Бары бирденаны ызындан айландыла. Николайны аты бек залим ат болгъаны себебли, ол аладан иги огъуна узайды. Немчала бирден сюрюб башласала да, хар ким атыны чабханына кёре, энди ызындан бирем-бирем сюредице. Хар атлыны ортасы джыйырма-отуз метр болгъанды. Сора Николай бара барыб, ызына айланыб, къараб, джауланы созулгъанларын кёргенлей, тогъай айландырыб, атын ызына буруб, алагъа мыллык атды. Эм алгъа немчала анга бирден чабсала да, энди сау къычырым чакълы бирге созулуб, аллына бирем-бирем чыгадыла. Ол да ургъан-ургъаны бла аланы атдан иеди. Алай бла барындан да бошаб, полковникни аллына келиб, атдан тюшдю.

Джюреги джарыла тургъанлай:

- Алгъышлайма, мени джыйырма беш адамым ёлдю эсе да, сен сау къаласа! Мен да сёзюме ие болургъа сюеме. Атынга мин да, бар кесигизникилеге, менден да салам айтырса, – деб амалсыз ышарды.

- Сау бол сёзюнге ие болгъанынг ючюн,- деб Николай атына миниб, джортуб кетди. Алай а бир къычырым чакълы бир барыргъа:

- Атха тиймезча, башын мараб ат, – деб полковник снайперге буйрукъ берди. Шкок атылыб, Николай атдан кетди. Кёб турмай полковник нёгерлери бла алайгъа келиб:

- Джыйырма бла беш адамымы да, ёлтюрюб, кетиб къалсангмы сюе эдинг? – деб Николайны ёлюгюне къарады. - Атынг а алапат атды, энди уа ол мени атым боллукъду, – деб къатына баргъанлай, ол тепчилдей келиб, эки арт аягын бирден ёрге этиб, полковникни тюз кёкюрегине уруб аудурду. Полковникни нёгерлери аны къайгъылы болдула, ат да тёртгюллеб къарамдан аууб кетди.

1985

ГОГУШАЙ

Эртденнги машина бла элден келиб, Гогушай рай-собесге кирди. Сора сёзюн башлаб да кёоялмай, бир кесек туракълады.

- Не керек эди, амма, нек келген эдинг? – деб собесде ол-туруб ишлей тургъан къыз сорду.

- Да келиб а, нек келгенме, пенсияны къайгъысында келген эдим, алгъын джолда келгенимде, къагъытын келтир, деб бухгалтер алай айтхан эди да, энди къагъытын алыб келгенме, джанынга болайым, – деб Гогушай джарыллыгъын айтды.

- Амма, не къагъытны дейсе, кимни къагъытын дейсе? – деб къыз бюсюреусюз сорду.

- Да, джашны къагъытын, Гапаны къагъытын, дейме, – деб Гогушай кёойнундан бир ариу кёол джаулукъну чыгъарыб, аны акъырын ачыб, ичинден төрт бюкленнген бир къагъытчыкъны чыгъарыб, къызгъа узатды.

- А-а, джашынгы ёлген къагъытынамы айтаса, – деб къыз кёз джетдириб, извещениени стол юсуне атды.

- Алай атма, джанынга болайым, мен аны кёойнумда джюрютеме, ёлген адамны алай атаргъа боламыды? – деб Гогушай къыйналды.

- Амма, аллайла нек сёлешесе, мен ёлген адамны атмайма, къагъытчыкъны атама, билемисе, эртденбладан ингирге дери бизге быллай кёб къагъыт келеди, керек эсе кёргюзтейим, – деб къыз кюлюмсюреб джууаб этди.

- Бухгалтеригиз къайдады, мен аны сёзю бла келгенме бюгюн? – деб амма ачыууракъ да болуб сорду.

- Ол бусагъатда ауруб турады, юч кюнден чыгъарыкъды, сен къагъытчыгъынгы мында кёой да кет, мен бухгалтер келгенлей, анга берирме да, оноуун ол кеси этер, – деб Гапаны

извещениесин аллында бир коробканы ичине атды.

Амма тынчлыкты болалмай:

- Огъай, Гапаны мен мында кѳюѳ кеталлыкъ тюлме, бери ызына бер да, келирме энтда юч кюнден, – деди.

- Да мында кѳюѳ кетсенг, сен келирге бухгалтер кѳараб, не кереклисин да тындырыб турур эди.

- Огъай, мен Гападан айырылыб, кесим джангыз юйге бараллыкъ тюлме. Ол кѳагъыт келгенли да мен аны кѳойнумдан тюшюрмегенме, мен аны былайда атыб кеталлыкъ тюлме, – деб Гогушай кѳоймазлыкъын билдирди.

- Да ма кѳагъыт кесекни, быллай бир багъалата эсенг, бир иги кѳагъыт болса, кѳалай этерик эдинг эке? – деб кѳыз извещениени Гогушайгѳа узатды.

Гогушай извещениени алыб, биягъынлай, ол кѳол джау-лукъгѳа акъырын чырмаб, кѳойнуна салды.

- Хы, энди джюрегим тынчлыкты болду, юч кюнден келирме, – деб чыгъыб кетди. Ол кѳыз да:

- Бир сейирдиле бу кѳарт аммала, адамны шашдырлыкъдыла, – дей, эте тургъан ишине джарашды.

ХАПАРНЫ ДЖАНГЫДАН

Шахий эрини къазауатда джигитлик этиб ёлген къагъытын 1943 джыл алгъанды, алай а «ёлгенди» деб къагъыт келиб, артдан кеслери салыб келгенлени кёре, эринден умут юзюб къоймайды. Кече орунга кириб джатханлыкъгъа, арабин, къазауат бошалса, насыб болуб, келиб къалырмы, деб ёкюнеди. «Къазауат бошалды», деб радио сёлешгенлей, «энди Аллах айтса...» деб, кечекюн дегенча, эрини аллына къараучу болгъанды. Талай кюнден аскерчиле юлерине келиб тебрейди. Сау-эсен келгенле да кёб, сакъатлыла да бар. Ёлгенди, деб къагъытлары келгенледен кеслери келгенле да бар. Хар аскерчи келгени сайын Шахий хар кимден да алгъа джетиб, эринден хапар сорады, алай а аны кёрген чыкъмайды. Бир кюн а хоншулары, Ботай, бир къолу да сакъат болуб келеди.

Биягъы Шахий хапар сорургъа ашыгъады. Ботай кесини юсюнден хапар айтыб бошагъандан сора, Ботайны юй бийчеси:

- Ий, Шахий эри Халисден хапар сорургъа ашыгъыб турады, дунияда айланган-джюрюген джерингде бир джукъ кёргенинг-эшитгенинг бар эсе? – деди.

Ботай туракълагъан да этиб:

- Да кёргеним, эшитгеним да барды, алай а мен айтырыкъ хапар адамны джюрегин къууандырлыкъ тюлдю. Халисни, хариб, кесим къолум бла асырагъан эдим, – деди. Умут этиб тургъан Шахий, джылары тыгъылыб, джукъ да айталмайды. Ботайны юй бийчеси дагъыда:

- Ёлген къагъыты келген эди, алай а: «Аллахны къадары кёбдю», деб, Шахий умут этиб тура эди, къалай болуб ёлгенин бир айт, – деб, Шахийге не бла болушайым дегенча этди.

- Ачы хапарны айтхан тынч тюлдю, алай болса да айтайыкъ, не этейик, – деб башлады Ботай. – Халис да, мен да бир ротада

эдик, кѳазауатны биринчи кюнюнде огѳуна урушха кирген эдик. Бир-эки кере да окруженияѳа тюшюб да чыкѳѳан эдик. Не тюрлю болсакѳ да, хаман бир-бирибизни табханлай тура эдик. 1942 джылны аяѳында Сталинградны ичинде эдик. Ол кюнде адамны тюнюнден эсе тюшге бек ушайдыла. Кюндюз джанынгы кѳолунга алѳанча айлансанг да, кече джатыб джукѳлагѳан адет джокѳ эди. Хар саѳат, минут сайын, дегенча, не боллугѳун билмейсе. Сора бир кече экибизни да тахса билирге иедиле. Халис да, мен да оюлѳан юйлени орталары бла бир бауурлана, бир то-букѳлана, бир тохтай да тынгылай, акѳырын алѳа барабыз.

Шахий анга тынгылаб турѳанлай: «Оѳай, алкѳын сау-ду, экибиз да акѳырын алѳа барабыз, дейди да», – деб кѳлюн игирек этеди.

Ботай а хапарын бѳлмей бардырады.

- Сора, бара барыб, бир немчалы оюлѳан юйню мюйю-шюнде тюрт-мюрт эте турѳанлай, джетиб буудукѳ. Халис – ауузундан, мен – билеклеринден.

Автоматына узалыр мадары джокѳду. Ауузуна эрлай буш-дукѳ этиб, бир кѳлтюре, бир сюйрей, ызыбызѳа келебиз. Бир ажымсыз, ол юйню мюйюшюне минала сала тура болур эди. Айт-ханымча, алыб келиб, командирибиз турѳан джер юйге кийир-дик. Ол кече экибизге да бек уллу бюсюреу этген эдиле. Даѳыда бир кере бир мазаллы немчалыны сюйреб келген эдик.

Бияѳы Шахий: «Оѳай, Халис алкѳын сауду, «ѳлгенди» деб энтда айтмаѳанды да», – деб кѳл басады.

- Бир кюн а, кеси да бир хыны, суукѳ кюн эди, танг атар-атмаз талай немчалы оюлѳан юйлени орталары бла тюз юсю-бюзге келе тура эдиле. Ала бизден эсе алѳа атыб тебретиле. Алай а былай бирден атыб, башлы-тюблю этдик. Тейри, ол кюн Халисни кѳрген адам тулпарды, деб кѳояр эди.

«Оѳай Аллах айтса, энтда сауду, алай а «ѳлдо», десе, кѳалай этерикме», – деб, бияѳы Шахийни джюреги башха тюрлю урады.

- Ол кюн ингир алагъа биз эки юйден немчаланы кыстадыкъ. Ючюнчю юйден да кыстаялсакъ, деб мыллык атханлай, Халисни джыгъылгъанын эследим...

Ол алай айтханлай, Шахийни джюреги чанчды, алай болса да, бир кесек кесин эсгерди.

- Мен чабыб, аны къатына джетерге: «Хатам джокъду, мени къой да ол итлени юйден бир кыстагъыз, – деди. Биз аланы юйден кыстадыкъ, джартысы уа алайда шындык болгъан эдиле. Халисни санчахта элтгенлерин эшитиб бардым. «Къоркъма, хаталы тюлме», – деб меннге алай айтыб селешди, алай джарасы ауур эди, окъ кёкюрегинден тийиб, билек къошунундан чыкъгъанды, деб врачла алай айта эдиле.

Экинчи кюн командирибизге айтыб, дагъыда санчахта чабдым. Ортабыз экиджюз-ючджюз метрди. Мени бла селеше тургъанлай, кысыха-кысыха солуб тебреди...

Ботай андан ары хапар айталмай, бир кесекни турду. Кёзлеринден джыламукъла акъдыла.

«Огъай, энтда «ёлдю» деб айтмагъанды да, энтда бир мадар боллукъ эсе уа», – деб Шахий умутун юзюб бошамагъанды.

Ботай ахсыннган да этиб:

- Да, не этейик, ол кюн огъуна эки нёгерим да, мен да къабыр къазыб, адетдеча, асырагъан эдик, – деб хапарын бошады...

Энди Шахий Халисден тюнгюлюб бошагъанды, алай а ол ненча да Ботайгъа джангыдан хапар айтдырыргъа бек сюеди. Сиз да бир соругъуз, деб адамлагъа сордуртуб, Ботайны хапарына тынгылайды. Сора Ботай Халис бла бирге тахсагъа баргъанларыны, тюз уруш этгенлерини юсюнден хапар айтхан заманда, «огъай, Халис энтда сауду, энтда ёлмегенди», деб, кеси кесине кёл этгенлей турады. Арадан беш-алты кюн кетгенлей, дагъыда бир сылтау бла Ботайгъа джангыдан хапар айтдырыб, «огъай, энтда сауду, энтда ёлмегенди», деб, кюйген джюрегине себеблик излейди.

АТАМЫ ТЕНГЛЕРИ

Кеси тенгли кыызла аталарыны юслеринден хапар айтсала, Лаура алагъа бек сукъланады: «Шо, иги сагъан, атасын таныб, бир ёлюр эди, бир да кьуруса да, джангыз бир кюнчюкню кёрюб да тургъа эдим, джангыз бир сагъатны ушакъ да этге эдим, атам бла былай орамгъа чыгъыб, бир кере айлансам, менден насыблы болурму эди, ол заманда мен ёлюб кетгинчи да, атамдан хапар айтханлай турлукъ эдим», – дейди. Аны сагъышыны учу-кыйыры джокъду. – Атам ёлген эсе да менден насыблыды, ол мени кёргенди, ол аскерге кетген кюн, мени юч айым толуб тургъанды, ол мени кьойнуна алыб эркелетген да болур эди. Лаура, деб, да ол кеси атагъанды меннге, фронтдан ийген письмоларында да: «Лаурачыкъ не эте турады?» – деб соргъанлай тургъанды. «Къазауат бошалыб, мен ызыма къайытыргъа, ол чабыб, мени аллыма келлик болур», – деб бир письмосунда алай джазыб турады.

Къабыргъада атамы суратына къарасам, ол меннге не эсе да бир хапар айтыргъа излегенча кёрюнеди. Не айтыргъа излей болур?! Ананг кесине башха джашау этмей, мени кёзюме кёргюзюб тургъаны ючюн, анга артыкъ айырылыб, иги бол, дей болурму? Огъесе урушдан сау къайытхан тенглерими артыкъ да багъалы кёр, дей болурму? Меннге бек тансыкъ болсанг, ала бла сёлеше тур, мен ала бла кёб сёлешичен эдим, дей болурму?

Юйде анасына, хоншугъа-тийреге соруб, Лаура атасыны тенглери атларын, тукъумларын джазыб алгъанды. Харыйыкъ сайын аланы бирини юйюне барады. Не болса да бир сылтау бла атасындан хапар айтдырады. Аллай кюнлеринде ол атасы бла сёлешгенча болуб, юйге бек къууаныб къайытады, сора кече адам джатхынчынга дери, ол хапарланы анасы-

на айтады. Алгъаракълада атасындан тюрю-тюрю хапарла анасы айтыучан эди, энди уа Лаура атасындан анасы билмеген хапарланы да биледи. Алгъын Лаура анасына хапар соруучан эди, энди уа анасы да соруучанды Лаурагъа хапар.

Унутуб къоярма деб, Лаура бютеу эшитген хапарларын тетрадлагъа джазады. Аллаи тетрадла бир талай болгъандыла. Аланы бир-бири юслерине салыб, туураларындан къараб къууанады. Анасы айтхан хапарланы да башха тетрадлагъа джазгъанды. Анасы айтхан хапарладан эсе, атасыны тенглери айтхан хапарла юч-тёрт къат кёб болгъандыла.

Лаураны тенглеринде аталары саула кёбдюле, алай а ала кеслерини аталарыны юслеринден Лаура атасыны юсюнден билген чакълы бир билмейдиле. Лаура атасыны юсюнден хапар айтыб тебресе, ала сейир болуб тынгылайдыла. Дагъыда Лаура хапар джыйгъаным энди болду, деб къоймайды. Джангы хапар эшитгенлей, юйге келиб джазады. Сора, тетрадны да алай салыб, атасыны сураты бла «ушакъ» этиб тебрейди: бюгюн ол тенгинге тюбедим да, колхозда чалкъы чалыб, алчы болгъанынгдан хапар айтды, бюгюн бу тенгинге тюбедим да, май байрамда тутушуу болуб, сен биринчи ёчню алгъан хапарынгы айтды, аскерчи тенгинг а, бир белорус джаш бла сен тахса билирге барыб, тёрт немчалыны юслерине тюртюлюб къалыб, уруш этиб, ючюсюн ёлтюрюб, бирин да штабха сюйреб келген хапарыгъызны айтды, деб.

Атасы да анга, тынгылаб туруб: «Мен ёлюб кетдим эсе да, насыблы адам кёре эдим, быллай кызы болгъан», – деб алай айтханча кёрюнеди.

СОКЪУР АНА

Къазауат бошалыр джыл кёзлерине дарман къуюлуб, Джеминат сокъур болду. Алай а биягъынлай ол, къапхакъ башына чыгъыб, башын уллу джол таба буруб, эртденбладан ингирге дери олтурады.

- Джеминат, не ишлейсе былайда? – деб сорсала, ол:

- Отарны аллына къарайма, къазауат бошалгъанды, Аллах айтса, ол узаймай келирге керекди, – дейди.

- Да кёзлеринг кёрмейдиле сора, юйде турсанг а, хаман эшикде олтуруб тураса, – деселе, ол:

- Да, кёз кёрмегенликге, ёлетден келген джашын ана джюрек къалай билмез! – деб къояды.

Талай кюнден Джеминатны джашы Отар келеди, алай а ол бек ауур джаралы болуб, госпиталгъа тюшуб, энди бир кесек такъыл болгъанында, врачла къараб: «Юйге барыб да бир кёр, болмаса, кесигиз джашагъан джерде больницада джатарса», – деб ийгендиле.

Джашы бла не кёб ушакъ этсе да, Джеминат не эрикмейди, не арымайды. Кеси да ушакъ этген заманында къолундан тутуб турады. Алай а къазауатчыла бары да фронтда, госпиталда ёлюб бармагъандыла, джаралары ашланыб, къазауат бошалгъандан сора, сау-эсен юлерине келиб, эки-юч джылны ичине кёб аскерчи ёлгенди. Джараларыны ууларындан бюгюн ёлгенле да тубейдиле. Узаймай Отарны джылауун да этедиле.

Энтда Джеминатны киши юйге джыялмайды. Алай а алгъын юйюню онг джанында олтура эди, энди уа сол джанында ингирге дери олтурады. Кюн ортада да ашаб бошар-бошамаз, биягъы орнуна келеди.

- Алгъын юйюню онг джанында олтуруб, энди сол джанына нек чыкыгъанды?

- Алгъын юйню онг джаны уллу джолгъа туура эди, сол джаны уа къабырлагъа туурады да, энди джашыны къабырына къараб турады.

- Да кёзлери сокъур эселе, къалай къарайды, джукъ кёрмейди сора?

- Да бюгюн кёрмегенликге, кёзлери сау заманда, ол юйюню сол мюйюшюнден къараб къабырланы кёре тургъанды. Ол аланы кёзлерине кёртюзтеди, джашыны тюрсюнюн а къалай унутурукъду? Джеминат эртден сайын ол мюйюшге барыргъа, джашын кёрюрге ашыкъгъанча ашыгъады. Джеминат мурат этгеннге кёре, аны джашы Отар да эртден сайын тюз къабырыны къатында олтуруб, анам къачан чыгъады, деб къараб турады. Ол мюйюшге чыкъгъынчы адам-зат келиб къалыб, кечиксе, Отар сакълаб тура болур, деб ашыгъыб чыгъыучанды.

1982

ЭСКЕРТМЕ

1942 джылны къачында партизан отрядны комиссары, билмей тургъанлай, фашистлени къолларына тюшеди. Алай а ол бой салмайды. Немчала аны ёлтюрюб, ёлюкню къатына киши барыргъа боллукъ тюлдю, басдырыргъа боллукъ тюлдю, бизге къаршчы чыкъгъанланы боллукълары бары да ма алайды, деб къараул да салгъандыла. Эки кюн бла эки кечени ёлюк къырдышда турады. Элде къартла бла сабийле болмаса, эркиши джокъду. Комиссарны юй бийчеси, къойнунда да гитче сабийчиги бла, бир башха элде бугъунубду. Комиссарны эки эгечи да дыгалас этедиле, алай а мадар табмайдыла. Сора бир къарангы кече ала, бугъа барыб, къарнашларыны ёлюгюн урлайдыла. Кёлтюралгъан да эталмай, эки къолтукъ тюбюнден, тутуб, суйреб, джолгъа чыгъарадыла. Алайда кеслери хазырлаб кетген арбагъа салыб, танг белги бергинчи, бир башха элге алыб барыб, анда къабырлада асырайдыла. Была ары барыргъа, ол элде джууукълары кече къабыр къазыб, хазыр этиб тургъандыла...

Уллу Хорламны 40-джыллыгъы болгъан кюн ол къабырлагъа, эки районну адамлары джыйылыб, областдан да талай тамада келиб, комиссаргъа эскертме саладыла. Газетлени, радиону редакцияларындан, телевидениеден да адамла келгендиле. Джер джерге громкоговорителле салгъандыла. Эскертмени ача, райкомну секретары, военкоматны комиссары, комиссарны партизан отрядында болгъан, къазауатха дери комиссарны биргесине ишлеген, бир призывник сёлешдиле. Президиумда эки къарт къатын бла бир джаш да бардыла. Ол эки къарт къатыннга сёз бердиле. Алай а экиси да джылаб сёлешалмадыла. Ала комиссарны эгечлеридиле. 43 джыл кетгенден сора джыламасала да боллукъ эди, алай а 1942 джыл сууукъ къарангы кече не болабыз, не

къалабыз, деб джанлары къолларында болса, иерча болуб, къарнашларын къабыргъа сала тургъанлары кёзлерине кёрюнеди. Бу чууакъ кюн мингден артыкъ адам джыйылыб, къарнашларыны къабырында мазаллы эскертме салыб, уллу сый берилгенине, джюреклери кёлтюрюлюб, аны ючюн джылайдыла.

Андан сёз джашха берилди. Ол эм алгъа кёзлерин сюртюб:

- Айыб этмегиз, бюгюн былайгъа бу къадар адам джыйылыб, мени атама уллу сый бересиз, бек сау болугъуз, мен атамы танымай эдим, бюгюн сизни кёргенимде, атамы таныгъанча болдум. Меннге атамы танытханыгъыз ючюн, сау болугъуз. Мен бюгюн дуниягъа джангыдан туугъанча болдум. Хар заманда да Ата джуртубузну башындан бу сыйлы кюн тийгенлей турсун. Айыб этмегиз, мен бюгюн сёлешал-майма, – деб тыгъылды.

Комиссарны эки эгечи уа биягъынлай къарнашларын къарангы кече къабыргъа сала тургъанларын кёзлерине кёргюздюле. Сора джыйылгъан халкъгъа къараб:

- Тюшюбюзмюдю, тюнюбюзмюдю? – деди.

1985

АНАГЪА ТАНСЫКЪЛЫКЪ

Къазауат эртде тохтагъанды. Къазауат тохтагъанлы сабийлени сабийлери да уллу болгъандыла, деб кёб айтадыла, алай а къазауат кеси эски болмагъанды. Аны джаралары эски болмайдыла, ашланнган да кёб этедиле.

1942 джыл Баблинаны анасы Асиятны немчалаГерманиягъа сюрюб кетгендиле. Баблинаны къарт анасы асырагъанды. Бюгюн ол, кеси эрге чыгыб, юйдеги ёсдюреди, аны талай джашы, кызы барды. Алай а бюгюн да кесин гитче кызычыкыгъа санайды. Анасы къатында болуб эркелетсе излейди, ана джылыуун кюсейди. «Анам!» – дерге таралады. Ийнеклери къозлаб, ийнек бузоуун джаласа, джылагъан этеди. «Къууаныр орнуна нек джылайса?» – деб юйдегиси алай да сорады, алай а Баблина нек джылагъаныны сылтауун айтыргъа суймейди. Айтама десе, ол чий джарагъа туз себгенча боллукъду.

Тауукълары гурт чыгъарыб, джюджекчиклери бла арбазгъа джайылса, бюртюк, не умур кёргенлей, тауукъ балаларын чакъырса, Баблина кесин тыялмайды, кёзлеринден джыламукъла кеслери алларына тёнгерев тебрейдиле.

Алагъа олтурургъа биргесине да сабийи бла, тиширыу кирсе, биягъы Баблина кесин тыялмайды. Ол огъай эсенг, къатында да тайчыгъы бла ат суратны кёрсе, кёзлерин сюртюр тебрейди.

Баблинаны юч джашы да аскер къуллукъларын тындырыб келгендиле. Эртден къобса да, ингир джатса да, аны бир тилеги барды: дуниягъа тынчылыкъ-рахатлыкъ келсин, къайда да «тарх» деб шкок атылмасын, анала, балала бир-бирлерине таралмасынла, сабийле, менича, мугур джюрекли болуб ёсмесинле...

1986

ЭРКИШИ ДЖЫЛАМАЙДЫ

«Не кыйынлыкъ джетсе да, бизде эркиши джыламайды», – деб айтыуну Ноннаш да иги биледи. Анга алтмышдан атлагъанды. Ол заманны ичине ол кёб зат сынагъанды, алай а бир кере да джыламагъанды. Бюгюн а ол кычырыкъ этиб джылайды, ол огъай эсенг, орамны да джылай-джылай келеди.

Ноннаш почтаны къатын озуб бара тургъанлай, терезеден кычырыб, аскерден письмо келгенди, деб, къолуна тутдургъандыла. Письмону ичин ачмагъанлыкъгъа, ичинде бушуу хапары болгъаны белгилиди – письмону Ноннашны джашы Сергей иймегенди, командир ийгенди.

- Мен ачаллыкъ тюлме, кесигиз ачыгъыз, – деб Коннаш алай айтды. Почтаны тамадасы ачыб, ичинден извещениени чыгъарыб:

- Кесинги къатдырыгъа кюреш, сен эркишисе, Сергейден бошагъанбыз, – деди.

- Былай бер сора, былай бер, юйде тиширыула джылауун этсинле, – деб письмону алыб, орамгъа чыкъды, не кюрешди эсе да кесин тыялмады, акъырын джылаб тебреди. Алайдан берлакъгъа кетгенден сора: «Бу къара кыйынлыкъгъа бир къарагъыз», – деб таууш этиб джылады. Алай джылай юйюне джетди. Аны джылагъанын кёрюб, талай адам ызындан болду. Къазауат болмай тургъанлай, Ноннашны джашы не ауруб, не къаядан кетиб ёлсе, ол адамладан уялмай, эркиши башы бла алай джыларыкъ тюл эди. Ол къазауатны кыйынлыгъы бютеу халкъгъа да джетгени ючюн, аллай бушуу къагъытла кёб юйлеге келгенлери ючюн, уялмай джылай эди.

1970

АЙ БЛА ГАНАЙ

Ганай айгъа къалгъанладан эсе башха тюрю къарайды. Айны акъ толгъан кечесинде, ол къууанч тыбырлы болады. Адам джатар заманнга дери, юйге кирмей, эшик аллында. Ай бла ушакъ этеди. Аны уа Ай бла тюл, джашы бла ушакъ этгеннге санайды – джашыны къабыры бла. Джашы Ажгерий къазауатда ёлгенди, къабыры кыйда болгъанындан хапары джокъду. Бир къауум анала джашларыны ёлген къагъытлары кюлларына алыб тургъанлай да: «Ким билсин, Аллах джазыкъсыныб, бир джерден сау болуб, чыгъыб къалса уа», – деб умут этгенлерин къоялмайдыла. Ганай а: «Сау болса, ол эндиге келлик эди, не бир джерден хапары чыгъарыкъ эди. Ёлгени ажымсызды, аны юсюнден меннге хапар берлик джангыз Айды. Ол дунияны башындан хар нени да кёрюб турады, ол Ажгерийни да кёреди, мени да кёреди. Ма аны ючюн болур, мен аны къабырын кёргенча болама», – дейди.

Ай толгъан кече аны эм уллу къууанч кечесиди. Ай ызына айланыб тебregenлей, ол да мыдах бола башлайды. Ай джарты болса, Ажгерийни къабыры толу кёрюнмегенча болады, Ай тауусулуб къалса, Ганай ашамай-ичмей, тынгысыз болуб, дыгаласха киреди. Джангы Ай туугъанлай, Ганай ышарады, чёгелеб, анга салам береди. Джашы узакъдан, барама, деб письмо ийгенча болады. Ай толгъандан тола баргъаны сайын, Ганайны халы игиден иги бола барады. Сора биягъынлай, Ганай къууанч тыбырлы болуб тебрейди. Ай акъ толгъанлай а, Ганай джашы бла тюбешиб къалгъанча болады. Ол Айгъа къарайма, демейди, джашымы къабырына къарайма демейди, алай а джашы да, къабырдан чыгъыб, анга къараб тургъанча, алай кёрюнеди.

1970

КЪАБЫР КЪАНГАЛА

Пачаханны къабырына салыргъа къарнашы, джашы, эгечинден туугъан тюшгендиле. Ала аны къабыргъа салыб бошаргъа:

- Хы, энди къалгъанла бери чыгъыгъыз да, къангаланы джарашдырмагъа къоюгъуз, – деб бир къарт алай айтды. Сора ала бары да чыгъыб, къолу уста бир джаш къабыр къангаланы ариу салыб тебреди. Эм алгъа бир джукъа къангачыкъны узатдыла. Аны, баш джанына салыб, юсю бла да башха къанганы салды. Ол джаш этерин этиб, бери чыкъды. Топуракъ да къуюб къабырны джарашдырдыла. Ызларына къайытыб келе:

- Биягъында сорургъа уялгъан этгенме, ол эм алгъа салгъан къангачыгъынг не эди? – деб къайсы эсе да къабырны джарашдыргъан джашха сорду.

- Аны уа хапары теренди, – деб акъырын айтыб башлады:

Пачаханны джашы Туугъан аскерге кете тебрегинде, къошларыны бир къангасына атын, тукъумун, къачан туугъанын джазгъанды. Къазауатны заманында Туугъан тахса билирге баргъан джеринде ёлгенди, деб къагъыт келген эди. Джылауун да этген эдиле, алай а артда Пачахан: «Мен сау-лукъдан мени джашым къалай ёллюкдю, мен аны джюреги-ми ортасында тутам сора», – деб тура эди.

Джашы атын, тукъумун джазгъан къанганы да, юйюне келтириб, орундугъуну баш джанына салыб тура эди. Сора бек ауруб, джанындан тюнгюлгенинде: «Да энди мен ёле эсем, джарлы Туугъан да ёледи, ол къанганы къабыр къангаларымы ичи бла баш джанында салырсыз», – деб осият этген эди да, аны осиятын толтура салгъанма ол къанганы, – деди.

КОМИССАР

- Патронларыбыз бошалгъандыла, төгерегибизден а немчала джуууклашыб келедиле. Не этериклери да ёлтюрлюклериди, кёлсюз болмагъыз, кечмеклик тилемегиз, Ата джурт ючюн ёлген сыйды! – дей тургъанлай, Шогъайыб джыйырма бла беш нёгерине, автоматлары бла джюзден артыкъ немчалы юслерине чыкъдыла. Сора бир талайы, былагъа автоматланы буруб, офицер аллына эки атлаб:

- Ичигизде комиссар, коммунист бармыды? – деб къычырыб сорду.

- Барды, – деб Шогъайыб таукел джууаб этди.

Офицер ышарыб:

- Сен акъыллы адам болурса, эндиге дери пленнге тюшген къызыл аскерчилеге алай сорсам, джокъду, деб къоя эдиле, сен а тюзюн айтаса, биз тюзлюкню бек сюебиз, сен бизде къуллукъ этерге джараулу адамса, бар да комиссарны джагъасындан тарт да, былай келтирчи, – деди.

- Джагъасындан тарталлыкъ тюлме, – деди дагъыда Шогъайыб.

- Нек тартмайса, кёрмеймисе бу автоматланы, биз аны бусагъат тютюнюн кёкге чыгъарайыкъ. Алай тартыргъа сюймей эсенг, бар да кёргюз, аллына беш атлам атласын.

Шогъайыб аллына беш атлаб:

- Комиссар менме, не сорурунг, айтырынг бар эди? – деб офицерни кёзюне къарады.

Офицер тамам сейир болду, ачыуланыргъа бла къалыргъа къалай этерге билмей:

- Да сен алай джигит комиссар эсенг, белгигизде турмай, къайры къачыб барасыз, не уа аскерчилеринги къуру джыйырма беши къалгъанды, къалгъанлары къайдадыла? – деб самаркъау халда сорду.

- Аскерчилени к'яалг'анларын адам эт ашаучула ёлтюр-гендиле, белгибизге уа биз энтда к'яайытырык'быз, мен к'яайытмасам да, башхала к'яайытырык'дыла.

- Белгигизге к'яайытырыг'ызг'а мен ийнанмайма, ол таурухду.

- Тюз ийнанмайса, сен ол кюнню кёрлюк тюлсе, сени уухтынг Россияда боллук'ду.

Сора офицер немец солдатлаг'а к'яараб:

- Бу итни мен былайда асыры кёб сёлешдирдим, алай бол-са да хата джок'ду, ол дунияг'а кёлюн иги этиб барырг'а из-лей болур, комиссар бу болг'анын мен к'яараб кёргенлей да ангылаг'анма. Эм алг'а эки чуруг'ун тешигиз да, андан сора ол уллу сёлеше тург'ан ауузундан уруг'уз, – деди.

- Мени джангыз бир тилегим барды, эркинлик берсенг, – деди Шог'айыб.

-О-о, ма энди ак'ылынгы башынга джыя тебрединг, ал-лындан да тилерге керек эдинг, сен а аллынгда ким сюелиб тург'анын эсгералмай, былайда абсар-джабсар сёлеше тура-са. Айт тилегинги, мен алай к'яаты адам тюлме. «Джашларым-да сенден джумушак' кёллюм джок'ду», – деб анам да алай айтыучанды, – деб офицер солдатларына к'яараб кёз к'ысды.

- Эки чуруг'уму сени солдатларынг тешмесинле, мен ке-сим тешейим.

Офицер харх этиб:

- Да ол тилекге ким ог'ай дерикди, мени солдатларымы да к'ыйнамай, кесинг тешсенг, бизге да андан сора не керекди? Бютеу совет комиссарла чурук'ларыг'ызны кесигиз ма бы-лай тешиб берликсиз, не к'яадар эртде тешиб берселе, ол к'я-дар кеслерине иги боллук'ду, теш, теш да кесинг бери меннге узат, джылтырауук' чурук'ла сени аяк'ларынга джарашхан да этмейдиле, – деди.

- Олтуруб тешерге боллук'муду?

- Джатыб огъуна теш, меннге не башхасы барды. Шо-гъайыб олтуруб чурукъларын теше тургъанлай, иги тынч тешалмагъанча этиб, бир кесек мурукку да этди, сора экисин да тешиб, ёрге къоба келиб, тюз къатында тургъан джарты къырпычны алыб, керилиб, офицерни башына берди. Офицер къычырыкъ этиб ауду. Тюз олсагъатдан ол кызыл аскерчиле кими джюлгючю, кими суулугъу, кими тюз джумдуругъу бла немчалагъа мыллык атдыла. Немчала алагъа бирден от ачдыла, алай а ала бир-бирине къатышыб къалгъанлары себебли, автоматладан бюркюлген окъла аланы кеслерини да талайын аудурдула.

1960

МАТРОСНУ КЪАБЫРЫ

Бир кюн Нарсанада, айлана келиб, къарнаш къабырланы кёрдюм. Ол къабырла бары да бир-бирлерине ушай эдиле. Хар къабырны башында гитче сын таш, сын ташда уа аты, тукъуму, атасыны аты, туугъан, ёлген джылы. Бир сын ташда: «Тилсиз къызыласкерчи. Ёлгени 1942 джыл», – деб джазылыб эди.

Андан арлакъ баргъанлай, бир къарт къатын къабыргъа гокка хансла сала тургъанын кёрюб, къатына келдим. Сын ташда «Белгисиз матрос. 1941-1945 джылла», деб джазылыб тура эди.

- Амма, кимди къабырда джатхан. Джыллары да алай нек джазылгъандыла? – деб сордум.

Амма, ахсыннган да этиб, айтыб башлады:

- 1942 джыл августда кёб джаралыны Нарсанагъа алыб келди. Немчала джууукълашыб келгенлери себебли, ала алайда къалырча болмадыла. Дженгил джаралыла бирер джары чачылдыла, бир бёлек ауур джаралыны адамла юйлерине алыб кетди. Бир аскерчи да кёзлерин да ачалмай, ынгычхай эди. Юйге элтейим, деб тургъанлайыма, кёб турмай, ол тюз алай вокзалны къатында огъуна ёлдю. Тёрт-беш тишируу алайда джылауун этдик, кимди эке деб, хурджунларын къармадыкъ, алай а бир тукъум бир документ табмадыкъ. Не этерик эдик, вокзалдан арлакъчыкъда къабыр къазыб басдырдыкъ. Ол кюнле джаханим кюнле эдиле, немчала экинчи кюн огъуна келген эдиле.

Немча итле ызларына кетгенден сора, мен ол къабыргъа барыб къарай турдум, гокка хансла да элтиучен эдим, артдан кесим ауруулу болдум, тёрт джылны тёшек болуб джатдым. Маджал болуб, аякъ юсуне мине тебреген заманымда, бир сейир тюш кёрдюм. Ол аскерчини тенглерини меннге келиб: «Сен билесе да алайда къабыр болгъа-

нын, ол белгисиз болуб барады, барыб горисполкомгъа нек айтмайса?» – деди.

Ол сёзледен мен илгениб уяндым. Сора, болджал сала турмай, аскерчини къабырына бардым. Ол төрт джылны ичине алайда джангы мекамла ишлеген эдиле, къабыр да белгисиз болуб къалыргъа джетиб тура эди. Джылагъан да этиб, мен алайдан горисполкомгъа барыб, тюнюмю-тюшюмю да айтдым. Ол кюн огъуна горисполкмну тамадасы военкомат-ха хапар билдирди. Экинчи кюн къабырны къазыб, ёлюкню къарнаш къабырлагъа кёчюрдюле. Къабырлада талай адам сёлешди. Мен да сёлешдим. Ол кюн алайгъа джыйылгъанла, мени анасыны орнунда кёрюб, меннге къайгъы сёз бере эдиле. Ёлген кюнюнде юсюнде матрос кители бар эди, мен аны айтдым да, «белгисиз матрос» деб аны ючюн джазылгъанды. «1941-1945 джылла» деб а къазауатны башланган джылы бла бошалгъан джылын джазыб къойгъанлыкъларыды. Туугъан джылын билмегенликге уа, ёлген джылы белгили эди. Алай а не эсе да ма алай джазгъандыла да къойгъандыла.

Энди ма андан бери мен, ыйыкъда бир келиб, къабырына къарайма, гокка хансла келтиреме. Къайданды, кимди, кими барды, аны уа киши да билмейди. Ауруйма деб къоркъмайма, мен аурусам, ол тансыкъ болуб, мени аллыма къараб турлукъду, деб къыйналама.

Амма хапарын да айтыб, кёзлерин сюртдю.

- Дуниягъа джашау берген анала! Дуниягъа джашла ёсдюрген анала! Сиз къойнугъузда эркелетиб ёсдюрген сабийле, сиз бешикде белляу айтыб тебретген сабийле белгисиз ёлюкле болгъандыла. Ненча белгисиз ёлюк болур уруш баргъан джерледе? Мени багъалы къарнашым Ахмат да къайда болса да «белгисиз аскерчи» болуб джата болур, – дедим мен да.

1980

АНА ДЖЮРЕКНИ САКЪЛАУУ

Хаджаны юйю бюгюн адамдан толуду, джууукъ-тенг бары да джыйылгъандыла. Бары да кюлюб-ышарыб, бир-бири ау-узларына чаба, хапар айтадыла. «Аллахны къадары уллуду», «Хаджадан насыблы болурму», «Ёлген ахыратдан къобуб келгенден не башхасы барды», дейдиле. Айтмай да не этсинле, Хаджаны джашы Солтан Шипитовканы къатында баргъан урушлада уллу джигитлик этиб ёлгенди, деб къагъыт келгенли джыйырма джылдан артыкъ бола эди. Хаджа да ол къагъытчыкъны къатапа джурунчукъга чырмаб, джашыны сын ташына санаб, баланы джаны былайдады, дегенча этиб тура эди. Бюгюн а, киши да джукъ билмей тургъанлай, Солтан кеси салыб келгенди. Джууукъ-тенг, хоншу-тийре, таныгъанла бары да сейир-тамаша болуб, келиб къучакълайдыла, ийнанмагъанча боладыла. Хаджа да тюшюмюдю, огъесе шашамы тебрегенме, дейди. Эрлай кюбюрню ачыб, ичинден къатапа джурунчукъну алыб:

- Солтан, ма сени джанынг муну ичинде тургъанды, – деди.

- Джырт да отха ат, энди не этериксе ол къагъытчыкъны, – деб алай айтадыла.

- Огъай, 20 джылдан артыкъны багъалатыб тургъан къагъытчыгъымы аталлыкъ тюлме, – дейди ол да.

Ала алай эте турургъа, къурманлыкъ бишиб тепсиле джарашдыра тебретиле. Эркишиле, тиширыула да бир уллу юйню ичине джыйылгъандыла.

- Энди айыб этмегиз, анасы бла джашын бир джерге олтуртуб, алай алгъыш этейик, – деб тамада алай айтды.

- Ким огъай дейди анга, биз да былай олтуруб, туурала-рындан бир къарайыкъ, – деб бары да бек разы болдула.

Буюрулган джерге Солтанны элиб олтуртдула, Хаджаны уа излеб табмайдыла.

- Тобасто, быллай кѳууанч кюнѳнде кѳайры кетерге бол-
лукѳду? – деб сейирсиндиле. Бир заманда кѳарасала, юй ар-
тында гитче дуппурчукѳну башында джассы ташха олтуруб,
эки кѳѳю джолгѳа аралыб тура. Кѳатына барыб:

- Ий, не этгенлигинди, Хаджа, эл сени юйѳнге джыйы-
лыб, сен да юйѳнгден абрек кетгенча, былай этиб нек тураса? –
деб сейирсиндиле.

- Огѳай, сиз барыгѳыз, мен бусагѳатда юйге кириб, сизни
бла олтуруб тураллыкѳ тюлме, барыма мен да артда, – деб
Хаджа келген келгенни алай айтыб кѳайытарады.

Эм арты тамада кеси кѳобуб келди, аны биргесине
юйѳю ичиндегиле да чыкѳгѳандыла. Солтан да не айтыргѳа
билмей сиреледи.

Хаджа алагѳа айланыб:

- Ий, мени кѳѳюгѳуз да, ишигизни этигиз, мени сакѳлагѳ-
аным барды! – деди. – Мен Муратны сакѳлайма! Солтанны
кичиси Муратны!

- Айѳнге, Хаджа, алай кѳалай этесе, Мурат урушда ѳлген
сагѳатда элден джашла, кѳатында болуб, басдыргѳан хапар-
ларын сеннге кеслери айтхан эдиле да, сора энди ѳлген джа-
шынгы кѳабырдан кѳобуб келмезлигин кѳалай билмейсе?! –
деб тамада, таб, айыб этиб сѳлешди. Хаджа аны айтханын
чыртда сан этмей:

- Сен айтханнга, джазгѳаннга неге кѳарайса, кѳрмеймисе,
бу кѳагѳытда Солтан ѳлгенди, деб командир кеси кѳол салыб
тургѳанын. Солтан а аны ючѳюн кѳарамады да, анасына келди
да кѳалды. Мурат да келирге керекди, – деди.

1982

САПРАХАННЫ САГЪЫШЛАРЫ

Сапрахан орундан кѳобмагъанлы отуз джылдан атлады. Кѳоллары саудула, ауузу сѳлешеди, акъылы тюздю, алай а, не келсин, бутлары чыртда къымылдамайдыла. Не чыкъгъанлары, не сыннганлары джокъду, не ѳмюрде аурумагъандыла, алай а къымылдамайдыла.

Сапрахан колхоз сабанлада чага этиб неда звено башчы болуб, дырын джыйыб тебресе, аны аллына киши чыгъалмай тургъанды. Тойда тепсегенин сорма да кѳой, аны бла тепсер ючюн, бир кѳауум джашла тойгъа бармазлыкъ джерлеринде да барыучан эдиле. Энди уа Сапрахан орундады. Бусагъатда анга гитче джашыны юйдегиси кѳарайды.

Бир джашы кѳайда эсе да ишлейди, эки-юч джылдан бир келиб кетеди, джылына эки-юч письмо иеди. Гитче джашы биргесине тура эди, уруш болгъандан сора, капитан чыны бла келиб, инженер болуб, ишлей тургъанлай, джолда авария болуб, андан ѳлюб кетгенди.

Паралич болуб кѳалгъан кюнюн Сапрахан ѳмюрде да унутурукъ тюздю. Кѳалай унутсун: 1943 джыл мартда Сапраханнны элсоветге чакъырадыла. Арабин, нек чакъырдыла эке, налогубузну уа бериб бошагъан эдик, джангылыч зат болмагъан эсе дей, советге киреди. Кирсе, почтаны тамадасы да анда. Сапраханнны кѳргенлей, ала, мыдахланыб, ѳрге кѳобадыла. Сора элсоветни тамадасы:

- Сапрахан, не этейик, ѳлмезге туугъан джаш джокъду, кесинги кѳатдырыргъа кюреш, кюн сайын бу ачы кѳагъытла келгенлей турадыла. Ма бу уллу джашынга келгенди, – деб кѳагъытны узатады. Аланы кѳатларында кѳычырыб джыларгъа тартыныб:

- Оу, мен джарлы... – деб Сапрахан шиндикге олтурады. Элсоветни председатели, дагъыда:

- Не этейик, кесинги эсле, ма бу да экинчи джашынга, Къайсыннга, келгенди, – деб экинчи къагъытны узатады. Сапраханны джыларгъа къарыуу джетмей, кёзлери къарангы этедиле. – Ай, Сапрахан, энтда кесинги къатдырлыкъса, бу да ючюнчю джашынг Парисбиини ёлген къагъыты, – деб узатады, алай а Сапрахан джугъун да билмей, шиндикден джыгъылады. Алайдагъыла джетиб, аны тутадыла, суучукъ уртлатадыла, алай а Сапрахан эс джыялмайды. Районнга баргъан бир машина бла больницагъа алыб кетедиле. Экинчи кюн анга эс джыйдырадыла, алай а бутлары ишлемедиле да къаладыла. Ол заманлада алай уллу дохтурла чакъырыб кёргюзтген къыйын эди, курортлагъа-затха элтирге да чырт-да мадар джокъ эди.

Сапрахан бюгюн кёб затха сагъыш этеди. Юч джашы да къазауатда ёлгенлерине, не бек къыйналса да, тёзмей мадар болмазлыгъын биледи, алай а ол ангыламагъан эки зат барды. Бири, юч джашыны юч джерде ёлгенлерини къагъытлары бары да бир кюннге къалай келиб къалдыла, огъесе, почтада джыя-джыя туруб, бир кюнмю бергендиле? Экинчиси, элсоветни председатели бла почтаны тамадасы Сапраханны джангыз кесин чакъырыб, эки-юч минутну ичине юч джашынг да ёлгендиле, ма къагъытлары, деб бир джолгъа къалай бериб къойдула?

Бу эки затха Сапрахан бюгюн да джууаб табалмайды.

1985

УКРАИНАДА

Иши болуб, Сеит Киевге тебреди. Ашыгыш болгъаны себебли, Киевге барлыкъ поездни сакълай турмай, Москвага барлыкъ поездге миниб, Ростовха дери барды, поезд тохтагъан заманда, эрлай чабыб, Ростовну юсю бла Киевге барлыкъ поезд бармыды эке, деб сорду. Тамбла ингирге дери аллай поезд болмазлыгъын билгенинде, миннген поезди бла Харьковга дери барыб, алайда тюшдю. Беш-алты сагъатдан алга Киевге поезд боллукъ тюлдю, дегенлеринде, тебреб тургъан автобус бла Киевге атланды.

Джайны чилесиди. Сеитни ал джанында олтуруб баргъан кыыз:

- Бу кыйынлыкъга бир къара, кюн терезеден тюз кёзюме тиеди, ары джете кирге эдик, – деб эрнин чыйюрюб сёлешеди.

Сора Сеит аны алай айтханын кёлтюралмай:

- Иги кыыз джумушакъ автобуста олтуруб, джайны бу сейирлик чууакъ кюнюнде ушакъ эте баргъанынгы ауурсунма. 1941 джыл мен ма бу джерледе къан тёкгенме. Немчала төгерегибизни алгъан эдиле да, биз ол къуршоудан чыгъалмай, талай кюнню кюreshген эдик. Азыгъыбыз джокъну орнунда, ичибизде джаралы да кёб, ёлгенлени да сорма да къой. Кюндюз кымылдарга мадар болмай, кечеден кечеге къоба, алай бара эдик. Ол заманда биз сауут-саба да кёлтюрюб, эркин джаяулай джюрюрча мадар табсакъ, кесибибизден насыблыгъа кишини санамаз эдик. 1943 джыл бу джерледе хар элни, хар дупшурну бош этгенибиз сайын, той тутарча къууана эдик. Джерибизни бир тазаялсакъ деген болмаса, къазауат этгенни ауурсуннган киши да джокъ эди. Дженгил джаралы болгъанла госпиталга барырга да унамай эдиле. Ма бу тюзде мен джай, кыш да бетджанлада кёб къалгъанма, не уа

къуру менмем, менича джюзле бла мингле, сенича къызла да, медсестрала болуб, бизни тенгли чабхнлай айлана эдиле, нен-ча джаралыны отдан чыгъаргъан болурла ала.

Къыз тамам уятлы болуб:

- Шо, Аллах ючюн, айыб этме, биз сагъыш этмегенлей сёлеширге юреннгенбиз да къалгъанбыз, ансы мени кесими атам да Украинада къазауат этгенди. Киевни къатында къар-наш къабырлада басдырылгъанды, мен бусагъатда ары бара турама, – деди.

1986

ЭШЕК ДЖЕР

Немча офицер, эки полицаины чакъырыб, орусча чалышдыра:

- Таугъа патронла чыгъарыргъа керекди, ары не машина, не арба чыгъаллыкъ тюлдю. Ары эшекле бла чыгъаргъа боллукъду. Адамладан он эшек сыйырыб алгъанбыз. Алай а джангыз бирини джери джокъду, иелери джокъду, деб къойгъандыла. Энди элде агъач ишге уста адам бар эсе, он эшек джер этдирирге керекди, – деб буйрукъ берди.

Эки полицай бир-бирлерине къараб, да Мусса болмаса, элде аллай ким барды, деб келиб, Муссагъа:

- Он эшек джер керекди, не этерик эсенг да, он кюннге он эшек джер хазырла, – деб кетдиле. Он кюнден немча офицер:

- Келигиз, эшек джерлеге къараб келейик, битгенлерине не сёз, экигиз да келигиз, – деб эки полицаины да биргесине алыб тебреди.

Келселе, Мусса джатма тюбюнде он эшек джерни бир-бири ызындан тизиб тура, сора онбиринчиге да – бир уллу эшек джер.

Немча офицер къараб туруб:

- Онну орнуна онбир огъуна этгенсе, алай а онбиринчи аллай уллу некди? – деб сорду. Мусса алагъа къараб:

- Былайда артыкъ джокъду, джангы тамадагъызгъа этгенме, – деди.

- Сора кимди бизни джангы тамадабыз, эшек джер салырча?

- Къайдам, атына да не дейсиз, Итлеми дейсиз, Итлерми дейсиз? – деб Мусса таукел айтды.

- Сен, анга къоркъмай, алай къалай айтаса, кёрмеймисе, бу офицерни юсюбюзге сюелиб тургъанын? – деб по-

лицайла кьоркьгъандан джанлары кьолларында болсала, иерча болдула.

- Эшек тьол эсе да, эшек мыйы ашагъанына уа чыртда сёз джокъду, ол эшек мыйы ашамаса, кесини джеринде турургъа керек эди.

- Да сени анда не къайгъынг барды, кьоркьмаймыса, бу офицер юсюбюзге ёре сюелиб тургъанлай?

- Да мен нек кьоркьама, кишини джерине кирмегенме, адам ёлтюрмегенме, мен ёмюрде «тарх» деб шок атмагъанлай, къарт болгъанма. Сиз кьоркьа эсегиз, уллу эшек джерни кьоюгъуз да барыгъыз, джауурлукъ да салмагъанлай, мен ол эшек джерни сизни Итлеригизни сыртына салмай кьоймам, – деб Мусса мыйыкъ тьубюнден ышарды.

- Мусса, сени чамчы болгъанын саулай элге да белгилиди, бу джолдан сора быллай чам эте турма, этеме десенг да, быланы законлары бир патронду, – деб полицайла анга юретиб сёлеширге мурат этдиле.

- Да сизни джангы тамадагъызгъа да эртде огъуна бир патрон керекли болуб турады, – деб Мусса юйюне кириб кетди.

Эки полицай да эшек джерлени, ат арбагъа джюклеб, офицер да биргелерине, ызларына айландыла.

Джолда келе офицер:

- Айтмадыгъыз, ол уллу эшек джерни нек этген эди? – деб сорду.

- Аны уа къадыргъа салыргъа деб этгенди, – деб бир полицай гузаба джууаб берди.

1982

«САМАТ САУ КЕЛСИН»

Джашы аскерге кетгинчи Мёлехан ант этерик болса, «Атам, анам алай джандетде джатсынла», деб ант этгенди. Бир-бирде да: «Ийнанмай эсегиз, кьолума Къуранны беригиз, ант этейим», – деб да айтханды. Джашы аскерге кетгенли уа, Мёлехан ол антланы барын да унутханды. Аны джангыз бир джангы анты болгъанды: «Саламат сау келсин!» Мёлехан алай айтса, анга кёк бла джерни арасында андан уллу алгъыш болмагъанды. Ол да алай этиб тургъанлай, 1944 джыл Саламатны ёлген къагъыты келгенди...

Мёлехан аны джылауун эртде огъуна этиб бошагъанды, ашын, ыхатын да бергенди. Къазауат тохтагъандан сора, къабырына барыб да келгенди. Алай а бююн-бюгече да, Мёлехан: «Саламат сау келсин!» – деб ант этеди. Ауузу алайгъа юрениб къалгъанды да, «Саламат сау келсин», – деб кюнюне тогъуз-он кере айтады.

Ма ол себебден Мёлехан джашын ёлгеннге санамайды. Ол башха джашларыны, къызларыны атларын хар кюн сайын аллай бирер айтмайды. Ол сёзле Саматны Мёлеханни джюрегинде сау джашатадыла. Бу айтханыбызны ол эшитсе: «Самат сау келсин, алайды» – дерик эди.

1986

САПРАНЫ ДЖЫЛАГЪАНЫ

Сабий садны къаты бла озуб бара тургъанлай, Сапра тохтаб, эшик аллында ойнай тургъан сабийлеге къарады. Бир талайны да сирелиб туруб, сора джылаб тебреди. Бир къызчыкъ, аны эслеб, чабыб келиб, нек джылайса, амма, деб сорду, алай а Сапра анга джууаб эталмайды. Къызчыкъ сора нёгерлерине чабыб барыб, алайда бир амма джылай турады, деди да, талай сабий да бирден келиб, не болгъанды, нек джылайса, деб сордула. Алай а Сапра алагъа да джукъ айталмайды. Бир кесекден юретиучю къыз, сабийлени джоппу болуб тургъанларын кёрюб:

- Нек джыйылгъансыз алайгъа? Бусагъат бери келигиз! – деди. Сабийлени бир къаууму ызына къачды, бир къаууму да биягъы джерде сиреледи. Сора ол, ачыуланыб, алайгъа келди. Сапра кёзлерин сюрте тургъанын кёрюб:

- Не болгъанды, нек джылайса? – деб сорду.

- Огъай, бюгюн джукъ да болмагъанды, джашым Махамет юйленнген да этмегенлей, къазауатха кетиб, къайытмай къалгъан эди, ол юйлениб кетсе, кеси ёлген эсе да, сабийи къаллыкъ эди да, мен да эртден сайын кесим къолундан тутуб келтирлик эдим, ол да ма бу сабийлеге кшошуб ойнарыкъ эди, ары-бери озсам да, майна Махаметни сабийи, деб джюрегими басарыкъ эдим, – деб, Сапра алай айта, джолуна кетди.

1986

ДЖАШЧЫКЪНЫ СОРУУЛАРЫ

- Сау-эсен кѳазауатдан кѳайытыб келтгенди,- деб Тим-мекни юйюне басыннгандыла. Кими аны кесини юсюнден хапар сорады, кими кесини адамларындан дунияда кѳргенин-эшитгенинг, деб хапар сорады, кими кѳазауатдан хапар сорады. Эдик а атасыны орденлерине, медалларына кѳараб кѳууанады, хар ким чачылса, ала бла ойнаргѳа ашыгѳады. Адамла уа кѳбден кѳб келиб баргѳан болмаса, аз болмайдыла. Сора джассы бола, кеслери кѳалгѳанларында, Эдик да джетиб атасыны кѳойнуна кириб, орденлени, медалланы кѳоллары бла тутуб, сылаб, сыйпаб, менден насыблы джокѳду дегенча, атасыны бир кѳкюрегине, бир кѳзюне кѳарайды. Сора алай эте келиб:

- Атѳа быланы сеннге не ючюн бергендиле? – деб сорду. Теммек да:

Фашист итлени эллерибизден, шахарларыбыздан кѳыстагѳан заманда джигитлик этгеним ючюн, сенича ма былай гитче джашчыкѳланы Германиягѳа алыб баргѳан поездни атылтыб, сабийлени кѳутхаргѳанланы бири болгѳаным ючюн, колхозну малларын, кеслерине сюрюб баргѳанлай, джетиб ызларына кѳайытаргѳаным ючюн, башыбыздан бомбала ата тургѳан самолетну тюбюнден атыб тюшюргеним ючюн, – деб кѳб хапар айтды. Сора Эдик алай ойнай тургѳанлай:

Фашистлеге да беремидиле орденле, медалла? – деб сорду.

Бир кесек сагѳышлы да болуб, бередице, деди.

- Да ала бизни шахарларыбызны, эллерибизни кѳюдюргендиле, сабийлеге дери ѳлтюргендиле сора, алагѳа нек бередице?

- Да ала бизни кѳралгѳа джаулукѳ этиб келген эди-

ле, ала башха къралныкыладыла, – деб Теммек джашыны башын сылады.

- Да, къайсы къралныкы да болсун, ала да адамладыла да, сора ала хар кимни ёлтюрюб айланганлары ючюн, алагъа орден, медаль ким береди? – деб Эдик соруун бардырады.

- Да ким берликди, тамадалары бередиле, тамадалары эм ачы фашистледиле.

- Немча солдатны сабийлери бармыды?

- Барды.

- Да ала аталарына орденлени, медалланы не ючюн бергендиле, деб сорсала, ала сабийлерине не джууаб этедиле?

- Ай, Эдик, сен не уллу адамны эсине да келалмазлыкъ сорууну соргъанса. Соруунг бек тюз сорууду. Бу сорууну Германияны сабийлерин джыйыб, аталарына сордурургъа керек эди, – деди.

1980

МАШИНА ТОХТАУЧУ ДЖЕР

- Кёбден бери да ары-бери бармагъанма, бир да къуруй эсе да, былай Пятигорскеге барыб келейим, – деб Къонакъбий бир кюн джолоучу болду. Биргесине юй бийчеси да барды. Ингирде андан къайытыб келе, Къонакъбий таягъына да таяна, ауур асхай, шоферну къатына барыб:

- Назар, айыб этме, бизни былайда тюшюрсентг, – деди.

- Да былайда остановка джокъду, башха джерде уа тохтатыргъа мени эркинлигим джокъду, иманлы къарт, – деб бир акъыл сёз айтханча, Назар ышарды.

- Да джюрюрге меннге алай тынч тюлдю да, аны ючюн айта эдим ансы, алай эринчек адам тюл эдик, алай болса да, не этерикбиз, хата джокъду, мени ючюн сеннге айыб келмесин, – деб Къонакъбий да алай айтды. Къонакъбийни юйюню туурасындан озгъандан сора:

- Да, къарт, ма, Аллах бергенча, остановка. Сюйген тюш, сюйген мин, эшикле ачыкъ, – деб Назар омакъланыб селешди. Къонакъбий автобусдан тюше:

- Эркинлигинг болмагъанын а биле эдим, алай а джюрегинг болур, деб тура эдим, – деди.

Сора юй бийчеси да, ол да джаяулай ызларына айландыла.

- Къыйнама аны ючюн кесинги аллай бир, хазнамыды, акъырын-акъырын барырбыз, не ашыгъуу барды, юйде ууакъ сабийле болубму джыларыкъдыла, – деб юй бийчеси кёл этерге кюрешди.

- Да мен ол джангыз километрни ауурсунубму айтама, къазауатны заманында аягъым бла джюрюб баргъан огъай, къыш-къыямада бауурум бла да баргъанма аллай километрлени, дагъыда биз аны ауурсунмай эдик, былайда уа «эркинлигим джокъду», – дейди. – Сора ол мени юйюню туу-

расында тюшюргенликге, ким не айтырыкъ эди анга, джашауда тюбеучю хар зат ючюн да инструкция чыгъарыбмы барлыкъдыла? Алай этерик болсала, анга джюрек нек бери-леди, не уа кёрмеймиди, хар баргъан джеринде: «Ата джурт урушда болгъанлагъа очередсиз», деб джазылыб тургъа-нын? Энди ол да барлыкъды да урушда ёлгенлени къабыр-ларына гокка хансла саллыкъды. Сакъат къазауатчыны уа сан этмейди. Ма аллай затла ючюн къыйналама, ансы бу рахат джашауда ингирги салкъын хауаны солуй баргъанны неси барды? – деб Къонакъбий кёлкъалдысын айтды.

1982

АНАНЫ ДЖЮРЕГИ

Берекетни хапары

Мен тонгуз этге тийсем, анам къара сапын бла къоллары-мы джети кере джуудурур эди, юйге тонгуз эт келтиргеним болса уа, чыбыкъ бла туйсе да, кёлюне джетмез эди, андан эсе сен туумай къалгъа эдинг, дер эди. Мен кесим да тиерик тюл эдим тонгуз этге, анамдан къоркъуб тюл, гитчеликден алай юрениб.

Анам диннге толугу ийнанган юйдегиде ёсгенди. Аллахха ийнанмакълыкъ аны къанында, джюрегинде, хаманда эсинде болгъанды. Ол заманда санлаб бир болмаса, хар бир къарачай тишируу да алай болур эди. Алай а ол заманда ананы джюрегини теренинде бек улуу орун алган зат болгъанын не мен, не анам кеси сезалмагъанбыз. Бир заманга дери ол сезим белгили да болмай тургъанды...

1942 джылны август айы. Кавказны тамаша таулары къара киерча болгъандыла. Къазауат башланырны аллында не атамы, не анамы башларында акъ тюклери джокъ эди. Джангыз джылгъа башлары агъаргъан эдиле. Эки джашлары бирге къазауатдадыла. Тамада джашлары аскерге 1939 джыл кетгенди, энди келирге болджалы джетеди, деб тургъанлай, къазауат башланнганды, гитче джашлары да къазауат чыгъардан он кюнню алгъа, онджети джылында, аскерде къуллукъ этерге кетгенди. Ол юреник джерине джетерге, къазауат башланнганды.

Анамы джукъусуз кечелери кёбден кёб боладыла. Ол нени юсюнден сагъыш этеди. Хар кюн сайын урушда кимлени болса да джашлары ёледиле, анала джылайдыла, кюнлени бир кюнюнде къара палах аны юйюне кирирге да боллукъду.

Бизни аскерлерибиз улуу джол бла ауушха барадыла, бир къауумла, юзюк-юзюк болуб, джол билмей, немчала къалай-

лада болгъанларын билмей, бирер ёзенни ёрге киредиле. Бизни кьошланы юслери бла уллу ауушха джолчукъ барады.

Августну арасында ингирде атам уллу ауушха баргъан төрт кызыласкерчини алыб келди.

Ашаб бошагъандан сора, ала джукъларгъа джатдыла. Ач болгъанлары бла бирча арыб, сылыт болгъанлары да белгили эди. Мен да, эки гитче къарнашым да джатдыкъ. Меннге ол заманда онюч джыл болгъанды. Алай а атам бла анам кёз къысмайдыла: бизни джашла да бюгече къайда болса да айлана болурла, быланы бирлерини юлеринде эселе уа, билмейбиз, дейдиле.

Анам а: «Арабин, бу джашланы аналары бюгече не сэгъыш эте болурла? Мен бу джашлагъа аналарыча къараб тургъанымы ала билселе, джюреклери бир кесек рахат боллукъ болур эди. Шо, ма былай мен кёргенча, быланы аналары кёрселе, аз къууанмаз эдиле», – деб ичинден алай айтады.

Кюн тийгинчи, ол төрт аскерчи аллыбызда бир гитче аушдан ауаргъа керекдиле, андан сора ёзен ичине тюшюб, сора уллу ауушха алай ёрлерикдиле.

Танг белги бере, ала уяндыла, анам эрлай кёмюлюб тургъан отну ачыб, алагъа гырджын джылытыргъа тебреди, алай а ала ашыкъдыла да, сора анам хызенлерине гырджынла да, джау, бышлакъ да салды. Атам аланы гитче ауушха дери ашыра алыб кетди. Гитче ауушха дери да беш-алты кычырым барды. Алайдан ары уллу ауушха да – отузгъа джууукъ.

Кюн ёрге келгенден сора: «Ой, Аллах, андан эсе мен ёлге эдим, къалай кёрмей къойгъанбыз?» – деб анамы алай айтханын эшитдим. «Тобасто, анам быллай бир кыйналырча, не болгъанды?» – деб сейирсинеме. Болуб а не болгъанды, танг къаралдысы бла ол аскерчилени бири кесини азыкъ салгъан хызенчигин унутуб кетгенди. Къошха кирсем, анам ол хызенни алыб, башын теше тура. Ичин ачыб къараса: эки кило

чакълы бир туз, аны ичинде да – кило чакълы тонгуз эт.

Мени Аллахым, ичинде тонгуз эт болгъан хызенни мени анам дууаны алгъанча къолуна алыб тура. Алгъаракълада мен къошха тонгуз эт келтирсем, ол не къыйынлыкъгъа дже-тер эди, энди уа ол хар нени да унутуб, тонгуз эти болгъан хызенни къолуна алыб турады.

Аскерчиле кетгенли юч сагъатдан атлагъанды, ала гитче ауушдан аугъандыла, джаяулай аланы джеталлыкъ тюлсе, таулада тик ёрге чабаллыкъ тюлсе, ат а джокъ эди.

Анам асыры къыйналгъандан, ол кюн эртденбла джукъ ашаргъа да унамады. Алайда беш-алты къош бар эди да, анамы хапарын къошчула бары да эшитиб, ала да бек къыйналдыла, тонгуз эти болгъанны къолунга нек аласа, не уа тонгуз эт ючюн, неге къыйналаса, деб джукъ айтыргъа джангыз бирини эсине да келмейди.

Экинчи кюн бизни къошла болгъан джерге талай немчалы келди. Ала бизге къан ичген джаныуарлача кёрюнедиле. Къош, къошха кириб, «млеко», «яйкл», «масло», дей эдиле.

Юч-тёрт кюнню анам гитче ауушха къарагъанлай турду. Ким билсин, насыб болуб, ол солдат хызенни джокълай къайытсамы, деб келе эди кёлюне, къайдам. Сентябрьны аягъына дери къошда туруб, къар башладан энишге тюше тебрегенинде, анам ол хызенни хапчюклерибиз бла бирге элге алыб келди.

1943 джыл январда немчала тауладан кетиб тебретиле.

Ол заманда бизни къууанчыбызны адам айтыб да айталмаз. Асыры къууаннгандан не этерге билмей эдик. Энди немчала кетиб, кесибизни аскерле келиб кёрюрча, аллай насыб болурму, дей эдик.

Кёб турмай бизни аскерле келиб, немчаланы къууа, элни къатын ётуб тебретиле. Анам ол хызенни да алыб, алларына чыгъыб, сора бир солдатха узатды. Солдат хызеннге къараб,

тузну ичинде тонгуз этни кѳргенинде, бек сейир болду. Сейирсинмей да кѳалай этерик эди, бир тау элде джылы келген муслиман тиширыу тонгуз этни алыб айланса.

1945 джыл, хорламны кюнѳуне джетгинчи, атам ѳлдю. Бир кѳарнашым кѳазауатдан джаралы болуб келди, бир кѳарнашым а – уруш тюзледе кѳалды. Анам а ант этсе, урушдан кѳайытмай кѳалгѳан джашы бла ант эте эди. Ол хызенни унутуб кетген аскерчини да эсине кѳб тюшюре эди:

- Арабин, не болуб кѳалды, ауушлада баргѳан урушлада ѳлюбмѳу кѳалды, огѳесе сау-эсен болуб, анасыны кѳолуна джыйылдымы? – дей эди.

Талай джылдан анам да ѳлдю. Алай а ол бизге бир затны ачыкѳ этиб кетди: джетген кѳюнде Ата джуртха сѳймеклик неден да кѳюлюдю.

1986

КОМАНДИРОВКАДА

Къутас, эки сабий туфличикни алыб къарай тургъанлай, Зурум кириб:

- Акъыз, къызчыкъгъаamy алгъанса, бу ариу затчыкъла-ны? – деб сорду.

Къутас ахсыннган да этиб:

- Огъай, была меннге, деб алыннган эдиле.

- Сора сеннге сабий туфличиклени ким ала тургъанды?

- Аланы хапарлары узунду, – деб Къутас – Меннге эки-юч джыл болгъан заманда атам хариб командировкагъа башха шахаргъа баргъанды. Андан юнге сѐлешгенди. Анам анга телефон бла мени ауругъанымы айтханды. Мен эсгералмайма ансы, кесим да телефон бла бир затла айтханма. Атам а меннге:

- Мен барыргъа сауболубтур, сеннге кампетле да иерикме, – дегенди. Мен да анга: «Туфличикле да ала кел», – дегенме.

Аны экинчи кюнюнде атам ол шахарда авариягъа тюшюб ългенди. Аны келтириб асырагъандан сора, он кюнден атам ийген посылка алай келгенди, ичинде конфетле бла ма бу эки туфличик болгъандыла. Анам айтыудан, мен туфличиклени киерге унамай, къойнума къысыб джата тургъанма. Абадан болгъанымда, атамы саугъасы, деб багъалатама. Бу эки туфлиден багъалы меннге джукъ да джокъду.

Зурум аланы къолуна алыб къараб:

- Менден сен да насыблыса, атамы аскерден келген «ългенди» деген къагъытындан сора, джугъун да кърмегенме, ол огъай эсенг, бир сураты да джокъду. Энди уа аты джазылгъан ол къагъытчыкъны багъалы кърюб турама, – деди.

1965

БАБУХНУ КЪАБЫРЫ

Алимурат, эки джылны аскерде къуллукъ этиб, ызына къайытыб келе: «Эм алгъа анамы къабырына къайыта барайым, юйге андан сора барырма, – деб оноу этди. – Анам бла бир тюбешмей, сау-эсен къайытханымы хапарын айтыб, джюрегин хош этмей, юйге къалай салыб барайым, – деди. «Юйге» десе да, юй кеси болгъанлыкъгъа, юйде кишиси джокъду.

Алимурат анасыны джангыз баласы эди. Ол аскерге кетерни аллы бла джангы хутор къуралыб, экиси да уллу элден тогъуз-он километр барыб, совхозну сабан ызларыны къыйырында, дуппурну аягъында джангы ишленнген юйге кѣчген эдиле. Аладан сора да – беш-алты юйдеги.

Джылджарым чакълы бирден Алимуратны анасы Бабух ёледи. Сора адамла джыйылыб, къайда асыраргъа керекбиз, деб оноу этедиле. Бир къауумла уллу элге элтирге, дейдиле, бир къауумла уа былайда да эл къураллыкъды сора, ёлюклерибизни ары кѣлтюрюбмю айланныкътыбыз, деб алайда асыраргъа тыйыншылы кѣредиле. Кѣб да даулашыб, дуппурну ол джанында джангы къабыр орун айырыб, Бабухну алайда асырайдыла. Телеграмма бергендиле да, Алимурат да келиб кетгенди...

Алимурат джюк ташыгъан бир машинагъа миниб, кеслерини хуторчукъларына ашыгъады. Шофер аскерден хапар соруб тургъан болмаса, кеслеринден хапар айтмайды.

Хуторчукъну юйлери кѣрюндюле. Сора Алимурат:

– Мени былайда тюшюр, джаяу барыргъа сюеме, деди. Эрлай дуппурну къатына барса, анасыны къабырын кѣрмеди. – Къабыр къайры кетерикди, мен джангылгъан эте болурма? – деб ары-бери къараб да изледи, алай а къабырны табмады. Бютеу болгъаннга гардош салыныбды. Сора Алимурат къабыр былайда болур эди, деген джерге чемоданын салыб, кѣб

олтуруб джылагъан да этди. – Мен Ата джуртуму чеклерин эки джылны сакълаб келгенимде, совхозну тамадалары мени анамы къабырын сакълаялмагъандыла, сюрюб, гардош салгъандыла, не кёб чыкъса да къабыр болгъан джерден бир машок чыгъарыкъ болур эди да, мен сатыб алсам да, бере турур эдим совхозгъа бир машок гардош, – деб бек ёкюндю. Огъай мени анамы къабырын сакълаялмагъан джерде джашаайлыкъ тюлме, – деб акъырын ёрге кюбуб, хуторгъа бармай, ызына къайытыб, районда военкоматха келди.

- О, Алимурат джигитча, аскерде кюллукъ этибми келесе? Суратха тюшерге келе тура болурса, юйге да къайытмагъанлай, чемоданынг биргенгеди, – деб военком ёрге туруб, кюлун тутду.

- Огъай, суратха тюшмейме, мени къайры болса да бир джерге ийигиз, боллукъ эсе, ызыма аскерге кетейим, – деб Алимурат мыдах болуб сёлешди.

- Не болгъанды сеннге сора, кесинг да былай мыдах нексе? – деб военком да къайгъылы сорду.

- Анамы къабырын сюрюб кюйгъандыла, энди анамы къабырын сакъламагъан джерде мен джашаайлыкъ тюлме.

Сора военком ичинден тамам ачыуланыб, кел, деб Алимуратны алыб эшикге чыкъды. Экиси да аны машинасына миндиле. Бара тургъанлай, райисполкомну председателин кёрюб, военком бизни бла бир кел, деб бир затла айтды да, ол да кесини машинасы бла тебреди. Салыб уллу элге кирдиле. Алайда эл советни председателин да алдыла. Андан совхозну директору Мырзагъа бардыла. Ол а джыйылыу бардыра тура. Аны бери чыгъарыб:

- Машинанга мин да, аллыбызда тебре, Алимурат аскерден къайытыб келгенди. Анасыны къабырына бир барайыкъ, – деб тюрттерек этиб айтды.

Мырза, чотну ангылаб, бусагъат, деб ызына айланыб:

- Барыгъыз да арбазда автобусха минигиз да, ызымдан тебрегиз, – деди.

Совхозну директору Мырза машинасы бла алларында, къалгъанла да ызындан джолну ёрге айландыла. Эл советни председателин да, совхозну директорун да ишден къыстаргъа керекди, деб военкомну мураты алайды.

Сора бара-барыб, Мырза джол джанында уллу элни къабырлары болгъан джерде тохтаб:

- Бир кесекге былай бир бурулугъуз, – деди.

- Аны къой да, Алимуратны анасы асыралгъан джерге элт бизни, – деб военком хыныракъ да этди.

- Ары да барыбыз, тилейме, бу къабырланы хатерлери ючюн, былай бир тюшюгюз, – деб ол дагъыда тиледи.

Бары да машиналадан тюшюб, къабырлагъа айландыла. Алайдан узакъ болмай чалкъы чала, дырын джыя тургъанла ким ёлгенди эке, деб къабырлагъа келди. Айтыргъа джюзден артыкъ адам джыйылды.

Мырза бир алаамат сын ташы болгъан къабырны къатына барыб:

- Ма буду Алимуратны анасы Бабух харибни къабыры,- деди.

Алимурат кенгден огъуна:

- Къалай болады ол мени анамы къабыры, мени анам хуторну къатында басдырылгъанды сора уа? Мен кесим къолум бла салгъанма аны къабыргъа, сен да бар эдинг да ол кюн, – деди.

Бютеу ол джыйылгъан халкъ къабырны тегерегине сюелгенди. Сын ташда Бабухну аты, джазылыб тура. Ким хапар билдирген эсе да, алтынчы классны устазы Алакёз да сохта-лары бла алайгъа келди. Сора Мырза джыйылгъан халкъгъа хапар айтды:

- Джамагъат айыб этмегиз, талай джылны мындан алгъа бу улуу элден алай узакъ бармай, бир бригаданы адамларын хутор этиб чыгъарыргъа деб, оноу этген эдик. Беш-алты юй да чыкъгъан эди. Бабух хариб да ала бла чыкъгъан эди. Сора Алимурат кеси айтханча, Бабух ёлгенинде, алайда асырагъан эдик. Алимурат аскерге кетгенден сора, алайда хутор этерге деген оноуну терсге санадыла, ишленген юйлени уа джайдан джайгъа алайда ишчиле турурла, деб чачмай къойгъанбыз. Ары кёчгенле да ызларына къайытхандыла. Сора алайда къабыр орун болмазлыгъы белгили болду да, джукъ къоймай сюрдюб, урлукъ атаргъа деб оноулашдыкъ. Талай адам болуб, Бабух харибни ёлюгюн андан алыб келиб, экинчи кере ма былайда асырагъанбыз. Джашы аскерден келгинчи къабыргъа къарай туругъуз, деб школну директоруна айтхан эдим да, ол да былтыр институтну бошаб келиб, бизни элде устаз болуб ишлеген Алакёзге айтханды. Алакёз сохталарын да алыб келиб, бу гокка хансланы да ол орнатханды, майна кеси да, сохталары да алайда турадыла. Кеси аскерден келгинчи джукъ билдирмегиз, дагъыда къайдам джюреги къыйналмасын, деген эдим да Алимуратха ма бу хапарланы киши джазмагъанды. Алайды да Бабух харибни къабырыны былайгъа къалай келгенини хапарын айтдым. Элде юйлери тура эди да, мындан алда ремонт да этдиргенбиз,- деб Мырза хапарын бошады.

Хар зат ангылашынды. Алайда чыгъыб военком да, райисполкомну председатели да совхозку директоруна бюсюреу этиб сёлешди. Алимуратха да джюрегин басар талай сёз айтдыла, сау-эсен къайытыб келгени бла алгъышладыла.

Эм артда Алимурат совхозну тамадаларына джюрек разылыгъын билдирди.

- Мен бош джангылгъан кёре эдим, – деб военкомгъа да

алай айтды. Халкъ чачышыб тебреди, джаяу келгенле кетдиле, къалгъанла да къабырладан чыгъыб, машиналарыны къатларында сюелиб, элни джашаууну юсюнден сёлешдиле. Барысы да Алимуратны кесини анасыны къабырыны къатында бир кесек къояйыкъ, деб чыкъгъандыла. Алимурат баш энишге ийилиб, къабырны юсюнде хансланы сылай тургъанлай:

- Бир ариу гокка хансла табхан эдим да, тамбла аланы орнатыргъа, деб тура эдик, – деген сёзлени эшитиб, башын ёрге кёлтюргенинде, тюз къатында Алакёзню анга къараб тургъанын кёрдю.

ЭКИ ЛЕНА

Мария Васильевна больницагъа джатхан заманда, хар кюн сайын дегенча, анга эки къызчыкъ ашарыкъ алыб келиучен эдиле. Экисини джыллары, суюеклери да тенг, кийиннгенлери да бирча, бир-бирлерине ушамай да къалмай эдиле.

Бир кюн къызчыкъла келиб кетгенлей, къайсы эсе да:

- Мария Васильевна, экиси да сени къызчыкъларынг болгъанларын билеме, алай а эгизчиклемидиле? – деб сорду. Мария Васильевна, ахсыннган да этиб:

- Бири меникиди, бирини уа хапары уллуду, – деди. Эригиб тургъан адамла:

- Бир айт, бир айт! – деб къадалдыла. Артыкъ онгсунмаса да, ол хапарны джарашдырыб айтды:

- Беш джылны мындан алгъа мени, Лена деб, бир къызчыгъым ёлген эди. Эки-юч айдан не эсе да бир ишим болуб, Пятигорскеге барсам, тюкенде бир ариу къумач сатыла тура. Андан къызчыкъгъа чепкенлик ала тебрeдим, ол бир къызчыгъым сау заманда экисине да бирге алыучан эдим, ёлгенликге аны айырыб къалай къояйым, деб джылагъан да этиб, эки чепкенлик алдым. Ол кече юйюме къайытыб келиб, джукълаб тургъанлайыма, тюшюмде Леначыкъны кёрдюм. Сора мен анга: «Сеннге да алгъанма чепкенлик, тамбла огъуна бичиб, ма былай юсюнге теп-тенг чепкенчик тигерикме», – дедим. Лена ма былай тюз кёзюме къараб: «Огъай, меннге тикме, кёб турмай сеннге Лена деб бир къызчыкъ келликди, меннге буюргъан чепкенлигинги анга этерсе», – деди. Ол сагъат уяныб «джарлы бала», деб, джылагъан да этдим, сагъышлы да болдум.

Экинчи кюн эртденбла хоншу къатын келиб: «Николайны юй бийчеси алгъаракъда ёлген эди, кел, юйдегиси не эте тура эсе да, бир къараб келейик», – деди. Мен ол юйдегини иги

танымасам да, джюрегим суу болуб тургъан заманда, туруб биргесине бардым. Николайны гитче къызчыгъын мыдах кёрюб, не болгъанды, деб сордум. «Тюнене школда, юч кюнден октябренокгъа аллыкъбыз, ариу чепкенчикле кийиб келигиз, дегендиле, энди чепкенлигим барды, кимге тикдирирге билмейме», – деб джыламсырады. «Тамбла школдан келгенлейинге ал да кел, мен ма былай, тюз юсюнге тенг чепченчик этиб берирме», – дедим.

Экинчи кюн, къызчыкъ келиб, эшик аллында сирелди. Эрлай чыгъыб:

- Кел юйге, атынг а неди? – деб сордум.

- Атым Ленады, – деди.

- Не дейсе, къалай айтдың? – деб мен къайытарыб сордум.

- Лена, – деб дагъыда ол акъырын айтды.

Мен тюш кёргеними хапарын да айтыб джыладым.

Сора, аны къумачына тиймей, ол кесим алгъан чепкенликден анга чепкенчик этиб кийдирдим. Ол кюнден бери энди экибиз да ана-бала болгъанбыз, кесими къызым да, ол да, эгешчиклеча, айланадыла.

Да, ма сизге тюшюмю да, тюнюмю да айтдым, – деб Мария Васильевна тынгылагъанлагъа кёзюу къарады.

1983

САБИЙНИ НЕК ДЖЫЛАГЪАНЫ

Бир кюн Лялий олтурургъа келиб:

- Ий, хоншунг Забиданы юйюню юч къабыргъасы акъланыб, бири уа акъланмай къалгъанды, нек этгенликлериди алай? – деб сёлешди.

- Аны хапарын а сен сорма, мен айтмайым, – деди ол.

- Сора юйню бир къабыргъасы сюртюлмей къалгъаны ючюн, алай нек айтаса?

- Да, мен айтайым, сен тынгыла, билсенг, сен да айтырыкъса менича, – деб Лямий хапарны башлады: – Билгенингча, Къазмаханни биринчи келини ёлгенинде, Марула деб, юч джыл болгъан къызчыгъы къалгъан эди. Биринчи келини ёлгенден сора, бир джылдан Къазмахан экинчи келинге Забиданы алды. Ол бек иги тиширыуду, Марулагъа аналыкъ этерге кюрешеди. Не бла да аны джюрегин къыйнаргъа излемейди. Кесини сабийи болса да, андан сора не этерге боллукъ эди. Аны алай болгъанына бары да къууаныбдыла. Сабий Забидагъа алай илешгенин кёрюб, энди анасын унутхан болур, дейдиле. Алай бла арадан эки джылгъа джууукъ кетди. Бир кюн:

- Эртдеден бери юйлеге къаралмагъанды, былай ичлерин тышларын да бир акълайыкъ, – деб бютеу хапчюк болгъанны тышына чыгъаргъандыла. Бары да къадалыб, кими тытыр хазырлайды, кими отха-суугъа къарайды, кими акълайды.

Марула уа эртденбла не эсе да бир сылтау бла джылаб башлагъанды, кюрешиб тыялмайдыла. Бюгюн не болуб къалды мынга? – деб сейирсинедиле, алай а сылтауун билалмайдыла. Юйлени ичлерин акълаб бошаб, тышына кёчедиле. Марула уа джылагъанын тохтатмагъанды, не эсе да, бир сылтау этиб, кеси да ашамай къалгъанды. Хар ким ишге болуб, аны къайгъылы болалмагъандыла. Акълаучула юйню бир къа-

быргъасындан къалгъанын акълаб, сора ол къабыргъагъа кёче тебрегенлей, андан Марула чабыб джетиб:

- Мен бу къабыргъаны сюртдюрлюк тюлме! – деб барыб, тюз къабыргъагъа сирелди.

- Сора нек сюртдюрмейсе?

- Да сюртдюрмейме, боллукъду ол къабыргъаланы сюртгенсиз, – деди.

- Хаман айтаханын эте да, къызчыкъны аманнга юретиб къойгъан кёреме, – деб къайсы эсе да алай айтды.

Ариу айтыб кёрдюле, урушдула, болмады. Сора аны сан этмей, акълаб тебретиле. Марула, джерге джатыб, не джыла-ялгъанын джылады.

- Бу былай нек этеди, шашхынлы-зат бола тебреген болурму? – деб, Забида келиб, ариу айтыб:

- Меннге айт да къой, мен кишиге айтмам, былай нек этесе, нек джылаб тураса, сюртдюрюрге да нек къоймайса? – деди.

Марула бир кесек сериун болуб:

- Юйлени мени ёлген анам сюртген эди да, мен хаман къабыргъалагъа къараб, ала бла сёлешиб тура эдим. Алада анамы къол ызлары турадыла, энди уа сиз джангыдан акълаб, анамы къол ызын джабыб барасыз, къалгъанын сюртдюгюз эсе да, къуру бу къабыргъаны къоюгъуз, – деб тилеб, къабыргъаны уппа этди.

Сора Забида, джылагъан да этиб:

- Сен тюз айтаса, къояйыкъ бу къабыргъаны, – деб аны алайлай къойдула.

Лялий тынгылаб түруб:

- Мени ким къаргъай эсе, ол гитче сабийи къалыб ёлсюн. Забида ол сабийни хатерин этиб, бир къабыргъаны сюртмей къойгъаны ючюн, мен анга чепкенлик алмай къоймам, – деди.

КЪАРАТОНЛА

Гезам, къалгъан кюнледен эртде къобуб, багушну эшик-де гюрбеге къуяргъа деб чыкыгъаны бла, не эсе да бир кесек мычыды. «Эндиге уа къайытыргъа керек эди, танг атмай, не ушакъ болур?» – деб Шабат алай сагъыш этерге, Гезам къой-нунда да бир чырмалгъаны бла гузаба кирди. Кирир-кирмез:

- Сеннге айтама да, бери чаб, сормагъанлай, Аллах кеси насыб бериб къойгъанды! – деб чырмалгъанны башын ачды. Шабат сейир болуб къараса, сабийчикни кёзчюклери джана тура.

- Элиб челек бла багушну арбазны къыйырында гюрбеге къуя тебрегенлейиме, бир чырмалгъанны эследим, кеси да былай къымылдагъанча этди, къоркъаракъ болуб, артыма тургъанлайыма, былай джылагъан тауушча келди. Сора асы-ры сейирсиннгенден не айтыргъа да билмей, эрлай ачыб къа-расам, ма бу алаамат сабийчик! – деб юлерине кёкден насыб джаугъанча, къууаныб, Гезам хапар айтды. Шабат да, Гезам да аякъ тюблеринде чёб сынмай, сабий къайгылы болдула. Да игит да дейсе, ала бир юй болгъанлы джыйырма джыл толады, сабийлери уа джокъду. Бир сабий алыб асыраргъа керекди, былай къалыб кетмей, деб ала бир-бирлерине айта тургъандыла, алай а таукел этиб алыб къоялмагъандыла.

- Къайсы насыбсыз кыыз эсе да эрге бармагъанлай, сабий табыб, не этерге билмей, юйюнде адамларындан къоркъуб, бизни да сабий кюсеб тургъаныбызны билиб, кёрселе алыр-ла, деб салыб кетгенди, – дей, Шабат да, Гезам да ушхууур этиб ашаргъа да унутуб, сабий къайгъылы болдула.

Анга бешик, анга бешик бусхулла, тобукъ джастыкъ, анга кийимчикле, экиси да ингирге дери тохтаусуз кюрешди.

Былай келтиргенлей огъуна, атына не айтайыкъ, деб ат атар къайгъылы болдула, элде бютеу иги адамланы атларын эсге тюшюрдюле. Сора артдан «Къууандыкъ» деб атайдыла.

- Бизге мындан уллу къууанч къайда, биз бюгюнча ёмюрде да къууанган болмаз эдик, «Къууандыкъ», «Къууандыкъ» дейдиле...

Къууандыкъ онджыллыкъ школну бошаб, устазлыкъ институтха киреди. Аны бошагъанында уа хоншу элге устаз этиб иедиле. Алай а кеслерини эллеринден хоншу элге къуру джети-сегиз километр болгъаны себебли, атасын, анасын къоюб ары кёчмей, аякъ машина бла джюрюй турургъа таукелленеди.

Бир кюн Къууандыкъ, биринчи айлыгъын алыб, атамы, анамы бир къууандырайым, тюкеннге кириб, кеслерине да бирер саугъа алайым, деб келе тургъанлай, эки элни ортасында аллына аны анасындан джашыракъ бир тиширыу чыгъыб:

- Сен меннге айлыгъынгдан бере турургъа керексе, мен насыбсыз болуб, атылыб къалгъанма, бюгюн джалынгы алыб келгенинги билеме, алгъан ачхангы джартысын меннге бер, мен сени табхан анангма, – деди.

- Ким эсенг да, анама къор бол, инджилеме, деб тилесенг, берир эдим, «анангма» деб кесинги ётюрюкге джарашдыргъанынг ючюн а, джукъ да берлик тюлме, – деб Къууандыкъ сан этмей кетди.

Къалай сейир адамла бардыла дуняда, деб ичинден алай айта, тюкеннге къайытыб джукъ да алмагъанлай, Къууандыкъ юйге келиб, ачхасын атасына, анасына берди.

- Джоймайыкъ, ары салайыкъ да асырайыкъ, кесине бир костюм алырбыз, деб Гезам бла Шабат оноу этдиле.

Ашаб бошагъандан сора, Къууандыкъ атасы бла анасына:

- Билемисиз, айтыргъа унутуб къойгъанма, бюгюн келе тургъанлайыма бир шашхынлы къатын аллыма чыгъыб: «Мен сени табхан анангма, меннге ачха бер», – деди да, асыры ачыудан, сан этмей кетиб къалгъанма, – деб Къууандыкъ хапар айтды.

- Ким эди эке, къаллай адам эди, юсюнде не кийими бар эди?... – деб Шабат да, Гезам да къайгъылы болдула

- Да, аны несине аллай бир сагъыш этесиз, аны къоюгъуз да джукълагъыз, – деб Къууандыкъ кесини комнатасына кирди. Аладан а, джукъу къачханды:

- Анча джылны джокъламай туруб, энди бу къайдан чыкъды бизге джюрек ауруу берирге? – деб терен сагъышда ала кирпич къакъмай танг атдырдыла. – Къалай этейик, айтайыкъмы, айтмайыкъмы? Айтсакъ, кетиб къалырмы? Биз айтмай джашырыб тургъанлай, кеси билиб къойса, артыкъ да аман болурму? – деб бир джанына таукел эталмадыла.

Бюгюн а не айтыб келликди эке, деб ала хар кюн сайын джашларыны аллына къарайдыла, келе тургъанын кѳргенлей, къууанадыла.

Алай бла арадан ай кетди. Къууандыкъ ол тиширыуну эртде унутханды, алай а андан бери атасы бла анасы не эсе да кѳюне башха тюрлю кѳрюнедиле, къайгъыдан, сагъышдан ала ауруулу болургъа джетгендиле. Джашыбызны халисинде тюрленнген зат бармыды, деб, сынаб къарайдыла, бизге джукъ айтмагъанлыкъгъа, кюн сайын аны бла сѳлешиб тура болур-

му, анга кетиб кьалса уа, не этерикбиз, деб кьайгырадыла.

Бир кюн Къууандыкъ ишден келиб:

- Билемисиз, мени айлыкъ алгъанымы кьайдан билген эсе да, келе тургъанлайыма бюгюн да аллыма ол биягъы шашхынлы кьатын чыгъыб, биягъынлай айтыб, ачха даулады, – деб хапар айтды.

Шабат бла Гезамны бетлери тюрленди. Гезам чыдааялмай, джетиб, аны бойнундан кьучакълаб:

- Огъай, джашым, саулай мен сени анга берлик тюлме, отубуз кёмюлюрге тебреди, кюнубюз джукъланыргъа тебреди, бизден кетерик эсенг, эм алгъа бизни ёлтюре бар, мен сени ол гюрбени кьатында табханлы, дунияны башында бизден насыблы адам джокъду, деб экибиз да алай айтыб турабыз, о сыйлы Аллах, бизге бир болуш! – деб Къууандыкъгъа джылай-джылай, аллындан башлаб, бир затны джашырмай хапар айтды.

- Да сиз, аны меннге эртде огъуна айтыб кьоймай, кесигизни нек кыйынаб тургъансыз? – деб Къууандыкъ он джылыны атасын, анасын кёрмей тургъанча, багъалатыб кьучакълады.

Бюгече Къууандыкъ да джукъламай танг атдыргъанды.

Экинчи кюн ишге тебрегенлей Къууандыкъ:

- Унутуб кьоя эдим, меннге 200 сом беригиз, – деб алды.

- Неге керекди анга аллай бир ачха? – деб Гезам бла Шабат кёллерине келгенни ачыкъ айтыргъа кьоркъдула. Ол кюн Къууандыкъ школгъа келгенинде устазла:

- Ауругъанынгмы барды, не эсе да бетинг бир тюрлю болгъанды? – деб сейирсиндиле. Джукъ айтмасала да, ол тюрлениуню сохтала да сездиле. Сора Къууандыкъ дерследен сора юйге келе тургъанлай, тюз эки элни арасында биягъы тишируу аллына чыгъыб:

- Табхан ананга бюгюн да джукъ бермегенлей озубму ке-

териксе? – деб джыламсырады. Къууандыкъ тохтаб, бир кесек джунчуяракъ да болуб:

- Огъай, бюгюн а алгъынча алай озуб кетерик тюлме, сен тюз айтаса, мени сеннге борчум барды. «Борчну амалы – бер да, къутул», – деб Насра Ходжа да алай айтханды. Сен мени элтиб, суугъа атмай, не бойнуму буууб къоймай, элтиб багуш къуйгъан гюрбени джанына салгъанынг ючюн, сау бол, ма аны ючюн сеннге 200 сом береме, алай энди кёзюме кёрюнме, ким эсенг да мен сени билмейме, билирге да излемейме, – деб аякъ мешинасын къыздырыб кетди.

1970

ВОКЗАЛДА

Солтан, Москвада талай кюнню да айланыб, Кавказгъа къайытыргъа поездге билет алыб, энтда бир сагъатым барды, деб алай вокзалда олтуруб сакълаб тургъанлай, бир джанындан бир той-оюн таууш чыкъды. Бери айланыб къараса: джашла, къызла, джырлай-тепсей, чам-нактырда эте, вокзалгъа кириб келе, тюз араларында да – келинлик бла кюеулук. Насыблыла деб, Солтан башын бир джанына бурду. Тепсегенле, келе келиб, Солтанны тегерегин алдыла. Сора келинлик бла кюеулук тюз къатына келди.

- Сен да бизни бла ойна-тепсе, нек мыдахса былай? – деб къыз аллына сюелди.

- Да мени юйюмде быллай къууанч боллукъ тюлдю да, аны ючюн мыдахма, – деди Солтан.

- Сора нек боллукъ тюлдю? – деб ол джазыкъсынганча къарады.

- Да мени не джашым, не къызым джокъду.

- Мени уа атам джокъду, кереми, мени ма бу къууанчымда айланыргъа атам джокъду, сен меннге бюгюн атамы орнун тут, кесиби, да бир алгыш эт, – деди.

- Болсун, деб Солтан ёрге къобду. Сора къыз башын ёрге келтюрюб: «Анам, келе кир бери, мен бюгюнне кесиме ата табханма, бусагъат бизге алгыш этерикди!» – деб къууанчыбырлы болду. Анасы да, «этин, этин» дей, ышара-ышара алайгъа келди. Сора алайына, Солтан былай алгыш эте тебегенлей, «огъай, огъай, огъай» деб къызны анасы, келюне кириб, аууб тебегенлей, джетиб тутдула. Той-оюн, джыр тохтадыла. Алайдагыла бары да аны къайгылы болдула. Къайсы селешген эсе да, эрлай, «Скорая помощь» джетиб, укол этди, джюреги къоркъунганды, эки-юч кюнню больницада джатаргъа керекди, деб алыб тебрелди. Машинагъа къыз бла джаш да миндиле...

КЕЛИН БЛА КЪАЙЫН АНА

Чолпан ишден келиб, эрлай ушхуур этиб, къайын анасы Тауханийге ашатды. Джашчыгыны аллына да оюнчакъланы салыб, эски джууаргъа джарашды. Кеч къарангы болду. Шабат а келмейди. «Да, бу бусагъатха уа келирге керек эди, нек къалды эке?» – деб къайгылы болду. Сагъат онекиге джууукълашханды, алай Шабат келмейди. Ары-бери сёлеширге юде телефон джокъду, кечегиде кеси къайры барыргъа билмейди. Юй бла эшикни ортасында Чолпан танг атдырды. Тауханий да орунда тургъанлай, таш салыб кюрешеди. «Энди ишлеген джерине бир барыб айтайым, анда джукъ билмей эселе уа, сора юйюбюзге къан джаугъанды, милициягъа айтыргъа керекди», – деб Чолпан босагъагъа джетерге, письмо чачучу телеграмма алыб келди. Чолпан эрлай ичин ачыб, эм алгъа Шабатдан келгенин билгенинде, Аллахха шукур, къайда эсе да, сауду, деб бетин сылады. Сора артдан телеграмманы окъуду: «Чолпан, мен энди джазыууму башха адам бла этеме. Бир башха тиширыуну да алыб, узакъгъа кетиб барама. Анамы ол къартланы бериучю юйге берирсе. Башынга къаллай суйсенг, аллай оноу эт».

Чолпан кёзлерине ийнанмайды, телеграмманы талай кере окъуду. Къычырыкъ этиб джыларгъа, ийнанмагъанча болады: «Хы, мени джукъгъа санамасын. Бусагъат дунияда азмыды тиширыу! Менден эсе башханы бек суйдю эсе, бетине сыйындырыб, башха бла кетди эсе, не этерикбиз... Алай а орунда эртдеден бери бечел болуб тургъан анасын атыб къалай кетди?! Джашынг былай-былай джазады, деб тартынмай мен анга къалай айтайым? Джашчыгъын а сагъыннган да этмейди»...

Чолпан юйге киргенинде:

- Да къалыб кетдинг да эшикде... – деб, Тауханий къайгылы сорду.

- Джашынгдан телеграмма келгенди, бир айгъа ишлерге ийгендиле, ашыгъыб юде хапарымы айталмай кетгенме, анам этгениме къайгъылы болмасын, дейди, – деб, Чолпан кеси джанындан джарашдырыб хапар айтды.

Тауханий эл бла бир къыйналды, дагъыда: «Не этерикбиз, тѣзербиз ол джангыз айны», – деди. Арадан ай кетди. Тауханий, джашыны аллына къарайды. Аны джюрегин басар ючюн, Чолпан джашынг энтда бир джылгъа анда къалгъанды, деб биягъынлай джарашдырды. Тауханий кѣб ары-бери десе да, амалсыздан: «Не этерикбиз, бир джылгъа къоян тери да чыдайды», – деди.

Джыл джууукълашыр заманнга Чолпан:

- Джашынг анда бир алапат тиширыуну алгъанды, дейдиле, бери келлик тюдю, анда джашарыкъды, – деб къайын анасына хапар айтды.

Сау ыйыкъны, Тауханий джылаб турду. Кече бир уянса, джюз тюрюю сагъыш эте, танг атдырады. Сора бир кюн келинине:

- Энди мен Шабат болгъан джерге барлыкъ тюлме, ол мени элтирге, деб келлик болур. Сен да, бир джаш адам, аны къарасын кийибми турлукъса, башынга оноу этерсе. Мени ол къартланы бериучю юйге элт, – деди. – Мени анда болгъанымы билсе, джюреги сынар, адамладан уялыр.

- Огъай, мен сени бир джары да берлик тюлме: сен – анаса, мен да – анама. Меннге ма бу сабий алай этсе, ёлюб бошар эдим. Ол сени излерик тюдю. Экибиз да бирге джашарыкъбыз. Мени анам джокъду, мен сени кесими анамы орнунда кѣрлюкме. Бир джары да элтирик тюлме, – деб бойнундан къучакълады.

1986

КЮЕУ БЛА КЪАЙЫН АНА

«Да, не этейим, ёлюм кишиге да соруб келмейди, юй бий-чем Хабий ёлгенли джылдан артыкъ болду, мен аны ёмюрде да унутурукъ тюлме, алай а былайлай къалыб къалай кетейим? Юйде сабийле болсала, башха тиширыу келтириб, алагъа ёге ана да къалай сынатайым, дер эдим, бир-эки джылны джашадыкъ, сабийибиз да болмады», – деб Сейитбий сагъышлы болду. Аны да атасы, анасы джокъду, эки эгечи эртде тышындадыла, къарнашы да узакъ джары кетиб ишлейди.

Сейитбий Худай бла шагъырей болгъандан сора, бир юй болсакъ, деген иннетин билдирди. Ол кюн, ол кече «хо» деб къоймаса да, бир талайдан Сейитбийни джаратыб тургъанын ангылатды. Сейитбий бек къууаныб, болджал сала тебрегенлей, Худай анга:

- Бир сорлугъум бар эди, – деди.
- Сор, не сорлукъ эсенг да – деб Сейитбий анга къарады.
- Сени ананг эртде ёлгенди, сора Сорасан сени ненг болады, ол сени бла нек турады?
- Тюз айтаса, мени кесими анам эртде ёлгенди, Сорасан а мени ёлген юй бийчеми анасыды, аны чыртда къарар адамы джокъду да, сора ол мени бла турады.

Да аны къарар адамы болмагъаны сеними ишингди, сен болмасанг, ёлген тиширыуну анасына къараб ким турады, эм алгъа аны оноун эт да, сора кесинги оноунгу артдан эте турурса, – деб Худай бурулуб кетди.

Сейитбий не къб сагъыш этди эсе да, Сорасаннга мадар табмады. Къайда эсе да джууукълары да болур, алай а эгеч, къарнаш, не эгечден, къарнашдан туугъан дегенча джууугъу уа джокъду. Эри къазауатда ёлгенди. Джангыз бир сабийи болгъанды, Хабий. Къыйын заманлада кечесин, кюнюн туй-юб, Хабий ач, джаланнгач болмасын, деб ишлеб тургъанды,

энди къарт болгъанды, ауруучуду. Кеси кесин асыраяллыкъ тюлдю. Элтиб, ол къартла тургъан юйге бераллыкъ тюлдю да! Хабийни хатерин этмей, ол затны атын да сагъынныкъ тюлдю. «Худай бла сёлешгенден хайыр джокъду», – деб Сейитбий кеси бла сёлеше тебреди. Арадан юч-тёрт ай кетерге, муратын Сапыугъа билдирди. Дагъыда арадан ай кетерге Сапыу:

- Айыб этме, бир сорлугъум бар эди, – деди.

- Сор, анга уа не сёз барды, ангылашынмагъан зат бар эсе, сор, сёзню ачыгъы керекди, – деб Сейитбий тынгылайды.

- Сорасан сени ненг болады?

- Да, Сорасан а ёлген юй бичеми, Хабийни, анасыды.

- Хабий ёлгенли джылдан атлады, джандетли болсун, сора Сорасан сени бла нек турады?

- Да, аны башха къарар адамы джокъду.

- Да, ол сеними ишингди?

- Да, саулугъу да болмагъан, эри къазауатда ёлген, джангыз къызы кёб болмай ёлген бир къарт къатыннга, мен энди юйленнген этеме, баш мадарынгы кёр, – деб къалай айтайым!? Айтыр эдим, мадары боллукъ болса, аллай мадары болмазлыгъын мен кесим билген этеме, сора къалай этейим?

Ол сёзлени эшитгенден сора Сапыу.

- Айыб этме, былайда сёлеше турургъа заманым джокъду, – деб кетди.

Арадан джыл ётгенден сора Сейитбий дагъыда бир эки-юч тиширыугъа да аууз ачды, аланы ичлеринде къыз да бар, эрге барыб айырылгъан да бар, Сейитбийни кесине бири да сёз табмайды, алай а хар бири ол биягъы сорууну сорады.

Алай эте, Сейитбийни джылы да адам ортасына келгенди.

ПОЕЗДДЕ САГЪЫШЛА

Поездде кими джырлай, кими джукълай, бир кѣаумла ушакъ эте, джол кѣоратадыла. Мазан а аланы бирине да кѣошулмай, сагъышдады. Ол бусагъатда кѣайры баргъанына, нек баргъанына, кѣаллай бирге баргъанына сагъыш этмейди. Аны сагъышы Салиматны биринчи кѣрген кюнюнден башланыб, поездге миннген сагъатына дери джетедиле. Кесини сагъышларын ол ичинден эки-юч кере да кѣайытарады.

Биринчи кере кѣргенлей, джаш кѣызны неда кѣыз джашны суююб, ол кюн огъуна ъмюрлюк джашауларына оноу этиб кѣояргъа боллукъду, деб кѣб сѣлешиучендиле. Боллукъ эсе да, боллукъ тюл эсе да, Мазан Салиматны биринчи кере кѣараб кѣргенлей, андан башха адам бла джазыууму бир этмем, деб кеси кесине сѣз береди. Кѣб турмай, хоншу-тийре, джууукъ-тенг джыйылыб, тойлары этиледи. Алай а Мазан кѣууанч этмейди, аны мыдах болуб айланнганын тенглери кѣрюб сейирсинедиле. Мазан а ичинден кюйген болмаса, кишиге былай, деб айтмайды. Айтыб да кѣалай айтсын, джанымдан эсе суююб алгъан Салимат намысын сакълаб джюрюмегенди, деб айтыргъа суюмейди, бир сылтау бла айырылыб кѣалыргъа излейди. Алай а айырылыб да кѣалалмайды. Мазаннга нек баргъанса, деб Салиматны атасы-анасы харам этгендиле. Сора Мазан аны не сылтау бла кѣойса да, Салиматны адамларына ачыу этерге кѣойгъанды деб, адамла алай айтыргъа боллукъдула. Салимат кеси бир сылтау этиб, кетиб кѣалса уа, Мазан бек разы боллукъду. Бир джаны бла да Мазан аны джазыкъ-сыннган этеди: юйлери да аны харам этиб, мен да кѣоюб ийсем, джюреги кемсиз кѣыйналлыкъды, дейди. Келиб, юйюме кириб кѣалгъынчы, меннге тюзюн нек айтмады неда келген кюнюнде кеси айтса, дейди. Салиманы бетине кѣараб, сен

мени нек алдагъанса, дерге, аны орнуна кеси тартынады.

Алай бла арадан джыл ётеди. Юйлери джараша эселе, айырылырма да къалырма, деб тургъанлай, авариягъа тюшюб, Салиматны анасы сакъат болады. Энди анасына да къыйналыб тургъанлай, мен да къоюб, къалай къыйнайым, деб Мазан къалай этерге билмейди. Арадан дагъыда бир джыл ётеди. Салимат джашчыкъ табады. Мазан сабийге кёууанады, алай а айырылыргъа деген иннетин тохтатмайды. Кеси да маджал болсун, сабий да бир тирилсин, ансы намысын сакътаялмагъан эсе да, аны меннге ачыкъ айтмагъан тиширыу бла джашаб тураллыкъ тюлме, дейди. Сора бир кюн айырылыр ючюн не этерге керекди, бир билейим, деб юристге келеди. Келсе, анда юч-тёрт тиширыу бла бир джашчыкъ. Тиширыула бир-бири ауузларына джетдирмей, хапар айтадыла: бу джашчыкъны атасы бла анасы бир-бирлеринден айырылгъан эдиле. Атасы экинчи кере юйленнген да этгенди, анга ачыу этерге, анасы эрге чыкыгъан эди. Джангы эри джашчыкъны кёрюб болмай эди да, къарт анасына ийген эдиле, къарт анасы уа ёлген этгенди. Энди ма бу сабийге оноу керекди, атасы да, анасы да саулукъдан ёксюз болуб атыла, сатыла айланады.

Бу хапарны эшитгенлей, Мазан юристге да тюбемей, юйюне къайытыб келеди. Да, не этейим, айырылсам, сабийни анасына чыгъарлыкъдыла, сора ол да киши юйюнде атыла-сатыла айланнгандан эсе, ахырда да мен кесим къыйналайым, деб юйюн чачмазгъа таукелленеди. Биринчи суймеклигин башха адамгъа бериб бошагъан тиширыу бла джашагъан джаны саулай къабыргъа кирген кибик бир затды, алай а сабийни не гюнахы барды, аны атасыз къалай этейим, дейди.

Бир кюн Салимат да, Мазан да киногъа барадыла. Анда бир джырчы «Биринчи суймеклик» деген джырны джырлайды. Мазан асыры къыйналгъандан, кинону тохтаты-

гъыз, деб къычырыры келеди. Кинодан келе, юйге келгенден сора да Салимат: «Къалай иги кино эди!» – дейди. Мазан а бети тюрлениб, ичинден кюйген болмаса, джукъ да айтмайды. Бир кюн Салимат бла тюкеннге кириб, анга чепкенчик ала тургъанлай, «Биринчи суймеклик» деген джырны радио бла джырагъанларын эшитиб, Салиматны да анда къоюб, эрлай ызына чыгъады. Биягъы джырны юйюнде да эшитеди. Анча сайын Мазан бир башха тюрлю къаннга киреди, алай болса да, бирер сылтау айтыб, Салиматха билдирмезге кюрешеди.

Бир джолда, автобус бла келе тургъанлай, тюз аны артын-да олтургъан эки джашны ушакъларына эс бёледи. Бир къаракъашны айландырыб туруб, къашына салыб ийген эдим, энди уа эрге да чыгъыб, джарашыб толу юй болуб тургъан хапары барды, деб бери омакъланыб алай айтады. Экиси да кюледиле. Кимге айтылгъанын билмесе да, Мазан автобусну тохтатыб, чыгъыб кетерча болады.

Джашчыгъы школгъа джюрюб тебregenлей огъуна, Мазанны ата-ана комитетни председателине айырадыла. Сабийни къалай ёсдюрюге керек болгъаныны юсюнден ол джыйылыулада кёб сёлешеди. Джашы школну бошагъандан сора институтха киреди. Мазан отпускагъа чыкъгъан кюн келе тургъанлай, бир ушагъыулу къызчыкъ аллына чыгъыб, джукъ да айталмай, сытчы-мытчы болады.

- Да, айт, не керек эди, тартынма, – деб Мазан къоймай хапар айтдырады.

Мазанны джашы къызгъа дунияны башында болмагъан ариу сёзлени айтыб, тамам ийнанырча этгенди. Сора аны сыйын теблеб, баш джанлатыргъа излегенди. Къыз хапарын айтыб бошаб, бети къызара, алай а келин болуб юйюне киргинчи кимни сёзюне да нек ийнана эдим, мен кесимме терс, – деб кёзлерин сюрте кетеди.

Мазан не айтыргъа да билмей, сирелиб туруб, сен къайгъылы болма, мен аны оноуун этерме, деб ызындан къычырады. Юйге келиб Салиматха хапар айтады. Тиширыуну намысы бла ойнаргъа кишини эркинлиги джокъду, оноу этейик да къызны юйге келтирейик, – дейди

- Уялмагъан аллына тюбегеннге аны айтыбмы айланы, меннге айтханында, сенича бедербетни мен келин этиб юйюме саллыкъ тюлме, деб къойгъан эдим. Бир да къоркъма, сен келтирирге огъай да демезсе, – деб къатына джууукъ къоймайды.

- Тиширыуну намысын теблерге болмайды, аны джазыуу бла ойнаргъа болмайды, тиширыуну намысын теблеген ол адам тюлду, деб Мазан иги огъуна къызады.

- Къызны намысын теблемесе, боллукъ эди, тебледи эсе уа не этейик, кёчейикми бир джары, ол къызгъа айыбды, намысын сакълаялмагъан эсе. Бизни не гюнахыбыз барды, аз джерде аз уялмаз айланмайды! Келинликни мен кесим сайлаб аллыкъма, – деб Салимат таш чартлатады.

- Да, сен къызны джашаууна нек сагъыш этмейсе, сени джашынг хыликке этген къызны энди ким аллыкъды? – деб Мазан ачыуланады.

- Аны ким аллыгъында мени не къайгъым барды, табылыр анга да бир малхыяр, – деб Салимат дженгдирмейди.

- Да, сора мен да сеннге мылхыяр болубму табылгъанма? – деб Мазан Салиматны джаягъына урады. Ол алай ургъаны бла джашлары эшикден киреди. Ары дери сёз нени юсюнден баргъанын билмегенлей, джашы атасыны кёзюне къараб:

- Сен мени анамы ургъан этгенсе, сен аллай къаты джюрегинг болгъанын мен билмей тургъанма, юйюнде тиширыуну сыйын кёрмеген ол адаммыды, бюгюнден ары сен меннге ата тюлсе, – дейди.

Ол кюн огъуна бек керекли затын чемоданнга джыйыб, бир кесек ачха да алыб, Мазан келиб поездге миннгенди. Билетин да поезд тохтарыкъ джерге дери, деб алгъанды.

Мазан ёмюрде адам бла туююшмегенди, адамны огъай, малны да урмагъанды, Салиматны ургъанына кеси да бек къыйналады, алай а ол Салиматны къуру ол кюн ючюн урмагъанды, джашауу ёмюрлюкге бузулгъаны ючюн ургъанды.

«Не тукъум болса да урмазгъа керек эдим», – дейди. Ауур сагъышла аны башын къайна. Поезд джаны болгъан зат болса, аны ол сагъышларын тартыб баралмаз эди...

1986

БОЛЬНИЦАДА

- Огъай, энди Аллах айтса, бери айлана тебрегенди, – деб Зухадат, алай айтыб, палатада джашчыгына джукъ ашата тургъанлай, эшик ачылыб, бир джаш кире башлагъанлай, Зухадат къашыкъны да алай салыб:

- Ай, бети болмагъан бетсиз, нек келесе бери, сени джашынг болмагъанын билмеймисе, къораб кет былайдан! – деб не къычыралгъанын къычырады. Ол джаш эшик юсюнде бир кесек да туракълаб, ызына чыгыб кетди. Ол чыкъгъанлай, Зухадат башын джастыкъгъа салыб джылады.

Палатада джатхан адамла сейир болуб, ол ким эди, алай нек этдинг, деб хапар сордула. Кёзлерин да сюрте, Зухадат алай нек этгенини сылтаун айтды:

- Ол башын къаратхан ма бу сабийни атасы Наурбийди. Джети джылны мындан алгъа биз бир юй болгъан эдик. Алында бир зат хатасы джокъ эди, джашай турдукъ, джашчыкъ да тууду, джаны муну бла бирге эди. Алай а артдан не болду эсе да, ортабыз бла къара шайтан ётген болур эди, кюн кюнден амандан аманнга тебреди. Ким билсин, бир тюзелир эсе уа, деб кёб затына тёзерге да кюрешдим, сора кюн сайын ичиб келирге къалгъанында, бирге джашау эталмазлыгыбызны ангыладым. Бир джыл да бола эди, айырылыб тура эдик. Беш кюнню мындан алгъа арбазда сабийле ойнай тургъанлай, машиналаны не къычырталгъанларын къычыртыб, келин алыб келедиле, деб бары да юрюлюб чабдыла. Ким алгъанды, кимни алгъандыла билмейбиз. Къайсы эсе да, джолгъа джыджым тартыгъыз, – деб къычырды. Бир сабий да бизни джашчыкъ да, къайдан табдыла эсе да, экиси эки джанындан тутуб, джолгъа джыджым тартдыла. Сора ала да джыджымны эки джанындан алай тутуб тургъанлай, алда келген машина, тохтатмай, джыджымны урду. Ол бир джашчыкъгъа

джукъ да болмады, бу уа джыгъылды да, ма кѣргенигизча, бетин да бузду, эки иегисин да сындырды. Сора «Волга» тохтаб, ичинден эки эркиши тюшдюле, бири шофер, бири да ма ол эшикден къарагъан. Машинада уа ол бла анга юй бийче болуб келе тургъан къыз болгъандыла. Наурбий джетиб сабийни ёрге къобара тебреди, алай а алайда кѣб адам бар эди, анга джетдирмедиле. Алда машина нек тохтагъанын билмей, артда машинала сигнал бериб кюрешедиле. Сора шофер:

- Келин мени машинамдады, аны тюшюре айланмайыкъ да, артда келген машиналаны бири бла больницагъа элтигиз, келинни ары джетдиргенлей, мен да барырма, – деди.

Кимге къыз къачырыб баргъанларын билиб:

- Бусагъа былайдан къораб кетигиз! – деб юслерине къутурдум.

Артда машиналадан джашла чыгъыб, бизге да джетдирмей эрлай больницагъа келтирдиле. Ма хапары алайды, мен сизге авария болгъанды, деб къойгъан болмаса, кимни машинасы, къалай авария этгенин айтмагъан эдим.

Палатадагъыла тынгылаб туруб:

- Тюз этгенсе кыстагъанынгы, ит юйге кирсе кыстагъан этедиле, – дедиле.

1986

ТОЙДА

Джанкёзлары келин алгъандыла, деб бек кёб адам джыйылгъанды. Бюгюн ючюнчю кюнюдю. Ингирде келинчикни уллу юйге кийириб, ау аллыкъдыла. Олсагъатда эм уста алгъышчы алгъыш этерикди, келинии башындан кампекле чачарыкъдыла, андан сора ууакъ ачха чачаргъа боллукъдула, келинчик бла къайсы болса да тепсеген этерикди.

Келинчикни юйге кийирир заман джетди. Барысы да эм уллу комнатагъа джыйылгъандыла. Къарт кишиле бир тапчаннга олтургъандыла, къарт къатынла да – ол бирине. Келтириб, къартны къолуна бал аякъны тутдургъандыла, къалгъан тиширыула, сабийле бары да, ёрге сюелибдиле. Орайда таууш чыкъды. Бары бирден къууанч тыбырлы болуб, эшик таба къарайдыла. Сора эшикле кенг ачылдыла. Къыз джёнгер къатын къолтугъундан тутуб, бир-эки къыз да биргесине, джашла да, орайданы басыб, юйге кирдиле.

- Эй, кюнде кюнюгюз да былай болсун! – деб, джашладан тамадалары барыб, къартланы къолларын тутду. Алай а халкъ келинчикге къарайды.

- Къалай ариуду! – деб бири, – ол тум къара къашлагъа бир къара! – деб.

- Ой, джанынга къурман болайым! – деб къатынла аллына келиб, кёзюу-кёзюу къучакълайдыла. Сора алгъышчы къартха сёз берилди. Алгъыш этиб бошаб:

- Былай келчи, джигит, – деб бир гитче джашчыкъгъа бал аякъны башындан ичирди, андан сора кеси ичди, сора бал аякъ джашланы тамадаларына кёчдю. Ол алгъыш этиб, башындан да ичиб, бал аякъны джашлагъа узатды. Къобуз согъулду. Кюеуню тенглеринден бири ортагъа чыгъыб, мен келинчик бла тепсерикме, деб, тегерек айланды.

Не этерик эди, уяла келинчик да чыкъды. Ала тепсей тургъанлай, къобуз тохтады да къалды.

- Келинчикн буту сыннганды! – деб кычырдыла. Джаш эрлай хурджунуна узалыб, джыйырма бла беш сомлукъ ачханы чыгъарыб, мынга дарман алыгъыз, – деб къайсына эсе да узатды. Тепсеу дагъыда башланды.

- Келинчикни мындан кёб уялтмайыкъ, – деб аны орнуна къайын кызы чыкъды, джашны орнуна да – бир башха джаш. Бир кесекден къобуз дагъыда тохтады.

- Энди уа не болду?

- Энди уа къобуз бузулгъанды!

Тепсей тургъан джаш эрлай хурджунуна узалыб:

- Ма быланы беригиз да ишлетигиз, – деб эки тюмени узатды. Къобуз джангыдан согъуб башлады. Ала тепсеб бошаргъа:

- Энди келинчикни ызына къайытарыр заман болгъанды, – деб къайсы эсе да, алай айтханлай, бир тишируу уллу табакъ бла бир кампекни алыб келинчикни башындан бюркеди, ала келиб кимни юсюне, ким кеси кьоула бла тутадыла, ким джерге узалыб алады. Аны ызы бла бир башха тишируу аякъ бла бир ууакъ ачханы чыгъарыб, адамланы башы бла бюркеди. Ала бошалыргъа, Джанкёзлени джууукъларындан Бекирбий деб, джаш:

- Тохтагъыз, ашыкъмагъыз! – деб не кычыралгъанын кычырды. Бары сагъайыб, эс ийди. – Бери тубюме шиндик келтиригиз, – деди. Келтирди. Бекирбий ол шиндикни юсюне миниб, хурджунундан бир пачка ачханы чыгъарыб, тегерегине къарай:

- Айыб этмегиз алай айтханыма, мени тенгим юйленген кюн былайда кампекле, ууакъ аччала кьююла турадыла, мен ол затха ыйлыгъыб турама, келинчикни буту сыннганында

да кѳуру джыйырма беш сом берилгенди, мен больницада ау-
руганны кѳре барсам, джыйырма беш сомну эшик сакѳлау-
чу кѳатынга да береме, не да кѳобуз бузулѳанында, кѳуру
эки тюмен берилиб кѳалѳанды. Ол ыйлыкѳды, ыйлыкѳ!

Тиширыуладан кѳайсы эсе да:

- Да не ыйлыгѳы барды аны, ол адетди да, сау болсунла
джашла, адетин этгендиле, ууакѳ ачха чачхан да адетди, аны
бла киши бай болама, деб этмейди, – деди.

- Сизге болмагѳанлыкѳгѳа, эгечим, ол меннге ыйлыкѳ-
ды, ыйлыкѳны не болѳанын биле эсегиз, огѳесе сизге баш-
хасы джокѳмуду? – деб Бекирбий адамланы джукѳгѳа сана-
май сѳлешди.

- Ий, бу кимди, не адамды, кѳайдан келгенди, кѳайда
ишлейди? – деб тиширыула кѳуш-муш болдула.

- Да, мен а кимме, мен барыб кишини таныргѳа да изле-
мейме, машиналары болѳанла мени ким болѳанымы бек
ариу биледиле. Бютеу ма джоллада джюрюген машинала
мени кѳучюм бла джюрюйдюле. Алай болса да мен сизге ким
болѳанымы бусагѳат билдирейим. Ма бу пачкада бешишер
сомлукѳладан беш джюз сом барды. Мен аны келинчикни
башына чачама, деб ол беш джюз сомну адамланы башлары
бла бюркдю. Кѳагѳыт ачхала хауада кѳалтырай, адамланы
юслерине, орунлагѳа джер джерге кѳондула. Бир-эки сабий
чабды, ансы киши орнундан кѳымылдамады. Бекирбий а
кѳремисиз, бу ашхылыкѳны этген менме, дегенча, Джыйы-
гѳыз, хар ким насыб юлюшюгюзню алыгѳыз! – деб кѳычыр-
ды. Сора алгѳыш этген кѳарт ѳрге кѳобуб:

- Иги джаш, биз былайда таза джюрекден хар не игилик-
ни айтыб, джангы юй болѳанлагѳа, эки джууукѳгѳа, саулай
джамагѳатха да алгѳыш этгенбиз, сора бу кѳууанч, насыб
кюнюбюзню сени харам ачханг бла башлаяллыкѳ тюлбюз,

чачханынг киби́к, кесинг джый ачхангы, – деди. Бары да бирден харс урдула. Ары дери, узалыб, ачха алгъан сабийле ачхаларын джерге атдыла.

Орайда айтыб, келинчикни ызына алыб тебреди́ле. Келинчикни юсюнден сёлешген болмаса, не Бекирбийни, не аны ачхасыны юсюнден сан этиб сёлешген джокъду. Бекирбий къараб туруб, ачыудан джюреги джарыла:

- Да, сиз ачханы былай менича, эркин джюрютеми юренгенсиз, сиз адамны адамлыгъын ангылар адам тюлсюз! Мен да сизни бетигиз чыкъсын, деб эте эдим, «насыблыны ашы аллына келсе, кыйынлыны бурну къанар», деб сизни киби́к адамлагъа айта болурла – дей, джер-джерге къараб ачхаларын джыйды. Башын кёлтюрюб а, кишиге къараялмайды. Сора юйден чыгыб тебрерге, бир сабийчик:

- Тохта, ма былайда да барды! – стол тюбюне тюшюб тургъан бешсомлукъну узатды. Аны да сермеб алыб, эшиклени да «данг» деб, уруб, Бекирбий чыгыб кетди.

САФИНАЗНЫ БЕЛЛЯУУ

Белляу айта Сафиназ бешикни тебретеди. «Белляу, белляу, белляу бөлейим, балачыкны уллу болуб көрейим», – деб ауузу алай айта тургъанлай эси, сагъышы башха джердедиле – Даниялгъа джангы тюбеген заманында.

Даниял мени джангы көргенинде, джукъ айтыргъа уялыб, кенгден, джашыртын къарай эди.

Талай кюнден ол меннге кюн ашхы бере тебреди, артдан а джюрек сезимлерин билдире башлады. Тюзю, мен да джарата эдим аны. Джарашыб ишлей, адамлыгъы, ишленмеклиги бар, адамла адамгъа санай. Меннге сөлөшиб тебресе уа, бу къадар ариу сёзню да къайдан табыб айтады эке, деб сейир бола эдим. Дунияны башында ол меннге айтмагъан махтау джокъ эди: «Кюн да сени ючюн тиеди, ай да сени ючюн чыгъады, джулдузла да сени ариулугъунга къарайдыла, сени көрмеген кюнюм, ол меннге кечеди, кече тюшюмде сени көрмесем, эртденблагъа ауруб чыгъама...» Ол сөзле ючюн, мен кесими уллу көрмей эдим, алай а керти да алай бек сүйюб айтады, деб анга ийнанган эдим. Мен разылыгъымы билдиргенден сора, атасына-анасына айтыб, ала келечиле ийдиле, атам, анам мени разылыгъымы билгенлеринде, сёз тауусдула. Джууукъ-тенг джыйылыб, къууанчыбызны этдиле. «Берне ючюн айырылгъандыла», «къайынлары къыйын адамла болуб къойдургъандыла», деб кёб айтыучандыла. Аллай сылтау да болмады. Мен больницагъа джатар заманда не бош затны юсю бла керексиз чурумла таба, хар сёзюме ачы джууабла эте тебреди, сылтауун а ангылаялмайма. Ол ариу сёзлени айтычу адам, былай болуб къалай къалды, деб турама. Бир кюн а:

- Сен ауругъан да этесе, ата юйюнге бар, келмей къалсанг да, огъайым джокъду, – деб ишге кетди. Мен да больницада не болама, не къалама, деб тургъанлай, ол сөзлери ичиме

кѣаманы сукѣгъандан ачыу тийдиле, адамлыгъындан кѣлюм чыкѣды. Не этерик эдим, кетдим юйге. Гюнахларын алмай-ым, кѣайынларым «кетме» деб, кюрешдиле, алай а мени аллай кюнюмде бетиме кѣараб, ол сѣзлени айтхан бла бир юйде кѣалай джашарыкѣ эдим... Алахха шукурла болсун, больницадан сау-эсен чыкѣдым. Адамлары келиб кѣрген да этдиле, сау болсунла, ол кеси уа бир «мѣлекни» ызындан тюшген хапары барды...

Ма бу сагѣышланы да эте, Сафиназ белляуну бардырады:

Бешигинги бауу, бала, ычхынсын,
Башынгдан огѣурлу кѣаргѣа кѣычырсын.
Кѣаргѣаланы кѣонушлары кѣолдады,
Сени атанг, келе эсе, джолдады.
Джолукѣгъаннга балачыгъын сорады,
Соргъанындан иги хапар алады...

Алай айта келиб, Сафиназ, белляугѣа кеси кѣошханланы айтады:

Сени атанг эки бетли адамды,
Анасындан ичген сютю харамды.
Ол джашчыгъын кѣрюрге да суймейди,
Не тюрюлю да сенден хапар билмейди.
Ол адебин, намысын да атханды,
Кесини уланчыгъындан кѣачханды.
Джашай турса, ол бедишлик боллукѣду,
Джолда тюбег: «Сен кимсе?» – деб сорлукѣду.
Кимге эсе да, сюеме, дейд, джаныча,
Ёмюрге да сен болмагъын аныча.

ЁЧЕШИУ

Бир кюн Хаджирет да, Байтокъ да, Руслан да шахарда кетиб баргъанлай, алларына тамам ариу бир къыз бла бир джаш келе тура. Ол къызны ариулугъундан была къайры, нек баргъанларын да унутурча болдула. Кетиб къалмайыкъ да, аланы къайры барлыкъларына бир къарайыкъ, кимле болгъанларын да бир билейик, деб ызларына айландыла. «Шо, ол мени юй бийчем болса», деб бири, «шо, ол мени хоншум болса», деб бири, сукъланыб сёлешедиле. Алай эте баргъанлай:

- Аланла, бир зат эсимае тюшдю, – деб Хаджирет тенглерине къарады.

- Не зат, не зат? – деб ала бир-бири ауузларына чабдыла.

- Мен ма бусагъатда барыб, ол барыбыз да таралгъан къызны уппа эте эсем, не бересиз меннге?

- Да не берликбиз, бериб а, ингирде рестораннга элтирбиз.

Къол тутушуб, сёзню бегитдиле. Сора Хаджирет бара барыб, тюз ол тиширыуну къатына джетерге, эрлай джаягъындан уппа этиб, бир джанына бурулуб кетди. Къыз, джаш да не болгъанын да ангылаялмай, кёремисе хулиганы, дей джолларына кетдиле.

Джашла артдан бир-бирлерине тюбедиле. Ингирде уа, айтханларыча, ючюсю да джыйылыб рестораннга бардыла. Ала да алай, олтуруб, ашай-иче тургъанлай, ол ариу къыз бла биргесиндеги джаш келиб, тюз быланы къатларында столгъа олтурадыла. Хаджирет эрлай туруб барыб:

- Шо, айыб этмегиз да, бизни столгъа бир кёчюгюз, – деди.

- Сен кимсе, биз сени таныгъан да этмейбиз, – деб ала бюсюреусюз джууаб этедиле.

- Да биз да адамлабыз, не боллукъду алай олтургъанлыгъыгъызгъа, – деб Хаджирет къадалды.

- Тилейбиз, тилейбиз, – деб Байтокъ бла Руслан да сёз къошдула. Сора ала къобуб «эки минутха» деб, быланы столгъа кёчдюле.

Танышадыла: Нина, Борис. Была да атларын айтдыла. Хаджирет эрлай кеси барыб, буфетден бир шампан шиша, бир уллу коробка конфет алыб келди, коробканы, шишаны столгъа салды, ол айтхан бла официантка да олсагъат джаны ашарыкъла келтирди. Хаджирет джашха коньяк къуйду, къызгъа да – шампандан. Сора, Байтокъ туруб:

- Келигиз, башха джукъ айтмагъанлай, танышханыбыз ючюн, бир ичейик, биз ючюбюз да тенглебиз, – деди.

- Да Нина бла мен бир отджагъагъа къарагъанлы алты ай болду, – деб Борис да алай айтды. Бирден рюмкаланы кёлтюрдюле.

Бир кесекден, Руслан ёрге туруб,

- Джууукъ джетмегенлей, хоншу болуб джашамагъанлай, бир-бирлерин багъалатхан адамла кёб болсунла! – деди да дагъыда ичдиле.

Нина, арабин, аманлыкъгъамы, игиликгеми тюберикбиз дегенча, сагъышлыды, кеси да тилине аз джетдирген болмаса, ичмейди, Хаджирет да аныча этгенин сезгенди.

Артдан алгъыш этер кёзюу Хаджиретге кёчеди, ол туруб, сёз айталмай, бир кесекни сирелиб, сора:

- Нина бла Борис, сизни экигизден да мен кечмеклик тилейме, мен терс болгъанымы билеме, алай а мен хулиган тюлме, – деб бети къызарыб сёлешеди.

- Не болгъанды, нек айтаса алай, – деб экиси да анга къарадыла.

Бир палах болуб къалыргъамы тебреди бу таб олтуруб тургъаныбыз бла, деб Байтокъ бла Руслан да къайгъылы болгъандыла.

Мен терс болгъанымы кесим да билеме, алай а кечигиз, деб тилеген этеме ансы, – деб Хаджирет дагъыда къайытарды.

- Биз сени танымайбыз, сен бизни танымайса, сора не ючюн кечмеклик тилегенинги ангылаялмайбыз, – деб Нина ышарды.

- Мен сизни танийма, таныгъан огъай, Нина, мен сени уппа да этгенме.

- Не айтханлыгъынгды ол а, бетсиз, къачан уппа этгенсе? – деб Нина къызарды.

- Бюкюн этгенме, кюндюзгю кюн, 12 сагъатда, халкъ къараб тургъанлай, – деб Хаджирет башын энгишге ийди. Нина бла Борис тубаннга тюшгенча болуб, бир кесек турдула. Сора Нина:

- Тохта, тохта, сора ол сенми болгъанса, ай ит а, ай уялмагъан а, – деб чамланды. Секириб ёрге къобуб:

- Кел, кетдик, Борис, кимлени ичине кириб тургъанынги билмеймисе? - деди.

Борис а, къарайды да, джашла бары да ишленмекликлери, болумлары болгъан джашла, быллагъа хулиган, деб къалай айтырыкъса, былайда ангылашынмагъан бир зат барды, дегенча болгъанды. Хаджирет Нинаны да, Борисни да алларына барыб:

- Шо, кечигиз, кечигиз, – деб тиледи. Нинаны аллында тобукъланыб да къобду.

- Нина, сен мени бетсизге, уятсызгъа санама, сени кёргенимде, былай къанатла битиб, учуб баргъанча болгъан эдим, – деди.

- Барыгъыз да ары бир олтуругъуз, деб, – Байтокъ бла Руслан къадалыб, барын да къоймай олтуртдула. Сора Хаджирет джолда тюбегенлерин, Нина алагъа бир джарыкъ джуддузча кёрюннгенин, барысыны да анга эслери кетгенин, ёчешгенлерин, рестораннга да аны ючюн келгенлерин

джарашдырыб айтыб бошаб, энтда бир кечмеклик, – деди.

- Энди не болгъан эсе да, бу джаш быллай бир кечмеклик тилегенден сора, бир тартайыкъ, – деб Байтокъ рюмкасын къолуна алды. Биягъыла ичдиле, Хаджирет тилине аз джетдирди, Нина уа бокалын къолуна алыб, ары салыб къойду.

- Бу сейир ишге бир къара, бу сейир ишге бир къара, адам тюбемезлик зат джокъду... – деб Нина тохтаусуз ичинден алай айтады. Алай айта келиб, кёзюню къыйыры бла Хаджиретге къараса, тюбсюз кёлге ташайыб баргъанча болады. Кёб турмай рюмкаланы джангыртадыла. Ичгенле уа, айтыб къояргъа, къуру ючеулендиле: Байтокъ, Руслан, Борис.

Алгъыш айтыргъа кёзюу Борисге джетгенинде, ол:

- Джашла, мени сёзге усталыгъым джокъду, ингирли иги алгъышла этдигиз, ичер сылтаула тюрлю-тюрлю чыгъа барадыла, алай болса да, мен бу рюмканы сиз тамбла энтда биягъынлай ёчешир ючюн ичеме, – деб агъызды.

- Тюздю, джаша, – деб Байтокъ бла Руслан да тартдыла. Хаджирет биягъынлай, тилине джетдириб, ызына салды. Нина туруб, кёзлерин сюрте чыгъыб кетди.

Джашла ызындан чыгъаргъа тебретиле, алай а Борис:

- Сиз къымылдамагъыз, мен кесим... – деб чыгъыб кетди. Джашла сакълай-сакълай турдула, алай а ала ызларына къайытмадыла.

Арадан сау эки ай озду. Байтокъ, Руслан, Хаджирет да дипломларын алыб, бирер районнга ишлерге кетдиле.

Хаджирет буюрулгъан школуна барыб, окъуу джыл башланнгынчы хар зат бла шагъырей болайым, деб литература кабинетинде суратлагъа къарай тургъанлай, эшикле ачылыб:

- Айыб этмегиз, директорну къайда кёрюрге боллукъду? – деб бир тиширыу ауаз эшитилди.

- Билмейме, районогъа кетгенди, дейдиле, – деб, башын

да ёрге кёлтюрмегенлей Хаджирет джууаб этди. Дагъыда, бу татлы ауазны мен къайда эшитгенме, деб башын кёлтюрюб къарады. Ол алай къарагъанлай:

- О, Хаджирет, сенмисе? – деб Нина джетиб, бойнундан къучакълады.

- Тобасто, къайдан чыкъдынг бери? – деб Хаджирет бек къууанды.

- Да бери бу школгъа ийгендиле, мен географма, – деди.

- Борис да келген болур?

- Огъай, келмегенди.

- Къайдады сора?

- Да аны къайда болгъаны меннге неге керекди! Ресторанда кечеден сора бир ыйыкъдан мен андан айырылгъан эдим.

- Нек сора? – деб Хаджирет ичинде къууанчын тыялмай сорду.

- Сен, келиб, мени аллымда тобукъланнган этесе, ол а, коньяк ичер ючюн, тамбла да бир ёчешигиз, деб алгъыш этеди. Анга менден эсе коньяк багъалы болгъанын билгенимде, мындан кеч болгъунчу, деб айырылыб кълдым. Ол кече сени танымай кълсам, не болса да, джашай барлыкъ болур эдик. – Нина бир кесек да сирелиб туруб: – Сен а мёлегинги келтиргенмисе? – деб мыдахыракъ сорду.

- Огъай, келтирмегенме.

- Сен а, нек?

- Да мёлегими къайда болгъанын билмей эдим, энди уа мени мёлегим тюз ма бусагъатда, кёкден тюшюб мени бла ушакъ эте турады, бир кере мен аны къоркъа-уяла бир джаягъындан уппа этген эдим, энди уа къоркъгъан-юркген да этмегенлей, ол бир джаягъындан уппа этеме, деб аллына атлады...

Школну устазлары джыйылыб, августда болуучу конференциягъа тебретиле. Машинагъа минерни аллы бла директор устазланы канцеляриягъа чакъырыб:

- Бизге быйыл, институтну бошаб, эки шахардан эки джангы устаз келгенди, танышыб къалыгъыз: бири литератор – Хаджирет, бири да аны юй бийчеси – географ Нина, – деди. Сора чам этери келиб: – Бизге бир таблыгъы да болгъанды: мен эки устазгъа, эки квартир керекди, деб, бир квартирни табыб, экинчиге не этейим, деб тура эдим. Эки устаз бир юйдеги болгъанлары, школгъа да табды, – деб къошду.

КЕЛЕЧИ

Бир кюн Хаджисхакълары джыйылыб:

- Энди мындан ары созуб баргъандан хайыр джокъду, Идакъгъа джыйырма бешден атлады, анга огъай, аны гитчеси Мухаджирге алыргъа да джетгенди заман, – деб келин алыу къайгыда сёлешди. Ары-бери деб, кёб тарт-соз болсала да, Адилни къызы Алачыкъда тохтадыла. Джарашдырыб, келечиле ийди. Келечилени тамадалары:

- Хаджисхакъ да, Адил да экигиз да, Аллах суйген эки адамсыз, бир тенглесиз, бир-биригизни сабийлик кюнден билесиз, былайда мен джангыдан айтыб ангылатыр зат джокъду. Хаджисхакълары, бютеу джыйылыб, оноу этиб, сизни бла джуукъ болургъа суюб, ма бизни аны ючюн ийгендиле. Биз анда юлю оноуну сизге айтыргъа, деб келгенбиз. «Келечиге ёлюм джокъ», – дейдиле, алай болса да аланы айтханларын сизге айтхан бла къоймай, кесибизни атыбыздан да айтама: Хаджисхакъны джуукълугъун, деб тилеибиз, деди.

Энди Адил не айтырыкъды, деб келечиле да; юлюле да къулакъ ийгендиле.

- Да къонакъла, джанларым-кёзлерим, сиз да сау болугъуз, сизни былайгъа ийгенле да сау болсунла. Хаджисхакълары, бизни адамгъа санаб, бизни кеслерине тенг этиб, бизни джуукъ болурубуну суюб, джыйылыб, оноу этиб, сизни бери ийгендиле да, энди мен кесим сизге не «хо», не «огъай» деб, бюгюн джууаб этиб къоялмайма, биз да джыйылыб, бир сёлешейик, неден да алгъа кызыны кесине да бир сорайыкъ. Айыб этмегиз, бюгюн толу джууаб бериб къоялмагъаныбызгъа, алай болса да биз Хаджисхакъны джуукълугъундан къачмайбыз, – деди.

- Да сау бол, биз да бюгюн биргебизге къошуб нек иймейсе, демейбиз. Хаджисхакъны джуукълугъундан къачма, дей

эдик да, сен анга огъай тюлсе, сорушугъуз бир-биригизге, биз энтда бу эки кюнде сизни бир джокъларбыз, ашхы кечели къалыгъыз, – деб келечиле ызларына кетдиле. Ала джарашдырыб, Хаджисхакъгъа толу хапар айтдыла.

- Сау болугъуз, иш тындырыб келгенигизге, биз да сизге игилик бла къыйналайыкъ, джууукълукъдан къачмай эсе, Аллах айтса, муратыбызгъа джетербиз, энди бир барсагъыз, сёз тауусуб келирге керекди, – деб Хаджисхакъ аланы юлере ашырды.

Ала кетгенден сора, Хаджисхакъ сагъыш этиб, энди хар кимни келечи-төречи этиб айланыргъа неге керекди? Барайым да, кесим кеси бла сөлешейим, деб ол акъылгъа кирди. Экинчи кюн ингирде, салыб, Адиллагъа келди. Хаджисхакъ кеси къалай келиб къалды, деб, ала бек сейир болдула. Эрлай ушхуур этиб, столгъа салдыла. Сора Хаджисхакъ ашаб тебрерни аллы бла сёзюн башлады:

- Айыб этмегиз, Адил, мен билеме, сиз меннге нек келгенсе, деб сормазыгъызны, алай а кесим салыб келгениме сейирсине болурсуз, алай болса да, ма былай сагъыш этейик: бусагъат дуняда келечиле салыб айланыргъа неге керекди, кесим кесинг бла сөлеширге келгенме.

Адил джунчуб, не айтыргъа билмей туракълады.

- Огъай, сен тартынма, сен разымыса мени бла джууукълукъ джюрютюрге, ма ол сёзню кесим кесинги ауузунгдан эшитирге сюеме, – деб Хаджисхакъ къадалды.

- Да сени джууукълугъунгдан биз къачмайбыз, алай а... – деб Адил бир джанына къарады.

- Алай а деб, сен къызынгы разылыгъын билмей айта болурса, тартынма да чакъыр къызынгы, ма былай экибиз да сорайыкъ, суйсенг, сен кесинг сор, суйсенг, мен сорайым. Ол кеси разы болмаса, мен аны излерик тюлме. Аллах муратына джетдирсин, къыз кеси разы болмагъанлай, сиз

къоймай беребиз десегиз да, мен къыз джанлы боллукъма, – деб Хаджисхакъ биягъынлай таукел сёлешеди.

Орта эшик ачыкъ къалыб, бу экисини сёзлерине юдегиле бары да тынгылаб турадыла.

- Уялмай ол затланы юсюнден атасыны къатында Алачыкъ къалай сёлеширикди?! Хаджисхакъны къатында уа чыртда сёлеширге боллукъ тюддю! – деб Адилни юй бийчеси аякъ тиреб да кюрешди, алай болса да Хаджисхакъны сёзге усталыгъы аланы барын да хорлады. Алачыкъ Хаджисхакъ бла Адил олтургъан бёлмеге кириб, башын да энишге этиб, эшик артында сирелди. Сора Хаджисхакъ ёрге туруб:

- Алачыкъ, джаным, айыб этме, атанг бла сёлешгенме, джууукъ боллугъубузгъа огъай демейди, ананг да огъай болмаз, деб турама, алай а сени разылыгъынг болмай, ала да «хо» деб къоялмайдыла, мен да сени разылыгъынгы излей эдим, шо, уялма да бир айт, разымыса сен мени юйюме келин болуб кирирге, мен сени къызларымдан да багъалы кёрлюкме, – деди.

Алачыкъ уялыб, джунчуб, джукъ айтмай кёб сирелди, алай а Хаджисхакъ ол бурунгу къарангылыкъны атаргъа керекди, тартынма да айт, деб къадалыргъа къалгъанында, «разыма», деб, ол сёзню айтыб, Алачыкъ эрлай чыгъыб кетди.

Къууаннгандан Хаджисхакъны аякъ тюбюнде чёб сынмай:

- Энди рахат оноулашайыкъ, – деб, алларына салынган ушхуур сууб бошагъанына да къарамай, алгъышны да къутурта, Хаджисхакъ бек джарыкъ сёлешди. Сора ашаб бошаб: – «Иги ишге болджал салма», дейдиле, тамбла огъуна кюеу джёнгерлени иерикме, Аллах сау тангнга чыгъарсын! – деб юйюне кетди...

Кюн ортагъа, кюеу джёнгерле келиб, талай машина орамгъа тизилдиле. Алачыкъны чыгъарыб, эм алда «Волгагъа»

миндирдиле. Элни төгерегине бир-эки кере да айланыб, машинала Хаджисхакъланы арбазгъа кирдиле...

Кече адам джатар заманда Хаджисхакъ кычырыкъ-хахай этиб, Адилланы арбазгъа кирди.

- Тобаста, алыннган этген болур, ансы, мынга не болгъанды? – деб туруб, Адил эшиклени ачды. Хаджисхакъ юйге кириб, эки кёзюн да джандырыб:

- Сиз адам тюзсюз, сиз сёзюгюзню ауузугъузгъа ашагъансыз, сиз адам ышаныр адам тюзсюз, – деб юслерине къутурду.

- Не болгъанды, не болгъанды? – деб Адил да, къалгъанлары да сейир болдула.

- Болуб а не болгъанды, мен сизни кызыгъыз тамада джашым Идакъгъа келгенди, деб тура эдим, ол а гитче джашым Мухаджир бла къайры эсе да къачыб кетгенди, сиз мени алдагъан этгенсиз!

Адил ишни болумун ангылаб:

- Да, Хаджисхакъ, бизни былайда терслигибиз джокъду. «Мени бла джууукълукъ джюрютюрге разымыса?» – дединг да, «хо» дедим. Алачыкъны кесин чакъырыб, меннге келин болургъа разымыса, дединг да, ол да «хо» деди. Сен бизге уллу джашым, гитче джашым, деб сёлешмеген эдинг, сора гитче джашынга барса, ол сеннге келин болмаймыды, ол заманда ортабызда джууукълукъ болмаймыды?

Хаджисхакъ не этерге билмей:

- Уллу джашым болуш юйде турады! Алкъын анга джукъ билдирмегендиле! Бюгече барыб, аны кёлюн бир басайым, тамбла огъуна анга бир мадар этерге керекди, – деб чыгъыб кетди.

ДЖАММОТНУ СЮЙМЕКЛИГИ

Джаммотну сюегинде, санында, кийиминде бир ту-
кѳум бир кереклиси джокѳду, аны бир джетишмеген джери
барды. Кѳысхача айтыргѳа, бир-бирде былай сент-ментине
кетеди. Ол элде Кулистан деб бир кѳызны чырайы, адам-
лыгѳы, ишленмеклиги айтылыбды. Базыб, анга джашланы
бири да алкѳын накѳырда да этмегенди. Сора Джаммотну
хоншу-тийре кѳызлары:

- Билемисе, Джаммот, Кулистан сени кѳрсе, джюз тюрю
болады, бир ажымсыз, сен аны джюрегине тюшгенсе, энди
анга бир ийнар да этсенг, кече кѳзюне джукѳу кирлик тюл-
дю, – деб самаркѳау этдиле. Джаммот да, кертда деб, ийнар
этерге джарашханды.

Элде эм ариу Кулистан,
Кѳзню кѳаматхан Кулистан.
Мен да сюеме, сен ийнан,
Сени бир зат бла кѳыйнамам...

Мынга ушагѳан тогѳуз-он куплет этиб, магѳыз, элти-
гиз да берилиз, деб хоншу кѳызлагѳа берди. Ала ийнарланы
кеслери окѳуб кѳойгѳан болмаса, Кулистанга да джукѳ са-
гѳынмайдыла. Да, кѳалай сагѳынныкѳдыла, Кулистан джара-
тыб барлыкѳ джаш бу ѳзенде туугѳан да болмаз, деб джашла
кеслери алай айтадыла сора.

Джаммот кеси кесин кѳыздырыб, ол мени алай сюй-
юб тура эсе, мен аны алмай, кѳалай мыдах этейим, деб
тийре кѳызлагѳа алай сѳлешеди. Сора бир кюн ингир ала
аланы чакѳырыб:

- Да энди соза турмайыкѳ да, келтирейик, мен кѳош-
ха атама, анама айтдырайым, сиз аны ингирге бери
джыйыгѳыз, – деди

- Болсун, – деб кызла чыгыб кетдиле. Сора орам аягына барыб:

- Энди кылай этейик, башыбыз палахха кыалганды, не сылтау айтабыз Джаммотха? – дейдиле. – Башха сылтау бол-лукъ тюлдю, акъылдан мусхамды, дейик да, алай айтайыкъ, деб оноулашдыла. Сора ызларына кыайтыб келиб: – Энди, Джаммот, биз сенден бир затны джашырыб турганбыз, элде Кулистандан ариу кыыз болмагъанлыкъга, билемисе, акъылы толу тюлдю, сен кенгден кыараб кѣрген болмаса, аны бла ёмюрде сѣлешмегенсе, сѣлешсенг, кесинг да ангыларыкъ эдинг, къой муну, атын да сагъынма, элде иги да, ариу да кызла кѣбдюле, акъылдан мусхамны келтириб, юйюнге салыргъа неге керекди?! – дедиле.

Джаммот тынгылаб туруб:

- Ий, аланла, мен муну акъылы бла не этерикме, барыгъыз, алыгъыз да келигиз, – деди.

1986

АЧЫУ АЛГЪА КЕЛСЕ

Эмуркъа ишден келсе, юйде Бийчехан джокъ. «Бу къайры кетгенди ингиргиде?» – деб арбазгъа чыгыб, тегерекге къа-рады. Сора бир кесекден Бийчехан келиб:

- Бюгюн мен терс болгъанма, сеннге ашарыкъ хазыр этал-магъанма, элде джангы хапарла асыры кёб болгъандан, адам юйюнде олтуруб, джумушун да эталлыкъ тюлдю, – деди.

- Не джангы хапар айтса, ий, эл тургъаныча тура шойду да? – деб Эмуркъа онгсунмай джууаб этди.

- Да турмай, элге не боллукъду! Чорча тёртюнчю кере да юйленнгенди! – деб бюгюнлю элде, тоб атылгъанлай, хапар джайылгъанды.

Эмуркъа бир кесек да сагъыш этиб туруб:

- Тёртюнчю кере юйлене болмаз, бешинчи кере юйлене болур, – деди.

- Огъай, тёртюнчю кереди, кертда деб, сен да гюнахын алма.

- Да мен аны гюнахын-сууабын билмейме, бюгюн да юй-ленди эсе, бешинчи кере юйленеди, аны къой да ушхууур къайгъылы бол, – деб Эмуркъа тапчаннга олтуруб, къолуна газетлени алды.

- Ушхууур а этейим, алай а тёрт бла бешни ортасын айы-рырча болгъан болурбуз, деб турабыз.

- Да айыра эсенг, Къаний – бир, Сапий – эки, Тотай – юч, Акълима – тёрт, Къыстана – беш!

- Сен Къыстананы алагъа нек къошаса, ол аны юйюню эшигин ачмагъан шойду да, – деб Бийчехан тохтар акъыл-гъа кирмейди.

- Энди билмегенлейинге кертда ауузум барды, деб сёле-шиб турма.

- Аз-кёб биле эсем да, сени атангдан иги билеме, – деб Бийчехан кесин дженгдирмейди.

- Чорчаны кёюлгъан къатынлары ючюн, мени ёлген атам къабырдан кёобарыб, несин айтыб айланаса, атангы джанына барлыкъ, дерик эдим, дагъыда кёояма ансы.

- Айтыб огъуна бир къой, мени атам сени атангдан онглу болгъанын билиб сёлеш, ансы сёлешген а эт, – деб Бийчехан тереннге кетди.

- Да мен сени атанга да, анага да, кесинге да ыйлыкъгъан этеме, айтдырмай къоймай эсенг, сени бетинг джокъ кёреме, не зат эсенг да! – деб Эмуркъа тебди.

- Мени бетим болгъаны бла кългъанын кёрген кёзлеринг тюз артлары бла чыкъгъа эдиле, атам, анам бла уа ойнама, ала сенича санча тюдюле, джауума да сен былай-алай дегин! – деб Бийчехан демлешеди.

- Эндиге дери сени бла джашаб тургъан менден тели болмаз, мындан ары уа акъыллы болур эдим, джый хапчюгюнгю! – деб Эмуркъа секириб ёрге кёбду.

- Мен хапчюгюмю джыйгъанлай, мычымай ахырат юйюнге джыйыл, – деб Бийчехан эрлай хар затын төрт чемоданнга джыйыб:

- Сени бла беш ай джашагъаныма да, ол беш айны да ёкюне джашагъанма, энди толу юй бол, кесингча бир суубаш табарса, – деб чыгъыб кетди.

- Аны уа тюз айтаса, суубаш болмасам, эндиге дери, шо, ма сени бламы джашарыкъ эдим, – деб Эмуркъа ызындан къычырды.

ТҮЙМЕ

Джантуугъан Джууаланы кѳргенден сора, кѳалгъан кѳыз-ланы унутуб, кече-кюн сагъышы да ол болуб кѳалды. Кѳуру аны юсюне ол кийим джарашханын кѳремисе, бир ажымсыз, ол кеси бичиб, кеси тиге болур аланы, ариулугъу кѳыллы кѳалмай, джигер да болур, кѳолу да хар затха уста болур, да мен да ариулукъ кѳалай болса да, андан артха кѳалмазгъа керекме, деб кеси кесине алай айтады. Бир кюн а «таукеллик джолу – нюр», – дейдиле, деб, бир тенгин да алыб, Джууаланы юйюне салыб барды. Аны барлыгъын Джууала эртден-бладан огъуна билгенди. Барсала, Джууала да юйюне бир тенг кѳызын чакъырыб тура.

Былай баргъанлай огъуна алларына ушхууур сала тебредиле.

- Дженгил кетер эдиле деб, сала болурламы былай дженгил, – деб Джантуугъан тенгини аягъын басды.

- Алай болмаз, кѳолу ушхуургъа уста болур да, эрлай этген болур, кюн орта заман да болгъанды, – деб тенги да алай айтды.

Ашарыкъланы келтириб столгъа салгъанлай, Джантуугъан былай кѳараб, ала кафеден келген ашарыкъла болгъанларын билди. Ашаб бошагъандан сора, магнитофоннга тынгыладыла, эски альбомгъа да кѳарадыла. Сора Джууала Джантуугъанны пиджагында бир тѳймеси тѳшерге дже-тиб тургъанын кѳрѳб:

- Айыб этме, тѳйменг джолда тѳшѳб кѳалыргъа бол-лукъду, – деб чам этди.

Бир ажымсыз кеси тигерге излей болур, деб кѳууанч ты-бырлы болуб, Джантуугъан:

- Сен да айыб этме да, бир ийне-халы ал, ары орнуна ти-гейим, – деди.

- Да мен ийне-халы к'айда табарык'ма? – деб Джууала излеб тебреди. Сора, халыны табханлык'г'а, ийнени табалмай:

- Анам келсе, бир сорурма, излейме да юйде ийне табмай-ма, – деб ызына олтурду.

- Да, кесинги ийнелерингден ал, – деб Джантууг'ан тау-кел с'елешди.

- Мен ийне джюрютмейме, ийне-халыны к'айг'ысын да мен кесим этиб айланлык' эсем, сора быткомбинат не ишле-рикди? – деб ол не аз да кесине айыб келтирмезге кюрешди.

Джантууг'ан эрлай:

- Тур кетдик, кюбюрчегинде ийнеси, халысы болмаг'ан к'ызыны мен кесиме джашау н'егер эталлык' тюлме, – деб н'егерини к'юлаг'ына шыбырдады. Аланы алай дженгил кетер-ге нек излегенлерин ангылаялмай:

- Бир иги пластинкаларым бар эди, алаг'а да тынгылай барсаг'ыз а, – деб Джууала ызларындан к'ычырды.

1983

ДЖЫЙЫРМА ДЖЫЛДАН СОРА

Ажгерий юч кызын эрге бериб, эки джашына да кыатын алгъандан сора, бир кюн, юй бийчеси Генхагъа кыараб:

- Бек эртдеден бери джюрегимде болуб, сеннге айталмай тургъан затым барды, энди ёлемем, кыаламамы, аны сеннге айтыргъа излей эдим, – деди.

- Да, айт, не айтырыкъ эсенг да, алай а дженгил бол, гитче кыызгъа барыб келликме, – деб ашыкъдырды.

- Да, кысха айтыб кыойсам да боллукъду, алай а сен меннге айыб этмезча, былай джарашдырыб айтсам сюе эдим ансы, – деб айтыб тебреди.

- Мен джюз джегишдирмеген болур, алай а адамгъа бек ийнанган адамма, джюрегими джумушакълыгъын а кесинг билесе, алай а бюгюн тамам кыатылыкъ этерге тебрегенме. Мен ол оноугъа бюгюн келмегенме, мен ол оноуну этиб бошагъанлы бюгюн джыйырма джыл болду.

- Соза турма да айт бери, не болгъан эсе да, – деб Генха кыайгъылы сорду.

- Мен сени бек сыйюб, джаратыб алгъан эдим. Ал джыллада джазыууму сени бла этгениме кыууаныб джашай эдим, артда эки кыыз туугъанлы уа джюрегим сары суу болгъанлай турады.

- Нек сора, не хата этгендиле ала сеннге? – деб Генха ачыулана тебреди.

Ажгерий ашыкъмай:

- Ала меннге джукъ да этмегендиле, алай а, былай айтыб кыояргъа, аланы аталары мен тюлме.

- Ай, уялмагъан бетсиз, алай айтыргъа уялмагъан, бу дуняда сен уяллыкъ не барды? – деб Генха таш чартлатды.

Ажгерий а не ашыкъмайды, не урушмайды, не ачыуланмай-

ды, ол огъай эсенг, гурушха этмейди, джюрегине джыйылыб тургъанын а толусу бла айтмаса, ауруу табаргъа боллукъду.

- Огъай, Генха, сен меннге кычырма, мени тюз болгъанымы сен кесинг билесе, мен ол сабийлени гюнахларына кирмез ючюн, сени да бедишлик этмез ючюн, ма бюгюннге дери бир сёз да айтмагъанлай джашаб тургъанма, джюрежими кюйгенин кишиге да билдирмегенме. Кызланы бир кюнню мыдах этмегенме. Кесими кызыларым болсала да, мен андан иги болаллыкъ тюл эдим. Сен мени аузума чабма, сен эки кызынгы башха адамдан табханлыгъынга, тюз иннетли адамса, «арт кёзюуде менден эсе, хоншуму бек суюгенликге, кългъан адамлыгъы толуду», деб мен ауур сагъышларымда алай айтыб тургъанма. Сора бюгюн былай-алай деб, кесинги ариулай тебресенг, сенден чыртда кълум чыгъыб кълаллыкъды. Андан эсе, сен джукъ айтма да къой, мен терс зат айтмагъаным кесинге белгилиди.

Генха не этерге билмегенден арсар болгъанды. «Хо, эки кызыны сенден табмагъанма», – деб айталмайды. Эрини тюз болгъанын, аны адамлыгъын толу биледи. Джыламсырагъан да эте, мыдах ауазы бла:

- Энди не дейсе меннге? – деб сорду.

- Башха айтханым джокъду, алай а мындан ары сени бла бир юй болуб джашаялмайма, мен къайры болса да кетерге излейме, бюгюн огъуна, сени кёзюнге къараб, ол затланы юслеринден ачыкъ сёлешгенден сора, бир юйде кече да кълаллыкъ тюлме.

Генха ахсыныб:

- Да. бюгюн къалай кетериксе юйден, малдан, ёмюрю джыйгъан рысхынгдан юлюшюнгю алмай, мен сени гюнахынга экинчи кере да кирирге суюмейме, – деди.

- Огъай, меннге бир джукъ да керек тюлдю, кийимлерими бир чемоданнга джый, джол азыкъ да сал, бар эсе, бир ке-

сек ачха да бер, кьолум устады, баргъан джеримде кесими кечиндирликме.

- Тохта, юйдегинг джыйылсын, хазнамыды, экиси огъары элде джашайды, экиси да тѳбен элде, – деб Генха шашхынлы болургъа джетгенди.

- Огъай, алагъа нек кетгеними билдирген да этме, артда бара баргъан заманда кѳрюрбюз, бусагъатда уа башха районнга кѳчерикбиз, алгъа ол кетгенди, артдан келиб, мени да элтирикди, де да къой, ансы тюзюн айтсакъ, бек къыйналыр-ла, халкъдан ыйлыгъырла, адамла ишлерин къоюб бизни сѳзюбюзню этерикдиле.

Генха эрлай тѳшек тѳбюнден ачхаларын алыб:

- Ма муну ала бар, деб алай тургъанлай саулай да юч минг сомну узатды.

Ажгерий санаб беш джюз сомун алыб, къалгъанын къолджаулукъгъа къысыб:

- Ызына сал да къой, не тукъум болса да, мен эркишме, айтханмча, кьолум устады, мен къайда да башымы кечиндирликме, – деди. Сора чемоданын алыб: – Ашыра чыкъма, ансы кѳзлерингден адамла ишек этерикдиле, – дей, юйден чыгъа тебрегенлей, Генха бойнундан тутуб:

- Сен тюзсе, кетме деб айтыргъа бетим джетмейди, сени адамлыгъынга тенг болалмагъаныма къыйналама, шо, баргъан джерингден письмо ийсенг, бир да къуруса да, айда бир кере барыб, эскинги джууа турур эдим, – деб джылады.

- Кѳрюрбюз, аны да кѳрюрбюз, – дей Ажгерий чыгъыб кетди.

1986

ДРУЖИННИКЛЕ

Дружинаны штабында тургъанлайыкъгъа, телефон зынгырдады. Капитан трубканы алыб, «тынгылайма», деди. Сора бир кесекден, бери айланыб:

- Сиз айыб этмегиз, мен бусагъат къайытайым, дженгил бир джерге джетерге керекди, – деб чыгъыб кетди. Арадан сагъат кетген болур эди, капитан къайытыб келиб: – Дунияда къаллай сейир затла боладыла, – деб бизге хапар айтды:

- Меннге телефон бла сѐлешген бир тишируу эди. «Дженгил джет», деб тилей эди. Баргъаным бла эшиклени къагъа, ёнге эте айланмай, тюртюб ачдым. Юйге кирсем, тишируу бла эркиши даулаша тура. Къараб, мени кѐргенлей, ол тишируу: «Бу адамны тут, меннге артыкълыкъ этерге излейди», – деди. Сора мен ол адамгъа айланыб:

- Кимсе, не адамса, къайда джашайса, бери нек келгенсе? – деб хыны сордум. Ол:

- Мен эртдеден бери да мында джашайма, мен тиширууну эриме, – деди.

- Огъай, огъай! Алдагъан этеди, ол мени эрим тюдю! – деб тишируу хахайлады.

- Да сора кимди, сизни къайсыгъызгъа ийнаныргъа болукъду? – деб сордум. Сора тишируу:

- Бу бла мен эр бла къатын эдик. Бир джашыбыз бла, бир къызыбыз да барды. Аллында хатасы джокъ эди, артда уа хаман ичиб келиб тюйюшюрге къалды да, мен сюдге бердим да, айырылдыкъ. Мени тюйгени ючюн, анга беш джыл тюрме азаб салгъан эдиле. Беш джыл кетгенден сора, кече арасында келиб: «Менме эшиклени ары ачыгъыз», – деди. «Биз сюд бла айырылгъанбыз, ачарыкъ тюлме», – дедим. Алай а къызым бла джашым: «Энди къыш, кечегиде къайры барлыкъды, ач, болмаса, эртденбла кетер», – деб къадалдыла. Не этерик

эдим, меннге ол киши адам болгъанлыкъгъа, сабийлени аталарыды, дедим да, ачдым, кирди. Ма аны бла къалды да кетди. Андан бери юч джыл озду. Бир комнатабызны анга бергенбиз да, анда джашайды. Сора кесине ушхууур этдирмейбиз, бирге ашайбыз. Бусагъатда уа: кызым бла джашым киногъа кетиб, юйде киши болмагъанында, меннге артыкълыкъ этерге чабады. Мен унамагъанымда, билегими буруб, онгсуз этгенди, – деб къатын джыламсырады.

Не айтырыкъдыла эке, дегенча, капитан бизге къараб, бир кесек турду.

- Андан сора уа? – деб биз да капитандан хапар сакълайбыз.

- Андан сора уа мен анга ол тюремден келгенден сора бирге джашагъаныгъыз болгъанмыды? – деб сордум. «Да ууакъ-ууакъ джашай тургъанбыз», – деди къатын. «Эм арт кере бирге къачан болгъансыз?» – деб сордум. «Алты айны мындан алгъа, алай а энди мен аны кёрюб да болмайма, тынч тура эсе, турсун, турмай эсе уа, къорасын!» – деди. Биз да алай селеше тургъанлай, кинодан джашлары бла кыызлары келди. Ала келгинчи, мен ол кишини эртденблагъа дери милициягъа элтейим, деб тура эдим, сора джаш бла кыыз келгенлеринде, рахат болуб, къоюб келеме.

Бир кесекден капитан бизге айланыб:

- Энди сиз мени орнумда болсагъыз, къалай этерик эдигиз, ол кишини тутаргъа керекми эди, огъесе керек тюмю эди? – деб сорду.

Биз сагъыш этиб, анга тюз джууб табалмалыкъ.

САБИЙ АМАЛТЫН

Хаджай бла Лауджан насыбларын бир этген кюн алагъа этилген алгъыш сау элге джетер эди, алай а, не келсин, энди арада ёлюр отлары джанмайды. Ала бир-бири бла урушуб тебреселе, юч джыл болгъан джашчыкълары Казим, не этерге билмей, кычырыкъ этиб джылайды.

Хаджай Лауджаннга

- Джашынгы да ал да къора! – деб кычырады.

- Да сен да атасы шойса да, джашынг да сенича бир ит боллукъду, – деб Лауджан да, ауузунда ит ёлгенча, сёлешди.

Аланы алай этгенлерин билиб, къаратонла Шотдуу бла Джандет, келиб, бизге беригиз, бу джарлы сабийни, шашхынлы этмегиз да, - деб алыб кетдиле.

Хаджай бла Лауджан бек къууаныб бир-бирлеринден айырылдыла, бир талайдан башларына энчи оноу этдиле.

Шотду бла Джандет Казимчикни кёзюу-кёзюу эркелетедиле, бир-бири кьолуна джетдирмейдиле, кёзлерине чёб болуб тюшсе, ууарыкъ тюддюле. Алай а «айны да барды тамгълары», дейдиле, Шотду бла Джандетни аралары да бош затны юсюнден гъыр-мыр болду.

- Мен джашчыкъны да алама да кетеме, сен къалай суйсенг, алай эт, – деб Шотду Казимни кийимчиклерин излей тебреди.

- Аз суймезенг ол сени бла къалса, мен сабийни сеннге берлик тюлме, анга ана джылыу керекди, – деб Джандет Казимчикни къатына кысыды.

Аллындан сылтаулары неден болгъан эсе да, энди ала джашчыкъ амалтын тамам аманнга кетдиле. Асыры бек урушхандан, арыб сылыт болдула.

Шотду эртденбла эртде кьобуб, кеси аллына джырлай,

ийнеке аш салды, от этди, челеклени алыб, суугъа тебреди.
Джандет анга сейир болуб къараб туруб:

- Былай этсем джашчыкъны меннге берликди, деб тура болурса, ёлсем да мен аны сеннге берлик тюлме, юй сени юйюнгдю, анга дауум джокъду, ма бусагъат Казим да, мен да атамлагъа кетебиз, тур алай, юй де бек, сен да бек, – деди.

- Атамлагъа бара эсенг, огъай демейме, алай а ючюбюз да бирге барайыкъ да, бирге къайытырбыз, – деб Шотду ышарды.

- Сора сен нек бара эдинг, биз айырылгъан этебиз, мен аны ючюн барама.

- Да мен да табу этиб да айырыллыкъ эдим, алай а сэгъыш этгенме да, айрылмазча сылтауум барды.

- Да айырылмасам ёлеме деген да сен эдинг, энди сени менден айырыргъа къоймагъан не затды?

- Казимчикди, Казимчик, – деб, Шотду барыб, Джандетни башын сылады.

ИНАЛУКЪ

90 джыл болгъанлыкъгъа, Иналукъ алкъын не эс ташламагъанды, не буту-къолу тохтаб къалмагъанды, алкъын ол ийнегине кеси къарайды, кеси отун джарады, кеси ашарыкъ этеди. Алай а хоншу-тийре джашла керексиз чамланы этиб, аны бла безирге излейдиле.

- Иналукъ, юйленмей, былай Алауганча къалыб нек кетгенсе? – дейди бири. Кими:

- Ай сеннге, Иналукъ, бюгюн бир ариу къыз сайлаб келеме, узаймай тоюнга джыйыллыкъбыз, - дейди. Кими:

- Иналукъ, сен Аллах сайлагъан адам болсанг, ма бусагъатда сени джашларынг къатын алыб, къызларынг эрге барыб, келинле, кюеуле сени джумушунгу этиб, туудукъларынг тобугъунгда ойнай, сен да тапчаннга олтуруб, алагъа нарт таурухла айта турлукъ эдинг, – дейди.

Алай а Иналукъ аланы бирине да джууаб этмейди, кишиге терс-тюз айтаса, демейди, ышарыб къойгъан болмаса.

Тюзю хоншу-тийре аны ариу кѳредиле, анга бир джумушу джетмеген, аладан бири да болмаз. Бири биченчигин келтиреди, сабийле ийнегине къарайдыла, отун да джарадыла, тиширыула уа эскисин джууадыла, юйюн акълайдыла. Алай а ала Иналукъ нек юйленмей къалыб кетгенин билмейдиле, билирге уа бек сюедиле.

Бир кюн, Иналукъ аурукъсунуб, хоншуладан талай адам юйюне джыйылады. Иналукъ бир кесек эс да джыйыб, алагъа хапар айтыб башлады:

- Сиз мени юсюмден кѳб тюрлю сагъыш эте болурсуз, мени бир тюрленнгеним болса да, джюз тюрлю хапар айтырла. Андан эсе тартыннган, уялгъан да этмей, хапарымы кесим айтыб къояйым. Гитчеликден да окъургъа мен бек сюе эдим, элде ючджыллыкъ школдан сора джокъ эди. Аны бошадым,

андан сора кѳошха кетдим. Онсегиз джылым джетерге кѳай-ры болса да барыб окѳумай мадар джокѳду, деген акѳылгѳа кирдим. Тау Артындан келген бир уриялы анда уллу школла болгѳан хапарны айтды. Ол ызына кѳайытыргѳа, аны бла кетерге алландым. Кече-кюн тохтамай тилеб, атам бла анамы да «хо» этдирдим. Кѳууаннгандан аякѳ тюбде чѳѳ сынмайды. Танг атханлай, ол да, мен да джолгѳа атландыкѳ. Ол мени анда школгѳа джарашдырды. Кѳыйын болса да, кѳадалыб кюрешеме. Джай келиб, атамы малчыкѳларына болур чакѳлы бир бичен да этдим.

Окѳуууму экинчи джылында биргеме окѳугѳан бир малкѳар кѳызгѳа джаным кирди да кѳалды. Бир талай заманны ол джюрегимде джашагѳанын кесине билдирмей турдум. Айырма окѳумасам, сѳюмекликни хакѳындан сѳелеширге эркинлигим джокѳду, деб кюрешеме. Кѳѳ турмай игилени ичлеринде мени да айта тебретиле.

Кѳызны аты Нино эди. Мен джукѳ айтхынчы огѳуна Нино мени джюрегими кѳзлеримден ангылады. «Сѳюме» деген сѳзню кесин айтмагѳанлай, бир-бирлерин экибизден бек сѳюген болмаз эди. Сора бир кюн экибиз да, сѳзню ачыкѳ этиб, кеси кесибизге оноу изледик. Кѳыз атасына-анасына айтыб, эркинлик тилерге, мен да кесимкиледен тилерге.

Ала эки кѳаууму да бизни насыбыбызны кесмезле, тийиб келген джазгѳы кюнѳюбзню кѳарангы этмезле, деб ышаныббыз.

Алай а бир кюн Нинону атасы да, анасы да келиб, алыб кетдиле. Экинчи кюн келлик болур, деб аллына кѳараб турдум, ол окѳуугѳа кѳайытмады. Аланы алай нек этгенлерин мен артдан билдим.

Кѳаллайла этген эселе да, атам, анам мен барыб айтхынчы бизни хапарыбызны эшитиб, Нинону атасына, анасына кѳызыгѳызыны юйѳюгѳюзде тыйыгѳыз, Тау Артындан аудуруб

келмесек да, тауну бу джанындан да табарыкъбыз келинлик, сиз да кесигизге кюеулюкню тауну ол джанында излегиз, деб айтдыргъандыла.

Ачыудан джюреги джарылыб, не этерге билмей, Нино от ичиб ёлген эди. Мен не джарашыб окъуялмай, не алайда джашаб туралмай, ызыма къайытдым, алай а келиб атамы, анамы кёзлерине къалай къарарма, деб кесибизни элге бармай, ма сизни элигизге къайытдым. Бютеу джашаууму энди мен бу элде ашырама, мен бу элчи болуб бошагъанма. Нино алай болуб ёлдю эсе, энди мен, аны унутуб, ёмюрде юйленмем, деб кесиме сёз берген эдим.

Атам, анам, меннге келечиле ийиб да кюрешдиле, кеслери талай кере да келдиле, алай болса да, мен элибизге къайытталмадым. Ала келин алыргъа мурат этдиле, аллында кеслери келинликле сайладыла, артдан а кеси кимни сую эсе да, келтирсин, деб да кюрешдиле. Алай а мени бирден эки эталмадыла. Быйылгъа дери, мен аууш бла аууб, джаяулай, Нинону къабырына баргъанлай тургъанма. Быйыл, къалай эсе да, бир кесек аурукъсунганма да, билмейме, бараллыкъ-къаллыкъ эсем да, – деб ахсынды.

Тынгылаб тургъанла да:

- Бир сураты къалмагъанмыды? – деб сордула.

- Нек къалмайды, ма! – деб, къапталыны хурджунундан алыб, суратны кёргюздю. Сора суратха джукъ болуб къалыр да, деб къоркъгъанча, эрлай ызына салды. – Кёресиз, Нино хар заманда да мени биргемеди. Сора ол биргеме тургъанлай, мен башха тишируну къалай алыб келлик эдим?! Осият этиб къояйым: ёлсем да, ма бу суратны кебиними ичи бла, тюз кёкюрегиме салыгъыз, – деди.

БЕЗИГЕНЛЕ

Бичен ишни арт кюнюнде Соббакъ юй бийчеси Уркъутха:

- Шо, бар да, Томай тенгими имбашына къолунгу бир сал – экинги да суратха бир алайым, – деди.

- Сора не ишим барды аны имбашына къолуму салыргъа? Не уа алай этиб, суратха тюшерге нек керекди? – деб Уркъут унамады.

- Томай мени тенгимди, ол ненча кере болгъанды бизни юйде, кесинг ненча кере аллына туздам салгъанса, не бол-лукъду, мен кесим айтама сора! – деб Соббакъ къадалды.

- Да, сен аллай бир этгенингден ары, – деб Уркъут барыб, Томайны имбашына къолун салгъанлай, эслетмей Соббакъ да суратха алды.

Сурат битгенден сора, Соббакъ биягъы Уркъутны чакъырыб:

- Бир тилегими толтургъанса, экинчи тилегими да толтур, – деди.

- Не ди экинчи тилегинг а?

- Эм алгъа Томайгъа суймеклик письмо джаз, письмону ичине ма бу суратны сал.

- Акъылынгдан шашмагъан эсенг, сен неле сёлешесе, – деб Уркъут чамланды.

Алай а, аны ючюн къарамай, Соббакъ джарашдырыб айтады:

- Ол тананы сатыб берген ачханга, джашчыкъгъа кий-имчикле алгъан эдим, де. Кёб болмай аланы таналары керти да тас болгъанды, энди кесиме чепкенлик керекди, ол себеден тана бла къалмай, эки кююнгү «тас этерге» керексе де, письмом ол уялмагъан Укуну къолуна тюшмесин, де.

- Аллай бирни билмеген тели тюлме, мен кеси кесиме уру къазарыкъ тюлме, аланы юйлерине да от саллыкъ тюлме, – деб Уркъуят бирден эки болургъа унамайды.

Сора Соббакъ:

- Да, кыйынлыкъны уа мен да излемейме кишиге, алай а безирим келиб этгенлигимди, сора Томай хаман тиши-рыуун махтаб турады, ол алтындан да алтын, къалгъан тиши-рыула аны къатында багъырдыла, дейди, – деб Соббакъ болгъанны болмагъанны да къатышдырды.

- Да, бу быллай бир этгенден ары мен билмеген бир тюрлю чамлары, оюнлары болур Томай бла кесини араларында, деб, хар затны ол айтханча этиб, конвертни ичине салыб, джашыртын барыб, юйде киши болмагъан заманны мараб, Томайланы письмо, газет атыучу ящиклерине атды.

Экинчи кюн Уку ящикден газетле бла бирге письмону алыб, окъуб тебреди. Айландыр да окъу, айландыр да окъу, суратха да къарай, джюреги джарылады, джылагъан да эте-ди. Сора эрлай юч къарнашына да барыб айтады. Къарнаш-лары, письмону кеслери да окъуб, кёб аккыл болдула. Бири, барыб, Уркъуятны туюйик, деди; бири, Томайны тюерге ке-рекди, дейди. Сора тамадалары, туюгенден хайыр джокъ-ду, была бир юй болгъанлы къуру он ай болады, сабий-ёнге болгъунчу бусагъатда огъуна айырайыкъ да къояйыкъ, бю-гюн огъуна элни къатынына джайылыб айланган, ол биз-ни эгечибизге кюн кёргюзтюрюк тюлдю, – деди да, эрлай машина алыб келиб, хапчюклерин джюклеб тебредиле.

Соббакъ дырын джыя тургъан джерлеринде Томайны къатына барыб бюгече бир тюш кёргенме да, не эсе да, юй-юнгде бир къайгъы барды, – деб аны юйге ашырды. Сора Соббакъ, Уркъуятха къайытыб:

- Иги къара энди Томай не боллугъуна! – деб мыйыкъ тюбюнден ышарды.

- Алайсыз да бюгечели кирпич кѡакъмай чыкыгъанма, барама да айтама, – деди Уркѡуют.

- Огъай, арты не бла бошаллыгына бир кѡарайыкъ! – деб Соббакъ, сау сагъатны даулашадыла. Ала да алай даулаша тургъанлай, Уку да, Томай да джан солуу этиб, чалкы ызгъа келди.

- Аллахны кѡулу эсенг, Соббакъ, сен да тюзюн айт! Уркѡуют, сен да тюзюн айт! Ма бу письмону кѡремисиз! Муну ким эсе да джазгъанды! Муну Уркѡуют джазаргъа мадары джокъду! Алай а бу суратха не айтыргъа билмейме, – деб, Томай болушлукъ излеб кѡарады. Уку да, уялыб, джукъ айтмай турады.

Сора Уркѡуют:

- Письмону мен джазгъанма, – деди.

- Да кѡалай джазаса алай, тананы ачхасы, деб? Бизни та-набыз тас болгъанды! Сен а ачхасына кийимле алгъанма, дейсе, – деб Томай кычырыкъ этиб джыларча болгъанды. Сора Уркѡуют письмону да, суратны да хапарын айтды. Соббакъ да шагъатлыкъ этди.

- Келигиз да кесигиз бир айтыгъыз, ансы, кѡарнашлары келиб, хапчюкюн машинагъа джюклеј турадыла, – деб Томай тиледи.

Тѡртюсю да, машина бла элге джетиб, хапарны айтдыла. Кеслери хапчюкню кѡотарыб, орнуна салдыла, кечмеклик да тиледи.

Арадан ыйыкъ кетгенден сора, Уку ол суратны Уркѡуютны анасына ийди. «Сени кызынг мени юйюмю чачаргъа излейди, уруш да, кызынгы бир тый», – деб суратны арт джанына алай джазады. Письмону да Соббакъны анасына иеди. «Уялмагъан келининги юйюнгде тый, сен билмегенликге, джашымдан туугъан сабийле, деб сен эркеле-тиучю сабийле да сени туудукъларынг болмазла», – деб

Ауушла

письмочукъ да джазды. Уку письмоланы почтагъа атыб:

- Безири келиб, адамны кыйнагъан иги эсе, энди кес-
лери бир кёрсюнле. Тамбла огъуна кыйын анасы бла кеси-
ни анасы бир-бири чачларын джыртырыкъ болурла, - деди.
Сора Уку да, Томай да башха районда джууукъларына кьо-
накыгъа кетдиле.

ДЖАШЫ БЛА АНАСЫ

Бабуш джангыз джашын кяаллай бир суйгенин кеси да билмейди. Алай а, не келсин, келинин кёрюб болмайды. Кёрюб болмагъанда уа не бар эди, ауазын эшитирге да суймейди. Джашындан туугъанланы бир, сюеме, дейди, бир, сансыз этеди. Батдалны сабийлеридиле, деб багъалатады, сора аналары эсине тюшгенлей а, «о кет-кет ары, ёлгенлери ит болсун аланы», дейди да кюяды. Батдал суйюб алгъан юй бийчесин кюйса, Бабуш той тутарыкъды, сабийлени эсине да келтирлик тюлдю.

«Не болса, ол болсун, кюн сайын кесими быллай бир нек кыйнаб турама, кесине айтайым, ол мен айтхандан алай чыгъыб кяалмаз», деб Батдал бла сёлеширге таукелленди.

- Батдал, джаным, ахырсы, небиз да, небиз да иги эди, ёзге, келинни кёрюб а болмайма, аны кёргенлей, шайтанларым кёзюме кёрюнюб кяаладыла, джокъмуду мындан бир кютулур мадар, айырылгъан сенденми төре эди, – деди.

Батдал тынгылаб туруб:

- Да кыйдам, мен кёрген айыбы джокъду, мен билмегенлей, сеннге бир уллу кыйынлыкъ салыб тура эсе, аны иши башхады, мени анамы кыйнаб тургъан тиширыу, ол меннге тиширыу тюлдю, айтыб кёрюме да, тюзелсе, тюзелир, тюзелмесе уа, анга кёре этербиз, – деб анасындан хапар излеб сакълады.

Бабуш не айтыргъа да билмей:

- Огъай, терслиги, деб алай уллу терслиги джокъду, алай а кяалай да болсун, джюрегим анга илеширге унамайды, – деди.

- Аны джюреги уа илешемиди сеннге?

- Огъай, джарлы, гюнахын аллыкъ тюлме.

- Да сора, гюнахы болмагъан келининги кюйдуруб ийсенг, ол гюнах тюлмюдю?

- Энди мен сеннге былай анасы баласына айтхан адет бла айта тебреген эдим, сен а аны ариуладынг да, даулашдынг да тебрединг, – деб Бабуш кёлкълды болду.

- Да, мен аны ариуламайма, терслиги джокъ эсе, ариулар-гъа да неге керекди?

- Анасын разы этмегенден уллу гюнах джокъду, сен аны билсенг, меннге алай сёлеше турлукъ тюл эдинг, ана бирди, тиширыула кёбдюле, ананы къачы бек уллуду, ананы гюнахы-на киргеннге, айтдырмай къоймай эсенг, ахырат да джокъду, – деб Бабуш къызыб тебреди.

- Джангыз бир ананымы, огъесе бютеу аналанымы? – деб сорду Батдал.

- Бютеу аналаны!- деди Бабуш.

- Да, сора сени келининг да эки сабийни аналары болуб турады, мен аны гюнахына кираллыкъ тюлме, – деб Батдал чыгъыб кетди.

ЧАБЫШЫУ

- Мен кесим да гитчеликден ат белинде ёсгенме, ол себебден кимни аты озса, кызымы анга берликме, кишини анда иши болмасын, – деб Хаджи-Ислам эртден-ингир да алай айтады. Алай нек айтханыны сылтауу да белгилиди. Хаджи-Исламны кызы Залихат Айдемирни суюб тургъанын кёбле биледи-ле, аны Хаджи-Ислам да биледи. Билгенликге уа, ол Айдемирни аты юйюнде сагъыныллыгъын да унамайды. Ол кызын, кесича, байны джашы Къулчорагъа берирге излейди.

Къулчораны атасы бла аны юсюнден талай кере да сёлешгенди. Алай а кызын дженгалмазлыгъын да биледи. Къулчора кеси чийбел болгъанлыкъгъа, атасы байды, атасыны уллу джылкысы барды, чабыучу атлары барды. Айдемирни уа атасы эртде ёлгенди, къуру беш-алты аты барды, чабыучу аты да джокъду.

Хаджи-Ислам кесин не къаты адамгъа санай эсе да, Залихат анга:

- Кесиб къоярыкъ эсе да, кесим джаратмагъаннга барлыкъ тюлме, – деб айтдыргъанды.

Сора бир кюн Хаджи-Ислам хоншуну-тийрени джыйыб:

- Джамагъат айыб этмегиз, сизни сыйыгъыз да тёппемде болсун, Залихатны эки джаш тилейдиле: бири – Къулчора, бири да – Айдемир. Мен алагъа аманды, игиди демейме, джазыуу ким бла эсе, аны бла насыблы болсун. Энди сиз тыйыншлы кёрсегиз, Къулчора да, Айдемир да ат чабдырсынла да, кимни аты озуб келсе, анга барыр. Ат чабдырыб, кыыз сайлау, ёмюрде халкъда адеб болуб келгенди. Тюзге санаймысыз мени оноууму? – деб тегерекге къарады.

- Бек тюздю, игиле, ашхыла алай эте келгендиле, ол огъай эсенг, ханла да этгендиле алай, – деб талай къарт сакъалларын сылайдыла. Тиширыула да аны тюзге санайдыла.

Бир кѣаумла да:

- Залихат кеси не айтырыкъды, разымыды анга? – деб кѣычырдыла.

- Да былайда атасы, анасы, джууугѣу-тенги тургѣанлай, Залихатха не сѣз джетерикди! Не уа уялмай ол не айтырыкъды халкъ кѣараб тургѣанлай, – деб да бир кѣауму алай айтадыла.

- Экисини кѣайсына болса да бирине бар, деб кѣоймай, кѣайсы джигит эсе, кѣайсыны аты алгѣа келлик эсе, деб Хаджи-Ислам алай айтханы ючюн, сау болсун, – дегенле да бардыла.

Сора Залихат аллына эки атлаб:

- Сиз кѣарт да, джаш да, айыб этмегиз, мени атам керти да джигитликни сынаргѣа излей эсе, мен анга разыма, атам айтханнга мен «огѣай» демейме, алай а керти джигитликни сынар ючюн, атланы чабдырмасынла да, кеслери чабсынла, алгѣа кѣайсы келсе, мен да джазыуум аны бла болур, атам да анга разы болур, – деди.

- Тюздю, тюздю айтханы, – деб бары да бир аууздан кѣычырдыла?

Хаджи-Ислам не этерге билмей, джукѣ да айтмай сиреледи. Сора Залихат дагѣыда:

- Атам анга разы тюл эсе, сора ол эки джаш тутушсунла, не кѣол таш атсынла, не тепсесинле, не джырласынла, не кѣыгѣа ѣрлесинле, не чалкѣы чалсынла, – деб тизиб тебреди.

Джыйылгѣанла биягѣынлай:

- Тюздю, тюздю! – деб кѣычырдыла. Сора Хаджи-Ислам ишни болумун ангылаб:

- Элде иги да, ашхы да кѣб болур, алай болса да, меннге Айдемирден башха кѣеу керек тюздю, – деди.

АКЪЫЛЛЫ САБИЙЛЕ

Тюз къатында олтуруб, автобусда келе тургъан тиширыу-чукъгъа къараб, Салис башына иги джора этди:

- Юй бийчем ёлгенли джыл болады, джашчыкъгъа да джыл толду, эшта, энди мен юйленеме десем да, киши айыб этерик болмаз. Алай а кимди, эрге уа чыкъгъанды, эри бла джашаймыды, къаламыды, ансы, – деб сагъыш этди. – Сора быллай бир таукелсизлик нек этеме, бу мени къабханмы эте-рикди? – деб ичинден алай айта тургъанлай, автобус тохтаб, кимни эсе да миндирди.

Сора ол тиширыучукъ:

- Алайсыз да сау сагъатны кечге къалыб чыкъгъанды, дагъыда джолда тохтатхан этеди, – деб кыйналыб сёлешди.

Энди уа сёлеширге Аллах кеси сылтау бериб къойду да, деб Салис:

- Айыб этме, аллай бир нек ашыгъаса? – деб сорду.

- Ашыкъмай къалай этейим, юйде гитче къызчыкъ барды, детсадны джабылыр заманы болады, – деб ол джууаб этди.

- Да къызчыкъны атасы алыргъа боллукъ тюмюдю? Ол бир кесек туракълагъан да этиб:

- Сабийни атасы мында джокъду, – деди.

- Командировкагъа-затхамы кетгенди?

- Огъай, меннге командировкагъа барама, деб, кеси уа менден маджалыракъ бир бла Сибирге кетиб къалгъанды.

«Аллах берди бишген иш!» – деб Салисни бети джарыды. Сора ол не боллукъ эсе да кёлюмдегин айтайым да къояйым, деб:

- Кел, экибиз да джууукъ болайыкъ, – деди.

- Къалай сора?

- Да, мени юй бийчем ёлюб, джыл джетген джашчыгъым къалгъанды, сени къызынг бла мени джашчыгъым

уллу болсала, мен сени къызынгы келин этерме, сен огъай демей эсенг.

Салис алай айтыб, сёз башларгъа, не таб болду, деб аны кёзюне къарады. Бир ажымсыз, ол тиширыу да Салисни къа-
рамындан иги адамгъа санаб тура болур эди:

- Билемисе, биз бюгюн аллай оноу этгенликге, сабий-
ле уллу болсала, бизни оноуубузну джаратмай, къыз баш-
хагъа кетер, джаш башханы алыр, бизге уа, джууукълукъ
тутаргъа сюе эсегиз, кесигиз бирге джашагъыз дерле да
къоярла, – деди.

Салис къууанч тыбырлы болуб:

- Алай болса, аладан акъыллы сабий къайда, бюгюн
огъуна ала алай айтханнга санайыкъ да къояйыкъ, – деб
бек къууанды.

1970

КЕЛЕЧИЛЕ

Ашхамда, төртеулен келиб, Джагъапарлагъа кирди-ле. Төртюсю да Джагъапар таныгъан адамла, алай а къыс-ха шагъырейликлери болмагъан. Алай башха хапарланы айта тургъан болмаса, нек келгенлерин ала да айтмайдыла, Джагъапар да ашатмай-ичирмей нек келгенсиз, деб хапар соралмайды. Иги тойгъандан сора, келечилени тамадалары сёзюн башлады:

- Джагъапар, джаным-кёзюм, алай айтханыма айыб этме, мен сенден тамадама, алай болса да, бюгюн биз сеннге тилекчи болуб келгенбиз, сен бюгюн барыбыздан да тамадаса, оллахий, атангы, анангы да таный эдим, ол дуниялары кенг болсун, бек Аллах суйген адамла эдиле. «Алма терегинден кери кетмез», – дейдиле, ма ингирили да кёрюб турабыз, ишек эте эсенг да, бизни не иннет бла келгенибизни ачыкъ билмейсе, алай болса да сен бизни сыйыбызны кёрюр ючюн къалмадың, сыйлы бол. Джетген кюн адамлыкъдан багъалы джукъ да джокъду. Сёзню созуб барыргъа уа суймейме. Мен ангылагъаннга кёре, джууукълукъдан баш зат джокъду, «эл элде бирер ёгюзюнг болгъандан эсе, бирер джууугъунг болсун», – деб бурунгула билмей айтмагъандыла, сени джууугъунг-тенгинг да кёб болгъанын билебиз, иги адамладыла, тейри, бары да. Алай а джууукъ артыкъ болмайды, къысхача айтыргъа, бизни сеннге келечи этиб Апон ийгенди. Ол сени джууукълугъунгу бек сайлайды. Мен бюгече былайда аны джашыны юсюнден джукъ айтырыкъ тюлме, ол да элде джашланы бириди, тютюню-аракъысы бар эсе да, даууру-суюрюю джокъду, ишден а баш бурмайды, тынчлыгъын а бир да сорма да къой, бери айланыб, джууаб этерик тюлдю. Алай болса да джаш-къыз къалай да болур, бизге сени джууукълугъунг керекди. Биз биринчи келечиле болуб келге-

нибизни да билеме, ол себебден сен ариу разы болуб турсанг да, биринчи келечилеге «хо» деб иерге тартынырса, алай болса да, сен бу иш боллукъ ишди, де да алай айт, ансы, биз сеннге кюн сайын да келиб турургъа да эринник тюлбюз. Айт сен бизге былай бир ышангылы сёз, сени ауузунгдан бир джылы тылпыу эшитмей, биз былайдан кетерик тюлбюз.

Джагъапар кёб сагъыш да этмегенлей:

- Да, кёнакъла, мен чыртда сёзню къысхасын суйген адамма. Мен Апонну иги билеме, джууукълугъуна огъайым да джокъду, алай а антым барды, джашха кеси суйгенни алыргъа, къызны кеси суйгеннге берирге. Бюгече ол анасыны эгечиндеди, тамбла келгенлей, сорурма да, кеси разы эсе, менде тыйгъыч боллукъ тюлдю, – деди.

Ол алай айтыр-айтмаз, Ачау секириб ёрге кёбуб, нёгерлерине айланыб:

- Туругъуз, нек олтуруб турасыз, биз былайгъа келгенибизден терс иш ёмюрде да этген болмазбыз, – дей Джагъапаргъа айланыб да: – Хайда, ашхы кечели болугъуз, энди келиб сизни эшигигизни ачсам, мыйкъларымы джюлююз, – деди.

Джагъапар сейир болуб:

- Да не болуб къалды сеннге, джанынга тиер сёз айтмагъан шойбуз да, мени огъайым джокъду, къыз кеси разы эсе, аны да тамбла сорайым да билейим, дейме, кёйюнунга от тюшгенча нек этесе? – деди.

- Этиб а нек этеме? Биз сизге къыз тилей келген эдик, сен разы болуб, къызынгы бизге берлигинги излей эдик. Сен а, къызыма сорайым, дейсе, сора къызынг сен айтхандан чыгъарыкъмыды? Атасы разы болса, къызы атасы айтхандан чыкъмаз, деб келгенбиз ансы, сен айтханны этерик тюл эсе, аллай къыз бизге керек тюлдю, кимге суйсенг да бер, - деб ачуланыб чыгыб кетди.

Хубийланы Магомет

Джагъапар не айтыргъа да билмей, къылыч агъачлагъа дери ашырды.

Сора Джагъапар, къайытыб келиб, юй бийчесине:

- Къызчыкъ кеси барама дегенден тыймам, деб тура эдим, энди Апонлагъа уа барама десе да, унарыкъ тюлме. Келечилери керекли болгъан, кеслери да алай толу болмазла, – деди.

1986

УЯННГАНДЫ

Стампулханны сагъышы теренди: ол, сабийин табыб, больницада джатыб тургъанлай, эри, бир башха къызны алыб, башха районнга кёчюб кетгенди. Сабийчикге джыл толгъанды, атына да Мурат деб атагъанды. Энди уа Стампулханны юй бийчеси ёлген, Сапарбий деб, бир иги адам тилейди. Стампулхан Сапарбийни ашхы, огъурлу адам болгъанын биледи, алай ол бусагъатда эр къайгъылы тюлдю, сабийи къайгъылыды, сабийини атасы ол тукъум бетсизлик этгенине уа ачыудан джюреги джарылады. Ёмюрде эр дегенни сагъынмазгъа, деб кеси кесине алай да айтханды. Алай а ортагъа келечиле тюшюб, кюн сайын башында къазан къайнатдыла.

- Сени эркишинг, сен больницада тургъанлай, бир уялмазны алыб кетиб, сен былай юйге кирибми турлукъса, къуру анга ачыугъа огъуна барыргъа керексе! – деб агъач атха миндирирча этди. Стампулхан бир кесек ангарылды, Сапарбий кеси да юч-тёрт кере да сёлешгенди. Алай а сабийчикни сагъыныб, не Стампулхан, не Сапарбий джукъ айтмагъандыла.

Сабийге мен кесим къарарыкъма, кишиге да берлик тюлме, деб Стампулханны анасы да алай айтыбды. Энди Стампулхан джангыз бир затха сагъыш этеди: ол юйден не заманда чыкъсын, сабийи ойнай тургъанлаймы, огъесе анасы хоншулагъа алыб киргенлейми, огъесе джукълаб тургъанлаймы? Огъай, ойнай тургъанлай чыгъыб кеталлыкъ тюлдю, хоншулада тургъанлай да кеталлыкъ тюлдю, джукълаб тургъанлай кетерге боллукъду.

Стампулханны ол къоркъунч кюню джетди. Джашчыгъы Мурат джукълаб тургъанлай, чыгъыб кетди.

Келин келгенди, деб Сапарбийледе той уллуду, алай а Стампулхан мыдахды, эси-сагъышы джашчыгъындады. Къартлагъа кёргюзтейик, деб уллу юйге кийирдиле. Юйню

ичи адамдан тыкъ тыкълама болгъанды. Сора къайын анасы былай аллына келиб, къучакълай тебregenлей, тюз аны къатында къойнунда да добар джашчыгъы бла бир тишируну эслеб:

- Огъай, уянганды, уянганды, – деб Стампулхан къычырыкъ этди. Юйню ичиндегиле не айтыргъа да билмей тургъанлай, Стампулхан дагъыда: – Уянганды! Мурат уянганды, мени юйге ийигиз, ол джыларыкъды! – деб терк ызына бурулду. Эрлай чыгъыб, орамны энгишге чабыб тебреди. Талай адам ызындан чыкъды, алай а киши тыялмады. Он-онбеш минутдан, юйлерине джетиб, арбазгъа киргенлей огъуна: – Мурат, Муратчыгъым, уянганмыса? – дей, эшикни ачыб, юйге кириб кетди.

1986

ПОЭТНИ НАЗМУСУ

- Джаш поэтлени ичлеринде менден фахмулу джокъду, сеннге аны менден сора киши айтырыкъ тюлдю, нек десенг, зарланнган этедиле, мени фахмуму зарланадыла, сен аны иги билиб къояргъа керексе, ансы адамла меннге бошаууз да дерле, табсашарды да дерле, сен алагъа ийнанма, – деб шабат кюн сайын дегенча, Шабан Галлюгъа ауаз береди. Бир тюбесе да: – Сеннге башха джашла да аууз джетдире болурла, бусагъатда адамлада бет джокъду, алай а ол джашла мени бла кеслерин киршемесинле, мен назму джазама, мен поэтме, мен накъырда этген къызгъа, башха джаш, кесине базыб, къалай накъырда этерге боллукъду?! Аны ангыла-магъанларына сейирсинеме!, – деб Галлюуню башын бездиреди. Галлюу а тынгылаб, не «хо», не «огъай» деген болмаса, аны бла аллай уллу сѣлешиб кюрешмейди.

Бир джолда Шабан Галлюуню кесин терслеб тебреди:

- Мен, поэт башым бла, сени адамгъа санаб, джаза тургъан назмуларымы джарты къоюб, сеннге телефон бла сѣлешиб, сени кесинге атаб, назмула джазыб тургъанлайыма, дагъыда сен мени, къалай да болсун, иги багъалатмайса, «мени поэт джаш сюеди», деб айтмакълыкъ ол сеннге къаллай бир сый болгъанын билсенг, башынг кѣкге джетер эди, алай а не келсин, сени орта окъууунг болгъанлыкъгъа, поэтни ангылар чакълы бир билиминг джокъду, аны да биле тургъанлайыма, дагъыда мен сени сыйген этеме! – деб ташдан-таудан келтириб сѣлешди.

Сора бир кюн Шабан уллу папка бла бир назмуну джыйыб келиб, Галлюгъа узатыб: «Ма быланы окъу да, сора мени ким болгъанымы билирсе, ашыкъдырмайма, бир ыйыкъ болджал береме», – деди. Бир ыйыкъдан ала тюбешдиле. Энди уа мени Минги Таугъа чыгъарлыкъды, деб Шабанны аякъ тюбюнде чѣб сынмайды. Сора Галлюгъа джетер-джетмез:

- Тынгылайма кесими энчи критигиме, – деди. Галлюу да:

- Магъаналары болмагъанлыкъгъа, халатлары къалай кѣбдюле, – деди.

ПОЕЗДДЕ

Поезд Москвагъа кетиб тебрегенинде, Шаухал төгерегине къараб:

- Купеде къуру экибизден сора киши джокъ кёреме, – деб Баладжаннга алай айтды. Ала бир-бирлерин биринчи кере кёргендиле. Поезд тебрерден сау сагъатны алгъа миннгендиле да, бир-бирлеринден да хапарлыдыла. Ажгерий Москвагъа командировкагъа барады, совхозда зоотехник болуб ишлейди. Эки джашы да юйленнгендиле, юй бийчесинден а ёнге лебди. Джылы алтмышха джетеди. Баладжан Москвада бир институтну арт курсундады, агрономлукъгъа окъуйду. Практикагъа кесибизни областха ийгендиле да, энди ол бошалабы, ызына къайытыб барады. Анга 23 джыл болгъанды.

Шаухал кёб сагъыш да этиб, эшта-эшта, меннге аллай на-сыб къайда, дейди. Кеслерини элде, эри ёлюб неда эринден айырылыб, сабийи болмагъан неда былай джылы келген къыз болса, деб сайлар ючюн кълмагъанды, алай а алкъын биринде да тохтаялмагъанды. Энди уа, арабин, Москвагъа джетгинчи былай адамлыгъымы танытсам, Баладжан кеси мени сюй-юб къоймазмы эди эке, деб умут этеди. Поезд хар тохтагъаны сайын, Шаухал тюшюб, анга журналла, газетле келтиреди, кёгет-сагъат болгъан джерде уа тюрлю-тюрлюсюнден төрт-беш килограмм алады. Вагон-ресторан узакъда болгъанды да, сен ары барыб къыйналма, мен алыб келейим, деб барыб, кеси ресторанда ашаб, Баладжаннга да бери алыб келеди. Ол ашаб бошаса, сауутланы ызына алыб барады. Биргесине окъургъа алгъан эм иги китабын да анга бирге джолоучу болгъаныбыз ючюн, деб бергенди. Быланы купеде эки бош орун болгъанлыкъгъа, ары киши келмегенди да, анга къууаннгандан Шаухал бир къарыш ёсгенди. Хар вокзалгъа джетгенле-ри сайын, бери киши келиб кълыр да, деб джюреги гыб-гыб этеди. Поезд беш минутха тохтаса, ол: «Ий быллай бирни нек

сирелебиз», деб ачыулана тебрейди. Поезд аслам турса, джолучу адам быланы купеге билет алыб келир, деб кьоркьады. Поезд былай тебрегенлей а, тепсерча болады. «Поездде джукь сагьынмайым, поездде джукь айтсам, купеде экибизден сора киши джокьду, кёлюне не келеди, кьайда окьугъанын билдим, тамбла не бирси кюн барырма да, джарашдырыб, кесим кесине айтырма», – дейди. Москвагъа джуукълаша:

- Сени бла бизни областдан киши окьуймуду? – деб сорду.

- Окьуйду, Азнаур деб бир иги джаш, башха факультетдеди, зоотехникликге окьуйду. Ол да быйыл бошайды, – деб Баладжан джууаб этди.

«Къаллай джаш эсе да, биреулен окьуйду, деб кьойса не боллукь эди, «бир иги джаш», деб айланмай, ол сёз джюрегиме хыны тийди», дей, Шаухал мыдахыракь болду.

Поезд Курск вокзалгъа джетиб тохтады. Баладжан чемоданларына узала тебрегенлей:

- Сен кесинг тюш, мен экисин да сеннге узатайым, – деб Шаухал эки ауур чемоданны да алды.

Сора Баладжан эшикге джетерге:

- О-о, Азнаур келиб турса да, – деб ашыгъыш тюше тебрегенлей:

- Аягъынгы сала айланма да, бери чынга да къал, – деб ол кьолларын узатды. Баладжан да мындан чынгагъаны бла джыгъылыб кетерме да деген сылтау бла эки кьолу бла да бойнундан бууду.

Шаухал аланы кёрюб, эки чемоданны да, эшик юсюне салыб, тили тутулгъанча болуб, кёзлери кьарангы эте, кесини чемоданын алыргъа ызына бурулду.

ГИПАРДУКЪАДАН КЪАЛГЪАН

«Ахырсы, сенден ариу бу элде болмаз», «сен кирлик юйден насыблы болурму», «сен барлыкъдан насыблы адам болурму», деген сёзлени Нюрджан кёб эшитгенди, алай а кесини ариулугъун билгенликге, «хо бир да», деб къойгъан болмаса, бир кере да уллу кёллю болмайды. Джашла аны къаты бла озгъан заманда, бир сылтау бла ызларына айланыб, къарагъанларын а эслей-эслей турады.

Арт кёзюуде, къалай да болсун, аны атасы, анасы энчи къуш-муш этгенлерин сизди. Алагъа юйдегили къарнашлары да къошуладыла. Аллаи къуш-мушла аслам бола тебретиле. Нюрджан а сейирсинген болмаса, джукъ айтмайды. Сора артдан, анасы селеше келиб:

- Малы болсун ансы къартды, джашды, деб эркишини юсюнден неге селеширге керекди? – дей тебрети. Бир башха затны юсюнден айта келиб, атасы да:

- Джарлы джашха барыб, ёмюрю джылай кетгенден эсе, бир бай къартха барыб, ол ёлсе да, аны рысхысы бла къалгъан кёб да игиди, – дейди.

- Къарт, джаш адам, деб болмайды, адамла маллыла бла малсызлагъа юлешинедиле, – деб къарнашы да алай айтады. Дагъыда анасы селеше келиб:

- Бусагъатда къызла, Аллахым айыб этмесин ансы, эрге барамы биледиле, тойда бир ариу тепсей эди, бир таб накъырдала этди, юсюне кийими бир ариу джарашады, деб ангарыладыла да, сора артдан секиредиле да кетедиле, былай къараб, атам, анам мени юй-кюн болуруму суйюб айта болурла, деб сагъыш эте билмейдиле, – дейди.

Нюрджан алагъа сейир болуб тургъан болмаса, алай не айтханларындан джети джукълаб, акъылына джукъ келмей-

ди. Сора бир кюн анасы биягы эрге барыуну, кьатын алыу-ну юсюнден сёлеше келиб:

- Ма, Гипардукъагъа 96 джыл болады да, бек кёб къыз анга кесин теджейди, алай а ол барама дегенни алыб барлыкъ тюлдю. Гипардукъаны минг кьою барды, джюз бузоулу ийне-ги барды, юч джыйырма аты барды, юйлерин, бауларын айт-май огъуна къояйым. Бир эки, деб аны джыйырма джалчысы барды, – деб анасы тизиб тебреди.

- Да, малы кёб болгъанлыкъгъа, Гипардукъа къартдан тохтаб тургъан адамды, ол сени анангдан да тамадады, сора анга къызла къалай барлыкъдыла? Ол энди кёбмю джаша-рыкъды? – деб Нюрджан анасындан джууаб сакълады.

- Да, кёб джашарыкъ тюлдю, да биз да аны ючюн къыза-быз, ол ёлгенден сора аны бютеу малы, рысхысы ол къызгъа къалыб кетерикди. Сора адам анга къызын теджемей къалай этерикди? – деб анасы ичин билдирди. Сора Нюрджан ол къуш-мушлагъа ишек болду, «мени атам, анам, къарнашым акъылларынданмы чыкыгъандыла», деб сагъыш этерге изле-меди. Излемесе да ала, кече-кюн айтыб, Нюрджанны башын-да къазан къайната тебретиле, анга бармай эсенг, башыбыз-ны суугъа атабыз, дедиле.

- Чыртда кыйналмай бар, ол не кёб джашаса, энтда бир джыл джашасын, андан сора сен элде эм байланы бири бол-дунг да къалдыңг, – деб къадаладыла. Эм арты Нюрджан джылай-джарыла тургъанлай, кюеу джёнгерле келдиле. Нюрджанны биргесине джууукъ джетген джашла кьошулуб, Нюрджанны алыб кетдиле. Ол тюшю бла тюню болгъанын ангылаялмайды. Ау алгъан кече бир къарт, боза аякъны да кьолгъа алыб, таудан-тюзден келтириб алгыш этди. Джый-ын ызына кетди. Неках этерге деб, апенди келди. Бир талай сёз айтхандан сора, Гипардукъагъа айланыб:

- Разымыса? – деб сорду.

- Да, игитда разы болама, меннге сорма да, анга сор, – деди.

Афенди Нюрджаннга айланыб:

- Къызым, сен а разымыса? - деб сорду.

- Разы тюлме, алай а атам, анам къоймай бергендиле, – деб джыламсырады.

- Да атанг, ананг этген ишге сен разымыса?

- Биз айтханны этмесенг, башыбызны суугъа атарыкъбыз, дедиле да, сора разы болмай не этерикме? – деб Нюрджан ахсынды.

- Иги къыз сен, иги къыз, атасын, анасын разы этген ахыратха да сууабды, – деди апенди. Сора дагъыда: – Да, энди былайда мен этерик зат къалмагъанды джаш да, къыз да разыдыла. Энди сиз ма бусагъатдан башлаб, бир юйню адамларысыз, сен, Гипардукъа, Нюрджанны эрисе, сен да, Нюрджан, Гипардукъаны тиширыууса, ашхы кечели къалыгъыз, Аллах муратыгъызгъа джетдирсин, – деб чыгъыб кетди.

Керек боллугъу-къаллыгъы белгили болмаса да, къыз джёнгер къатын да мындады...

Арадан алты ай кетерге Гипардукъа ёлгенди, деб эл джыйылды. Аны эгечлери, къарнашлары эртде ёлгендиле. Юй бийчеси ёлгенли уа 4-5 джыл да болады. Туугъанлы бир джашы болгъанды да, ол да къаядан кетиб ёлгенди.

Нюрджан джыламайды, джыларгъа керекмиди, керек тюлмюдо, аны да билмейди. Къайгъы сёз бергенлени бир къауумлары, ичгисиниб: «Нюрджан, насыбынг тутханды», – дейдиле, бир къаууму да: «Къутулдунг энди, къутулдунг, бетинги сыла», – дейди. Нюрджан алагъа да не айтыргъа билмейди.

Арадан эки ай кетерге, юч-тёрт джаш да бир-бири алларына чабыб, Нюрджанны тилеб тебретдиле. Нюрджанны ата-

сы бла анасы, хар зат биз мурат этгенча болгъанды, деб аякъ тюблеринде чёб сынмайды.

Келген келечилени барына да, Нюрджанны джууабы бирди:

- Малланы атама, анама, къарнашыма, эгечлериме чачайым, юйлени сатыб, аланы ачхаларын да алагъа берейим, кесим да, ызыма атамы юйюне къайытайым, ол заманда кёрюрге, – дейди.

Ол сёзню эшитгенлей, аууз ачханла, джел ургъанча, ызларына къайытадыла.

Кёб турмай, Нюрджан, айтханыча этиб, ата юйюне келди. Келечиле да тохтадыла. Нюрджан алгъындан да ариу болгъанды, анга джетген къыз бармыды, джокъмуду, алай а энди рысхысына къарарча тюлдю, кеси ючюн да чабыб аллыкъ эдиле, алай а не келсин, энди анга джашла Нюрджан деб къоймайдыла, ичлеринден ахсына тургъанлай, «Гипардукъадан къалгъан», деб сёлешедиле.

Алай бла арадан талай джыл ётдю. Энди джашла аны излемейдиле. Тиширыуу ёлген болуб айтханла болгъандыла, алай а ол бирине да унумагъанды.

Нюрджанны атасы, анасы да эртде ёлгендиле, Нюрджан кеси да къарт болгъанды, алай а элни ичинде анга Нюрджан демей, бюгюн да Гипардукъадан къалгъан, деб сёлешедиле.

1986

МУХУРДЖАННЫ АЧЫКЪ СЁЗЮ

Зураб юйленнген кюнюнден башлаб, юй бийчесине:

- Биз эндиги адамлабыз, ол себебден эски адетлени кьо-
люб, джангыча джашаргъа керекбиз, къысхача айтыргъа, эр-
киши бла тиширыуну эркинликлери тенг болгъанын биз
экибизни джашауубуздан огъуна адамла билирча, мен алай
джашаргъа сюеме, – деб Мухурджаннга айтханлай тургъан-
ды. Мухурджан бла Зураб бир юй болуб джашагъанлы тёрт
джыл болады. Аланы эки сабийлери да барды. Мухурджан
алкъын анга юйде эркиши бла тиширыуну араларында те-
нглик джашау дегенни юсюнден джукъ да айтмагъанды. Зу-
раб а, тиширыулагъа эркинлик берилгенине, алагъа да эрки-
шиле бла тенглик джашау ачылгъанына менден бек къууанн-
ган болмаз, деб айтханын къурутмайды.

Сора бир кюн, Мухурджаннга тамам ачыу болуб, бютеу
ол тёрт джылны ичинде джюрегине къаланыб тургъанын,
Зурабха айтыб тебреди:

- Тиширыу бла эркишини тенгликлерини юсюнден сен-
ден кёб айтхан адам болмаз, алай а, сёзде айтханлыкъгъа,
джашауда сан этмейсе...

- Менми? – деб Зураб кёзлерин джандырды.

- Хо, ма сен. Бютеу тёрт джылны алай къояйым, джа-
нгыз бир ыйыкъны алыб айтайым. Баш ингирде ишден бир
бек арыб келиб, джукъ хапарым да болмай тургъанлай, юч тен-
гинги алыб келиб, «бусагъат быланы алларына ушхууур этиб
сал», дединг да, этген ушхуууруму джаратмай, ала да тургъан-
лай, айтмагъанынг къалмады. Ашай-иче, тели-мели сёлеше,
сау кечени арасына дери олтурдугъуз. Сабийле джылай туруб,
бирер джерде джукълагъандыла, мен а сизни тегерегигизге ай-
ланнгандан бошамадым. Гюрге кюн ингирде мен садикден са-
бийни да алыб келе-келе, тюкенден ётмек-шекер да кёлтюрюб

келдим. Юйде ушхууур этдим, сен а тапчанда олтуруб, ушхууур къачан бишеди, деб телевизоргъа къараб турдунг. Барас кюн сабий ауруб, тангнга дери джылагъанлай, кёз къысмай чыкъды, мен да аны къойнума алыб, юй тюбюнде ары-бери баргъанлай, танг атдырдым. Дагъыда эртденбла ушхууур этиб ашатдым. Сен а джукълаб чыкъдынг. Эртденбла сен кетдинг, мен барыб, аны больницада врачха кёргюздюм, маджалыракъ болгъанында, яслиге элтдим да, ишиме кетдим. Ингирде дагъыда биягъынлай. Орта кюн ишден келгенлей, барыб, мен очередде сагъатдан артыкъ сюелиб, помидорла алыб, эки кере къайытыб келтирдим. Ингирде юйню джумушу биягъынлай, сен да биягъынлай телевизорну аллында. Байрым кюн сабий джыгъылгъан этгенди, деб ишлей тургъан джериме сёлешдиле да, мен джаным къолумда болса иерча болуб, чабханлай, садикге баргъанма, сен а джолда келе-келе, тенгинге къайытыб, «домино ойнай къалыб кетгенме», деб кече он сагъатда келесе.

Шабат кюн эртденбла джукъ да айтмай, чыгъыб кетдинг да, ингирде къайытыб келдинг. Мен а эртденбладан ингирге дери сабийлени эскилерин джуууб, юйде барыбызны эскилерибизни джуууб, итюу уруб турдум. Эртденли къайдаса, деб соргъанымда, энди соруу алыбмы тебрегенсе, дединг да къойдунг.

Ыйых кюн эртденбла мен базаргъа барлыкъ эдим, мен келгинчи, сен былай сабийле бла турсанг, дедим да, унамадынг. Джашла бла былай Доммайгъа дери барлыкъбыз, бир къойчугъубуз да барды, шайтан суу алыргъа ачхачыкъ, дединг. Сабийлеге кийим алыргъа деб тургъан ачхачыкъны алдынг да кетдинг. Анга да къыйнала, мен ингирге дери джумуш бла джетдим, сен да Доммайда кёз ача айландынг. Ингир болду, кече къарангы болду, сен а дагъыда джокъ. Къайгъылы болдум. Ким бла кетген эди эке, деб адамлагъа сорууладым. Къоркъгъан да этдим, сау эсе, эндиге дери

юйюн джокъламай къалай турады, дедим. Сен кече он сагъатда эсириб келдинг, абчар-джабчар сёлешдинг.

Хар ыйыкъны алыб къарасакъ да, ма бу ыйыкъгъа ушагъанлай, джашауубуз алай кетиб барады. Мен кёб затны дагъыда айтмай къояма. Сора сен да, джарыла эсенг, бузул дейсе да, тиширыу бла эркиши тенглик джашауда джашаргъа керекдиле, дейсе да тураса. Сагъыш этмей сёлешесе, энди мындан ары сагъыш эт да, алай сёлеше тур.

Зураб, башын да энишге ийиб, тынгылаб турады. Сора бери айланыб:

- Сен терссе деб айталмайма, сени бютеу айтханларынг тюздюле. Алай а эркишилени асламысы менича этеди. Бу сен айтханланы мен тамбла алагъа айтыб кёрейим, мен да ала этгенча этерме.

- Да сен, мени аллыма келиб, дуняны ариу сёзюн айтхан заманынгда, аланы атларын сагъынмай шой эдинг да, энди хаман башхала, «башхала» деб нек тураса? – деб Мухурджан дженгдирирге суймеди.

Зураб кесин уллу кёллю этиб:

- Да, мен хар затны сени бла тенгликге этиб тебресем, ол заманда адамла меннге не айтырыкъдыла?

- Не айтырыкъдыла айтыб, мен сеннге ушхууур эт, демейме, сауутланы джуу, демейме, сабийлени бусхуллерына сен къара, демейме, къалгъан затны уа сен-мен демей, этерге керекбиз.

Зураб сагъыш этиб туруб:

- Болсун, сен тюз айтаса, бюгюнден ары мен кесими алай джюрютюрме, алай а сен, кертда деб, башыма миниб къалма ансы, – деди.

1965

АСЯ

- Ий, Заллий, бир кюн кяалыб, бир кюн дегенча, кяабырлагъа нек бараса, ахырсы сенден сора сабийи ёлгенми барды, адам алай дамсыз кяалай этеди, кяарагъан халкъдан да уялыргъа керек болур, сен бу этиуден этиб турсанг, кесингден да бошарыкъса, – деб Сапиназ айыб этиб, юретген да этиб айтды.

- Да ауруб орнунда, джастыгъында ёлсе, халкъ тёзгенча, менда тёзерикболурэдим, мениэнчикъыйынлыгъым барды, – деб ол тыхсыды.

- Элсиз къыйынлыкъдан Аллах сакъласын, нек айтаса джарлы алай? – деб Сапиназ тюртерек этиб айтды.

Кёлню аллы бошланыб кяалгъанча, Заллий хапар айтыб тебреди.

- Бир кюн эртденбла, бир тюмен да бериб, джарлы Асячыкъны тюкеннге ийген эдим. Келед – джокъ, келед – джокъ, сакълайбыз. Ол киши да ишге ашыгъады. Кече кяайда эсе да ичиб келген эди да, эртденбла башы къазан болуб кюбуб, кимни ашайым, деб тура эди. Биз да алай эте тургъанлай, сютю да джокъ, Асячыкъ кяайытды да келди. Ол юйге кирир кирмез, кяайда сютюнг, деб экибиз да бирден сордукъ.

- Сют алкъын келмегенди, школгъа кеч бола эди да, аны ючюн кяайытыб келеме, кечге кяалыргъа боллукъ тюддю, бюгюн мени октябренокга аллыкъдыла, – деди.

Мен джукъ айтмадым, атасы уа:

- Да, кяалай келмеди, аман хапарынг келлик! – деб юсюне кьутурду. Сора мен да ачханы бер, кесим барайым, дедим, алай а ол излеб, ачханы табмады, ары къарады, бери къарады – бир джерде да джокъ. Джолда тюшюрген болурма, деб чабыб кетди. Биз да къарадыкъ, табмадыкъ. Мен да урушдум, алай а

мен урушхан не, аллай ата кѳобду сора, былай уруб ѳлтюрѳб кѳояйыммы, деб шиндикни алыб керилгенинде, кѳзѳме тѳз былай джан алыучуча, алай кѳрѳннген эди. Ёлтюрлѳк да болур эди, джазыкѳчыкѳ кѳачыб, орундукѳ тѳбѳне кирди.

- Бери чыкѳ, бюгѳн мен сени ѳлтѳрмей, ишге барлыкѳ тѳлме, – деб швабра бла да бир-ѳки кере сермеди. Сора кѳб турмай, аузу от чагѳа, ишге кетди. Ол кетгенден сора мен: – Чыкѳ энди чыгѳарыкѳ ѳсенг, ѳтеринги да ѳтиб, орундукѳ тѳбѳне кирибми турлукѳса?! – дедим. Алай а ол джукѳ айтмады. – Кѳоркѳма да чыкѳ, ишге кетгенди, – дедим, джукѳ айтмады. – Чыкѳмай ѳсенг, тур алай, ѳриксенг чыгѳарса, – деб, барыб сѳт алыб да келдим. - Энди ахырсы не ѳтгенлигинди, школгѳа да кеч ѳтдинг да кѳойдунг, биринчи дерсге кечге кѳалдынѳ ѳсе да, ѳкинчиге барырса, чыкѳ, – дедим. Джукѳ айтмады. Да, не болуб кѳалды мынга, деб джабыуну ѳрге кѳлтѳрѳб кѳарагѳанымда, сойланыб тура эди. Джукѳлабмы кѳалды, огѳесе... Кѳлѳне затхамы киргенди, деб тартыб бери чыгѳардым. Чыгѳаргѳанлыгѳыма уа, болур болуб тура эди. Ася, ой Ася, кѳзлеринги бир ач! – деб не кѳычыралгѳанымы кѳычырдым, асыры бек кѳычыргѳандан баш тѳклерим чыгѳыб барадыла, деб тура эдим. Кѳычырыгѳыма хоншу-тийре да джыйылдыла... – Заллий андан ары хапарын айталмай, джыламугѳу тамагѳына тыгѳылыб, бир талайны туруб, дагѳыда башлады: – Ким джуусун? – деб сѳлеше келдиле да, сора мен кесим джууалмазымы айтдым. ѳгечим джууаргѳа разы болду. Мен да алай баш джанында олтуруб турама, сора ѳгечим джууа келиб: «Муну бу алапат чашчыгѳына да бир кѳара, ѳшмелерин да башына нек чырмагѳан эди, хариб, тешейим да бери иейим да кѳояйым, – деб ѳшмечиклерин бошлагѳанлай: – Ий, ачханы башына нек салгѳан эди?» – дей, бир кѳызыл тѳменликни алды.

Джарлы сабий, тюшюрюрге деб кьоркьуб, эшмесини тюбюне салыб, биз урушханыкъда, кьоркьгъандан кьайры салгъанын унутхан этгенди.

Ол сагъатда меннге джетген кьыйынлыкъны сен сорма, мен айтмайым, джауума да келмесин аллай кюн... Сапиназ, сен меннге айыб этгенинги да билеме, алай а мени ма аллай элсиз кьыйынлыгъым барды, – деб джаякъларын джуууб баргъан джыламукъларын да сюртмегенлей, хапар айтды.

САТЫУ

- Кесерге джараулу бир мал излей эдим, – деб Дахир Дотдулагъа келди.

- Да, майна, габдешни къатындадыла, къара да джаратханынғы ал, – деб Дотду къойларын кёргюздю. Дахир барыб, кеси мурат этген бир къойну тутду, багъасына келишди. Ачханы бериб, Дахир къойну алыб кетди.

Кечени бир заманында:

- Дахир, Дахир деб бир къычыргъан таууш чыкъды.

- Тобасто, кимди бу замансыз къычыргъан, байчы къычырмай эсе? – деб къапталын юсюне къаблай, эшикден къараб: – Кимсе, не адамса, кел юйге? – деди.

- Огъай, юйге бара айланмайма, амалсыз болуб келгенме, менме, Дотдума, Аллах ючюн айыб этме, – деди.

- Да, нек келген эсенг да, кел юйге.

- Огъай, бармайма, мен сеннге ол къойну сатхан заманымда, ол бизни аман къатын юйде джокъ эди, ингирде келгенди да, былай-былай, деб хапар айтханлайыма, меннге сормагъанлай, нек сатханса, дегенди да, юсюме джаннганды да къалгъанды, бир да болмагъанында, ачханы алыб келе эдим, къойну ызына къайытарсанг, ансы ол къой амалтын юйюбюз чачылыргъа тебрегенди, – деди.

- Да ишигиз керти алайгъа джетген эсе, аны не сёзю-башы барды, алай а кечегиде малланы къозгъай айланмай, танг атханлай, кесим элтир эдим, – деди.

- Алмай барыргъа, не джашырыу, къоркъама, не этерик эсенг да, чыгъарлыкъса.

- Бусагъат, – деб Дахир фонарны да алыб, баугъа кириб, къойну тутуб, башына да тыбына къысыб:

- Да ма, элт, – деб къолуна тутдурду. Сора: – Да, тюз кече-

ни арасында келмей, келлик болгъандан ары, адам джатхынчы келсенг а, – деди.

- Да айхай, мен айтхан болса, чыртда келмей да къаллыкъ эдим, бир сёз ангылаталлыкъ болурмем, деб даулаша-даулаша, кеч этдим да къойдум. Сора чыртда болмазлыгъын билиб, танг атханлай, барыб келтиирме дедим, огъай, бюгюнню оноуунгу тамблагъа къойма, дегенди да, ма аны бла амалсыз болуб келгенме, – деб, узалыб, ачханы къабдалыны хурджунундан чыгъарыб бере тебреди.

- Огъай, берлиги болгъандан мен кечени ортасында аллыкъ тюлме, аны бусагъатда алыб кирсем, «ышанмагъанча алай къалай этдинг, танг атмайымы къаллыкъ эди, эртден-бла барыр эдинг да, алыр эдинг», деб юйде ол тиширыу айыб этерикди, – деб Дахир алыргъа унамады.

- Дунияны башында сенден насыблы адам джокъду, – деб Дахирге алай айта, Дотду къоюн алыб кетди.

МУРДАР

Сюдню аллында сюелген Ханмөлекди. Ёкюл тут дегенди-
ле да, ол ёкюл тутаргъа унамагъанды:

- Къалай болгъанын Топара кеси биледи. Терс эсем, терс-
лигиме тубетигиз, тюз эсем а, юйюме-сабийлериме иерсиз, –
деб алай айтыб къойгъанды.

Ханмөлекни терслеген къагъытлада алай джазылыбды:
«Эри Топара ауруб джатханында, Ханмөлек аны ёлтюрюрге
иш этиб, от бергенди, алай болса да, насыбы джёнуб, Топара
ёлмей къалгъанды».

- Сен Топарагъа керти да мышьякны бергенми эдинг? –
деб сюдю сорду.

- Берген эдим, – деб Ханмелек таукел джууаб этди.

- Ай ит а, – деб залдагъыла бирден алай айтдыла.

- Тиширыугъа ышаныргъа керек тюлдю, – деб къайсы эр-
кишини эсе да алай айтхан таууш да чыкъды.

- Да мышьяк адамны ёлтюрюрге боллугъун
билеми эдинг?

- Биле эдим.

Биягъы залдагъыла:

- Ай, бетсиз, ай, мурдар! – дейдиле.

- Да, сора джашаб тургъан адамынга къалай бердинг
ёлюр отну?

- Да аны Топара кеси айтсын, мен айтырыкъ тюлме, – деб
Ханмөлек джылады.

Сора сюдю Топарагъа айланды.

- Сени тиширыуунг сеннге керти да мышьяк
бергенми эди?

- Берген эди.

- Нек сора?

- Мен тилеген эдим да, аны ючюн берген эди.

- Нек тилеген эдинг?

- Мен ауруб тургъанлы эки-юч ай да бола эди. Ары дери уа больницада талай кере да джатхан эдим. Ачыкъ айтыргъа, докторла менден тюнгюлюб, юйюне элтигиз, деб къойгъан эдиле. Санларым асыры бек талагъандан, мен орунда чыда-ялмай эдим. Былай термилгенден эсе, ёлюб къорагъан кёб да игиди, деб къуру да айтыучан эдим. Тамам амалсыз болгъанымда: «Шо, меннге бир мышьяк бер», – деб юй бийчемден тилей турдум. Ол урушуб къойгъан болмаса, сан этмей эди. Сора бир кюн а: «Мен алай, алайсыз да ёлеме да ёлеме, сора мен бу тукъум термилиб ёлгенден сеннге не барды?» – деб ёлгенни-сауну къоймай тилегенимде, мышьякны да бериб, кеси да джылаб, эшикке чыгыб кетген эди. Аны ичгенимде, былай ол талаб тургъаны, бир кесек маджалча болду, ууакъ-ууакъ дагъыда ичдим, алай бла сау болдум да кетдим. Сора ишге баргъанымда, нёрерлерим сау болгъаныма къууаннган да этдиле, не бла сау болдунг, деб соргъан да этдиле. Мен да тюзюча хапарымы айтдым. Энди мени юй бийчеми сюдге берген мени иште нёгерлеримдиле. Юй бийчем алай этмесе, мен эндиге дери турмай, бир къара тёбе боллукъ эдим. Мени ол сау къалдыргъанды, мен аны айтыргъа келгенме сюдге.

Залда олтургъанла сейир болуб тынгылайдыла. Ханмё-лекге ит-ирият бериргеми керекди, огъесе бюсюреу этергеми керекди, билмейдиле. Сюдю, прокурор, къалгъан бары да не айтыргъа билмейдиле. Сора сюдю, къобуб: «Сюд кенгеширге кетеди», – деди.

Ала чыкъгъандан сора, энди не боллукъду, деб залны ичи дауурдан толду. Сюд къайытды. Сора сюдю, тамагъын да ариу-лаб, окъуб башлады:

- Ауруб тургъан эрине Ханмёлек мышьяк бериб, бек уллу терслик этгенди. Иш этиб бермегени да белгилиди, Топараны кесини тилеги бла бергенди, алай болса да адамгъа от берге-

ни ючюн, ол айыбына джолугъургъа керекди. Быллай ишлеге джазылгъан статьягъа кёре, Ханмёлекре 10 джыл тюме азаб салынады, – деди.

- Тюздю! Тюздю! – деб бир къауумла кычырдыла.

- Къалай тюз болады, Топара кеси тилегенди сора? Аны бла сау болуб кетгенди! – деген тауушла да чыкъдыла.

Топара да, кёзлерин сюрте:

Къоркъма, Ханмёлек, мен областха тарыгъыб, сени бошлатмай кёймам, – деб кычырды.

1986

МЫРЗА БЛА КЪАРАМЫРЗА

Бир кюн базарда Мырза бла Къарамырза, тюбешиб, ушакъ этдиле.

- Оллахи, Мырза, таулулада кесини тиширыуун махтагъан айыбха саналады, алай болса да, ол тиширыу бизни бир джукъдан керекли этмейди. Ахырсы, бизни къралыбызда ол бармагъан джангыз бир уллу шахар къалгъан болмаз. Сен ол шахарлада хар тиширыуну башында джюнден, пухдан этилген бёркчюк кёрсенг, аны бизни тиширыу элтиб сатханын бил да къой, – деб Мырза мыйыкъларын сылады.

- Да, Мырза, уллу шахарлагъа сабийле да барадыла, мени юй бийчем Таймыргъа да баргъанды, ма ол Ледовит океан деб, школда бирге айта эдиле, аны къыйырында бузну бузуб, бетин-къолун джуугъанды.

- Къой, Къарамырза, уллу сёлешме, сени ол Таймыр дегенинг стауатда тамыр дегенча бир затды, мени юй бийчем, Чукоткагъа барыб, ма былай, мен сеннге къарагъанча, акъ аюлени юслерине къараб: «Шо, быланы юслеринде джюнлери болса, акъ бояб да кюрешмегенлей, бир ариу акъ бёркчюкле боллукъ эдиле», – дегенди.

- Да, джюнлери болса да, аюлени аякъларын байлаб къалай кыркъарыкъ эди?

- Тейри, алай айтханыма айыб этме, ол мен кёрген къатын, анга да табар эди бир мадар. Ма былай ётмекге джукълатыр дарманны салыб, кенгден атса, кёрюренг аны къабханлай, акъ айюню хурулдаб джукълаб тургъанын.

- Ай, Мырза, меннге акъ неда къонгур аюле керек тюлдюле. Мени тиширыуум, аюле бла кюрешмейди. Ол «Волга» бла, поезд бла, самолёт бла, итле джегилген чанала бла джюрюйдю, сени уа тиширыуунг огъай, атанг да джюрюмегенди ит джегилген чанала бла.

- Тейри, Къарамырза, сен кеси аллынга кызыб бараса, мени тиширыуум билген джерлени сени алгъын школда географиядан окъутхан устазынг да биле болмаз эди. Ол бир кетсе, биз аны кайда болганын да билмей, сау айны турабыз.

- Да, Мырза, ай-май дегенинг неди, мени тиширыуум тёрт айны башын кёрмей ызына кайытмайды. Айтдырмай кыймай эсенг, ол бизге конакыгъа келгенча кедеди.

- Тейри, Къарамырза, айтдырмай кыймай эсенг, эм аламаты, бери да келмейин, андан ачха ийиб турса иги болдукъ эди. Мени мында бир кыракъашха кёзюм илиниб турады.

- О кый, Мырза, сени тиширыуунг аз кёб ачха иймейди. Мени тиширыуум бир барса, кызыл тюменликледен эки кило келтиреди. Экинчи кере барса да – кызыл «Жигулини» багысын.

- Да Къарамырза, мен бир «Жигулини» баргъа-джокыгъа да санамайма. «Жигули» бла кырачай арбаны неди башхалыгы? Джашчыкъ эки джылгъа эки «Жигулини» ууатханды, алай а аны джюрегин сындырмаз ючюн, энди «Волга» алгъанбыз.

- Ай, Мырза, джюреги сыннганы уа не эди, бизни джашчыкъ эки кере авария этиб, юч иегиси бла бел омурауун сындырганды.

- Да Къарамырза, алай айта тебресенг а, аны келтирген ачхасы да, башы да от тебеси болсун, деб кыояма, юйню, юйдегини джашауу бузулгъанына кыарасам. Сабийле джюлдугла да бошалдыла: мен иште кыалама, ингирде келсем, юй джумушдан бошамайма, ала да бирер джары айланадыла, дерс этген адет джокъду. Кесими кыйналгъанымы алай айтмай да кыойым.

- Ай, Мырза, аны уа, Аллах кёреди, хар кюн сайын дегенча школгъа чактырадыла, джаны саулай быланы аналары нек джокъ болду, дейдиле.

- Тиширыуум ачха, кийим келтиргенликге, не билим, не адамлыкъ, не ишленмеклик, не адеблик келтирмейди. Аны ючюн, ачыкъ айтыргъа, аны келтирген затына къууана да билмейме.

- Энди, Мырза, ол джюн бёркчюкле амалтын кесибибизни башыбызда бёрклерибизни къатынлагъа сыйыртыб бошагъанбыз.

- Тюз айтаса, Къарамырза, ала джюн бёркчюкле сата турмайдыла, бизни эркишилигибизни билдирген бёрклерибизни да сатыб, аланы орунларына кеслерини джаулукъларын къысыб бошагъандыла. Биз а аны эндиге дери эсгералмай, мыйыкъларыбызны сылаб, адамла да бизге мыйыкъ тюбюнден ышарыб турадыла.

1984

КЕСИНДЕН КЁЛЮ ЧЫКЪГЪАН

Бюгече Сапарны кёзюне джукъу кирмегенини сылтауу теренди. Бир джылны мындан алгъа да Сапар тангнга дери джукъламай чыкъгъан эди, алай а ол кече аны сылтауу башха эди. Бир джылны мындан алгъа, ол кетиб баргъанлай, джолда Файрузну кёрюб, эси анга кетген эди, ол мени юйюмде кёрюнсе, менден насыблы болурму эди, деб анга сагъышлана, башына иги джорала эте, тангнга дери кирпич къакъмагъан эди. Ол кече аны сагъышы къууанч сагъыш эди, бюгече уа джюрегин кемиреди. Ол кеси кеси бла сёлешеди, кеси соруб, кеси джууаб этеди, озгъан кюнледе болгъан ишлени сюзеди, джюнюн чакъгъанча чагъады, алай а бир оюмгъа келиб къалалмайды:

«Мен Файрузну кёргенимде, кесими эм насыблыгъа санагъан эдим, ол кюнден башлаб, джашау меннге бек багъалы кёрюнуб тебреди: таула алгъындан мийигирек болгъанча, терекле меннге не эсе да айтыргъа излегенча, джолда адамла меннге къараб, «насыблы» дегенча, тангым эртде атханча, ишлеб тургъан ишим, дженгил болгъанча, дуняда джашагъан адамла бир-бирлерине игилик излегенча. Мен Файруз бла къагъыт джюрюте тебрэдим. Письмоларымы назму бла, джыр бла джазарым келе эди, кесине тюбеб сёлешген кюнюмде уа, аякъ тюбюмде чёб сынмай эди.

Бир джылдан мени насыбым тутду: Файруз бла мен бир юй болдукъ. Къалгъан джерледен кюн батханлыкъгъа, бизни юйден батмай тургъанча болду. Адамла меннге къарасала, сукъланыб къарай болурла, деб акъылыма алай келиучен эди. Мен кесим эм насыблыма, хар ким да насыблы болур ючюн, мен не этейим, деб кёлюме алай келе эди.

Бир кюн а ишден келгенимде, Файрузну салкъын болуб тургъанын сездим. «Не болутганды?» – деб сордум да,

«джукъ да огъай», деб амалсыздан ышарды. Анам болгъан юйге кирдим. Анам да, эки эгечим да меннге сансыз къарадыла, кёзлери бла мени терслегенча, кёрюндюле. Мен джукъ айтхынчы огъуна: «Келин алабыз да, тюкен эшигин ачабыз», – деб тургъанлайыкъгъа, бу уа бизни ёре тургъузуб къойду да, шо, ма ол берне ышаны бла, уялмай, бир киши юйге къалай салыб келалды, ол затны бетине къалай сыйындыралды? Анга уялмагъан, ол неге уяллыкъды? Ол уялмагъанлыкъгъа, биз адамланы бетлерине уялмай къалай къарайыкъ? Бизнича джокъду, деб тургъанлайыкъгъа, бу уа бизни суу къуйгъанлай этиб къойду да» – деб, бир-бири ауузларына чабдыла. Дагъыда не айтдыла, не сёлешдиле...

Керти кёллеримиди, огъесе меними къозуйдула, деб кёзлерине къарадым, алай а джюрек джабсарыр зат эслеялмадым. «Кёрюб турабыз, ол юйге келгенлей, башынга аны джаулугъун къысханса, сен кесинге ана, эгеч табмазса, аныча бир быстырбашны уа, мындан ингирге да алландырайым», – деб теренден тереннге кире тебретиле. Экинчи кюн кёк чууакъ болса да, бизни юйде джауар булутла басындыла. Ючюнчю кюнню уа, сорма да къой...

Кюн-кюнден алай эте, орта татыусуз болду. «Аны юйден къоратмай эсенг, биз кетейик», – деб мени тарбыууннга тыйдыла. Мен аллында Файрузну джакъларгъа кюрешдим, алай а аланы хорлаялмадым. Эм арты кесими алагъа хорлатдым.

Анам, эгечлерим къалай этселе да, Файруз менден кёл табса, джюрегин басыучан эди. Менден болушлукъ болмазын кёзлеримден, ауазымдан ангылады. Алгъын айтыучу ариу сёзлерими сакълаб, кёзюме къарады, алай а мен адам болалмадым. Мени да алай кёргенинде, ата юйюне кетди. Менден кёлю чыгъыб кетди. Мени бла къалмагъанындан эсе, мени адамгъа санаб келгенине, бек къыйналыб кетди. Мени анга тенг адамлыкъ этерча болумум болмагъанын ангылаб.

Мен, кел деб барсам да, ол энди меннге келирге да унамаз.

Ол кетгенлей, анам, эгечлерим меннге башха тюрлю болдула. Энди ала меннге бек джарыкъдыла, алгъындан да игидиле, кёзлерине чёб болуб тюшсем да, ууарыкъ тюлдюле. Мен алагъа джукъ айталмайма, алай а, не джашырыу, мен аладан бир кесек суугъанма, ала аны ангылаялмайдыла.

Мени этген терслигими мен кесим ангылагъанча, не анам, не эгечлерим ангылаялмайдыла. Атама уа не аз да айыбым джокъду, ол берне амалтын келин кёйдургъан огъай, бир сёз да айтырыкъ тюлдю, алай а ол малдады, фермада ишлейди, юйге аз келеди, келсе да, келинни юсюнден анга оноу джетмейди, ол кёуру тиширыулары ишлерине саналады. Мен да, бетим джетиб, атама хапар айталмайма. Огъай, атам да терсди: джашыны юйю чачылгъанын биле тургъанлай, тынгылаб турургъа боламыды?

«Юй бийчесинден айырылгъанды», деген болмаса, бетсизлик этгенди, деб меннге, кёлюне келген бар эсе да, кёзюмден киши айтмайды. Мен а Файрузну джашауу бла ойнагъанма, аны джашауун ёмюрлюкге бузгъанма. Андан уллу адам адамгъа не хата этерге боллукъду?! Этген терслигине бети уяла билмегенге, ол бет неге керекди, терслигин бойнуна ала билмеген, терслигин тюзетирге излемеген адаммыды сора, мен адаммамы сора?

Анасын суймеген киши да джокъду, мен да бек сюеме анамы, алай а мени атам джаш заманында, мен Файрузгъа этгенча, анама алай этиб кёйса, къалай боллукъ эди эке аны джашауу? Ол затха анам кеси да сагъыш этсе, къалай иги боллукъ эди.

Файрузну менден кёлю чыгъыб кетгенине бек къыйналама, мен джетген кюн адам ышанырча адам болмагъанымы ангылаб кетгенине, андан да бек къыйналама. Алай а мени джюрегими къыйнагъан бир башха зат андан кем тюлдю:

мени кеси кесимден кѣлом чыкѣгъанды. Анам бла эгечлерими андан хапарлары джокѣду. Алай кѣайнайдыла, ала энтда меннге кѣыз сайлай айланадыла, ала келин кѣайгѣзылдыдыла, джангы берне сакѣлайдыла. Алагѣ джаш да, кѣарнаш да берне ючюн керекди. Суюмеклик не болгѣанын ала билмейдиле. Огѣай, биледиле, алай а аланы суюмекликлери бернегеди. Ала бернени суюгенча, ѣмюрде киши кишини суюген болмаз.

Алай а былайда терс менме: ала келинлеринден эсе, бернени бек суюдюле да, бернелерин джаратмагѣанларында, келинлерин аякѣ орунсуз этдирдиле. Мен а Файруз бла бир юй болсам, деб таралгѣан болмаса, бернеси азмы, кѣбмю боллукѣду, деб, сагѣыш ѣтмей ѣдим. «Берне» деген сѣз мени ѣсима да келмей ѣди. Мен Файрузну орамда кѣрсем, джюрегим дыгѣы ѣте ѣди, бернеси кѣаллай бир боллукѣду, кюбюрюнде, кюбюрчегинде неси барды, деб джети джукѣлаб акѣылыма келмей ѣди. Энди уа джукѣусуз болуб турама.

Мен Файрузну кѣзюме кѣргюзтсем, дунияны ариу джырларын джырларым келе ѣди, таула тенгли бир бернеси боллукѣду деселе да, аны ючюн, мени джырларым келлик тюл ѣди. Огѣесе, кесим да билмегенлей, меннге да берне ауруу тийибми турады?

Барын да ангылай тургѣанлайыма, мен кесими анам бла эгечлериме кѣалай хорлатдым? Анам бла, эгечлерим бла туююшуб джашаргѣа суюмейме. Анам да, эгечлерим да, Файруз да, мен да бир-бирибизни ариу кѣрюб турурча, бир мадар кѣалай ѣталмадым? «Дуния мал дунияда кѣалады», – деб анам алай сѣлешуученди, «Ахырат азабдан дуния намыс кючлюдю», – деб да айтыучанды. Сора анам да, эгечлерим да былай нек ѣтедиле? Аланы кеслеринден кѣллери нек чыкѣмайды? Огѣесе кеслеринден кѣллери чыгѣарча ѣтиб тургѣанларын ангылар чакѣлы бир ангылары болмазмы?

Ала мени джюрегиме от нек салдыла? Джюрегиме от тюшерин, Файруз кетгинчи, мен кесим нек ангылалмадым?

«Файруз да, сен да толу юй болугъуз!» – деб адамла алгъыш этиб бошагъынчы, мен къаргъышлыкъ болуб нек къалдым? Биз Файрузгъа этгенча, мени эгечими къайынлары алай этселе, биз къаллай бир къыйналлыкъ эдик? Алай болса да, анама, эгечлериме мен айыбны бош салама. Мен Файрузну баш иеси болгъанма, деб къалай къууаныб тура эдим! Огъай, Файрузгъа баш ие болурча, мени аллай башым болалмады. Мен аны ачыкъ ангыладым. Мен насыбыма башчылыкъ эталмадым. Анам бла, эгечлерим бла урушмагъанлай, даулашмагъанлай, кёлюмю, джюрегими алагъа айтыб ангылаталмадым, ангылатама, деб да бир уллу кюрешалмадым. Башына ургъан тауукъча, болдум да къалдым.

Мени анам бла эгечлерим тели тюддюле, мени да сюе диле, сора мени джаным Файруз бла бир бола тургъанлай, ачыкъ айтыб сёлеширге, мен нек тартындым? Энди асыры бек къыйналгъандан, ичкичи болуб къалама, деб къоркъама. Алай а ичкичи болгъан менденми аманды? Ичкичиден башха адамланы кёллери чыгъады, мени уа кеси кесимден кёлум чыкъгъанды. Бюгюнден ары, мен уялмай, кюзгюде кеси кесиме да къалай къараяллыкъма?! – деб ёкюнеди Сапар.

Сапарны кёзюне джукъу кийирмеген ма быллай сагъышла эдиле. Алай а берне амалтын, Сапар тюшген болумгъа тюшюб, Сапарча сагъыш этерге билмей айланган да ненча адам болур?!

1980

ЭКИ ЧЫПЧЫКЪ

Бир кюн терезеден къараб тургъанлайыма, къайдан эсе да учуб келиб, эки чыпчыкъ арбазгъа къондула. Арбазда уа гырджын умурла бар эдиле. Бир чыпчыкъ, башын энишге этиб, эрлай гырджын умурлагъа узала тебреди. Ол алай узалгъан заманда, ол бир чыпчыкъ да, ауузчугъун ачыб, аны сакълаб тура эди. Ала ата чыпчыкъ бла ана чыпчыкъ болгъанларын ангыладым. Гырджын умурлагъа башын ийген – ата чыпчыкъ, ауузун ачыб тургъан – ана чыпчыкъ. Ана чыпчыкъ тюз аллында тургъан умурланы кеси къабмай, ата чыпчыкъны ауузундан ала эди. Ата чыпчыкъ да, кеси ашар акъыл этмей, ауузу бла анга узата эди. Ата чыпчыкъ джерге узалыб, гырджын умурланы ала тургъан заманда уа, ана чыпчыкъ ауузун ачыб, омакъланыб, керпеслениб, тепсегенча этиб, «кёрмеймисе, мен сакълаб турама, джаным», дегенча кукалана эди. «Дунияда менден насыблы ким барды», дегенча, ана чыпчыкъ алай эте эди. «Мени насыбым сени насыбынгдан кем тюлдю», дегенча, ата чыпчыкъ да алай эте эди. Ата чыпчыкъ кеси ауузуна бир кере да джутмады. Ана чыпчыкъны тойдуруб бошагъандан сора, экиси да, джюу-юлдей, бирге учуб кетдиле.

«Эркишиле тишируланы алай кёрселе, къалай иги боллукъ эди», – деб, мен да ызларындан сукъланыб къарадым.

1981

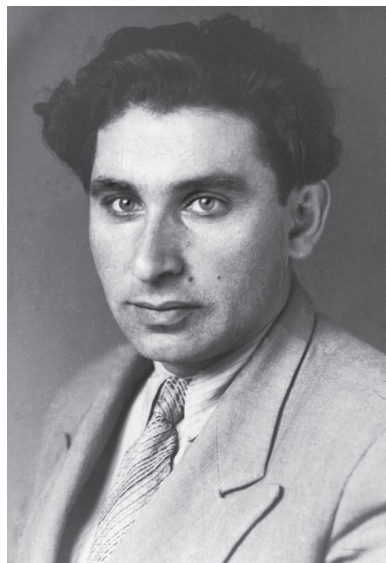

Хубий улу Магомет, юй бийчеси Зарема, джашлары Алибек бла Шамиль, къызлары Фариза бла Фатима. 1986

Хубий улу Магомет бла джазыучу Байрамукъланы Фатима.
Къарачай шахар, 1975

Хубий улу Магомет.
Карачаевск, 1956

Поэт Хубий улу Н., малкъар артист эмда джазыучу Мамме улу
Ибрагим, Эбзе улу С.-А., артист Кючюк улу Магомет, ?, Хубий улу М.

Хубий улу Магомет. 80-чи джылла.

Хубий улу М., Къулий улу Къ., орус поэт Б. Пастернакны джашы бла юй бийчеси, къызы эмда Хубий улу Н. Тебердиде. 70-чи джылла.

Хубий улу Назир, Къулий улу
Къайсын, Хубий улу Магомет.
Тебердиде. 70-чи джылла.

Сюйюнч улу Азамат, Залихан улу Джанакъаит, Хубий улу
Магомет, Лайпан улу Къазий, Къулий улу Къайсын, Хабич улу
Магомет, Макит улу Сапар. Архыз, 1972 джыл.

Башлары

Ал сёз орнуна	5
«АРИУЛУКЪ АДАМЛЫКЪ ТЮЛДЮ, АДАМЛЫКЪ А АРИУЛУКЪДУ»	20
Джетишиу	21
Улагай	22
Тикген машина	26
Билетсизле	28
Урланган ун	30
Джетген кюнде	33
Гудучу	38
Арбачы	43
Джол хакъ	46
Батыр джашчыкъ	48
Ачы хапар	51
Къарт акканы хапарындан	53
Кече арасында	55
Ёлюмсюз	57
Келеметни кечмеклик тилеги	64
Джол джанында	68
Къачхынчы	67
Тауалийни къалай джырчы болгъаны	70
Телефон-автомат	72
Вагонда	74
Мени насыбым	76
Джалгъан шагъат	80
Операцияны заманында	82
Уугъа айлана	84
Арыкъ къойла	86
Хопайны джигитлиги	88
Таулан бла таула	90
Казим	92
Сагъышла	94
Керти тюзюк	98
Характеристика	100

Тебердичи	102
Кьонакъла	104
Джулдузханны сын ташы.	106
Таксист	109
Чипер тау	111
Муслим бла чакъкычла	113
Нурсиятны кьулакъ сыргъалары	116
Сабийи ёлген ана	119
Педсовет	121
Кылыкъсыз сохта.	123
Ачахматны врачлыгъы	126
Сакъат хирург	127
Ёге ата	129
Коммунист топуракъ.	134
Ёксюз кыыз	138
Джашчыкъны багъасы	141
Аначылыкъ	143
«Мени итим бирди...»	145
Тауджан бла Налджан	147
Анам кимди?	149
Ананы хотасы	154
Палатада	156
Джылаб кёлюн сёнгдюралмагъан	158
Джолда	160
Джырчы автобусада.	163
Адам къалай къарт болады?	165
«НАМЫС БОЛМАЙ КЪАЛГЪАНДАН ЭСЕ, КЕСИ БОЛМАЙ КЪАЛГЪАН ИГИДИ»	167
Уллу шахарны эски орамында.	168
Сюйрелген кыыз	170
Келинни келген кюню бла кетген кюнюнде.	173
Джашны джылагъаны	177
Эки чемодан.	179
Гюрге кюн	182
«Ишленнген» джаш	184
Шагъатсыз	186

Кючюкчюк	188
Авария	190
Ити бла иеси.	193
Тенгизни джагъасында	195
Чачмахан бла Чачхай.	197
Тюрмеде.	199
Къаргъышчы Къамгъут	201
Маймул	203
«Мелни ким урлагъанды?»	206
Тенгими сакълаб турама	210
Къайгъылы бузоу	212
Къууанчда.	214
Беш врач бла бир ауруу.	216
Джуртубайны сагъышлары.	218
Джангы секретарь	220
Ауур сагъышла	222
Юй ишлеген	226
Терекни джашчыгъы.	228
Ашыкъбий	230
Баталны ауруулары	232
Джарыкъ джашла	235
Ёлгенни айыбы джокъду	238
Джалчы	240
Ажымлы	244
Унуталмагъан	249
Соруула	251
Къайтмырза	253

«ХАР АДАМНЫ АКЪЫЛЫ – СЁЗЮНДЕ, СЮЙМЕКЛИГИ КЁЗЮНДЕ КЁРЮНЕДИЛЕ».	258
Къайсы сабийинг эди?	259
Тиширыуну намысы	260
Алмасты	261
Акъсакъал.	263
Ёлюк	264
Капитанны тюшю	265
«Батыр» Джомалай.	266

Алгъышсыз келин	267
Аталарын танымагъанла	268
Къарачайны Къадау ташы	269
Орузлама бла сёлешиу	271
Маматайны термилгени	272
Кимди тамада	273
Алтынчы кьой	274
Акъбаш бла бузоуу	275
Гонорар	276
Ненча джыл болгъаны	277
Аптекада	278
Базарда	279
Джарым чалкъычы	280
Кермахан	281
Къыяма кюн	282
Сабийчик	283
Джудуз къашхалы	284
Элге гурушха этген	285
Устаз бла сохтасы	286
Школгъа биринчи кере	287
Намазлыкъда	288
Общежитие	289
Джарлы адам	290
Кабинетде	291
Уллу бычакъ	292
Автовокзалда	293
Атасына сын таш	294
Мал урлагъан	295
Нарсанадан келе	296
Эки эгиз	297
Къойчу	298
Мен ёлсем	299
Къабырлада	300
Тил тутхан	301
Элде биринчи кино	302
Эки сёз	303

Эки адам	304
Балагъа суюмеклик	305
Суюмчюлюк	306
Поликлиникада	309
«КЪЫЙЫНЛЫКЪ КИМГЕ ЭС ТАШЛАТАДЫ, КИМГЕ ЭС САЛАДЫ»	311
«Степь да степь кругом»	312
Осият	315
Пионерни галстугу	316
Почтальон	317
Автобуста	318
Николай	320
Гогушай	322
Хапарны джангъдан	324
Атамы тенглери	327
Сокъур ана	329
Эскертме	331
Анагъа тансыкълыкъ	333
Эркиши джыламайды	334
Ай бла Ганай	335
Къабыр къангала	336
Комиссар	337
Матросну къабыры	340
Ана джюрекни сакълауу	342
Сапраханны сагъышлары	344
Украинада	346
Эшек джер	348
«Самат сау келсин»	350
Сапраны джылагъаны	351
Джашчыкъны соруулары	352
Машина тохтаучу джер	354
Ананы джюреги	356
Командировкада	360
Бабухну къабыры	361
Эки Лена	366
Сабийни нек джылагъаны	368

«СЕНИ СЮЕ ЭСЕЛЕ, ОЛ ИГИДИ, СЕН КЕСИНГ СЮЕ ЭСЕНГ, НАСЫБЛЫСА»	370
Вокзалда	371
Къаратонла	376
Келин бла къайын ана	377
Кюеу бла къайын ана	379
Поездде сагъышла	381
Больницада	386
Тойда	388
Сафиназны белляуу	392
Ёчешиу	394
Келечи	400
Джаммотну суймеклиги	404
Ачыу алгъа келсе	406
Тюйме	408
Джыйырма джылдан сора	410
Дружинникле	413
Сабий амалтын	415
Иналукъ	417
Безигенле	420
Джашы бла анасы	424
Чабышыу	426
Акъяллы сабийле	428
Келечиле	430
Уянганды	433
Поэтни назмусу	435
Поездде	436
Гипардукъадан къалгъан	438
Мухурджанны ачыкъ сёзю	442
Ася	445
Сатыу	448
Мурдар	450
Мырза бла Къарамырза	453
Кесинден кёлю чыкыгъан	456
Эки чыпчыкъ	461

Литературно-художественное издание

М.А. Хубиев

Перевалы

На карачаево-балкарском языке

Составитель и редактор

Фатима Ибрагимовна Байрамукова

На обложке картина художника

Кемала Хачирова «Белалакая»

Технический редактор Л.А.-А. Батчаева

Оператор компьютерной верстки М.Н. Кумукова

Корректор З.И. Наурузова

Издательство Фонда «Содействие развитию карачаево-балкарской
молодежи «Эльбрусид»

